



VALTIONEUVOSTON KANSLIA



Ikääntyminen riskinä ja mahdollisuutena

Poliittisen kestävyysalaryhmän raportti

Ikääntyminen riskinä ja mahdollisuutena

Poliittisen kestävyysalaryhmän raportti

Marja Vaarama (toim.)

Julkaisija:
VALTIONEUVOSTON KANSLIA

KUVAILULEHTI
22.01.2009

Tekijät

Luku 1: Marja Vaarama
Luku 2: Marja Vaarama ja Pasi Moisio
Luku 3: Reijo Vanne
Luku 4: Jukka Lassila
Luku 5: Juhani Ilmarinen
Luku 6: Jaakko Kiander
Luku 7: Marja Vaarama
Luku 8: Jyrki Jyrkämä, Anna Puustelli, Minna Ylilähti
Luku 9: Marja Vaarama

Julkaisun laji
Raportti

Toimeksiantaja
Valtioneuvoston kanslia

Toimielimen asettamispäivä

Julkaisun nimi

Ikääntyminen riskinä ja mahdollisuutena. Poliittisen kestävyysalaryhmän raportti

Tiivistelmä

Raportissa selvitetään poliittisen kestävyyskäsitettä, sukupolvisopimuksen pitävyyteen ja nykyisen sosiaaliturvamallin kannattavuuteen liittyviä paineita ja uhkia sekä ikääntymiseen liittyviä voimavaroja. Poliittisen kestävyyskäsitteen määrittelyä kehitetään kehityksen humaaniksi ulottuvuudeksi, johon liittyy sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia elementtejä, ja jolle keskeistä ovat käsitteet demokratia ja legitimitetti. Poliittisen kestävyyskäsitteeseen liittyy olennaisena sukupolvien välinen ja sukupolvien sisäinen oikeudenmukaisuus.

Raportin mukaan suomalaiset antavat tukensa nykyiselle sosiaaliturvamallille, eikä sukupolvikonfliktia ole näkyvissä. Sen sijaan vanhusten hoidon rahoitus pohjaan halutaan muutoksia ja ikäsyntymää halutaan vähentää. Vanhuusiän kulutuksen rahoittaminen ikääntyvässä yhteiskunnassa vaatii työtulojen ja yksityisen sekä julkisen kulutuksen sopeuttamista toisiinsa elinkaaren mittaan. Oman vastuun laajentamiseen perustuvan politiikan sisältö pitäisi tehdä selvemmäksi ja hahmottaa, mitä sen politiikan onnistuminen edellyttää lainsäädännössä, kansalaisten valinnoissa, markkinaolosuhteissa ja tuotekehityksessä. Äänestäjäkunnan ikääntyminen saattaa tulevaisuudessa vaikeuttaa eläke- ja hyvinvointijärjestelmien uudistamista, mikä puoltaa uudistusten nopeuttamista. Toisaalta ikääntymisskenaarioihin liittyy paljon epävarmuuksia, mikä puoltaa pikemminkin ehdollisten politiikkasääntöjen käyttöä erilaisten riskien ennakoinnissa ja päätöksenteon valmistelussa.

Varttuneen työvoiman käytön alimitoitus ja syrjintä työmarkkinoilla on yhteiskunnallisesti ja inhimillisesti kallista. Työmarkkinajärjestöjen tulisi sopia uusista yhteisistä toimenpiteistä ikääntyvien työntekijöiden aseman parantamiseksi työmarkkinoilla. Vanhusten hoivapalvelujen niukkuuteen kohdistuva kritiikki murentaa hyvinvointivaltion legitimitettiä, mihin tulisi vastata tuomalla ongelmia avoimeen keskusteluun ja esittämällä niihin myös ratkaisuja. Julkisen hoivapalvelun täyttäminen edellyttää palvelujen nykytilan perusteellista analyysia, rahoituspohjan vahvistamista joko lainsäädännön tai pakollisen hoivavakuutuksen avulla, ja kansallista laatusertifointia. Tarvitaan kansallinen, eri sukupolvet yhdistävä hoivafoorumi keskustelemaan asiasta ja etsimään siihen yhteisesti soveltuvia ratkaisuja, joiden kestävyys pitkällä aikavälillä arvioidaan huolellisesti.

Ikääntyvän ihmisen näkökulmasta olennaisia ovat elämäntilanteen eteneminen ja muutokset elämäntilanteesta toiseen, jatkumot, katkokset ja murrokset sekä niihin liittyvät muuttuvat tarpeet ja voimavarat. Tästä näkökulmasta poliittisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä on yksilöiden arkielämän ennakoitavuutta, tulevaisuuteen kohdistuvaa luottamusta sekä valintojen mahdollisuuksia lisäävä elämäntilanne- ja elämäntilanteiden politiikka.

Avainsanat

Ikääntyminen, ikääntymispolitiikka, poliittinen kestävyys, sosiaalinen kestävyys

Muut tiedot

Sarjan nimi ja numero

Valtioneuvoston kanslian raportteja 3/2009

Kokonaissivumäärä
179

Kieli
Fi

ISSN

Luottamuksellisuus
julkinen

ISBN (painettu)

ISBN (PDF)

Kustantaja

Valtioneuvoston kanslia
Julkaisu PDF:nä: www.vnk.fi/julkaisut
Lisätietoja: julkaisut@vnk.fi

Taitto

Iiris Koskela-Näsänen, talousneuvoston sihteeristö

Julkaisun jakelu ja välitys

julkaisut@vnk.fi

Painopaikka

Valtioneuvoston kanslia

ESIPUHE

Ikääntymiseen varautuminen on ollut Suomessa vuosia keskeinen politiikkakysymys. Myös monia uudistuksia on tehty. Tärkein näistä on vuonna 2005 voimaan astunut eläkeuudistus.

Vuonna 2004 Matti Vanhasen I hallitus antoi tulevaisuusselonteon väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikääntymiseen varautumisesta. Selontekoon sisältyi myös seurantavelvoite. Ensimmäinen laajempi selvitys ajoitettiin tehtäväksi vuonna 2008. Matti Vanhasen II hallituksen ohjelmassa todetaan puolestaan, että ”hallituskauden aikana arvioidaan väestön ikääntymiseen varautumisen riittävyys niin, että tarvittaviin uudistuksiin ryhdytään vielä hallituskauden aikana.”

Pääministeri antoi näihin kirjauksiin viitaten 22.11.2007 talousneuvoston sihteeristölle tehtäväksi laatia ikääntymiskehitystä, sen vaikutuksia ja ikääntymispolitiikkaa koskeva selvitys. Hankkeen tavoitteeksi määriteltiin päivittää kuva väestökehityksestä sekä muodostaa kokonaisnäkemys ikääntymiskehityksen vaikutuksista, toteutetusta tai päätetystä varautumispolitiikasta sekä uusien politiikkatoimien tarpeesta. Siltä osin kuin uusia politiikkatoimia pidettäisiin tarpeellisena, selvityksessä olisi hahmoteltava politiikkavaihtoehtoja.

Hanketta varten asetettiin asiantuntijaryhmä, jonka puheenjohtajaksi määrättiin talousneuvoston sihteeristön päällikkö ja jäseniksi kutsuttiin 14 asiantuntijaa eri organisaatioista.

Ikääntymiskehityksen ja -politiikan eri osa-alueita tarkasteltiin yksityiskohtaisesti 8 osahankkeessa. Näistä yksi käsitteli poliittista kestävyyttä. Tätä osahanketta koordinoi professori Marja Vaarama Lapin yliopistosta. Hankkeeseen osallistuivat lisäksi professori Juhani Ilmarinen (TTL), professori Jyrki Jyrkämä (JyY), johtaja Jaakko Kiander (PT), tutkimusjohtaja Jukka Lassila (ETLA), erikoistutkija Pasi Moisio (Stakes), kehityspäällikkö Reijo Vanne (TELA) ja tutkimusjohtaja Raija Volk (PTT). Työryhmä konsultoi emeritusprofessori Simo Koskista (LaY).

Poliittista kestävyyttä tarkastelleen hankkeen tulokset esitellään yksityiskohtaisesti tässä raportissa. Raportti koostuu eri kirjoittajien laatimista artikkeleista. Kirjoittajat vastaavat artikkelien sisällöstä. Tuloksia on hyödynnetty koko selvityshankkeen loppuraportissa. Poliittinen kestävyys on sosiaalisen kestävyuden tavoin hyvin moniulotteinen ilmiö. Artikkeleissa tulevat esille mm. ikääntymisen ja vanhuuden käsitteiden jatkuva muuttuminen ja ikärajojen mielivaltaisuus. Tärkeä päätelmä on, ettei Suomessa näyttäisi olevan tällä hetkellä merkittävää sukupolvien välistä konfliktia, joskaan sellaisen kärjistymistä ei voi sulkea poiskaan.

Talousneuvoston sihteeristön puolesta esitän lämpimät kiitokset Marja Vaaramalle ja kaikille muille osahankkeeseen osallistuneille sekä tutkimussihteerille Iris Koskela-Näsäselle, joka on vastannut raportin viimeistelyä.

Vesa Vihriälä
talousneuvoston sihteeristön päällikkö

SISÄLLYS

ESIPUHE	5
JOHDANTO <i>Marja Vaarama</i>	11
1 POLIITTISESTA KESTÄVYYDESTÄ <i>Marja Vaarama</i>	13
1.1 Poliittisen kestävyys käsitteestä	13
1.2 Ikäpolitiikan haasteet kansainvälisessä keskustelussa	15
2 HYVINVOINTIVALTION MALLIN LEGITIMITEETTI <i>Marja Vaarama ja Pasi Moisio</i>	20
2.1 Suomalaisen hyvinvointimallin legitimitetti	20
2.2 Ikääntyneiden syrjintä	24
2.3 Kansalaisten apu toisilleen, julkinen apu ja koettu avun riittävyys	25
2.4 Yhteenveto ja päätelmät	28
3 IKÄRYHMIEN JA SUKUPOLVIEN TALOUDELLISET SUHTEET VÄESTÖN IKÄÄNTYESSÄ <i>Reijo Vanne</i>	30
3.1 Johdanto	30
3.2 Sukupolvet, elinkaari ja julkisen talouden kestävyys	32
3.3 Ikäryhmätilit ja elinkaarijäämä	34
3.4 Kehittyvien ja kehittyneiden maiden väestökehitys ja pääomaliikkeet	36
3.5 Elinkaarieläjärahaston rahoitus ja yhteiskuntapolitiittiset regiimit	38
3.6 Väestön ikääntyminen ja politiikkavaihtoehdot	41
3.7 Päätelmät	46
4 VÄESTÖN IKÄÄNTYMISEEN LIITTYVISTÄ POLIITTISISTA RISKEISTÄ <i>Jukka Lassila</i>	48
4.1 Yleistä	48
4.2 Äänestäjäkunta vanhenee	48
4.3 Ikääntyneet äänestäjät uudistusten estäjinä	49
4.4 Uudistusten poliittisesta suosiosta	49
4.5 Ikääntyneet äänestäjät ja talouden säännöstely	50
4.5 Pidentyvät työurat vaativat joustavaa työelämää	52
4.6 Työeläkkeet eduskunnan päätettäväksi?	52
4.7 Johtopäätös	53
5 IKÄÄNTYMINEN JA TYÖMARKKINAT <i>Juhani Ilmarinen</i>	55
5.1 Työmarkkinoiden muutoksista ja haasteista	55
5.1.1 Globalisaatio	55
5.1.2 Teknologinen kehitys	56
5.1.3 Toimintaympäristön muutoksista johtuvat haasteet	58
5.2 Suomen työvoimareservit	65
5.2.1 Työssä jatkaminen eläkkeellä ollessa	66
5.2.2 Työhön osallistumisen tulo - ja lähtövirroista eläkeläisillä sekä muilla väestöryhmillä	67
5.2.3 Yli 55-vuotiaat työmarkkinoilla	68
5.2.4 Työeläkekuntoutuksesta	70
5.3 Ikäjohtaminen keinona parantaa työhön osallistumista, työhyvinvointia ja tuottavuutta	71
5.3.1 Mitä ikäjohtaminen on ?	71
5.3.2 Miksi ikäjohtamista tarvitaan?	71
5.3.3 Mihin ikäjohtamisella pyritään: visiot	72
5.3.4 Mitä hyötyä ikäjohtamisesta on?	73
5.3.5 Ikäjohtaminen osana strategista johtamista	74
5.4 Työelämän ikäsenteet vääristyneitä	75

5.5	Kestävä työkykypolitiikka	78
5.5.1	Työkyvyn tekijät: yksilö, yritys ja yhteiskunta	79
5.5.2	Ikääntymisen vaikutus työkykyyn	81
5.5.3	Ikääntyvien työkyvyn ylläpitäminen ja kehittäminen	86
5.5.4	Työkykybarometrin tuloksia iän näkökulmasta	89
5.5	Työmarkkinoiden joustotarpeet ja joustamattomuuden riskit	91
5.6	Yhteenvetoa	92
5.7	Päätelmät ja politiikkasuositukset	94
6	IKÄÄNTYMINEN, JULKISEN TALOUDEN MENOPAINEEET JA HYVINVOINTIVALTION POLIITTINEN KESTÄVYYS <i>Jaakko Kiander</i>	97
	Tiivistelmä	97
6.1	Johdanto	97
6.1.1	Keskustelu ikääntymisen vaikutuksista	97
6.1.2	Voiko poliittinen kestävyys muodostua ongelmaksi?	98
6.1.3	Kuinka suuri on väestön ikääntymisen aiheuttama haaste?	99
6.2	Ikääntymisen vaikutus työmarkkinoihin ja julkiseen talouteen	100
6.2.1	Väestökehitys	100
6.2.2	Työllisyyden kehitys	101
6.2.3	Työpanos, tuottavuus ja kokonaistuotanto	102
6.3	Julkisen talouden odotettu kehitys	103
6.3.1	Julkiset menot	103
6.3.2	Julkisen sektorin tulot	106
6.3.3	Julkisen talouden tasapaino ja nettovelka	107
6.4	Hyvinvointivaltion taloudellista kestävyyttä tukevat tekijät	108
6.4.1	Työllisyyden ja työikäisen väestön kehitys	108
6.4.2	Julkisen sektorin sijoitustuotot	109
6.4.3	Tuottavuuden kasvupotentiaali	110
6.4.4	Ikääntyminen taloudellisena voimavarana	111
6.5	Ratkaisuvaihtoehtoja mahdollisiin kestävyysongelmiin	113
6.5.1	Kansainvälinen verokilpailuympäristö tulevaisuudessa	113
6.5.2	Verojen ja palvelumaksujen nostaminen	114
6.5.3	Julkisten menojen leikkaaminen suhteessa perusuraan	115
6.5.4	Terveempi tulevaisuus?	115
6.6	Poliittisen kestävyuden arviointia	115
7	IKÄÄNTYNEIDEN ELÄMÄNLAATU JA HOIVAKYSYMYKSET <i>Marja Vaarama</i>	118
7.1	Elämänlaadun käsite ja artikkelin tavoite	118
7.2	Iäkkäiden koettu elämänlaatu ja sen vaihtelu	119
7.3	Suomen iäkkäiden elämänlaatu kansainvälisessä vertailussa	123
7.4	Ikääntyneiden koettu toimintakyky ja avun tarve	124
7.5	Avun saanti ja merkitys iäkkäiden elämänlaadulle	127
7.6	Ikääntyneiden hoivapalvelujen tilastoitu kehitys vuosina 1988–2006	131
7.7	Suomi verrattuna muihin Pohjoismaihin	136
7.8	Pohdinta ja päätelmät	140
7.9	Politiikkajohtopäätös	143
8	IKÄÄNTYVÄN VÄESTÖN YHTEISKUNTA – VISIOT, RISKIT JA RATKAISUMALLIT SOSIAALIGERONTOLOGISESSA KESKUSTELUSSA <i>Jyrki Jyrkämä, Anna Puustelli, Minna Ylilahti</i>	147
8.1	Johdanto	147
8.2	Ikääntyminen ikääntyvässä yhteiskunnassa	148
8.2.1	Sosiaaligerontologian lähtökodit	148
8.2.2	Sosiaaligerontologia ja poliittinen kestävyys	152
8.2.3	Perusnäkökulma ikääntyvään yhteiskuntaan	153

8.3	Riskit ja ikääntyvä yhteiskunta	155
8.3.1	Ikääntyvä yhteiskunta riskiyhteiskuntana	155
8.3.2	Työelämä ja ikääntyvät työntekijät.....	156
8.3.3	Toimeentulo, eläkkeet ja elinolot.....	157
8.3.4	Terveys ja terveydenhuolto	158
8.3.5	Sukupolvien väliset suhteet	159
8.3.6	Ageismi ja eksklusio	160
8.4	Ratkaisumallit ja tulevaisuusvisiot.....	161
8.4.1	Ratkaisunäkymiä	161
8.4.2	Kypsä, ikäintegroitunut yhteiskunta	163
8.5	Päätelmät	164
8.6	Kohti tulevaa	166
9	YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT <i>Marja Vaarama</i>	171
9.1	Toimeksianto	171
9.2	Poliittisen kestävyysmäärittelyä	171
9.3	Työryhmän päätelmät.....	172

JOHDANTO

Marja Vaarama

Poliittisen kestävyys osahankkeen tehtäväksi annettiin selvittää, pohtia ja tuottaa politiikkajohtopäätöksiä koskien:

1. poliittisen kestävyys käsitettä
2. sukupolvisopimuksen pitävyyteen ja nykyisen sosiaaliturvamallin kannatukseen liittyviä paineita ja uhkia
3. ikääntymiseen liittyviä voimavaroja
4. kansainvälistä keskustelua ikääntyvien yhteiskuntien tulevaisuudesta

Kysymys poliittisesta kestävyys on siten moniulotteinen, eikä käsite tyhjene yksinään taloudelliseen aspektiin. Lisäksi kyse ei ole vain yksilöiden käyttäytymisestä ja sen vaikutuksista, vaan myös yhteiskunta muovaa normeillaan, instituutioillaan ja päätöksillään yksilöiden ja ryhmien toimintaa. Ikääntyminen ei siten ole vain yksilöllinen tai ryhmätason vaan myös yhteiskunnallinen prosessi, joka muuttuu jatkuvasti yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa.

Gerontologinen tutkimus on osoittanut ikääntyneiden olevan pääsääntöisesti elämänsä tyytyväisiä ja nauttivan elämästään vielä hyvin korkeassa iässäkin siitä huolimatta, että biologinen ja fyysinen vanheneminen ovat verottaneet voimavaroja. Tämä osoittaa heidän kykään mukautua iän tuomiin muutoksiin ja muuttaa prioriteettejaan ja käyttäytymistään niin, että elämä on edelleen hyvää ja mielekästä. Tätä samaa sopeutumiskykyä kysytään nyt ikääntyviltä yhteiskunnilta, sillä niidenkin tulisi kyetä sopeuttamaan ja muuttamaan toimintojaan ja instituutioitaan niin, että ne voivat myös pitkän iän oloissa tarjota kaikille jäsenilleen mahdollisimman hyvän elämän ja hyvinvoinnin. Väestön ikääntymiseen liittyvien haasteiden hahmottamiseksi niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa on tehty paljon työtä, mutta mahdollisuuksien identifiointi ja niiden hyödyntämistä tukevien institutionaalisten ja toiminnallisten muutosten hahmottaminen on jäänyt vähemmälle. Työryhmä onkin tarkastellut poliittista kestävyys sekä uhkien että mahdollisuuksien näkökulmista pohtimalla, näyttääkö nykytilaan liittyvän poliittista kestävyys vaarantavia uhkia, millaisia mahdollisuuksia voidaan havaita ja miten niihin voisi tarttua, sekä mitä uhkia liittyy siihen, ettei niihin tartuta.

Osahankkeen toteuttanut työryhmä otti menetelmäkseen itsenäisten asiantuntija-artikkelien tuottamisen, joihin perustuen se on työstänyt politiikkajohtopäätöksiä yhteisissä kokouksissa. Tässä raportissa esitetään työryhmän tulokset. Raportti etenee siten, että ensimmäisessä luvussa keskustellaan lyhyesti poliittisen kestävyys käsitteestä. Se määrittää kestävä kehityksen humaniksi ulottuvuudeksi, johon liittyy sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia elementtejä, ja jolle keskeistä ovat käsitteet demokratia ja legitimizeetti. Poliittisen kestävyys käsitteeseen liittyy olennaisena sukupolvien välinen ja sukupolvien sisäinen (jaon) oikeudenmukaisuus, eikä kyse ole vain sosiaaliturvaan ja palveluihin vaan myös inklusioon ja osallistumiseen (työmarkkinat, kulutus, yhteiskunnallinen vaikuttaminen) liittyvistä asioista (vrt. "Social Quality"; Beck, van der Maesen & Walker 1997, Kohli 2005). Tämän jälkeen luvuissa 2–8 poliittisen kestävyys uhkia ja mahdollisuuksia tarkastellaan eri näkökulmista seuraavien asiantuntija-artikkelien avulla:

2. Hyvinvointivaltion legitimizeetti ja luottamus sen toimintaan (Vaarama ja Moisio)
3. Ikäryhmien ja sukupolvien taloudelliset suhteet väestön ikääntyessä (Vanne)
4. Väestön ikääntymiseen liittyvistä poliittisista riskeistä (Lassila)
5. Ikääntyminen ja työmarkkinat (Ilmarinen)

6. Ikääntyminen, julkisen talouden menopaineet ja hyvinvointivaltion poliittinen kestävyys (Kiander)
7. Ikääntyneiden elämänlaatu ja hoivakysymys (Vaarama)
8. Ikääntyvän väestön yhteiskunta – visiot, riskit ja ratkaisumallit sosiaaligerontologisessa keskustelussa (Jyrkämä)

1 POLIITTISESTA KESTÄVYYDESTÄ

Marja Vaarama

1.1 Poliittisen kestävyys käsitteestä

Kestävä kehitys on noussut poliittisella agendalla keskeiseksi kun on havaittu luonnonvarojen rajallisuus ja ympäristön pilaantuminen. Käsite on kuitenkin laajentunut myös muille alueille kuin ympäristökysymyksiin. Keskustelussa kestävästä kehityksestä painottuvat kolme toisiinsa vaikuttavaa elementtiä: (1) ympäristön kestävyys, (2) taloudellinen kestävyys ja (3) sosiaalis-poliittinen kestävyys. Kyse on toisistaan riippuvista ja toisiinsa vaikuttavista kestävä kehityksen "pilareista" (WHO 2005, UCN 2006), joiden yhteisellä toteuttamisella pyritään tyydyttämään nykyisten sukupolvien tarpeet vaarantamatta tulevien sukupolvien kykyä tyydyttää omat tarpeensa (Brundtlandin komitea 1987). UCN (2006) toteaa kestävä kehityksen käsitteen tarvitsevan 2000-luvulla uutta määrittelyä, jossa sitä ei nähdä ihmisten hyvinvoinnista ja politiikasta irrallaan. UCN pitää kestävä kehityksen keskeisinä kysymyksinä terveyden, solidaarisuuden, turvallisuuden kehittämistä tavoitteena mahdollisimman hyvä elämänlaatu nykyisille ja tuleville sukupolville. Olennaista kestävä kehityksen kannalta on sukupolvien välinen solidaarisuus, ja sellaisten poliittisten mekanismien aikaansaaminen, joiden avulla huolehditaan näiden mahdollisimman hyvästä toteutumisesta nykyisten ja tulevien sukupolvien kannalta. UCN näkee tarpeelliseksi myös taloudellisen kestävyys arviointimenetelmien kehittämisen niin, että kyetään mittaamaan "totuutta" eli miten sovitut tavoitteet, keinot ja hyvinvointitavoitteet on todellisuudessa saavutettu. Voimme siis päätellä, että kestävä kehitys ei merkitse samaa kuin nykytilan jatkaminen tulevaisuuteen, vaan se edellyttää yhteiskunnilta sitoutumista kansalaisten mahdollisimman hyvän elämänlaadun turvaamiseen ja oikeudenmukaiseen hyvinvoinnin jakautumiseen, solidaarisuuteen niin nykyisten sukupolvien välillä kuin tulevia sukupolvia kohtaan, sekä kykyä ennakoita tulevaa kehitystä ja sen seurauksia, ja kykyä mukauttaa toimintaansa niihin vastaamiseksi.

Poliittisen kestävyys (political sustainability) käsitteellä ei kirjallisuudessa ole vakiintunutta määritelmää. Kirjallisuudessa käsitteeseen on liitetty esimerkiksi sosiaaliturvajärjestelmän kestävyys, jakopolitiikka, oikeudenmukaisuus ja sosiaalinen kestävyys, demografia, huoltosuhde ja sukupolvikysymykset, äänestyskäyttäytyminen ja intressiristiriidat, verotus, rahoituksen kestävyys, riittävyys ja kohdentuminen, paikallisuus ja valtakunnallisuus päätöksenteossa, ympäristökysymykset, EU jne. Yhteistä monille poliittista kestävyyttä käsitteleville kirjoituksille on arvioiden kohdistaminen pitkälle aikavälille, sekä enemmistön kannatuksen säilymisen tarkastelu (Bergstrom & Hartman 2005, Casamatta, Cremer & Pestieau 2000, Galasso & Profeta 2004, Tonn 2007). Poliittikan tutkimus liittyy poliittiseen kestävyys käsitteeseen myös käsitteet demokratia ja legitimitetti korostaen sitä, että kestävä politiikka perustuu näiden periaatteiden toteutumiseen päätöksenteon valmistelussa, toimeenpanossa ja seurannassa. YK on nähnyt tarpeelliseksi tarkistaa kestävä kehityksen käsitettä, ja edellä kuvatussa UCN:n (2006) määritelmässä onkin terveys, turvallisuus, elämänlaatu ja sukupolvien solidaarisuus nostettu kestävä kehityksen tavoitteiksi aiempaa painokkaammin. Samalla myös politiikalle on annettu olennainen rooli kestävä kehityksen toteuttamisessa, sillä sen tehtävänä on luoda poliittiset mekanismit, jotka mahdollistavat kestävä kehityksen. Edelleen, kun politiikassa on kyse yhteisten asioiden hoitamisesta, näiden mekanismienkin tulee olla yhteisesti päätettyjä.

Poliittista kestävyyttä koskevan poliittisen taloustieteen ja sosiaalipoliittisen tutkimuksen kohteena onkin ollut eri tavoin jaon oikeudenmukaisuus ja tehtyjen reformien tai sosiaaliturvajärjestelmien kestävyys (esim. sosiaalivakuutus, eläkereformit, verotus). Sukupolvien välistä oikeudenmukaisuutta koskevaa keskustelua on dominoinut näkemys siitä, että väestön ikääntyessä ikääntyneiden hyvinvointiin liittyvät julkiset kustannukset kasvavat liian suuriksi, joten niitä on supistettava. Keinoiksi on nähty esimerkiksi ainakin osittainen palvelujen yksityistäminen, etuuksien leikkaaminen ja eläkeiän nosto. Tämä on herättänyt myös arvostelua. Esimerkiksi Kohlin (2005) mukaan on helppo hyväksyä, että maailma täytyy säilyttää myös tuleville sukupolville elinkelpoisena, mutta tapaa, jolla keskustelu ja toimenpiteet kohdistetaan ikääntyneiden sukupolviin voidaan myös kritisoida. Kirjallisuudesta löytyykin merkittävä ikääntymisen poliittista taloustiedettä edustava alue, jossa sukupolvikysymystä käsitellään monivivahteisemmin. Vasta-argumentteina ikääntyneiden etuuksien supistamiselle esitetään, että turvattu vanhuus tulisi nähdä vanhoille kuuluvana oikeutena, eikä vanhusväestöstä huolehtiminen välttämättä tapahdu muiden väestöryhmien etuuksien kustannuksella. Korostetaan myös varttuneen väestön panosta työntekijöinä, vapaaehtoistyössä, hoivatyössä ja aktiivisina kansalaisina, ja kehoitetaan suuntaamaan kannustimia yksilöille kantamaan suurempaa vastuuta omasta taloudellisesta turvallisuudestaan vanhuusiässä. (Eisen & Mager 1996, Kohli 2005, Morrow-Howell ym. 2001, Phillipson 1998)

Keskeistä poliittisessa kestävyudessa onkin sukupolvien välinen ja sukupolvien sisäinen oikeudenmukaisuus ja riskien jako. Poliittisen kestävyuden näkökulmasta kysymys asettuu usein siihen, uhkaako nykyistä sukupolvisopimusta sukupolvien välinen konflikti, eli haluaako joku sukupolvi sanoutua irti tästä yhteiskunnallisesta ”kiertokirjeestä”. Sukupolvikonfliktia povattiin ahkerasti esimerkiksi USA:ssa jo 1990-luvulla, ja samantyyppistä keskustelua käytiin myös Englannissa, ja kummassakin maassa sitä on käytetty verukkeena leikata ikäihmisten sosiaaliturvaa ja yksityistää vanhuuden riskejä. Kuitenkaan ainakaan toistaiseksi tällaista konfliktia ei ole voitu tutkimuksin todentaa sen enempää USA:ssa kuin Euroopassakaan. (Walker 1996;2008). Sen sijaan sukupolvisopimuksen päivittämistä 2000-luvun yhteiskuntaan pidetään tärkeänä. Walker (1996) ja Phillipson (1996) puhuvat uudenlaisen ”sukupolvipolitiikan” tarpeesta korostaen, että ikääntymishuoli tulisi jakaa tasapuolisesti eri sukupolville läpi elämänkulun niin, ettei mikään sukupolvi joudu kantamaan siitä muita raskaampaa vastuuta. Ajatuksena on, että ikääntyminen on kaikille sukupolville tärkeä asia, ja siksi myös ratkaisut täytyy löytää yhdessä. Kohli (2005) kutsuu tätä ”Fixed relative position (FRP)” -malliksi, eli jos menetetään, kaikki osapuolet menettävät samassa suhteessa. Hän myös muistuttaa, että sukupolvien välisessä jaon oikeudenmukaisuudessa ei ole kyse vain eläkkeistä ja tulonsiirroista vaan myös oikeudesta saada hoitoa ja hoivaa sitä tarvitessaan. Biggs (2008) puolestaan puhuu sukupolvi-intelligenssistä tarkoittaen sitä, että eri sukupolvilla tulisi olla viisautta ymmärtää toisen sukupolven elämää ja sitä, mikä milloinkin on kohtuullista ja mikä ei.

Omassa ”lähetekeskustelussaan” poliittisen kestävyuden alaryhmä näki seuraavat ulottuvuudet keskeisinä puhuttaessa ikääntyvän yhteiskunnan poliittisesta kestävyydestä:

- Elämänkulkuperspektiivi – kaikki ihmiset ikääntyvät eläessään, eli ikääntyminen on kaikille ihmisille yhteistä. Vanhuus puolestaan on yksi ihmiselämän normaaleista vaiheista, jonka hän saavuttaa jos onnistuu elämään vanhaksi.
- Poliittinen kestävyys on pyrkimystä koheesioon, mikä edellyttää itsekkäisiin etuihin liittyvien konfliktien ennakointia ja välittämistä niin että koheesio ei järky tai että se saavutetaan.

- Poliittinen kestävyys on myrskyt ja tuulet kestävää tärkeiksi nähtyjen poliittisten tavoitteiden toteuttamista, josta esimerkkinä pidettiin pitkäjänteistä työskentelyä suomalaisen eläkereformin aikaansaamiseksi ja kestävän työpolitiikan juurruttamiseksi.
- Poliittiseen kestävyys liittyi myös poliittisten lupauksen pitävyys ja läpinäkyvyys, luottamus ja osallisuus tehtyihin päätöksiin. Ryhmä pohti, veikö 15 vuotta sitten koettu lama luottamuksen 60-lla syntyneiltä, joita se kohteli erityisen kovasti? Entä onko siitä lähtien jatkunut palvelujen ”lamavaihe” murentanut esimerkiksi keski-ikäisten vai vanhojen ihmisten luottamusta julkisiin palveluihin? On huomattava myös, että luottamus, periytyy eli jos sen on yksi sukupolvi menettänyt, epäluottamus siirtyy helposti myös heidän jälkeläisilleen.
- Poliittisen kestävyys perustaa on sukupolvien välinen solidaarisuus; dynastinen hyötyfunktio (joskin sinkkuyhteiskunta voi sitä murtaa). Esimerkkejä on myös yhden sukupolven harjoittamasta yhteiskunnan voimavarojen riistosta (esim. Kohlin 2005 mukaan Uusi-Seelanti). Työryhmä pohti, voivatko suuret ikäluokat muodostaa tällaisen uhkan? (vrt. Pajamäki) Entä kun niin 60 + seniorikunta kuin suuret ikäluokatkin ovat nyky-yhteiskunnassa päätöksenteon huipulla, mihin suuntaan he yhteiskuntaa muokkaavat, ja hakevatko kestävyttä nykyisten sukupolvien hyvinvoinnin kustannuksella?
- Ei ole poliittisesti kestävä, että tämän päivän keski-ikäiset syrjivät vanhempia ja nuorempia työyhteisöissä. Myös 60+ voivat olla tulppana työpaikoilla, mutta tätä voi ehkäistä ikäjohtamisella.
- Poliittiseen kestävyys liittyi aivan keskeisenä syrjäytymisen ehkäiseminen ja ihmisten osallisuuden vahvistaminen.

Alaryhmän mielestä poliittisen kestävyys tavoittelussa on kyse sosiaalisen koheesion ja jatkuvuuden ylläpitämisestä muuttuvissa oloissa niin, että päätökset ja linjaukset perustuvat kollektiiviseen tahtoon ja etuun, jossa eri intressiryhmien edut on yhteen sovitettu. Riskit syntyvät siitä, että tässä ei onnistuta. Aktiivinen vanheneminen ja riittävä hoito ja hoiva ovat keskeisiä niin Yhdistyneiden Kansakuntien, Maailman terveysjärjestön kuin Euroopan unioninkin ajattelussa, ja sama tavoite ilmenee myös kotimaisen hyvinvointipolitiikan tavoitteissa ja argumentaatioissa. Ollakseen poliittisesti kestävä, myös ikäpolitiikan tulisi perustua näiden toteuttamiseen.

Yhteenvetona poliittisen kestävyys käsitteen voisi tiivistää kestävä kehityksen humaniksi ulottuvuuksi, johon liittyy sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia elementtejä, ja jolle keskeistä ovat käsitteet demokratia ja legitimitetti. Poliittisen kestävyys käsitteeseen liittyy olennaisena sukupolvien välinen ja sukupolvien sisäinen (jaon) oikeudenmukaisuus, eikä kyse ole vain sosiaaliturvaan liittyvistä vaan myös inklusioon ja osallistumiseen (työmarkkinat, kulutus, yhteiskunnallinen vaikuttaminen) liittyvistä asioista (vrt. ”Social Quality”; Beck, van der Maesen & Walker 1997, Kohli 2005).

1.2 Ikäpolitiikan haasteet kansainvälisessä keskustelussa

Niin Suomessa kuin koko Euroopassakin väestön ikääntymisen aiheuttama keskeinen huoli on, miten ylläpitää taloudellista ja sosiaalista kestävyttä oloissa, joissa väki vanhenee ja eläkeläisten määrä kasvaa, samalla kun eläkkeiden maksusta ja riittävien hoito- ja hoivapalvelujen rahoittamisesta vastaa pienenevä työikäisten joukko. Myös köyhyys ja syrjäytyminen ovat edelleen ongelma osalla ikääntyneitä, ja heidän asemansa turvaaminen odottaa ratkaisujaan hyvinvointijärjestelmiä uudistettaessa. Tämä koskee etenkin yksin asuvia ja heikon taloudellisen aseman omaavia iäkkäitä naisia. Kaikkialla Euroopassa talouden rajoitteet ovat pakottaneet valtioita pienentämään julkisia menoja ikääntyneiden tarpeiden täyttämisen kustannuksellakin, mutta asiantuntijoilla ja päättäjillä on vastuu siitä, miten pitkälle tässä men-

nään ja millaiseksi heidän päätöksensä muokkaavat vanhuutta nyt ja tulevaisuudessa. (Arber 2004, Biggs 2004, Estes ym. 2001, Kohli 2005, Phillipson 2005, Walker 1996)

Myös globalisaatio muovaa ikääntymistä. Ihmiset ovat liikkuvampia, ja liikkuvuus muovaa elämää läpi elämänsä. Perheet ja sosiaaliset suhteet saattavat olla venyneet maiden ja mannerten väliseksi. Etenkin EU:n sisällä on odotettavissa, että ulkomaille eläkeiässä muuttaneet kansalaiset vaativat samoja etuja ja oikeuksia, jotka he saivat kotimaassaan. Maahanmuuttajien kokemuksia ikääntymisestä vieraassa maassa toistaiseksi tutkittu melko vähän, vaikka vieraan kulttuurin keskellä ikääntyvien määrä kasvanee tulevina vuosikymmeninä suuresti. Pitkällä tähtäimellä suurempi liikkuvuus lisää kulttuurista moninaisuutta, mutta lyhyellä aikavälillä riskinä on syrjäytyminen (Phillipson 1998, Phillipson & Nilufar 2004, Torres 2004, Warnes 2004).

Ikäpolitiikka on instrumentti, jonka avulla yhteiskunta pyrkii turvaamaan poliittisen kestävyyden kannalta olennaisen sukupolvien välisen solidaarisuuden, ja muovaamaan yhteiskuntaa mahdollisimman hyväksi elää kaikenikäisille. Siten ikäpolitiikka on luonteeltaan ja oletuksiltaan sukupolvien välistä. Ikäpolitiikka myös muokkaa käsitystämme vanhuudesta ja hyvän vanhenemisen mahdollisuuksista, sekä rooleista, joita ikääntyneille on tarjolla. Siten se on myös asennemuokkauksen väline. Väestön ikääntyminen on jo siirtämässä sosiaalipoliittista kiinnostusta yksilötason ilmiöstä yhteiskunnan tasolle eli siihen, miten yhteiskunta omilla normeillaan muovaa ikääntymistä, ja miten ikääntyneet puolestaan muokkaavat yhteiskuntaa omilla valinnoillaan ja käyttäytymisellään. Nykyistä ikäpolitiikkaa ilmapiiriä leimaavat ikääntymisen medikalisoiminen, kaupallistuminen, yksityistäminen ja rationalisointi, ja ikääntyneet nähdään voittopuolisesti taakkana yhteiskunnalle. Aktiivisen ja tuottavan ikääntymisen käsitteet kuitenkin yleistyvät, ja muuttavat suhtautumista ikääntymiseen myönteisemmäksi. Tätä pidetään hyvänä, sillä ikääntyneiden näkeminen taakkana yhteiskunnalle aliarvioi vanhusväestön roolia yhteiskunnassa (Biggs 2004, ter Meulen & Ubachs-Moust 2005, Phillipson 1998, Phillipson 2005). Vaikka perinteisesti tuottavina pidettyihin rooleihin ja toimintoihin osallistuminen väheneekin vanhassa iässä, pysyvät ikäihmiset monin tavoin tuottavina pitkään. Tuottavaa ikääntymistä rajoittaakin se, että yhteiskunta ei tarjoa riittävästi mahdollisuuksia tuottavalle osallistumiselle vanhassa iässä. Toisaalta tuottavan ikääntymisen liiallinen korostaminen voi johtaa tuottavuuden edellyttämiseen ja vaatimiseen vielä vanhalla iälläkin, mikä ei ole eettisesti oikein niitä ihmisiä kohtaan, jotka eivät siihen enää pysty, tai jotka pitkän päivätyön jälkeen haluavat jo irti näistä velvoitteista (Morrow-Howell, Hinterlong & Sherraden 2001).

Poliittisen kestävyyden kysymys kietoutuu vahvasti taloudelliseen ja sosiaaliseen kestävyyskysymykseen. Sen kulminaatioita ovat niin ikääntyvä työvoima kuin ikääntyvät työttömätkin. Euroopan komission tavoitteena on lisätä vanhempien työntekijöiden työssäkäyntiosuutta, mikä edellyttää heidän taitojensa, motivaationsa ja liikkumisensa parantamista, kannustamista elinikäiseen oppimiseen, työympäristöjen muokkaamista ikääntyville sopivaksi, sekä ikäsyrjinnän poistamista asenteista ja käytännöistä. Keinoiksi esitetään ikään perustuvien ennakkoluulojen hylkäämistä, 50+-ikäisten työssä pysymiseen rohkaisua, varhaisen eläköitymisen houkuttelevuuden vähentämistä, ja jo eläkkeellä olevien kannustamista palaamaan työhön. Helpotusta työssäkäyvien osuuden pienenemiseen voi tuoda myös maahanmuutto, joissakin maissa myös naisten työelämään osallistumisen kasvu ja eläkkeelle siirtymisen myöhentyminen. (Biggs 2004, Kohli 2005, Marshall & Taylor 2005, Phillipson 1998).

Sukupolvisopimus ja sukupolvien välinen vastavuoroisuus ovat keskeisiä ikäpolitiikan kysymyksiä. Sukupolvisopimus on nauttinut vahvaa legitimitetistä kaikenikäisten keskuudessa. Nuorten myönteisyys kuitenkin riippuu osin siitä, uskovatko he itse saavansa vastaavia etuuksia vanhetessaan. Toisaalta eläkejärjestelmä myös vähentää nuorten velvollisuutta tukea taloudellisesti vanhempiaan, ja he voivat itsekin saada apua vanhemmiltaan tarvitessaan. Julkista sukupolvisopimusta (suunta nuorilta vanhoille) tasapainottaa yksityinen sukupolvisopimus (suunta vanhoilta nuorille, esimerkiksi monet iäkkäät vanhemmat tukevat lapsiaan). Tutkimukset eivät myöskään tue väitettä, että vanhusväestö dominoisi politiikassa suurella määrällään ja ajaisi vain omia etuuksiaan. (Butler 2005, Kohli 2005, Phillipson 1996, Phillipson 1998, Walker 1996)

Sosiaali- ja terveydenhuollon uudistaminen on yksi tulevaan varautuvan ikäpolitiikan keskeisistä haasteista. Siinäkin taustalla on yhtäältä huoli siitä, että vanhimpien vanhojen määrän kasvun myötä terveys- ja sosiaalipalvelujen kulut räjähtävät käsiin, ja toisaalta pyrkimys sovittaa kasvavia palvelutarpeita talouden raameihin. Tutkimusten mukaan yhä useampi pysyy hyväkuntoisina korkeaan ikään, mikä voidaan nähdä kasvaneen elintason lisäksi myös harjoitetun terveyspolitiikan vaikuttavuuden osoituksena. Tulevaisuudessa korostuvat entisestään varhaisen diagnosoinnin merkitys, terveelliset elämäntavat ja sairauksien ennaltaehkäisy. Terve ikääntynyt väestö pysyy pitempään niin työelämässä kuin muutoinkin aktiivisena, tarvitsee vähemmän terveyspalveluja, ja mahdollistaa myös ikääntyville suunnattujen tuotteiden ja markkinoiden (ns. silver markets) kasvun. Vanhuuden medikalisoiminen on johtanut ikääntymisen näkemiseen ongelmana, jonka ratkaisussa lääketiede on etualalla. Teknologiset edistysaskeleet lääketieteessä ovatkin merkittäviä, mutta rasitteena on terveydenhoidon kustannusten kasvu. Tulevaisuuteen suuntaava ikäpolitiikka korostaa monitieteistä lähestymistapaa, sillä ikääntyminen on niin biologinen ja fyysinen kuin psyykinen ja sosiaalinenkin prosessi, ja tapahtuu aina tietyssä fyysisessä, emotionaalisessa ja sosiokulttuurisessa ympäristössä. Oma huolensa liittyy myös hoito- ja hoivapalvelujen yksityistämiseen, sillä kaupallistumisen riskinä on voiton maksimointi terveyden ja hyvinvoinnin sijaan. Sosiaaligerontologien keskuudessa vallitseekin laaja yksimielisyys siitä, että olisi tutkittava tarkemmin, miten yksityistäminen vaikuttaa terveydenhoidon ja hoivan kustannuksiin, tehokkuuteen ja laatuun. (Butler 2005, Estes ym. 2001, Phillipson 1998, Quadagno, Reid & Street 2005)

Pitkäaikaishoidon järjestäminen on eittämättä keskeinen ikäpolitiikan kannalta. Keskeisiä poliittisia kysymyksiä ovat, miten pitkäaikaishoito on tehokkainta organisoida, millaiset palveluyhdistelmät ovat sopivimpia, kuinka hoito voidaan rahoittaa, ja mikä on julkisten ja yksityisten kustannusten osuus. Kotona selviytymisen tukeminen on useimmiten sekä vanhusten tahdon mukaista että yhteiskunnalle edullista verrattuna laitoshoitoon, mutta jos kotiin ei kuitenkaan oikeasti ole palveluja tarjolla on vaarassa, että vanhukset jäävät suorastaan heitteille. Perhekoon pieneneminen (vähemmän lapsia osallistumassa ikääntyneiden vanhempiansa auttamiseen), naisten lisääntynyt mukanaolo työelämässä, ja perheiden maantieteellinen hajautuminen ovat vähentäneet mahdollisuuksia omaishoitoon. Ikääntyneille suunnitellut asuinympäristöt, palveluasuminen ja soveltuvan teknologian kehittäminen ovatkin kotona selviytymisen tuessa keskeisiä. (Eisen & Mager 1996, Kane & Kane 2005, Klein 1996, Larsson ym. 2005, ter Meulen & Ubachs-Moust 2005, Nocera & Zweifel 1996, Patsios & Davey 2005, Phillipson 1998)

Jo tämä lyhytkin katsaus osoitti, että kansainvälinen keskustelu liikkuu samoissa teemoissa kuin kotimainenkin, mutta keskustelu on muualla alkanut aiemmin. Lisäksi kansainvälisessä keskustelussa korostuu kotimaista vähemmän puhtaasti taloudellinen argumentaatio, ja enemmän sosiaalinen ikääntyminen. Beck, van der Maesen & Walker (1997) ovat pyrkineet yhdistämään nämä kaksi näkökulmaa käsitteen "*Social quality*" alle. Se mittaa, missä määrin yhteisöt voivat osallistua sosiaaliseen, poliittiseen ja taloudelliseen toimintaan niin, että edistetään yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvointia. Käsitteen keskeiset elementit ovat: sosioekonominen turvallisuus, inklusio, koheesio ja valtaistaminen (empowerment). Nämä teemat toistuvat myös tässä raportissa, ja jatkotutkimuksen haasteeksi jää kokeilla mallia Suomen ikäpolitiikan arviointiin.

LÄHTEET

- Arber, S. (2004): Gender trajectories: how age and marital status influence patterns of gender inequality in later life. In Svein Olav Daatland & Simon Biggs (Eds.) *Ageing and diversity: multiple pathways and cultural migrations*. Bristol: The Policy Press, 61–76.
- Beck, W, van der Maesen L. & Walker, A. (eds.) (1997): *The Social Quality of Europe*. Studies in Social Policy. Kluwer Law International. The Hague, Netherlands.
- Bergstrom, T.C.& Hartman, J.L. (2005): Demographics and the political sustainability of Pay-as-you-go social security. CESifo Working Paper Series CESifo Working Paper No 1378.
- Biggs, S. (2004): New ageism: Age imperialism, personal experience and ageing policy. In Daatland, S.O. & Biggs, S. (Eds.) *Ageing and diversity: multiple pathways and cultural migrations*. Bristol: The Policy Press, 95–106.
- Biggs, S. (2008): Personal announcement.
- Brundtlandin komitea (1987): Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <http://www.un-documents.net/index.htm>
- Butler, R. N. (2005): Do longevity and health generate wealth? In Johnson M.L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood T.B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 546–551.
- Casamatta, G, Cremer, H. & Pestieu, P. (2000): Political sustainability and the design of social insurance. *Journal of Public Economics* 75(3), 341.
- Eisen, R. & Mager, H-C. (1996): Long-term care – an inter- and intragenerational decision model. In Eisen, R. & Sloan, F.A. (Eds.). *Long-Term Care: Economic Issues and Policy Solutions*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 251–284.
- Estes, C, Wallace, S. P, Linkins, K.W. & Binney, E. A. (2001): The medicalization and commodification of aging and the privatization and rationalization of old age policy. In Estes, C.L. & Associates (Eds.), *Social policy and aging: A critical perspective*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 45–60.
- Galasso, V. & Profeta, P. (2004): Lessons for an aging society: the political sustainability of social security systems. Working papers, Center for retirement research at Boston College 2004–07.
- Kane, R. & Kane, R.A. (2005): Long term care. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 638–646.
- Klein, T. (1996): Determinants of institutionalization in old age. In Roland Eisen & Frank A. Sloan (Eds.). *Long-Term Care: Economic Issues and Policy Solutions*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 102–113.
- Kohli, M. (2005): Generational changes and generational equity. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 518–526.

- Larsson, K., Silverstein, M. & Thorslund, M. (2005): Delivering care to older people at home. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press , 630–637.
- Marshall, V. W. & Taylor, P. (2005): Restructuring the lifecourse: work and retirement. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 572–582.
- ter Meulen, R. & Ubachs-Moust, J. (2005): Healthcare rationing: Is age a proper criterion? In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press , 656–661.
- Morrow-Howell, N, Hinterlong, J. & Sherraden, M. (Eds.) (2001): *Productive aging: concepts and challenges*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Nocera, S. & Zweifel, P. (1996): Women's role in the provision of long-term care, financial incentives, and the future financing of long-term care. In Eisen, R. & Sloan, F. A. Sloan (Eds.). *Long-Term Care: Economic Issues and Policy Solutions*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 79–102.
- Patsios, D. & Davey, A. (2005): Formal and informal community care for older adults. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 597–604.
- Phillipson, C. (1996): Intergenerational conflict and the welfare state: American and British perspectives. In Walker, A. (Ed.), *The new generational contract: Intergenerational relations, old age and welfare*. London: Routledge, 206–220.
- Phillipson, C. (1998): *Reconstructing old age. New agendas in social theory and practice*. London: Sage.
- Phillipson, C. (2005): The political economy of old age. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 502–509.
- Phillipson, C. & Nilufar, A. (2004): Transnational communities, migration and changing identities in later life: A new research agenda. In Daatland, S.O. & Biggs, S. (Eds.) *Ageing and diversity: multiple pathways and cultural migrations*. Bristol: The Policy Press, 157–172.
- Quadagno, J, Reid, J. & Street, D. (2005): Health policy and old age: An international review. In Johnson, M. L, Bengtson, V.L, Coleman, P.G. & Kirkwood, T. B.L. (Eds.) *The Cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, 605–612.
- Tonn, B.E. (2007): Futures sustainability. *Futures* 39(9), 1097–1116.
- Torres, S. (2004): Making sense of the construct of successful ageing: The migrant experience. In Daatland, S.O. & Biggs, S. (Eds.) *Ageing and diversity: multiple pathways and cultural migrations*. Bristol: The Policy Press, 125–139.
- UCN (2006): *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century*. Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January, 2006 http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_future_of_sustainability.pdf
- Walker, A. (1996): Intergenerational relations and the provision of welfare. In Walker, A. (Ed.), *The new generational contract: Intergenerational relations, old age and welfare*. London: Routledge, 10–36.
- Walker, A. (2008): Ageing policy options: promoting active ageing and ensuring the provision of adequate services for elderly. Presentation 11.0.2008, Helsinki, Säätytalo.
- Warnes, T. (2004): Older foreign migrants in Europe: Multiple pathways and welfare positions. In Daatland, S.O. & Biggs, S. (Eds.) *Ageing and diversity: multiple pathways and cultural migrations*. Bristol: The Policy Press, 141–156.
- WHO (2005): *World Summit Outcome Document*.
<http://who.int/hiv/universalaccess2010/worldsummit.pdf>

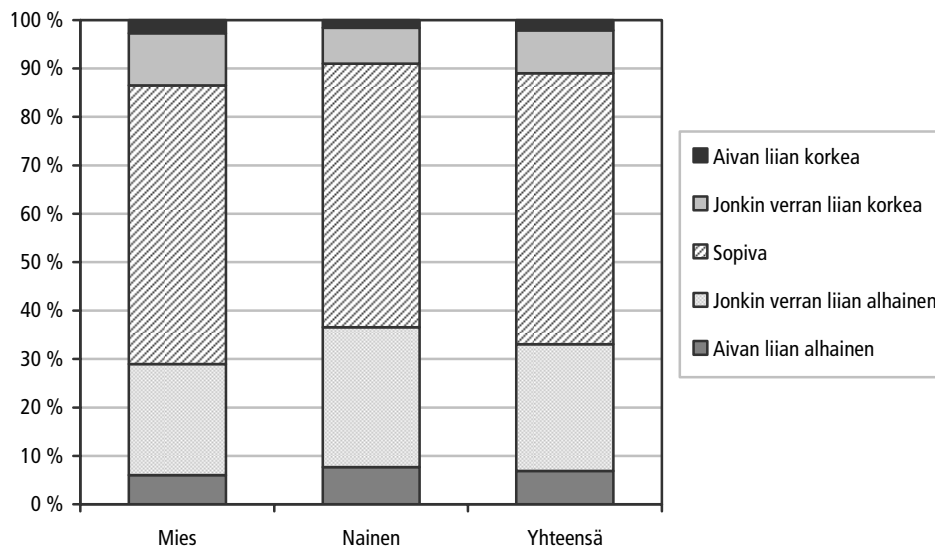
2 HYVINVOINTIVALTIONMALLIN LEGITIMITEETTI

Marja Vaarama ja Pasi Moisio

2.1 Suomalaisen hyvinvointimallin legitimitetti

Stakesin ja Suomen Tilastokeskuksen keräämillä 16–79-vuotiaita suomalaisia edustavilla poikkileikkausaineistoilla vuosilta 2004 ja 2006 (Moisio 2006; 2007) tehdyt analyysit osoittavat, että suomalaiset pitävät Suomen sosiaaliturvan tasoa yleensä joko sopivana (56 %) tai liian matalana (33 %) (kuvio 1).

Kuvio 1 Sosiaaliturvan taso Suomessa (N=4444).



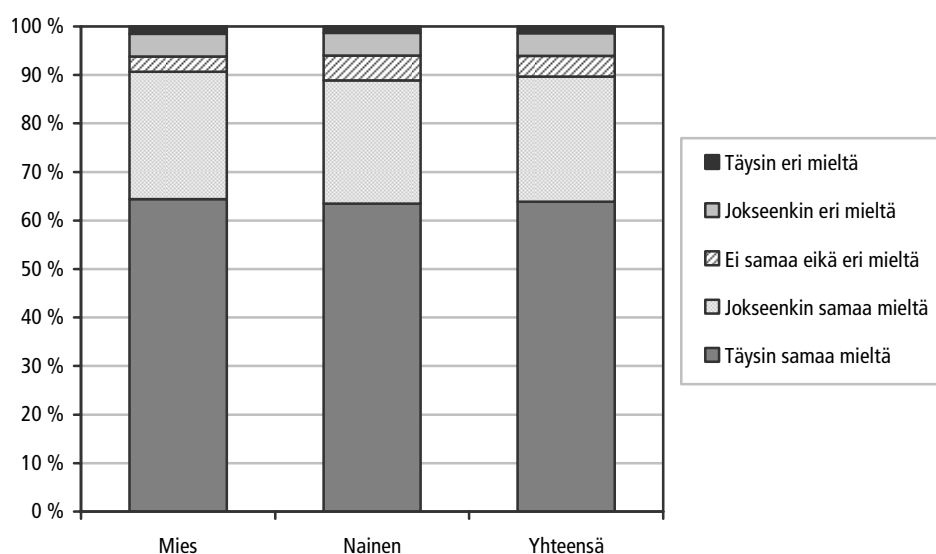
Taulukko 1 Sukupuolen, koulutuksen ja tulojen yhteys sosiaaliturvan tasoa koskeviin mielipiteisiin.

	Yhden selittäjän mallit		Usean selittäjän malli		Usean selittäjän malli	
	exp ()	p-arvo	exp ()	p-arvo	exp ()	p-arvo
Ikä	1,001	ns.				
Sukupuoli						
Mies	0,71	<0,001	0,73	<0,001	0,71	<0,001
Nainen	1,00					
Koulutus (ISCED)						
Perus-/kansakoulu	1,66	<0,001			1,65	<0,001
Keskiaste	1,44	<0,001			1,43	<0,001
Korkea-aste					1,00	
Alue						
Etelä-Suomi	0,87	ns.				
Länsi-Suomi	1,02	ns.				
Itä-Suomi	0,97	ns.				
Pohjois-Suomi						
Tuloviidennekset (OECD)						
I	2,33	<0,001	2,27	<0,001		
II	2,37	<0,001	2,33	<0,001		
III	1,99	<0,001	1,98	<0,001		
IV	1,37	0,007	1,36	0,008		
V	1,00					

Naiset pitävät miehiä useammin sosiaaliturvan tasoa liian alhaisena, ja korkeammin koulutetut ja hyvätuloiset muita useammin liian korkeana. Ikäryhmittäiset ja alueelliset erot ovat pieniä. Logistinen regressioanalyysi (taulukko 1) osoitti merkitsevän tilastollisen yhteyden *sosiaaliturvan tasoa koskevien mielipiteiden sekä sukupuolen, koulutuksen ja tulojen välille*. Sukupuolen vaikutus säilyi vakioitaessa tulojen ja koulutuksen vaikutus. Toisin sanoen naiset pitävät miehiä useammin sosiaaliturvan tasoa liian matalana kaikissa tuloluokissa ja koulutusasteilla.

Suomalaiset kannattavat valtion ja kunnan vahvaa roolia kansalaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tuottajina, sillä yhdeksän kymmenestä on vähintään jokseenkin sitä mieltä, että valtion ja kuntien tulisi tuottaa pääosa sosiaali- ja terveyspalveluista (kuvio 2).

Kuvio 2 Valtion ja kuntien tulisi tuottaa pääosa sosiaali- ja terveyspalveluista (N=4856).



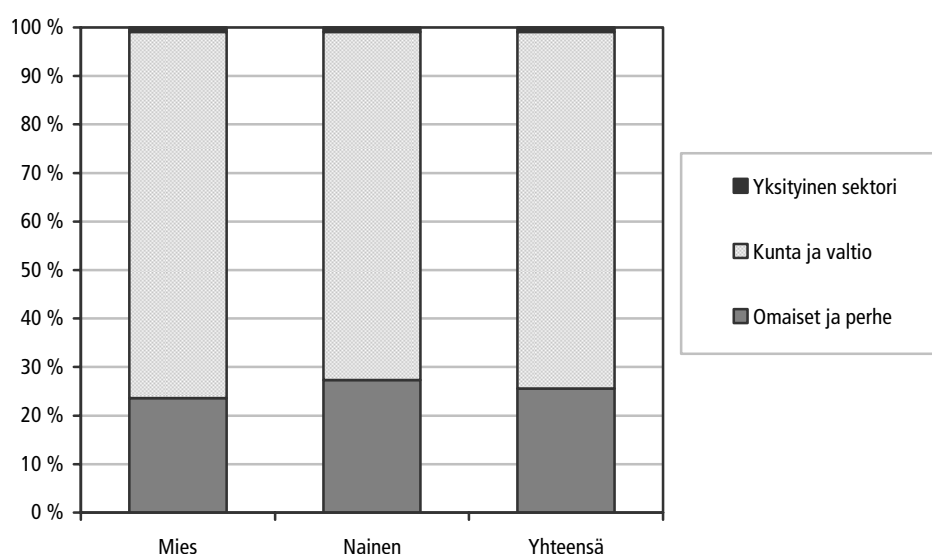
Taulukko 2 Julkisen sosiaali- ja terveyspalvelujen tuottamisen kannatuksen yhteys ikään, koulutukseen ja saatuihin tuloihin.

	Yhden selittäjän mallit		Usean selittäjän malli		Usean selittäjän malli	
	exp ()	p-arvo	exp ()	p-arvo	exp ()	p-arvo
Ikä	1,018	<0,001	1,017	<0,001		
Sukupuoli						
Mies	1,05	ns.				
Nainen	1,00					
Koulutus (ISCED)						
Perus-/kansakoulu	2,07	<0,001	1,59	<0,001	1,87	<0,001
Keskiaste	1,56	<0,001	1,56	<0,001	1,46	<0,001
Korkea-aste	1,00		1,00			
Alue						
Etelä-Suomi	0,9	ns.				
Länsi-Suomi	0,95	ns.				
Itä-Suomi	0,99	ns.				
Pohjois-Suomi	1,00					
Tuloviidennekset (OECD)						
I	1,32	0,003			1,0	0,315
II	1,90	0,000			1,60	0,000
III	1,34	0,002			1,20	0,059
IV	1,21	0,034			1,11	0,247
V	1,00				1,00	

Kannatus valtion ja kuntien palvelujen tuottamiselle laskee kuitenkin hieman koulutusasteen ja tuloluokan noustessa sekä ikäluokan nuortuessa. Vähintä kannatus on etelässä, mutta alueelliset erot ovat pienet. Logistinen regressioanalyysi vahvisti merkitsevät tilastolliset yhteydet myös *palvelujen tuottamista* koskevan mielipiteen sekä vastaajan *iän, koulutuksen sekä tulojen välillä*. Todennäköisyys julkisen sektorin kannatukselle kasvoi iän lisääntymisen myötä. Tämä yhteys on samanlainen kaikissa tulo- ja koulutusryhmissä. Asuinalueella ei ollut merkitystä. (Taulukko 2)

Suomalaiset pitävät julkista sektoria myös ensisijaisena vanhustenhoidon vastuutahona, sillä lähes kolme neljästä katsoo kunnan ja valtion olevan tärkein taho vastaamaan siitä. Neljännes kannattaa omaisten ja perheiden ensisijaista vastuuta. Yksityistä sektoria kannattaa vain prosentti vastaajista. (Kuvio 3)

Kuvio 3 Tärkein taho vastaamaan vanhustenhoidosta (N=4674).



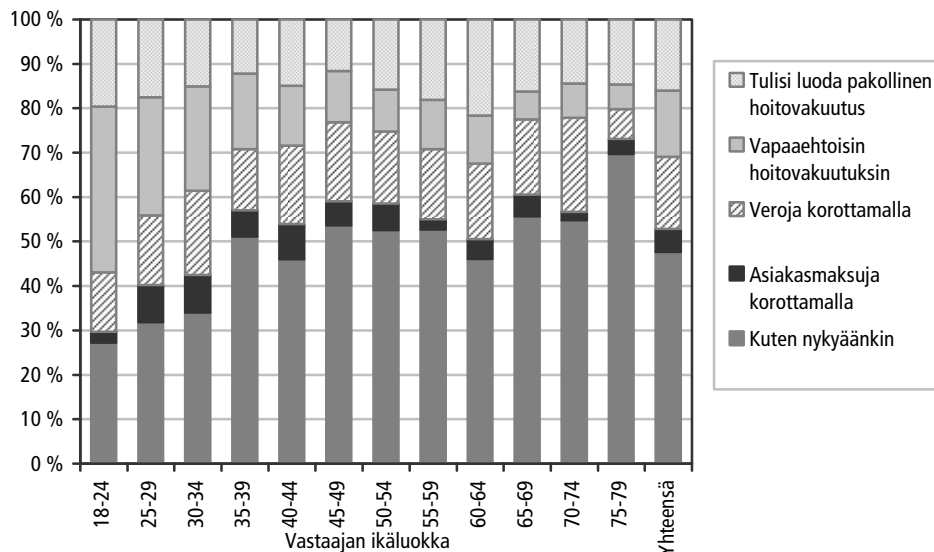
Taulukko 3 Vanhustenhoidon tärkeimmän vastuutahon mielipiteen yhteys sukupuoleen ja ikään. Logistinen regressioanalyysi.

	Yhden selittäjän mallit		Usean selittäjän malli	
	exp ()	p-arvo	exp ()	p-arvo
Ikä	0,99	<0,001	0,99	<0,001
Sukupuoli				
mies	0,83	0,005	0,79	0,001
nainen	1,00		1,00	
Koulutus (ISCED)				
perus-/kansakoulu	1,03	ns.		
keskiaste	1,10	ns.		
korkea-aste	1,00			
Alue				
Etelä-Suomi	0,97	ns.		
Länsi-Suomi	1,00	ns.		
Itä-Suomi	0,88	ns.		
Pohjois-Suomi	1,00			
Tuloviidennekset (OECD)				
I	1,17	ns.		
II	0,99	ns.		
III	0,84	ns.		
IV	0,81	0,058		
V	1,00			

Nuoremmat ikäluokat pitivät useammin perhettä ja omaisia tärkeimpänä tahona vastaamaan vanhustenhoidosta, kun taas 60–74-vuotiaat painottivat sitä vähiten. Omaisten ja perheen kannatus tärkeimpänä hoidon vastuutahona on matala aina toiseksi ylimpään tuloluokkaan asti, jolloin se hieman nousee. Yksityisen sektorin ja ”jonkin muun tahon” kannatus taas on yleisintä korkeimmassa tuloluokassa. Osuuksien erot tuloluokittain ovat kuitenkin pienet ja valtiota ja kuntaa pidetään kaikissa tuloluokissa tärkeimpänä tahona vastaamaan vanhustenhoidosta. Sukupuolten välillä on hienoinen ero niin, että naiset pitävät perhettä ja omaisia tärkeimpänä vastuutahona miehiä useammin, kun taas miehet antaisivat tämän vastuun kunnalle ja valtiolle. Alueelliset ja koulutuserot eivät olleet suuria. Sen sijaan logistisessa regressioanalyysissä ilmeni merkitsevä tilastollinen yhteys *sukupuolen, iän ja vanhusten hoidon vastuunäkemyksen välillä* (taulukko 3). Naiset näkevät vanhustenhoidon omaisten ja perheen tehtäväksi miehiä useammin, ja tämä yhteys säilyy vakioitaessa iän vaikutus. Tuloksen mukaan nuoremmat naiset kannattavat muita yleisemmin omaisten ja perheen vastuuta ja vanhemmat keskituloiset miehet julkista vastuuta. Asuinalueella tai tuloviidenneksellä ei havaittu tilastollisesti merkitsevää yhteyttä mielipiteisiin vanhusten hoidosta.

Vajaa puolet suomalaisista kannattaa nykyistä rahoitusmallia kysyttäessä parasta tapaa turvata vanhusten pitkäaikaisen hoidon rahoitus, ja noin 20 prosenttia oli valmiita jopa korottamaan veroja rahoituksen turvaamiseksi (kuvio 4).

Kuvio 4 Paras tapa turvata pitkäaikaista hoitoa tarvitsevien vanhusten hoidon rahoitus (N=2210).



Nykyisen rahoitusjärjestelmän kannatus on pienintä 18–34-vuotiaiden ja suurinta 75–79-vuotiaiden joukossa, mikä saattaisi viitata sukupolvikonfliktiin. Kun kannatus kuitenkin on tasaisen vahva myös 35–59-vuotiaiden joukossa, lienee luontevampaa ajatella, että nuorimmat eivät vielä koe asiaa omakohtaiseksi, keskimäinen ryhmä kohtaa asian omien vanhempiensa ja isovanhempiensa kautta, kun taas vanhin ikäryhmä on näiden palvelujen käytön alkamisen kynnyksellä. Asiakasmaksujen korotuksia ei juuri kannateta. Runsas joka kymmenes kannattaa vapaaehtoisen ja noin joka viides pakollisen hoitovakuutuksen luomista. Karkeasti sanottuna iän lisääntyessä nykyisen rahoitusmallin kannatus kasvaa, kun taas nuoremmat ikäryhmät kannattavat useammin hoitovakuutusta. Korkeinta vapaaehtoisen hoitovakuutuksen kannatus on 18–24-vuotiaiden ryhmässä (miltei 40 %), ja myös yksityisen sairaanhoitovakuutuksen omaavien osuus onkin korkein nuorimmissa ikäluokissa (liitekuvio 1).

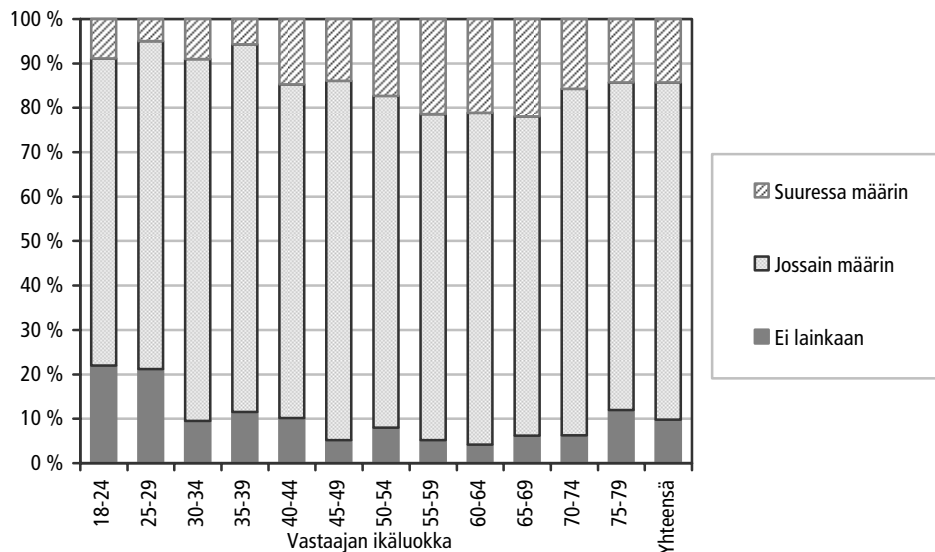
Heistä ainakin osalla lienee kyse siitä, että heillä on pienestä pitäen ollut vanhempiensa otta-
ma vapaaehtoinen vakuutus, joten he ovat tottuneita vakuutustuotteiden käyttäjiä. Hoito-
vakuutuksen kannatus on kuitenkin kasvanut myös 60 vuotta täyttäneiden joukossa. Verrat-
tuna vuoteen 1998 (Vaarama ym. 1999) hoitovakuutuksen kannatus 60 vuotta täyttäneiden
joukossa oli vuonna 2004 keskimäärin samalla tasolla, mutta pakollisen hoitovakuutuksen
kannatus on hieman kasvanut vapaaehtoisen kustannuksella, ja etenkin 60–64-vuotiaat
(kolmasosa) kannattivat (pakollista) hoitovakuutusta. Vuoteen 1994 verrattuna näyttää hoi-
tovakuutuksen kannatus 60 vuotta täyttäneiden joukossa kaksinkertaistuneen silloisesta noin
11 prosentista, ja silloinkin valtaosa kannatuksesta kohdistui pakollisiin hoitovakuutuksiin.
Vaikka vertailuissa on syytä varovaisuuteen kysymysten hienoisien erilaisuuden takia, viittaa
tulos siihen, että etenkin pakollisen hoitovakuutuksen kannatus kasvaa ikääntyneiden joukos-
sa, ja tämä kannatus on voimakkainta alle 75-vuotiailla, joilla myös on parempi koulutustaso
ja paremmat tulot kuin heitä vanhemmilla ikääntyneillä. Tämä saattaa viitata siihen, että
ikäntyneiden luottamus verovaroin rahoitettavaan vanhustenhoitoon on heikentymässä.

Suomalaiset ovat siis tyytyväisiä julkisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja pääosin myös
sosiaaliturvan tasoon, joskin joka kolmas pitää sitä liian alhaisena. Sen sijaan vanhuspalvelu-
jen nykymuotoista rahoitusta kannattaa enää alle puolet. Tulosten pohjalta Suomessa ei ole
havaittavissa sukupolvikonfliktia sosiaaliturvan suhteen, vaan nykyjärjestelmä saa vankan
kannatuksen kaikissa ikäryhmissä. Kuitenkin on havaittavissa myös eroja, jotka viittaavat
toiveisiin muutoksista sosiaaliturvan tasossa (parannettava) ja vanhusten hoidon rahoitukses-
sa (hoitovakuutusten kannatus kasvaa, nuoremmissa ikäryhmissä vapaaehtoisen ja vanhem-
missa pakollisen). Julkisen palvelujärjestelmän toiminnan turvaaminen ja sosiaaliturvan tason
vähintäänkin nykyisellä tasolla säilyttäminen ovat siis suomalaisten mielestä tärkeitä.

2.2 Ikääntyneiden syrjintä

Vastaajista yhdeksän kymmenestä oli sitä mieltä, että Suomessa syrjitään ikääntyneitä aina-
kin jossakin määrin (kuvio 5). Mielenpide oli yleisin 45–74-vuotiaiden joukossa, ja 55–69-
vuotiaista yli viidenneksen mukaan syrjintää on paljon. Nuorimmistakin vain 20 prosenttia oli
sitä mieltä, että syrjintää ei ole, ja joka kymmenennen mielestä ikääntyneitä syrjitään suures-
sa määrin.

Kuvio 5 Syrjitäänkö Suomessa ikääntyneitä? (N=2760).



Vuosiin 1994 ja 1998 (Vaarama ym. 1999, 10–12) verrattuna 60 vuotta täyttäneiden mielestä on ikääntyneiden syrjintä lisääntynyt huomattavasti. Vuosina 2004 ja 2006 ei syrjinnästä kysytty tarkemmin, mutta vuonna 1998 60 vuotta täyttäneiden syrjintäkokemus liittyi muun muassa korkeaan koulutukseen, Uudellamaalla asumiseen ja yleiseen elämään tyytymättömyyteen. Erityisesti poliitikkojen ja tiedotusvälineiden katsottiin syrjivän ikääntyneitä, samoin kunnallisissa palveluissa koettiin huonoa kohtelua.

Syrjinnän yksi muoto on työelämän taholta tuleva syrjintä, mutta tätä ei kysytty vuosina 2004 ja 2006. Vuosina 1994 ja 1998 kahdeksan kymmenestä oli sitä mieltä, että ikääntyneitä työntekijöitä syrjitään työhönotossa. Miltei kaksi kolmasosaa sitä mieltä, että heitä syrjitään työssä etenemismahdollisuuksissa ja runsaan puolen mielestä ikääntyneet ovat työpaikoilla heikommissa asemassa kuin muut. (Vaarama ym. 1999, 44–45.) Toisaalta omakohtaisesti syrjintää kokeneita oli esimerkiksi pohjoisten kaupunkien kolmasikäisten eli jo työelämän jättäneiden joukossa vain muutama. (Koskinen ym. 2007). Oma dimensionsa syrjintäpuheessa on yhteiskunnallinen syrjintä, jonka ilmenee esimerkiksi vanhusten julkisten hoivapalvelujen jatkuvana ja ilmeisen hiljaa hyväksyttynä alimitoituksena (Jyrkämä & Nikander 2007).

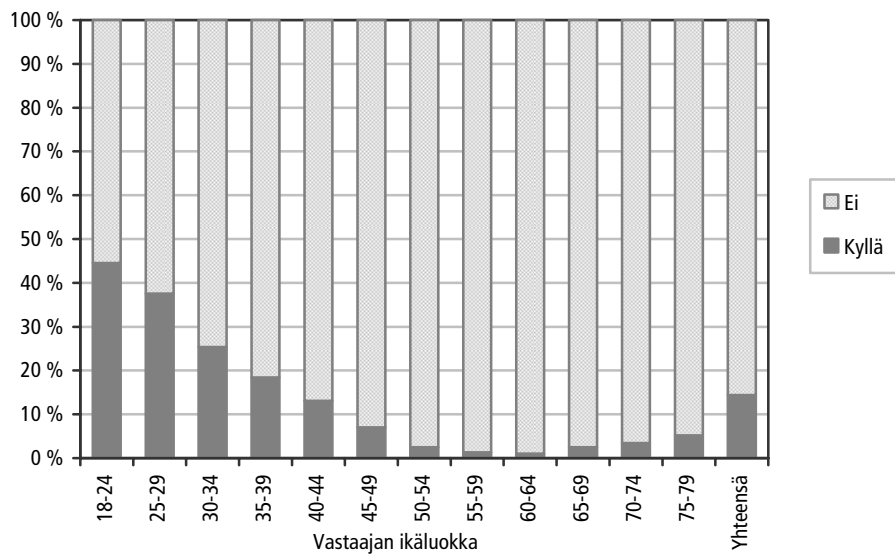
Tulosten valossa Suomi näyttää ageistiselta yhteiskunnalta, vaikka pyrkimys on ainakin erilaisten tavoiteohjelmien ja ikästrategioiden mukaan aivan toinen. Mikäli ageismia halutaan vähentää, olisi tutkittava tarkemmin, mitä ilmiöön liittyy ja mistä kokemus syntyy, minkä jälkeen voitaisiin pyrkiä määrätietoisesti vähentämään sitä.

2.3 Kansalaisten apu toisilleen, julkinen apu ja koettu avun riittävyys

Sukulaisten ja ystävien apu ja tuki on suomalaisille tärkein avun lähde silloin, kun ongelmia ilmenee. Erityisesti nuorimmat ja iäkkäimmät vastaajat saavat tukea epäviralliselta sosiaaliselta verkostoltaan. Nuoremmille taloudellinen tuki, keski-ikäisille keskustelutuki ja iäkkäimmille työapu ja henkilökohtainen apu ovat tärkeimmät tuen muodot. Iän myötä myös yritysten ja kunnan palvelujen merkitys kasvaa, vaikkei ylitäkään perheeltä ja läheisiltä saatua apua. Verrattuna vuosiin 1994 ja 1998 tässä on tapahtunut suuri muutos, sillä kun aikaisemmin kunnan kotipalvelu oli iäkkäille sekä tärkein että mieluisin avun lähde, vuosina 2004 ja 2006 se ei enää ollut kumpaakaan (Vaarama ym. 2006). Tähän lienee vaikuttanut kotihoidon saatavuuden jatkuva heikentyminen samalla kun asiakasmaksuja on nostettu, ja julkisuudesta välittyvä kuva vanhusten hoivan ongelmista ja heikosta laadusta.

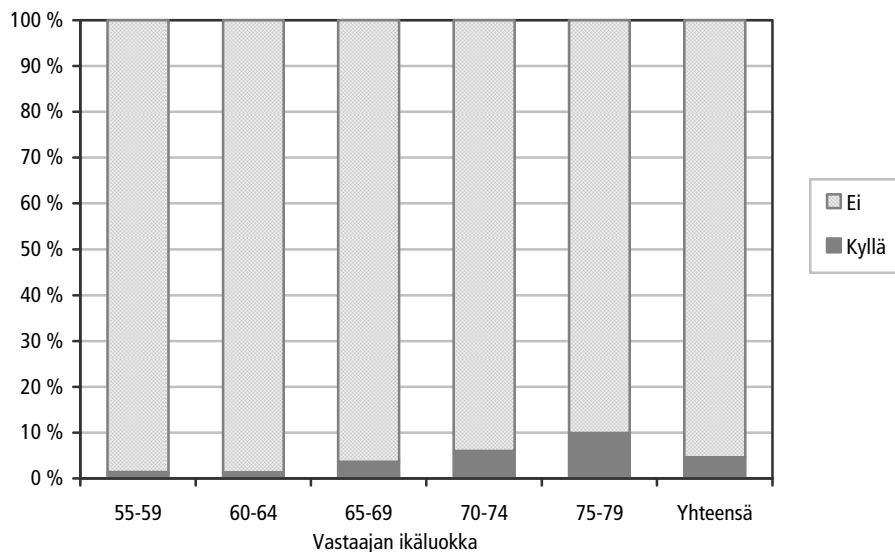
Nuorimmat ikäryhmät, erityisesti 18–24-vuotiaat (45 %) saavat sukulaisilta taloudellista tukea (kuvio 6), mikä saattaa selittää myös sitä, että he pitävät perhettä myös vanhustenhoidossa tärkeimpänä. He saavat myös toimeentulotukea muita useammin (17 %), mutta perheen antama avustus on siis yleisempää. Taloudellisen tuen saanti sukulaisilta kuitenkin laskee iän myötä, kunnes viisi prosenttia 75–79-vuotiaista saa jälleen taloudellista apua sukulaisiltaan. Hehän kuuluvat pienituloisiin ja jopa köyhiin vanhuksiin, jotka eivät hae toimeentulotukea, vaikka olisivat siihen oikeutettuja (Vaarama & Ollila 2008).

Kuvio 6 Onko saanut taloudellista tukea sukulaisilta viimeisen 12 kuukauden aikana? (N=4343).



Päivittäisissä toiminnoissa keskimäärin viisi prosenttia 55–79-vuotiaista saa apua joltakin taholta (kuvio 7). Avun tarve kasvaa 65. ikävuoden jälkeen hieman, mutta 75–79-vuotiaistakin apua päivittäisissä toiminnoissa saa vain joka kymmenes. Tulos vastaa muiden tutkimusten tuloksia siinä, että päivittäisen avun tarve alkaa nykyään 80. ikävuoden jälkeen (esim. Vaarama 2004, Vaarama ym. 2006, Vaarama & Ollila 2008).

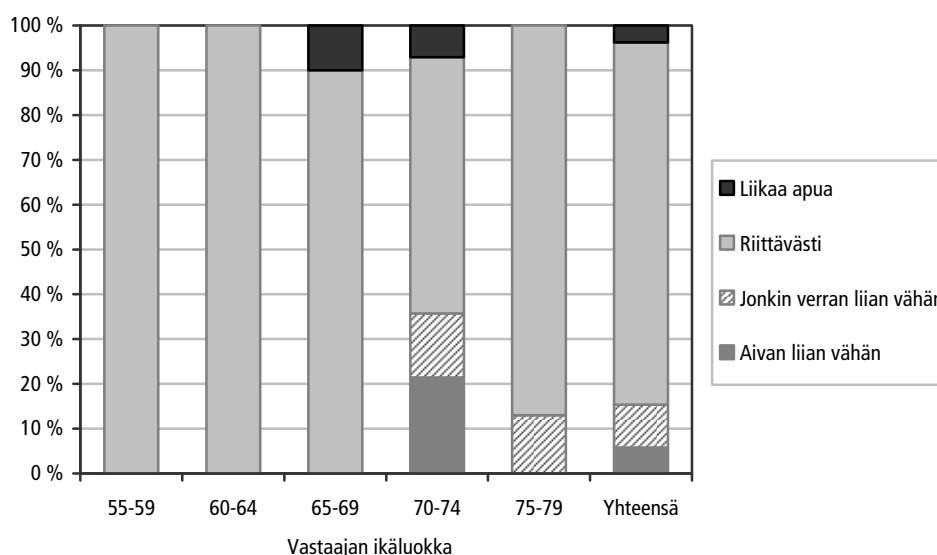
Kuvio 7 Saako apua päivittäisissä toiminnoissa (N=1112).



Ruuan laitossa päivittäistä apua saa eniten vanhin ikäryhmä, ja avun antaja on useimmiten oma perhe. Vanhimmassa ikäryhmässä kunnan kotipalvelun tai kotisairaanhoidon ja yksityisen sektorin palveluiden merkitys kasvaa. Kevyissä kotitöissä runsaan avun tarve keskittyy niin ikään vanhimpaan ikäryhmään, ja tässäkin oma perhe on keskimäärin tärkein avun antaja. Vanhimmassa ikäryhmässä erityisesti kunnan, mutta myös ystävien ja yksityisen palvelutuotannon merkitys nousee esiin. Myös raskaissa kotitöissä, ulkona asioimisessa, henkilökohtaisissa toiminnoissa ja kotona annettavassa sairaanhoidossa oma perhe on keskeinen avun antaja.

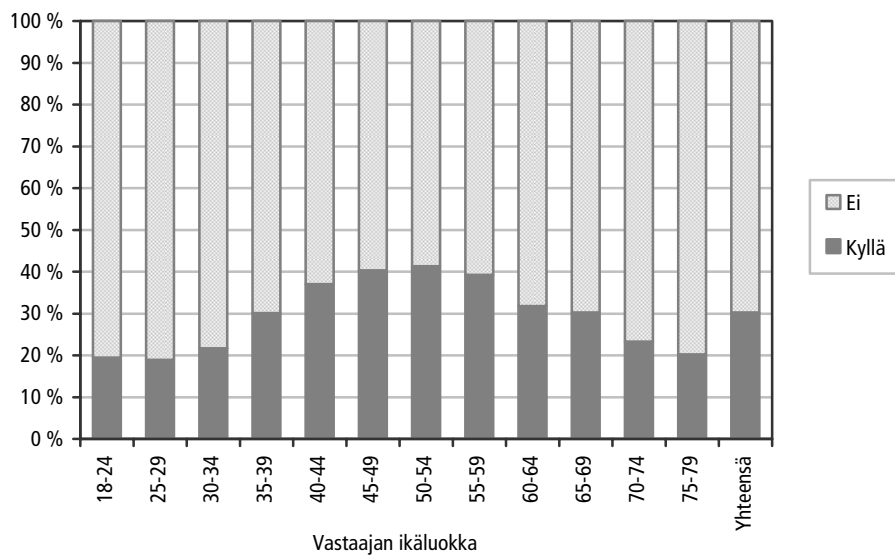
Valtaosa vastaajista sai riittävästi apua arkipäivässä selviytymiseen (kuvio 8). Kuitenkin 70–74-vuotiaista reilu kolmannes koki saavansa liian vähän apua. Myös vanhimmassa ikäryhmässä jonkin verran liian vähän apua saaneiden osuus oli 13 prosenttia. Avun antajien järjestys oli avun antamisen useutta tarkastellen seuraava: oma tai puolison lapsi, puoliso, kunta, ystävä ja muu sukulainen tai yksityinen palvelutuottaja. Apua olisi haluttu ensisijaisesti seuraavilta tahoilta: oma tai puolison lapsi, puoliso, kunta ja muu sukulainen tai ystävä tai yksityinen palvelutuottaja. Läheisten apu oli toivottua, mutta kunnalta saatua apua toivottiin lisää.

Kuvio 8 Saako apua arkipäivässä selviytymiseen? (N=52).



Kolme kymmenestä vastaajasta auttoi jotakuta sukulaista tai ystävää, joka ei tule toimeen ilman apua vanhuuden, vammaisuuden tai sairauden vuoksi (kuvio 9). Yleisintä toisten auttaminen on 40–59-vuotiaiden ryhmässä (noin 40 %), toiseksi yleisintä 60–69-vuotiaiden ryhmässä (30 %), mutta myös nuorimmista ja vanhimmista joka viides auttaa sukulaistaan tai ystäväänsä. Runsas joka viides on autettavansa pääasiallinen auttaja, 45–74-vuotiaista peräti joka kolmas. 18–35-vuotiaat auttavat yleisimmin jotakin tuttuaan, 35–64-vuotiaat omia vanhempiaan ja 65–79-vuotiaat puolisoitaan. Suurin apu kohdistuu omiin vanhempiin, ja avun suurin lähde ovat keski-ikäiset suomalaiset. Apu on yleensä viikoittaista ja pari kertaa kuussa tapahtuvaa, ja päivittäisen avun anto kasvaa iäkkäimmissä auttajaryhmissä. Kaiken kaikkiaan muiden auttaminen kasvaa aina 50–54-vuotiaiden ikäryhmään saakka, jolloin avun antajien osuus alkaa laskea. Kuitenkin yli 60-vuotiaidenkin ikäryhmissä auttajien osuus on keskimäärin 26 prosenttia.

Kuvio 9 Auttaako sukulaista tai ystävää?



Perhe ja läheiset sekä ystävät ovat suomalaisten tärkein avun ja tuen lähde silloin, kun tarvitaan taloudellista apua, keskustelutukea tai työapua. Terveyspalvelut halutaan pääsääntöisesti julkiselta sektorilta. Läheiset ihmiset ovat päivittäisien elämän kannalta ensisijainen avun lähde. Mitä suuremmaksi avun tarve kasvaa, sitä tärkeämmiksi nousevat oman perheen (oma lapsi ja oma puoliso) ohella viralliset palvelut. Kolmasikäläiset eivät käytä juurikaan toimeentulotukea tai julkisia kotipalveluja. Joka kolmas iäkäs tarvitsisi päivittäisiin toimiinsa apua enemmän kuin saa, ja määrä on kasvanut verrattuna vuosiin 1994 ja 1998. Vuonna 1998 (Vaarama & Kaitsaari 2002) kaikkiaan seitsemän prosenttia 60 vuotta täyttäneistä koki saavansa liian vähän apua, nyt luku oli suurimmillaan 30 prosenttia. Samaan aikaan julkista kotipalvelua/-hoitoa on supistettu ja vastuuta siirretty yksilöille itselleen ja heidän omaisilleen. Näyttää siltä, että yksityinen apu ei yksinään ole riittänyt kompensoimaan vähennystä, vaan osa ikääntyneiden avun tarpeesta jää tyydyttämättä.

2.4 Yhteenveto ja päätelmät

Kaikkiaan nykyisellä hyvinvointivaltiomallilla on kansalaisten keskuudessa vankka kannatus, ja luottamus julkisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin on suuri. Lisäksi sosiaalisten verkostojen sisällä tapahtuva auttaminen ja tukeminen on laajaa kaikissa väestöryhmissä. Vanhusten hoidon nykyinen rahoitusmalli ei kuitenkaan saa enää jakamatonta kannatusta, vaan enemmistö haluaisi parantaa sitä joko nostamalla veroja tai vielä useammin pakollisen hoitovakuutuksen avulla. Tämä saattaisi helpottaa hoivapalvelujen järjestämistä ja riittävän avun ja laadun turvaamista ikääntyneille. Ikääntyneiden hoivan rahoitusrakenteen kehittämistä selvittämään tulisiikin asettaa asiantuntijatyöryhmä, joka laatisi myös mallilaskelmia julkisen ja yksityisen vastuun eri yhdistelmistä ja siihen liittyvistä erilaisista vakuutus tuotteista. Eri sukupolvien edustuksen tulisi olla mukana ryhmässä, ja mukana tulisi olla gerontologian, sosiaalipoliitiikan, taloustieteen ja vakuutusalan edustajia.

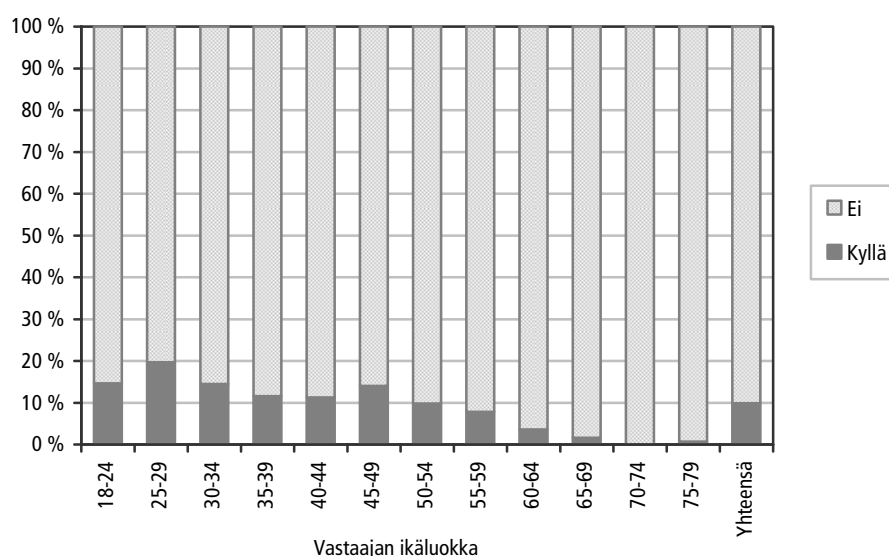
Toisaalta näkyvissä on myös uhkia nykyjärjestelmän poliittiselle kestävyydelle. Havaittu pakollisen hoitovakuutuksen kasvava kannatus saattaa heijastella epäluottamusta palvelujen saannin suhteen etenkin, kun julkisuudessa keskustellaan jatkuvasti kunnallisten vanhushpalvelujen niukkuudesta suhteessa tarpeeseen, ja kuntien ahdingosta pienenevien resurssien ja

kasvavien tarpeiden keskellä. Myös keski-ikäisten taakan kasvattaminen lisäämällä heidän vastuutaan niin vanhusten hoidosta kuin sosiaaliturvan rahoituksestakin saattaa olla poliittisesti kestävämpi, samoin ikäsyryntäkokemuksen yleistyminen vastoin politiikkatavoitteita. Oireellista on myös puhe vanhusten hoivan jatkuvasta ja yleisestä alimitoituksesta hiljaisesti hyväksyttynä yhteiskunnallisena syrjintänä, ”maan tapana”.

LÄHTEET

- Jyrkämä, J. & Nikander, P. 2007. Ikäsyryntä, ageismi. Teoksessa: Lepola, Outi & Villa, Susan (toim.) *Syrjintä Suomessa 2006*. Ihmisoikeusliitto ry. Hakapaino. Helsinki.
- Koskinen S, Hakapää L, Maranen P. & Piekkari J. (2007). Kolmasikäisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. *KaupunkiElvi* –hankkeen tutkimustuloksia. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi
- Moisio, P. (2006) HYPA 2004 aineistokuvaus. Hyvinvointi & Palvelut 2004 -kyselyn aineistokuvaus. Stakes, Työpapereita 6/2006. Helsinki.
- Moisio, P (2007) HYPA 2006. Hyvinvointi & Palvelut -kyselyn 2006 aineistokuvaus. Stakes, Työpapereita 33/2007. Helsinki.
- Vaarama, Marja (2004). Ikääntyneiden toimintakyky ja hoivapalvelut. Nykytila ja vuosi 2015. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.) *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Helsinki. www.vnk.fi/julkais
- Vaarama, M. (2007) Suomalaisten suhtautuminen ikääntyneisiin – onko yhteiskunnassamme iäkkäiden mitätöintiä? Luento 2.10.2007. Turun yliopisto. Turku.
- Vaarama M., Hakkarainen A. & Laaksonen S. (1999) Vanhusbarometri. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 3. Helsinki.
- Vaarama M. & Kaitsari T. (2002) Ikääntyneiden toimintakyky ja koettu hyvinvointi. Teoksessa Heikkilä, M. & Kautto M. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Jyväskylä.
- Vaarama M., Luoma M.-L. & Ylönen L. (2006) Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Teoksessa Kautto M. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2006*. Saarijärvi.
- Vaarama M. & Ollila K. (2008) Koettu hyvinvointi ja elämänlaatu kolmannessa iässä. Teoksessa Moisio P. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Vammala.

Liitekuvio Onko yksityinen sairaanhoitovakuutus? (N=2818).



3 IKÄRYHMIEN JA SUKUPOLVIEN TALOUDELLISET SUHTEET VÄESTÖN IKÄÄNTYESSÄ

Reijo Vanne

3.1 Johdanto

Jos muilta saatuja tulon- tai varallisuudensiirtoja ei oteta huomioon, elinkaaren työtulot ovat kansalaisen ainoa tulonlähde. Jos kaikkea työtuloa ei kuluteta heti, muodostuu säästöä ja kulutuksen lykkäämisestä saatava korvaus on säästöpääomalle saatava tuottoa eli pääomatuloa. Pääomatulo on siis peräisin kuluttamattomista työtuloista, ja toisaalta aiemmin säästyneen pääoman ja sille kertyneen tuoton turvin voi myöhemmin kuluttaa enemmän kuin ansaitsee työtuloa samaan aikaan.

Kehittyneissä maissa työtuloja ansaitaan tyypillisesti vain alle puolet koko elinajasta. Kehittyvissä maissa suhdeluku on korkeampi kuin kehittyneissä, ja kaikkien maiden sisällä tässä suhdeluvussa on eri syistä runsaasti vaihtelua kansalaisten välillä. Jos tätä vaihtelua ei olisi ja jos tulevia työtuloja vastaan voisi saada lainaa, kansalaisten olisi mahdollista rahoittaa kulutuksensa työtuloillaan myös silloin, kun ansaintakyky ei ole.

Vaikka edellä luetellut ehdot eivät olekaan voimassa, varallisuuden kerääminen ja purkaminen ovat kaikkialla maailmassa käytössä oleva menetelmä tulojen ja kulutuksen erotuksen tasaamisessa.

Toinen tapa tasoittaa tulojen ja kulutuksen erotusta on tehdä siirtoja työtuloja hankkivien tai työtuloista säästäneiden ja muiden välillä. Kun tulojen ja kulutuksen tasaaminen elinkaarella on tarkasteltavana, tämä tarkoittaa sitä, että työiässä olevat rahoittavat lasten ja vanhusten kulutusta. Lasten kulutuksen rahoittaminen on luonnollisesti sääntö kaikkialla maailmassa, mutta lapsuuden lopun ajoittumisessa eli työuran alkamisiässä on suurta vaihtelua. Työuran loppumisiässä on myös vaihtelua, mutta vielä enemmän vaihtelua maiden välillä on siinä, missä määrin työuran jälkeistä kulutusta rahoitetaan yksityisillä siirroilla.

Kolmas tapa sovittaa yhteen tulojen ja kulutuksen ajoittumista ovat julkiset siirrot eli tulonsiirrot ja julkiset maksuttomat tai hintatuetut palvelut sekä verotus näiden rahoittamiseksi. Yksityiset siirrot ovat nollasummapeliä siinä mielessä, että annetut ja saadut siirrot ovat jokaisella aikavälillä yhtä suuret. Jos tulot eivät koti- tai kansantaloudessa riitä kulutukseen ja tehtyihin yksityisiin nettosiirtoihin, kotitalous velkaantuu toisille ja kansantalous ulkomaille. Yksityisestä velasta tiedetään lopullinen maksaja. Julkinen talous sen sijaan voi olla ali- tai ylijäämäinen eli kerätä velkaa tai varallisuutta "itselleen", ja joudutaan kenties loputtomiin odottamaan ennen kuin selviää, kuka lopulta rahoittaa velan tai sen takaisinmaksun tai saa hyödyn kerätyistä varallisuudesta. Kohdentumisesta voi kylläkin laatia eteenpäin katsovia laskelmia. Julkiset taloudet eri puolilla maailmaa ovat yleensä nettomääräisesti velkaantuneet. Suomi ja eräät öljyvaltiot ovat harvinaisia poikkeuksia pääsäännöstä.

Nettovelkaantuneiden julkisten talouksien maissa julkinen talous toimii likimain yksityisten siirtojen järjestelmän nollasummapelin kaltaisesti vuositasollakin eikä pelkästään yli ajan tasoitettuna. Suomessa julkinen talous sopeuttaa tämän lisäksi tuloja ja kulutusta elinkaarella varallisuuden avulla.

Elinkaaren tulojen ja kulutuksen tasaamista voi siis toteuttaa yksityisen nettovarallisuuden muutoksilla iän mukaan, yksityisillä tulojen ja varallisuuden siirroilla eri-ikäisten välillä, julkisilla siirroilla ja niiden rahoituksella sekä julkisten menojen ja tulojen ajoituksella eli julkisen nettovarallisuuden muutoksilla.

Ikäryhmätileillä (National Transfer Accounts, NTAs) lasketaan raha- ja resurssivirrat tasoituskanavissa iän mukaan tiettyinä vuosina. Työtulojen ja kulutuksen tasoittamiskanavien suhteellisten osuuksien perusteella maat voidaan eritellä erilaisiin yhteiskuntapoliittisiin tai kulttuuriin regiimeihin. Samankin maan toteutunutta muuttumista ajan myötä voi näillä indikaattoreilla seurata, jos on käytettävissä aineistoa pitkältä ajalta.

Sukupolvitilit (Generational Accounts) sisältävät kuvattua kokonaisuudesta julkisen talouden osuuden syntymäkohorteittain elinkaaren loppuun asti laskettuina mukaan luettuina tulevat sukupolvet.

Sekä ikäryhmä- että sukupolvitileillä seurataan kansantalouden tilinpidon (System of National Accounts, SNA tai National Income and Product Accounts, NIPA) käsitteistöä ja suureiden aggregaattitasot ovat yhtä suuret vastaavien kansantalouden tilinpidon suureiden kanssa.

Kansantalouden tilinpidossa ei oteta huomioon työtä, joka tehdään kotitalouksissa ilman palkkaa. Monissa maissa ajankäytön muodossa tapahtuva resurssien siirto muiden hyväksi on yleistä. Nettomääräisissä annetuissa tai saaduissa ajoissa on selvä ikäriippuvuus. Korvauksen ajankäyttö ei kansantalouden tilinpidon rajausten takia sisälly myöskään ikäryhmätileihin. Nettoajankäyttöä iän mukaan toisten hyväksi on kuitenkin arvioitu muilla tavoilla.

Tulojen ja kulutuksen tasoittamiseen liittyvät suureet ovat voimakkaasti ikäsidonnaisia. Esimerkiksi yksittäisen kalenterivuoden ikäryhmätilit ovat kuitenkin riippuvaisia myös ajankohdan taloudellisista olosuhteista, lainsäädännöstä, historiasta jo varallisuudenkin kautta, ajankohdan arvoista jne. Voidaan kuitenkin tehdä mekaanisia, mutta havainnollisia laskelmia siitä, minkä suuruisia muutoksia väestön ikärakenteen muutos aiheuttaa tai edellyttää tulojen ja kulutuksen yhteensovittamisessa. Mekaanisista laskelmista voidaan edetä ottamalla huomioon joidenkin taloudellisten käyttäytymispiirteiden ja erityisesti markkinoiden tasapainottumisen vaikutus.

Artikkelin luvussa 2 esitellään lyhyesti julkisia tuloja ja menoja sukupolvittain käsittelevää sukupolvitilinpitoa ja joitakin sillä saatuja tuloksia. Luvussa 3 selostetaan ikäryhmätilien taloudellista taustaa ja kokoamista. Ikäryhmätileillä selvitetään kokonaiskulutusta ja työtuloja sekä niiden erotuksen rahoittamista tai käyttöä iän mukaan julkisessa tai yksityisessä taloudessa. Ikäryhmätilit mahdollistavat muun muassa sen, että tarkastellaan työtulojen ja kulutuksen sopeuttamistarvetta yksityisessä ja julkisessa taloudessa väestön ikääntyessä. Luvussa 4 käsitellään kehittyneiden ja kehittyvien maiden ikääntymisen eri-aikaisuuden merkitystä kehittyneiden maiden kansalaisten elinkaaren tulojen ja kulutuksen tasaamisen kannalta sekä sivutaan maailmantalouden poliittisen kestävyysmerkitystä. Luvussa 5 esitellään lukuja elinkaarialijäämän rahoituksesta ja ylijäämän käytöstä ikäryhmittäin Suomessa sekä ikäryhmätilien käyttöä yhteiskuntapoliittiseen regiimijakoon. Luvussa 6 esitetään mekaanisten laskelmien avulla tulevan ikärakenteen muutoksen merkitystä elinkaarialijäämän kannalta ikäryhmätilien avulla sekä verrataan joidenkin taloudellisten muuttujien arvoja vastaaviin tuloksiin käyttäytymisvaikutuksia ja talouden tasapainottumista kuvaavassa mallissa.

3.2 Sukupolvet, elinkaari ja julkisen talouden kestävyys

Sukupolvi koostuu tässä samalla ajanjaksolla syntyneistä. Sukupolvien välisellä tulojaolla tarkoitetaan eri aikoina syntyneiden sukupolvien tulojen ja tulojen käytön vertailua koko elinkaarella.

Sukupolvien elinkaarten pituuden takia sukupolvien menneeltä elinkaarelta on parhaimmillaankin saatavissa vain joitakin poikkileikkaustilastotietoja iän mukaan. Elinkaarten tulevat osat pitää projisoida nykytilanteen perusteella ja mahdollisesti ennakoida esimerkiksi väestörakenteen muutoksista seuraavia talouden uuden tasapainottumisen vaikutuksia eri sukupolville. Eri-ikäisyyden takia sukupolvien taloudelliset positiot ja intressit poikkeavat toisistaan, kuten myös positiot ja intressit politiikkavaihtoehtojen suhteen. Tätä kysymystä käsittelee Lassila (2008a).

Sukupolven tulot koostuvat työtuloista ja muilta sukupolvilta saaduista erimuotoisista yksityisistä tai julkisista nettosiirroista perinnöt mukaan luettuina. Myös varallisuus on peräisin näistä lähteistä saaduista tuloista ja siirroista eli niiden ja kulutuksen erotuksesta. Varojen tuotot ovat korvausta siitä, että kulutusmahdollisuuksia ei käytetä täysimääräisesti.

Sukupolvitilinpidoissa (generational accounting) tarkastellaan julkisen talouden välityksellä tapahtuvia sukupolvien välisiä siirtoja (Auerbach ym. 1991). Poikkileikkaustarkastelun luonnollinen tulos on, että ikäryhmät 25–59 maksavat enemmän erilaisia veroja kuin saavat julkisia tulonsiirtoja tai käyttävät julkisia palveluja. Tätä ikäryhmää nuoremmat ja vanhemmat saavat enemmän kuin maksavat.

Jatkamalla nykyisukupolvien elinkaaria tulevaisuuteen nykyiseen politiikkaan perustuen ja ottamalla huomioon myös tulevat sukupolvet sukupolvitilinpidoilla pyritään myös vastaamaan siihen, kuinka suuri ero elinkaarten nettoveroilla mitattuna syntyy nykyisten ja tulevien sukupolvien välille, jos julkinen talous tasapainotetaan tulevien sukupolvien nettoveroilla. Laskelmassa otetaan huomioon nykyinen julkinen nettorahoitusvarallisuus ja talouden reaalisvuollaisenaan ikäkohtaisissa nettoveroissa, mutta ei taloudellisen käyttäytymisen sopeutumista tai esimerkiksi ikäkohtaisen työ- ja toimintakyvyn sopeutumista eliniän pidentessä.

Suomi kuuluu eräiden öljyvaltioiden ohella siihen harvalukaiseen maajoukkoon, jonka julkinen nettorahoitusvarallisuus on positiivinen. Yleensä julkisen talouden sukupolvivaikutuksia koskeva ongelma esitetään kysymällä, kuka maksaa julkisen velan ja kuka maksaa tulevaisuudesta nykypolitiikalla seuraavat lisävastuut. Suomen tapauksessa velkaa koskeva osa pitää muuntaa muotoon, kuka saa julkiset nettovarot. Sen sijaan tulevaisuudessa realisoituvia vastuita koskeva kysymys on sama kuin muissakin maissa.

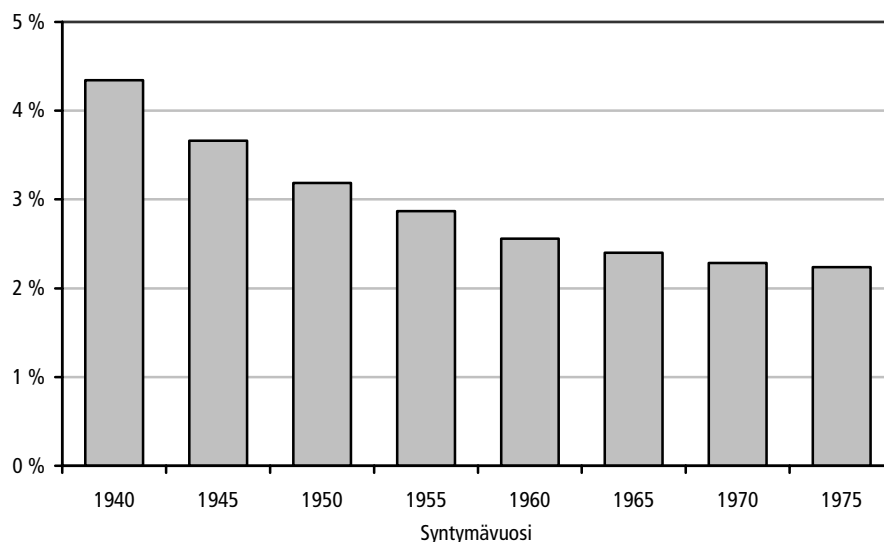
Kuvatun nettoveroindikaattorin ohella julkisen talouden kestävyystulos voidaan sukupolvitilinpitolaskelmienkin perusteella kuvata verokuilun avulla. Nettofinanssivaroista huolimatta vuosi 2004 lähtövuotena tehdyt laskelmat antavat verokuilun arvoksi noin 4 prosenttiyksikköä, eli tämänsuuruusella välittömällä nettoverojen korotuksella suhteessa bruttokansantuotteeseen julkinen talous tasapainotettaisiin ikäajoiksi. Verokuilu on suurempi kuin muissa vastaavissa laskelmissa. Merkittävin syy on se, että laskelmassa on otettu huomioon elinajan piteneminen, mutta ei siitä mahdollisesti seuraavaa ikäkohtaista työ- ja toimintakyvyn paranemista vanhemmissa ikäryhmissä.

Reaalimaailmassa ei luonnollisestikaan ole itsestään selvää, että kestävyyskuilun täyttävät tulevat sukupolvet ainakaan yksinomaan. Yksityisestä säästämisestä (ks. Riihelä 2007 sekä luvussa 5 esitettävä) eläkeiässäkin voisi päätellä, että vanhimmat nykysukupolvet arvelevat myös joutuvansa kokemaan julkisen talouden tasapainottamisen seurauksia.

Jotta nykysukupolvien nettosaldo suhteessa julkiseen talouteen voitaisiin laskea, tulisi julkisen talouden tilastoa iän mukaan olla saatavilla hyvin pitkältä ajalta. Toistaiseksi tutkimuksessa ei ole päästy riittävän kattavaan aineistoon, mutta lakisääteisestä eläkejärjestelmästä rahoitus ja etuudet on selvitetty nykymuotoisen järjestelmän synnystä eli vuoden 1957 kansaneläkelain voimaantulosta alkaen.

Kuviossa 1 esitetään vuosina 1940–1979 syntyneiden sukupolvien lakisääteiseen eläkejärjestelmään eri aikoina ja eri kanavia maksamalle rahalle etuuksina tuleva keskimääräinen vuotuinen reaalituotto sisäisellä korkokannalla ilmaistuna. Sisäisen korkokannan määrittäminen on yksi tapa raportoida sukupolvitilinpidon sukupolvikohtainen tulos. Lakisääteinen eläkejärjestelmä sisältää kansaneläkkeet sekä yksityis- ja julkisten alojen työeläkkeet sekä niiden rahoituksen.

Kuvio 1 Lakisääteisen eläkejärjestelmän reaalituotto sukupolvittain, prosenttia vuodessa.



Lähde: Gröhn 2008.

Reaalituotto on 1940-luvulla syntyneillä 4 prosentin vaiheilla, 1950-luvulla syntyneillä noin 3 prosenttia ja sen jälkeisillä sukupolvilla runsaat 2 prosenttia (Gröhn 2008). Toisaalta tiedetään, että yksityisalojen palkansaajien eläkejärjestelmässä tuottoluvut ovat korkeammat ja sukupolvien väliset erot ovat suuremmat (Lassila 2008b). Vanhempien ikäluokkien korkeammat tuottoasteet johtuvat jakojärjestelmärahoitteisten eläkkeiden siitä ominaisuudesta, että ensimmäiset etuudensaajasukupolvet maksavat eläkejärjestelmään lyhyemmän ajan kuin myöhemmät sukupolvet, vaikka eläke aika onkin täysimittainen.

3.3 Ikäryhmätilit ja elinkaarijäämä

Kansantalouden tilinpidossa ja ikäryhmätilinpidossa on voimassa identiteetti: tuotanto on yhtä suuri kuin kokonaistulo, joka on yhtä suuri kuin tulonkäyttö. Ikäryhmätilit (National Transfer Accounts, NTA) on kansantalouden tilinpidon laajennus, jossa koko kansantulo jaetaan ikäryhmittäin yksilöille, joten myös kotitaloussektorin ja kotitalouksien sisäinen resurssien uudelleenjakoa otetaan huomioon. Ikäryhmätilit perustuvat siis kotimaisten talousyksiköiden tuloihin eli kansantuloon, eivät kotimaan tuotantoon. Ikäryhmätililähestymistapaa kuvaavat esimerkiksi Lee ym. (2006) ja Mason ym. (2006). Sovelluksen Suomen aineistolla ovat esittäneet Vaittinen ja Vanne (2008).

Käytettävissä oleva nettokansantulo on yhtä kuin tulonkäyttö:

$$Y_l + Y_a + T_g + T_f = C + S = \text{käytettävissä oleva nettokansantulo} \quad (1)$$

Työtulo (Y_l) sisältää nettomääräiset työpanoskorvaukset ulkomailta ja pääomatulot (Y_a) sisältävät nettomääräiset omaisuus- ja yrittäjätulot ulkomailta. Nettomääräiset julkiset siirrot (T_g) ja nettomääräiset yksityiset siirrot (T_f) sisältävät nettosiirrot ulkomailta. Kulutus (C) sisältää sekä julkisen että yksityisen kulutuksen. Samoin nettosäästämässä (S) on yksityinen ja julkinen komponentti.

Järjestämällä termit uudelleen yhtälössä (1) ja tulkitsemalla identiteetti yksilö- tai ikäryhmäkohtaiseksi (tässä vastaavat symbolit pienin kirjaimin), saadaan ikäryhmätilien muodostamista ohjaava tärkein identiteetti kussakin iässä x :

$$\underbrace{c(x) - y_l(x)}_{\text{Elinkaarijäämä}} = \underbrace{y_a(x) - s(x)}_{\text{Varojen uudelleenallokointi}} + \underbrace{\tau_g^+(x) - \tau_g^-(x)}_{\text{Julkiset nettosiirrot}} + \underbrace{\tau_f^+(x) - \tau_f^-(x)}_{\text{Yksityiset nettosiirrot}} \quad (2)$$

$\underbrace{\hspace{15em}}_{\text{Uudelleenallokointi elinkaariella}}$

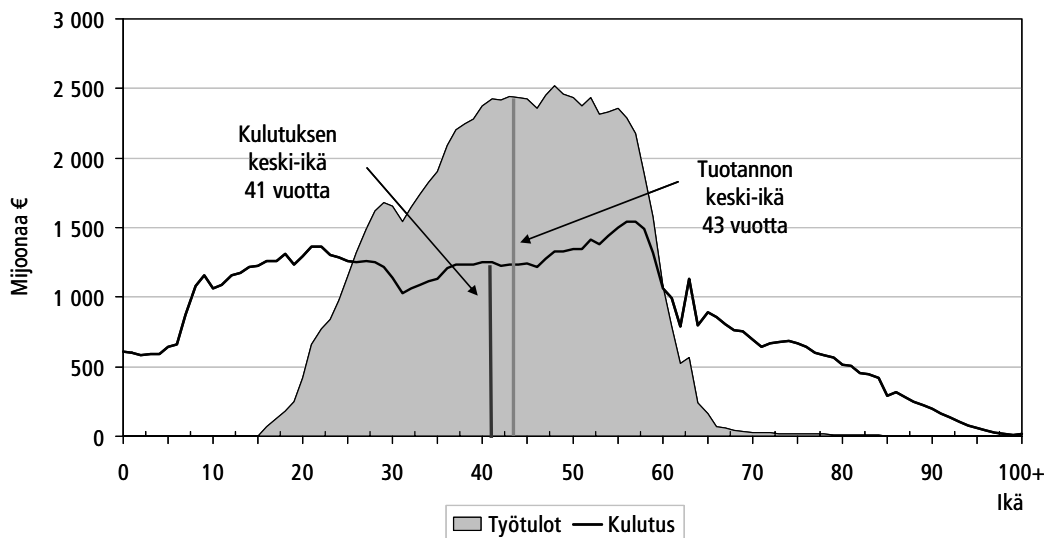
Yhtälön (2) vasen puoli on kulutuksen ja tuotannon erotus eli elinkaarijäämä. Yhtälön oikea puoli esittää elinkaarijäämän rahoituksen jakautumisen eri kanaviin tai jäämän ollessa negatiivinen eli tulojen ylittäessä kulutuksen tuloyleijäämän käyttö. Jos yhtälön vasen puoli on nolla, kulutus ja työtulot ovat yhtä suuret. Oikean puolen yksittäiset termit voivat luonnollisesti tästä huolimatta poiketa nolasta, ainoastaan niiden summa tiedetään nolaksi.

Varojen uudelleenallokointi saadaan vähentämällä nettomääräisistä pääomatuloista nettosäästäminen. Bruttopääomatuloista vähennetään siis velkojen korot. Bruttosäästämisestä vähennetään säästöjen purkaminen tai lisävelanotto. Tuotot ja varat voivat olla yksityisiä tai julkisia. Sekä rahoitusinstrumenttien että fyysisen pääoman muodossa tapahtuva säästäminen otetaan huomioon. Vastaavasti myös varojen tuotto voi olla raha- tai fyysisen pääoman tarjoama palveluvirtaa. Esimerkiksi asuntovarallisuuden tuotto on sama kuin vuokratun asunnon vaihtoehtoiskustannus eli nettovuokra.

Siirroissa otetaan huomioon sekä raha- että palvelumuotoiset siirrot. Yksityiset siirrot jakautuvat elinkaaren aikana annettuihin (inter vivos) että annettuihin perintöihin ja toisaalta kotitalouksien sisäisiin ja kotitalouksien välisiin siirtoihin.

Elinkaarijäämä (life-cycle deficit) voidaan yhtälön (2) oikeaa puolta seuraten laskea yksittäiselle kansalaiselle, ryhmälle (esim. ikäryhmälle) tai ikäryhmien yli summasten koko taloudessa. Tässä luvussa esitettävät kuviot perustuvat Vaittisen ja Vanteen työpaperiin (2008), jossa myös tilastolähteet on kuvattu. Kuvio 2 esittää kulutus- ja ansiotulosummat ikäryhmittäin vuonna 2004.

Kuvio 2 Kokonaiskulutus ja työtulosummat ikäluokittain Suomessa vuonna 2004.

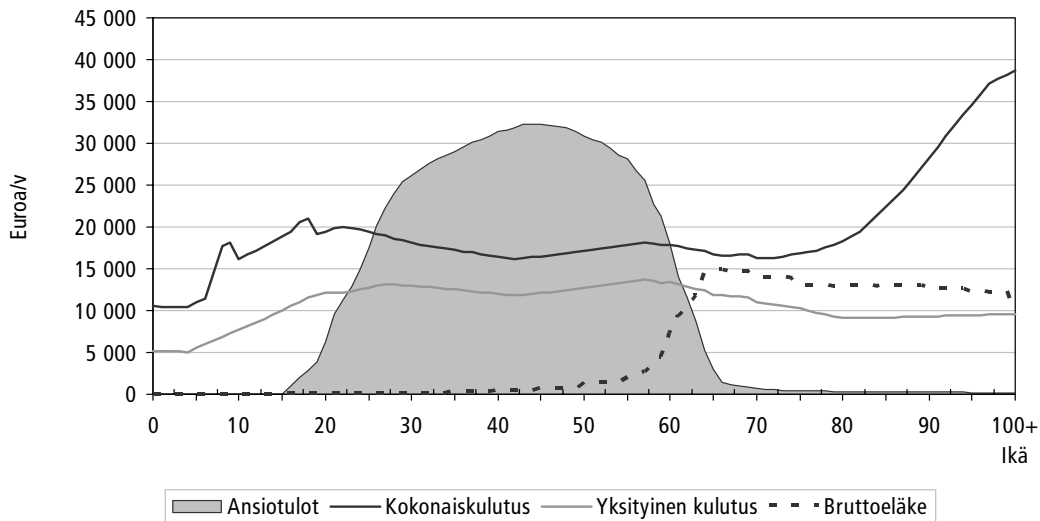


Lähde: Vaittinen ja Vanne 2008.

Suomalaiset kuluttivat enemmän kuin ansaitsivat syntymästä ikään 25 saakka sekä 61 täytettyään. Ansiotuloja hankki eniten kohortti, joka oli 48-vuotias vuonna 2004. Suurimman elinkaariylijäämän tuottivat 43-vuotiaat. Keskimääräinen ansiotuloilla painotettu ikä oli 43,0 vuotta. Keskimääräinen kokonaiskulutuksella painotettu ikä oli 40,9, joten keskimäärin resursseja siirrettiin nuorempaan ikään päin vielä vuonna 2004. Keskimääräinen yksityisen kulutuksen määrällä painotettu ikä oli 42,0 ja julkisella kulutuksella painotettu 39,0 vuotta.

Kuvio 3 esittää ansiotulot, kokonais- sekä yksityisen ja julkisen kulutuksen asukasta kohti iän mukaan. Kuviossa on vertailun vuoksi myös lakisääteisten keskieläkkeiden suuruus ennen veroja asukasta kohti iän mukaan.

Kuvio 3 Kulutus, ansiotulot ja lakisääteiset bruttoeläkkeet asukasta kohti iän mukaan vuonna 2004.



Lähde: Vaittinen ja Vanne 2008.

Kokonaiskulutus on melko vakioinen 20 ja 70 ikävuoden välillä. Tämän ikävälän alku- ja loppupäässä julkisen kulutuksen osuus on suurempi kuin muissa i'issä tällä välillä. Julkinen kulutus kasvaa voimakkaasti 70. ikävuoden jälkeen, ja 90 vuoden iässä keskimääräinen kokonaiskulutus on jo kaksinkertainen ikävälän 20–70 kesikikulutukseen verrattuna. Korkeassa iässä niiden osuus, jotka tarvitsevat terveyspalveluja ja pitkäaikaishoitoa, on suurempi kuin vaikka 70 vuoden iässä. Todennäköisesti pitkäaikaishoidon tarpeessa olevan kesikikulutus on kuitenkin iästä riippumaton.

Julkisten palvelujen arvon vertaaminen hyvin vanhojen keskieläkkeeseen osoittaa, että palvelut eivät olisi rahoitettavissa keskimääräisellä eläkkeellä edes yksityistä kulutusta edelleen vähentämällä. Yksityinen kulutus alenee iän myötä 60–80 vuoden ikävälillä, mutta ei sen jälkeen.

Kulutuksen ja iän yhteys on samanmuotoinen kehittyneissä maissa riippumatta esimerkiksi siitä, missä määrin palvelujen tuotanto tai niiden rahoitus on yksityistä ja missä määrin julkista. Vähemmän kehittyneissä maissa tällaista iän ja kulutustason yhteyttä ei ole.

3.4 Kehittyvien ja kehittyneiden maiden väestökehitys ja pääomaliikkeet

Tuotanto per capita on työllisten osuus koko väestössä kerrottuna työn tuottavuudella eli

$$\frac{Y}{N} = \frac{L}{N} * \frac{Y}{L} \quad (3)$$

Kun työikäisen väestön osuus väestöstä kasvaa, myös työllisten osuus väestöstä todennäköisesti kasvaa. Silloin myös tuotanto ja tulot per asukas kasvavat.

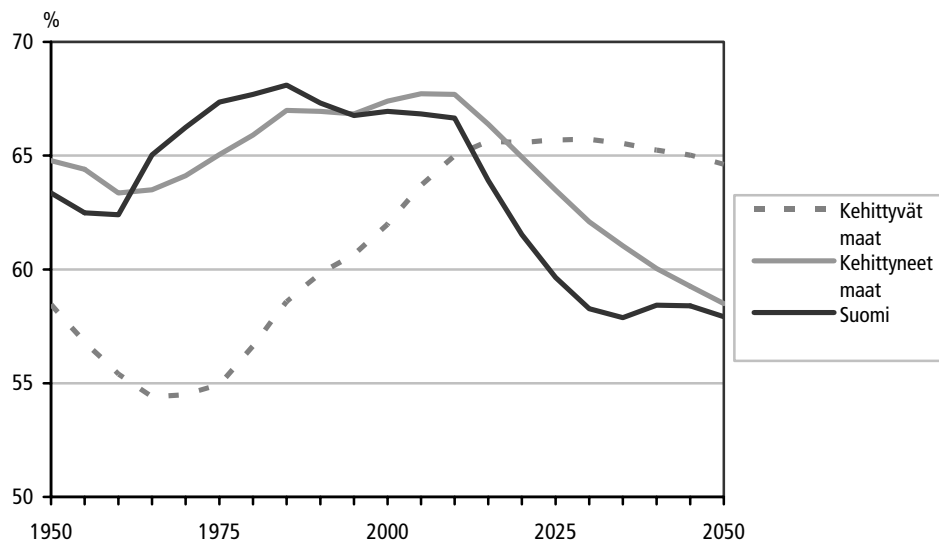
Luvussa 3 esitetty havainnollisti sitä, että myös työikäisten sisäinen ikärakenne vaikuttaa tuotannon määrään. Samoin havainnollistui se, että väestön ikärakenne – ei pelkästään väestön kokonaismäärä – vaikuttaa kulutuksen määrään. Yhtälö (3) voitaisiin siis kirjoittaa niin, että työikäinen väestö L painotettaisiin ikäkohtaisilla työpanoksen arvoilla ja koko väestö ikäkohtaisilla kulutusluvuilla.

Masonin ja Leen (2007) mukaan demografisen transition ensi vaiheessa tuotanto kasvaa, koska syntyvyys alenee ja työikäisen väestön osuus väestöstä siten kasvaa. Yhtälön (3) oikean puolen ensimmäinen tekijä – tulkitaan se lukumääräsuhteeksi tai tuloilla ja kulutuksella ikäpainotetuiksi suhteeksi – kasvusta johtuvaa tulojen ja kulutuksen suhteen kasvua Mason ja Lee nimittävät ensimmäiseksi demografiseksi osingoksi. Ensimmäisen demografisen osingon vaihe on ohimenevä, sillä pienempien ikäluokkien tullessa työikään ja suurempien ikäluokkien jättäessä työiän, etu vähitellen menetetään. Vaihe antaa mahdollisuuden pääomien kumuloimiseen ja instituutioiden parantamiseen.

Demografisen transition toisessa vaiheessa rahoitusvaroja, fyysistä, inhimillistä tai institutionaalista pääomaa on kulutuksella painotettua väestöä kohti aikaisempaa enemmän. Työn tuottavuuden eli suhteen Y/L kasvu yhtälön (3) yksinkertaisessa muodossa on yksi tekijä. Tässä vaiheessa ilmenevää kulutuksen rahoitusta pääoman tuotoilla Lee ja Mason nimittävät toiseksi demografiseksi osingoksi.

Seuraavassa kuviossa on Suomen sekä kehittyneiden ja vähemmän kehittyneiden maiden työikäisen (tässä 15–60-vuotiaat) väestön osuus koko väestöstä vuosina 1950–2050.

Kuvio 4 Työikäisen väestön osuus, prosenttia koko väestöstä.



Lähde: YK.

Ensimmäinen demografisen osingon jako eli työikäisen väestön osuuden kasvu on alkanut Suomessa aikaisemmin ja rajummin kuin muissa kehittyneissä maissa. Osingonjako alkoi Suomessa 1960-luvun alkupuolella. Päättymisen hetket ovat nyt käsillä, ja myös vaiheeseen 2 siirtyminen on nopeampi kuin kehittyneissä maissa keskimäärin. Tässä suhteessa ”mahdollisuksien ikkuna” on sulkeutumassa koko maailmantalouden kehittyneessä osassa.

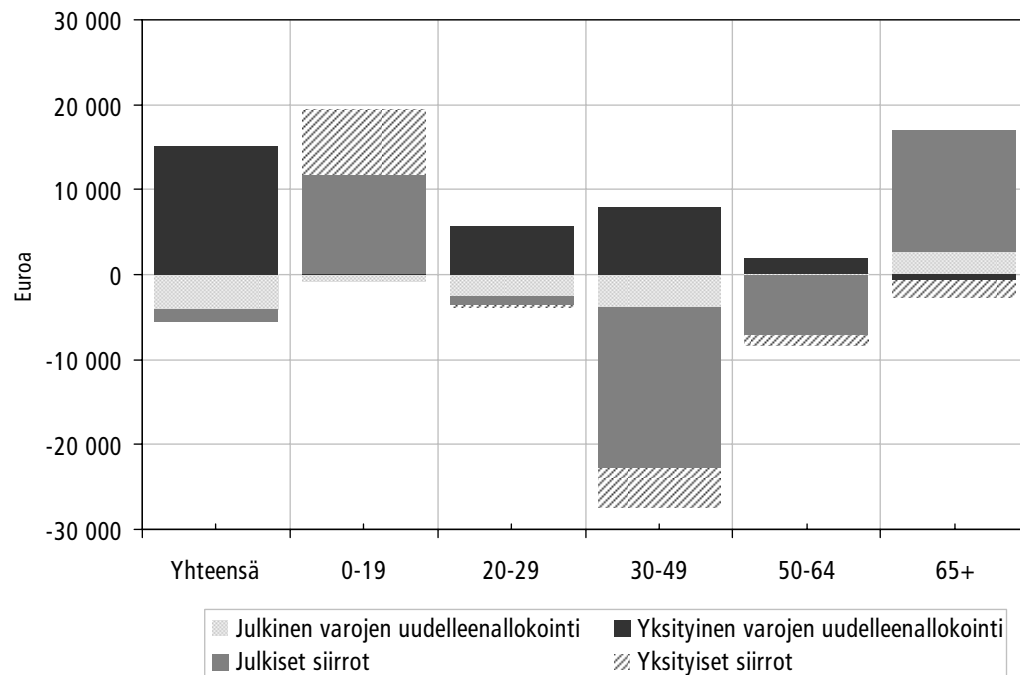
Toisaalta vähemmän kehittyneet maat ovat jo 1970-luvun puolivälistä asti avanneet ”mahdollisuuksien ikkunaan” tässä suhteessa ja ovat nyt suunnilleen siinä, mihin ne YK:n väestöprojektioiden mukaan yltävät. Koko maailman väestörakenne on juuri nyt edullisimmillaan ensimmäisen demografisen osingon kannalta.

Kehittyneiden maiden onnistunut siirtyminen vaiheen 2 hyödyntämiseen edellyttäne, että osa kertyneistä pääomista on finanssivaroina sijoitettavissa vähemmän kehittyneisiin maihin. Tämä puolestaan edellyttää, että rahoitusmarkkinat ovat globaalit, toimivat ja avoimet. Tästä näkökulmasta suuret rahoitusmarkkinoiden häiriöt tai mistä hyvänsä alkusyyistä aiheutuvat protektionistiset toimet ovat uhka ikääntymiseen varautumisen poliittiselle kestävyydelle.

3.5 Elinkaarialijäämän rahoitus ja yhteiskuntapoliittiset regiimit

Luvussa 3 esitellyn yhtälön (2) oikea puoli esittää elinkaarijäämän rahoituskanavat. Kuviossa 5 ovat kuvan 2 elinkaarialijäämän rahoitustapojen ja elinkaariylijäämän (ikäryhmä 30–49) käyttötapojen osuudet yhtälön (2) jaotuksella Suomessa vuonna 2004 ikäryhmittäin. Alijäämää rahoittavat tai ylijäämää supistavat erät ovat x-akselin yläpuolella ja ylijäämää kasvattavat tai alijäämää supistavat erät x-akselin alapuolella.

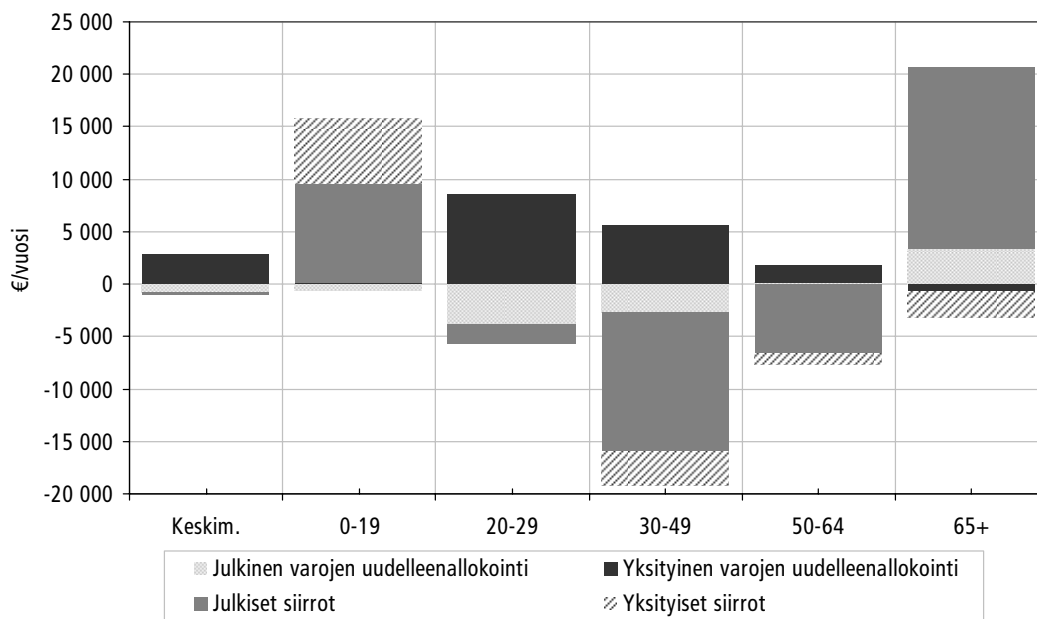
Kuvio 5 Elinkaarijäämän rahoitus ikäryhmittäin vuonna 2004.



Lähde: Vaittinen ja Vanne 2008.

Kuviossa 6 esitetään elinkaarijäämän rahoitus asukasta kohti ikäryhmittäin vuonna 2004. Ikäryhmittäiset summat kuvaavat taloustoimien merkitystä kansantalouden mitassa ja asukasta kohti lasketut luvut rahoitustapojen merkitystä ikäryhmään kuuluvan keskimääräisen kansalaisen taloudessa.

Kuvio 6 Elinkaarijäämän rahoitus asukasta kohti ikäryhmittäin vuonna 2004.



Lähde: Vaittinen ja Vanne 2008.

Yksityinen varojen uudelleenkohdentaminen elinkaarella eli tulos yhtälön (2) oikean puolen kahdesta ensimmäisestä termistä on 20–49-vuotiailla ainoa nettomääräisesti positiivinen erä. Varojen tuotto ja velan kasvu ovat siis suuremmat kuin velkojen korot ja säästäminen. Nuoremman 20–29-vuotiaan ja vanhemman 30–49-vuotiaan ikäryhmän varojen uudelleenkohdentamisen rakenteessa on kuitenkin sellainen ero, että nuoremmassa ikäryhmässä velka kasvaa, ja vanhemmassa säästäminen (velan maksu) on positiivinen, mutta varojen tuotto ylittää säästämisen (Vaittinen & Vanne 2008).

Yhtälön (2) yhteydessä todettiin, että myös säästäminen fyysiseen varallisuuteen ja siitä saatava tuotto esimerkiksi palveluvirtana ovat laskelmassa mukana. Muun muassa omistusasuntojen asuntotulo ja asuntovelkojen maksaminen selittänevät 30–49-vuotiaan ikäryhmän varojen uudelleenkohdentamisen rakenteen. Toisaalta keski-ikäisten voisi elinkaarihypoteesin mukaan olettaa säästävän vielä enemmän ”vanhuuden varalle” niin, että säästäminen ylittäisi varojen tuoton ja varojen uudelleenkohdentamiseräkin olisi tällä ikäryhmällä negatiivinen.

Elinkaarihypoteesin ”toimimattomuuteen” suomalaisessa yhteiskunnassa liittyy myös se havainto, että vanhin ikäryhmä ei käytä varallisuuttaan kulutuksensa rahoittamiseen, vaan se päinvastoin säästää jonkin verran lisää. Kuvissa säästäminen ei erotu, koska varojen tuotto ylittää sen. Varojen purkamattomuuden syy ei ole se, että varallisuutta ei ole lainkaan kertynyt. Varallisuus on pääosin epälikvidissä muodossa eli asunto, joka saattaa tosin olla vanhuusiän tarpeisiin liian suuri (Määttä & Valkonen 2008). Säästäminen eläkeiässä voi olla varovaisuussäästämistä eli tapahtua siitä syystä, että varaudutaan julkisten terveys- ja hoivapalvelujen riittämättömyyteen. Se voi johtua myös siitä syystä, että kansalaisilla on riittävän voimakas motiivi jättää perintöä.

Julkiset nettosiirrot ovat Suomessa merkittävin elinkaaren kulutuksen ja työtulojen tasoitusjärjestelmä. Esimerkiksi 65 vuotta täyttäneiden kulutuksen rahoitus on vuonna 2004 ollut nettomääräisesti kokonaan julkisten siirtojen ja julkisen varojen uudelleenkohdentamisen varassa. Lakisääteiset eläkkeet ovat tässä ikäryhmässä tärkein kulutuksen rahoituslähde. Mitä

vanhemmasta ikäryhmästä on kysymys, sitä suurempi osuus kokonaiskulutuksesta on julkisten terveys- ja sosiaalipalvelujen käyttöä, ja palvelut ovat osa julkisia siirtoja kuvissa 5 ja 6. On ilmeistä, että 65 vuotta täyttäneiden julkisiin palveluihin kohdistama kysyntä ei olisi markkinoilta ostaen rahoitettavissa lakisääteisten eläkkeiden ja yksityisen kulutuksen erotuksella eli karkeasti säästämisen lopettamisella ja olemassa olevan varallisuuden purkamisella edes keskimääräisen kansalaisen tapauksessa, saati silloin, kun palvelujen tarve on pitkäkestoista tai tuottaminen erityisen kallista.

Maita voidaan jakaa yhteiskuntapoliittisiin regiimeihin sen mukaan, miten esimerkiksi juuri vanhuusiän kulutuksen rahoitus tapahtuu (Mason 2007). Julkinen varallisuuden uudelleenallokointi on harvinainen tapa toimia, ja regiimit voidaankin erottaa sen mukaan, mitkä ovat julkisen uudelleenallokoinnin, yksityisten siirtojen ja yksityisen varallisuuden uudelleenallokoinnin osuudet.

Taulukko 1 esittää eräiden maiden sijoittumista sanotuilla kolmella akselilla vanhuusiän kulutuksen rahoitustavan suhteen (Mason 2007).

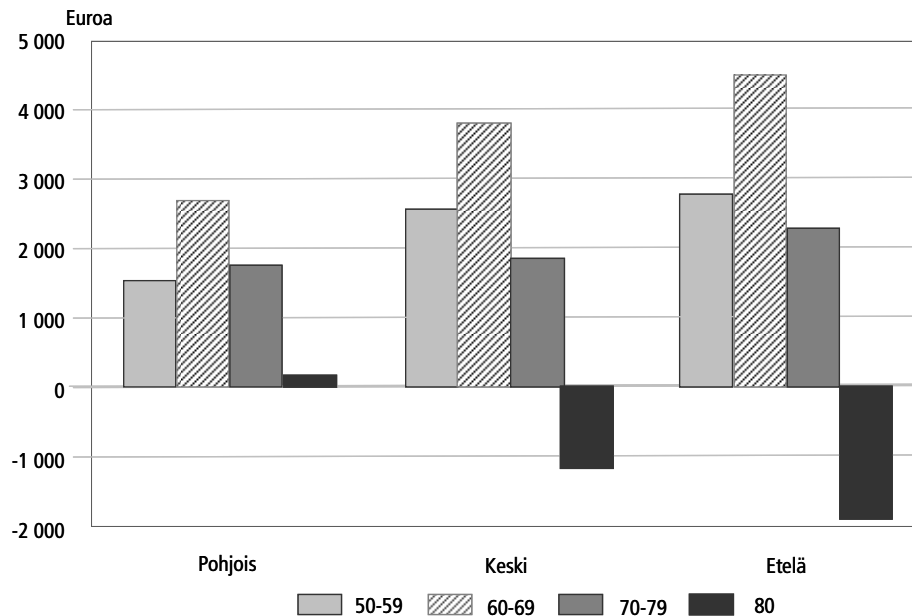
Taulukko 1 Vanhuusiän kulutuksen rahoitusosuudet eräissä maissa, prosenttia kulutuksesta.

	Varojen uudelleen kohdentaminen	Julkiset siirrot	Yksityiset siirrot	Yhteensä
Costa Rica 2004	45	72	-16	100
USA 2000	48	43	9	100
Etelä-Korea 2000	39	25	36	100
Japani 2004	13	91	-4	100
Taiwan 1998	33	27	40	100
Thaimaa 2004	64	0	36	100
Suomi 2004	-4	119	-15	100

Tutkittuja maita on toistaiseksi vähän, mutta kuvioissa 5 ja 6 esitettyjen lukujen perusteella Suomi on tässä joukossa äärimmäisyys, mutta toisaalta ainoa Euroopan maa. Suomen luvuissa julkiset siirrot sisältävät myös ikääntyneiden osuuden julkisten rahoitusvarojen kasvusta. Toteutetut julkiset siirrot ilman julkisten varojen kasvua ovat noin 100 prosenttia kulutuksesta tässä ikäryhmässä. Julkisilla siirroilla rahoitetaan, paitsi oma kulutus, myös siirtoja nuoremille sukupolville ja yksityistä lisäsäästämistä. Kaikissa muissa tutkituissa maissa varallisuutta puretaan eläkeiässä ainakin vähän. Varallisuuden käyttämättömyys vanhuusiän kulutuksen rahoitukseen on yleiseurooppalainen ilmiö, lukuun ottamatta kenties anglosaksisia maita eli Britanniaa ja Irlantia.

Kohli (2008) on esittänyt yksityisten siirtojen ja ajankäytön perusteella Euroopan maiden jaon regiimeihin. Regiimijako esitetään kuviossa 7.

Kuvio 7 Yksityisten nettosiirtojen ja -ajankäytön tase iän ja regiimin mukaan jaoteltuna.



Lähde: Kohli 2008.

Kuviossa tarkastellaan vähintään 50-vuotiaiden antamia nettosiirtoja ja nettoajankäyttöä toisten ikäryhmien hyväksi. Nettoajankäytössä on otettu huomioon myös nuoremmat ryhmät kuin kuviossa esitetyt. Aika on arvotettu työpanoksen hinnan perusteella. Tarkastelua on siis laajennettu ikäryhmätilistä ajankäyttöön.

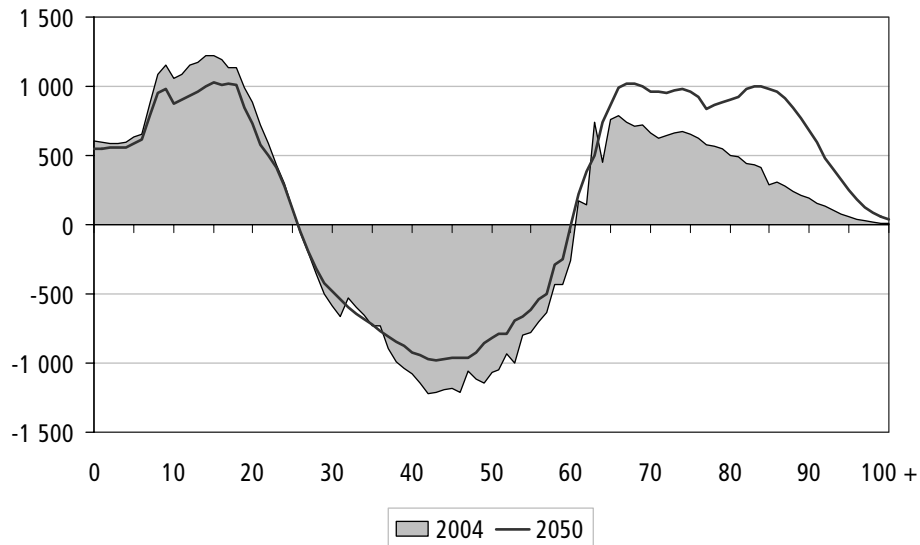
Suomi ei ole tutkitussa maajoukossa mukana, mutta pohjoinen regiimi erottuu Euroopassa samansuuntaisesti kuin Suomi edellä globaalisti ikäryhmätilillä arvioituna. Muissa regiimeissä vanhin ikäryhmä on jo nettomääräisesti vastaanottava osapuoli, mutta pohjoisessa se on hienokseltaan edelleen muille varoja tai aikaansa luovuttava osapuoli. Selityksessä on luonnollisesti yhtenä osana se, että vanhemmat sukupolvet käyttävät aikaansa esimerkiksi lastenlasten kanssa.

3.6 Väestön ikääntyminen ja politiikkavaihtoehdot

Kuvio 8 esittää elinkaarijäämäsumman suuruuden vuonna 2004 ja vuonna 2050 iän mukaan Tilastokeskuksen vuoden 2007 väestöennusteen mukaan. Kun alla käsitellään elinkaarialijäämän rahoitusta, väestöpoliittiset toimet (maahanmuuttopolitiikka, perhepolitiikka) suljetaan käsittelyn ulkopuolelle.

Laskelmassa on oletettu, että työtulot ja kulutus iän mukaan asukasta kohti pysyvät nykyisinä. Talouden kasvun huomioon ottaminen ei muuta kuin vuoden 2050 kuvaajan skaalaa suuremmaksi, mikäli työtulot ja kulutus kasvavat samalla vauhdilla kussakin ikäryhmässä. Kuvio esittää siis eliniän pitenemisen ja muista syistä tapahtuvan ikärakennemuutoksen vaikutuksen kulutuksen ja työtulojen eroon.

Kuvio 8 Elinkaarijäämä vuosina 2004 ja 2050.



Lähde: Vaittinen ja Vanne 2008.

Kuvio 8 esittää yksityistä ja julkista taloutta yhteensä. Elinkaarialijäämän kasvu ei siis häviä esimerkiksi sulkemalla tai jäädyttämällä julkinen talous. Sopeutumisongelma vain siirtyy kokonaan yksityiseen taloudenpitoon. Elinkaarialijäämän rahoitustapojen suhteista (kuvio 6) käy ilmi, että nykyregiimissä rahoitusongelma realisoituu kokonaan julkisessa taloudessa.

Vaikka yksityiseen ja julkiseen perustuvat ratkaisut ovatkin ”tilinpidollisessa” mielessä yhdenvertaisia, niillä on huomattavia eroja. Julkisessa regiimissä esimerkiksi kannustavuus työtulojen kasvuun lienee alempi kuin yksityisessä. Julkisen rahoituksen piirissäkin on ainakin kilpailun kannalta eroa sillä, missä määrin myös kulutusta tyydyttävä tuotanto toteutetaan julkisessa sektorissa. Toisaalta julkisessa regiimissä voidaan jakaa riskejä paremmin kuin yksityisessä sekä sukupolvien sisällä että yli. Riskien jakamisen takia selvittää pienemmillä riskipuskureilla eli vähemmällä kokonaissäätämisellä, ja kulutus voidaan pitää korkeampana.

Vähintään 63-vuotiaiden elinkaarialijäämäisten ikäluokkien alijäämä on nyt noin 10 prosenttia bruttokansantuotteesta. Vuoteen 2050 mennessä alijäämä kasvaa noin 20 prosenttiin bruttokansantuotteesta, jos työurat eivät pitenisi vuoden 2004 jälkeen. Nykyregiimissä (ks. kuviot 5 ja 6) kulutuksen eli elinkaarialijäämän kasvu siis rahoitettaisiin lähes kokonaan julkisin tulonsiirtein tai palveluin. Veroasteen kasvu ei kuitenkaan olisi likimainkaan näin suuri, siis 10 prosenttiyksikön luokkaa (ks. esim. Kiander 2008), muun muassa koska julkisia finanssivaroja tai ainakin niiden tuottoa on käytettävissä rahoitukseen, koska työurien arvioidaan pitenevän ja koska ikärakenteen muutos alentaa nuorempiin kohdistuvien julkisten menojen bruttokansantuoteosuutta.

Elinkaaren työtulojen ja kokonaiskulutuksen tulevaa sopeutumistarvetta voi arvioida oletta-
malla nykyisten työtulojen, nettosiirtojen ja kokonaiskulutuksen suhteiden säilyvän vastasyntyneen kohortin elinkaarella talouskasvun vallitessa. Jos sopeutus tehdään niin, että elinkaa-
ren kokonaiskulutuksen nykyarvo asetetaan syntymähetkellä yhtä suureksi kuin työtulojen ja nettosiirtojen nykyarvojen summa, elinkaaribudjetin tasapainottava kulutus on 90–94 prosenttia siitä, mitä se olisi ilman sopeutusta, kun diskonttokorko on 4,5 prosenttia vuodessa (Vaittinen & Vanne 2008). Vaihteluvälillä saadaan erilaisia arvoja riippuen muun muassa kuo-

levuudesta. Khoman ja Weale (2008) ovat laskeneet vastaavia lukuja Ranskan, Italian, Espanjan ja Britannian väestölle ja päätyneet näissä maissa 80:n ja 90 prosentin välille asettuviin lukuihin.

Eliniän piteneminen merkitsee sitä, että kulutus jakautuu pitemmälle ajalle kuin ennen, eli keskimääräisen elinvuoden osuus elinkaaren kokonaiskulutuksesta alenee. Kulutuksen ja tulojen sopeutuminen tapahtuu väistämättä viimeistään "tulevien sukupolvien" elinkaarella. Kun vanhoissa iässä rahoitettavassa elinkaarialijäymässä on kasvupainetta eliniän pitenemisen vuoksi, sopeutumiseen on monia keinoja ja niiden yhdistelmiä:

- kulutusta supistetaan "alijäämä-iässä"
- tuloja hankitaan pitempään eli "alijäämäajan" kesto rajoitetaan
- yksityisiä säästö pääomia kerätään työssä enemmän
- julkisia säästö pääomia kerätään työssä enemmän
- yksityisten ja julkisten pääomien tuottoa pyritään korottamaan tehokkuudella ja riskinotolla
- säästö pääomia puretaan enemmän
- lisätään julkisia tulonsiirtoja työikäisiltä
- lisätään omaishoitoa
- lisätään yksityisiä siirtoja keski-ikäisiltä
- vähennetään siirtoja nuorille ja lapsille.

Keinoja voidaan arvioida muun muassa seuraavien näkökohtien perusteella:

- siirrytäänkö nykyisestä regiimistä toiseen (varojen uudelleen kohdentaminen yksityisesti tai julkisesti, yksityiset siirrot, julkiset siirrot)
- miten eri sukupolvien elinkaaritulo ja -kulutus muuttuvat
- mihin markkinoihin liittyviä ja minkälaisia riskejä ratkaisuihin sisältyy
- minkälaisia poliittisia riskejä ratkaisuihin sisältyy eli mikä on niiden poliittinen kestävyys

Varojen uudelleenallokoinnilla yksityisesti tai julkisesti voidaan välttää tai ainakin vähentää sukupolvien välisiä siirtoja, jos niin halutaan. Kulutuksen haluttu ikäprofiili ja sukupolvien välisten nettosiirtojen välttäminen kokonaan tosin onnistuu tässä regiimissä vain, jos tulevaisuus, muun muassa elinajat, onnistutaa arvioimaan oikein. Toteutetaanpa tämä regiimi julkisella tai yksityisellä säästämällä, onnistuminen edellyttää kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden toimivuutta ja kansainvälisen talouden avoimuutta muillakin markkinoilla. Yksityiseen vapaaehtoiseen säästämiseen perustuvan regiimin onnistumisessa on lisäksi se edellytys, että lähes kaikkien kansalaisten pitäisi omin päätöksin säästää riittävästi. Julkisen säästämisen onnistuminen varautumisessa edellyttää sitä, että varoja ei käytetä ennen aikaisesti muihin hyviin tarkoituksiin.

Säästämisen lisääminen yksityisesti tai julkisesti voi toteuttaa "täysimääräisesti" vain niiden sukupolvien elinkaarella, joilla työura on ainakin pääosin edessäpäin. Jos vanhemmille sukupolville julkisten siirtojen regiimissä syntyneet implisiittiset tai eksplisiittiset oikeudet etuuksiin myös rahoitetaan, nuoremmat sukupolvet joutuvat säästämisregiimiin siirtymäkaudella rahoittamaan kulutusta kahteen kertaan, vanhojen sukupolvien nykyistä ja omaa tulevaa kulutustaan. Vanhempien sukupolvien kulutuksen leikkaaminen vastaavasti ei ole ongelmattonta, koska heillä on vain rajalliset mahdollisuudet reagoida muutoksiin, jos työura on jo takana. He ovat myös aikoinaan osallistuneet itseään edeltäneiden sukupolvien kulutuksen rahoittamiseen julkisten siirtojen regiimissä.

Vanhemmissa ikäluokissa merkittävin yksityisten annettujen siirtojen muoto ovat perinnöt. Jos vanhuusiän kulutuksen rahoituksessa siirryttäisiin anglosaksiseen suuntaan ja varallisuutta purettaisiin, perinnöt pienenisivät. Ensimmäinen tällainen sukupolvi olisi saanut suurempia perintöjä kuin itse antaa eteenpäin. Toisaalta yksityisen säästämisen regiimissä myös säästään enemmän työiässä kuin esimerkiksi julkisiin siirtoihin perustuvassa, ja jokaisen pitäisi säästää riskienhallinnan takia pahimman varalle, joten tämä tekijä toisaalta kasvattaa keskimääräisiä jätettäviä perintöjä. Yksityisen liikasäästämisen voi välttää vakuutusmuotoisella säästämisellä, jossa esimerkiksi elinaikariski jaetaan vakuutuksen ottaneiden kesken.

Julkisten siirtojen regiimissä on se hyvin tunnettu ongelma, että ikääntyvän väestön oloissa julkiset nettosiirrot muille kasvavat sukupolvi sukupolvelta suhteessa työtuloihin, mikäli työurat ja toimintakykyinen elinaika eivät pitene samassa suhteessa kuin elinaika. Yksityiseen tai julkiseen säästämiseen perustuvassa regiimissä sama ongelma näyttäytyy niin, että säästämisteen pitäisi kasvaa sukupolvi sukupolvelta, mikäli työurat ja toimintakykyinen elinaika eivät pitene samassa suhteessa kuin elinaika.

Edellä esitetyistä pohdinnoista seuraa, että työurien pidentäminen samassa suhteessa kuin elinaika kasvaa, toimii kohtalaisen hyvin ja muun muassa sukupolvineutraalisti kaikissa regiimeissä.

Työuran pituuden määräytyminen on kuitenkin monimutkainen kysymys, jossa kannustimilla, koulutusjärjestelmällä, kansanterveydellä, työelämän ilmapiirillä jne. on osansa. Työurien pidentämiseen pyrkivä politiikka on Suomessa ollut pitkäjänteistä ja ”poikkihallinnollista” vajaan 20 viime vuoden aikana (Ilmarinen 2008). Tämän politiikan kestävyys edellyttäneen kuhunkin tilanteeseen sovitettavien ohjelmien jatkamista. Työvoiman vanhimpien ikäluokkien koulutustaso kohoaa sukupolvi sukupolvelta, samoin työmarkkinoiden vaatimustaso. Tietopääoma rapautuu iän ja ajan myötä ja saattaa olla, että työurien jatkamispolitiikan kestävyys edellyttää tämän ongelman ratkaisemista.

Koska työtulojen ja kulutuksen sopeuttamisen keinovalikoima ikääntyvän väestön oloissa on näin laaja ja osa on poliittisen päätöksenteon piirissä, kansalaisten saattaa olla vaikea hahmottaa, mitä poliittisessa päätöksenteossa tulevaisuudessa painotetaan. Viime vuosina on totuttu veronalennuksiin, ja kansalaisille lienee poliittisten toimijoiden näkemysten perusteella syntynyt odotus veronalennusten jatkumisesta. Toisaalta poliittiset toimijat pitävät yllä odotuksia nykyisentasoisten julkisten tulonsiirtojen ja palvelujen jatkumisesta ja ehkä jopa tason paranemisesta.

Virkamiesten ja asiantuntijoiden puheenvuoroissa esiintyy usein kehoitus omavastuuseen. Kehotuksen taustalla on se, että julkinen talous ei ole nykypolitiikallakaan kestävä, vaikka kestävyyskuilu onkin pieni kansainvälisessä vertailussa. Asiantuntijapuheenvuoroista muotoutuu se tulkinta, että vaihtoehdot, jotka merkitsevät veroasteen kasvua ovat poissuljettuja. Poliittisten toimijoiden ja asiantuntijoiden lausumien ristiriitaa voi kuvata kansalaisille keinotekoisesti luotuna informaatio-ongelmana tai sitten kansalaisen näkökulmasta poliittisena riskinä, joka on jollain tavoin otettava huomioon omassa päätöksenteossa.

Taulukossa 2 esitetään eräiden keskeisten suureiden suhteellinen muutos, joka johtuu väestön ikääntymisestä ja sen seurauksena tapahtuvasta sopeutumisesta. Sopeutuminen tapahtuu nykypolitiikan oloissa, tosin julkinen talous tasapainotetaan veroilla. Sopeutuminen on

seurausta kansalaisten taloudellisista päätöksistä tämän politiikan ja eri markkinat tasapainotavien hintojen ja palkkojen vallitessa.

Taulukko 2 Väestön ikääntymisen ja sopeutumisen vaikutukset eräisiin keskeisiin muuttujiin vuoteen 2030 ja 2050 mennessä, tasot per capita verrattuina tasoihin 2000–2004 (=100) talouden reaalikasvu poisluettuna.

	Työtulot		Yksityinen kulutus		Julkinen kulutus		Annetut perinnöt	
	2030	2050	2030	2050	2030	2050	2030	2050
Puhdas ikääntymisvaikutus väestöprojektion mukaan	85	84	98	98	108	113	155	159
Ikääntyminen + koulutustaso + talouden yleinen tasapaino	106	114	115	123	106	121	148	145
Koulutustaso + yleinen tasapaino	114	121	125	132	109	111	115	112
Puhdas ikääntymisvaikutus yleisessä tasapainossa, residuaali	93	94	92	94	97	109	128	129

Sarakkeiden ensimmäisten rivien luvut kuvaavat sitä, minkäsuuruinen puhdas väestön ikärakenteen vaikutus olisi Tilastokeskuksen väestöennusteen perusteella, eli sopeutumista ei ole toteutettu. Muun muassa julkista taloutta ei ole tasapainotettu, joten julkinen talous on oletettavasti velkaantunut. Tarkasteltavia taloudellisia muuttujia on pidetty ikävakiotuneina nykytasolle ensimmäisen rivin lukuja laskettaessa. Näin laskien esimerkiksi työtulot per capita alenevat 84–85 prosenttiin nykytasosta, jos talouden kasvua ei oteta huomioon. Luonnollisesti talouden reaalikasvun vaikutus on tavanomaisen käsityksen mukaan moninkertainen verrattuna ikääntymisvaikutukseen.

Yksityinen kulutuskin alenee hieman sen takia, että väestö painottuu hieman vähemmän kuluttaviin ikin. Sen sijaan julkinen kulutus kasvaa roimasti, samoin kuin perintöjen volyymi.

Jos ajatellaan, että talous on nyt tasapainossa, yleisen tasapainon mallilla – tässä tapauksessa ETLAn FOG-mallilla – voidaan tarkastella sitä, miten taloudenpitäjät tästä eteenpäin omin päätöksin sopeutuvat ikääntymiseen.

Sarakkeiden toisen rivin luvut sisältävät väestön ikääntymisen vaikutukset sekä koulutustason nousun vaikutuksen tuottavuuteen ja ns. yleisen tasapainon vaikutukset eli talouden sopeutumisen ikärakenteeseen politiikan pysyessä muuttumattomana. Ei liene kovin yllättävää, että sopeutumisen vaikutukset ovat ”positiivisia”, eli ne kasvattavat työtuloja ja kulutusta siitä, mitä ikääntyminen tuottaisi, jos ikäluokittaisista nykytasosta pidettäisiin kiinni. Eron voi ilmaista niinkin, että pelkän ikärakennevaikutuksen huomioon ottaminen sisältää liian tiukan tulkinnan nykypolitiikan vaikutuksista.

Sarakkeiden kolmansien rivien luvut on laskettu FOG-mallilla niin, että ikärakenne on kaiken aikaa nykyinen, mutta keskimääräinen koulutustaso kohoaa nykyisestä. Toisten ja kolmansien rivien lukujen suhde, joka on kuvattu neljänsillä riveillä, on residuaali, joka tässä yhteydessä voidaan tulkita puhtaaksi ikääntymisvaikutukseksi kohoavan koulutustason oloissa ja yleisen tasapainon vallitessa.

3.7 Päätelmät

Yhteiskuntia voi luokitella regiimeihin sen mukaan, miten työtulojen ja kulutuksen erotuksen tasoittaminen eri elinvaiheissa on järjestynyt. Ikääntyvän väestön oloissa työuran jälkeisen kulutuksen rahoittaminen on keskeinen tarkastelun kohde. Rahoitus voi perustua julkisiin tai yksityisiin siirtoihin tai yksityiseen ja julkiseen säästämiseen. Suomessa, kuten yleisemminkin Euroopassa, julkiset siirrot muilta sukupolvilta ovat lähes ainoa rahoitustapa.

Työuran jälkeisen kulutuksen rahoittamiseen on siis käytettävissä monia yksityisiä ja kollektiivisia ratkaisuja ja näiden yhdistelmiä. Sopeutuminen yksityisessä taloudenpidossa tapahtuu ilman politiikanmuutoksiakin siihen suuntaan, että sopeutuminen parantaa myös julkisen talouden tasapainoa siitä, mikä se olisi pelkän ikärakennemuutoksen mukaan.

Asiantuntijat suosittelevat usein lisäsäästämistä julkisen talouden kestävyuden palauttamiseksi ja sukupolvien rasituserojen tasaamiseksi. Tällä, kuten muillakin regiiminmuutoksilla, on siirtymäkaudesta aiheutuvia sukupolvivaikutuksia. Regiiminmuutokset kohtelevat sukupolvia eri lailla sen takia, että muutoksen alkaessa kukin sukupolvi on eri elinvaiheessa.

Säästämisen lisääminen merkitsee vanhempien sukupolvien saamien julkisten siirtojen säilyessä sitä, että ensimmäiset säästäjä sukupolvet rahoittavat sekä vanhojen sukupolvien kuluista että omaa tulevaa kulutustaan. Toisaalta vanhat sukupolvet ovat osallistuneet heitä edeltäneiden sukupolvien kulutuksen rahoitukseen, joten julkisten siirtojen leikkaukset taas tekisivät heistä nettokärsijä sukupolven.

Maailman eri osien väestöjen eriaikainen ikääntyminen merkitsee, että kehittyneiden rahoitusylijääämistä ja vanhojen väestöjen maiden pitäisi voida usean vuosikymmenen ajan kaventaa ylijäämiään sijoituksina kehittyviin maihin riippumatta siitä, kerätäänkö rahoitusylijäämät julkisina vai yksityisinä varoina. Onnistuminen tässä ja varojen tehokkaassa kohdentamisessa edellyttää, paitsi rahoitusmarkkinoiden toimintaa ilman suuria häiriöitä, myös sitä, että protektionismin poliittinen riski ei toteudu ja että kehittyvät maat ovat kohtalaisen stabiileja yhteiskuntia.

Vanhuusiän kulutusta ei Suomessa rahoiteta yksityistä varallisuutta purkamalla. Yksi syy on se, että varallisuuden yleisin muoto eli asunto on epälikvidi, ts. varallisuuden purkamiseen ei ole instrumentteja. Vanhuusiän kulutuksen rahoitus perustuu lähes puhtaasti julkiseen talouteen.

Työvoiman vanhimpien ikäluokkien koulutustaso kohoaa sukupolvi sukupolvelta, samoin työmarkkinoiden vaatimustaso. Tietopääoma rapautuu iän ja ajan myötä ja saattaa olla, että työurien jatkamispolitiikan kestävyys edellyttää tämän ongelman ratkaisemista.

Suomen ja useimpien muidenkin maiden julkiseen talouteen ja poliittisten toimijoiden kansalaisille antamaan kuvaan tulevasta politiikasta sisältyy jännitteitä, jotka heikentävät poliittista kestävyyttä. Julkinen talous ei ole huonolla tolalla, mutta jonkinsuuruinen kestävyysongelma sisältyy nykypoliittikaankin. Toisaalta kansalaisille luodaan odotuksia verojen alenemisesta ja nykyisen eläke- ja julkisten palvelujen politiikan jatkuvuudesta, ellei peräti tason nostosta sekä kehoitetaan ottamaan itse lisää vastuuta.

Politiikkajohtopäätöksenä voidaan todeta, että oman vastuun laajentamiseen perustuvan politiikan sisältö pitäisi tehdä selvemmäksi ja hahmottaa, mitä sen politiikan onnistuminen edellyttää lainsäädännössä, kansalaisten valinnoissa, markkinaolosuhteissa ja tuotekehittelyssä. Mitä epäselvemmin tai epätarkemmin politiikasta viestitään, sitä suurempaa epätas-arvoa kansalaisten keskuuteen luodaan pelkästään siitä syystä, että kansalaisilla on erilaiset edellytykset arvioida politiikan todellista suuntaa. Merkittävässä regiiminmuutoksissa tulisi tarkastella myös sitä, miten ne kohtelevat eri sukupolvia.

LÄHTEET

- Auerbach, A.J., Gokhale J. & Kotlikoff L. (1991): "Generational Accounting. A Meaningful Alternative to Deficit Accounting" teoksessa Bradford D. (toim.) "Tax Policy and the Economy, vol. 5, Cambridge, MIT Press.
- Gröhn, J. (2008): "Lakisääteisen eläkejärjestelmän etuudet ja rahoitus iän mukaan ja sukupolvittain", Eläketurvakeskus, Keskustelualoitteita 2008:1.
- Ilmarinen, J. (2008): artikkeli tässä julkaisussa.
- Khoman, E. & Weale, M. (2008): "Are we living beyond our means? A comparison of France, Italy, Spain and the United Kingdom", National Institute of Economic and Social Research, Report for EU project "the Adequacy of Old-Aged Income Maintenance" (AIM).
- Kiander, J. (2008): artikkeli tässä julkaisussa.
- Kohli, M. (2008): esitelmä konferenssissa Intergenerational Solidarity, Brdo, Slovenia 27.4.2008.
- Lassila, J. (2008a): artikkeli tässä julkaisussa.
- Lassila, J. (2008b): Julkaisematon laskelma.
- Lassila, J. (2008c): Laskelmat FOG-mallilla.
- Lee, R.D. & Mason, A. (2007): "Population Ageing, Wealth and Economic Growth: Demographic Dividends and Public Policy", WEISS Background Paper.
- Lee, R.D., Lee, S.-H. & Mason, A. (2006): "Charting the Economic Life Cycle", NBER Working Paper 12379.
- Mason, A., Lee, R., Tung, A.-C., Lai, M.-S. & Miller, T. (2006): "Population Ageing and Intergenerational Transfers: Introducing Age into National Accounts", NBER Working Paper 12770.
- Mason, A. (2007): "National Transfer Accounts: Key Results", esitelmä konferenssissa Asia's Dependency Transition: Intergenerational Transfers, Economic Growth, and Public Policy, Nihon University Population Research Institute, Tokio 3.11.2007.
- Määttänen, N. & Valkonen, T. (2008): "Ikääntyneen varallisuus ja sen muuntaminen kulutukseksi", ETLA Keskusteluaiheita No. 1141.
- Riihelä, M. (2006): "Kotitalouksien kulutus ja säästäminen: Ikäprofiilien ja kohorttien kuvaus", VATT-Keskustelualoitteita 386.
- Vaittinen, R. & Vanne, R. (2006): Government Finances by Age, Working Papers 2006:3, Eläketurvakeskus.
- Vaittinen, R. & Vanne, R. (2008): Intergenerational Transfers and Life-Cycle Consumption in Finland, Working Papers 2008:6, Eläketurvakeskus.

4 VÄESTÖN IKÄÄNTYMISEEN LIITTYVISTÄ POLIITTISISTA RISKEISTÄ

Jukka Lassila

4.1 Yleistä

Väestön ikääntymisen taloudellisia seurauksia pohditaan usein julkisen talouden kestävyyslaskelmien avulla. Laskelmien perusskenaariot tehdään yleensä olettaen, että ”nykyistä politiikkaa” jatketaan tulevaisuudessakin. Väestön ikääntyminen voi kuitenkin itsessään luoda muutospaineita politiikkaan. Tässä muistiossa pohditaan eräitä mahdollisia muutoksia ja niiden todennäköisiä seurauksia. Esimerkiksi käy muun muassa tilanne, jossa eläkeläiset saavat kasvavalla poliittisella voimallaan lisättyä eläke-etujaan, vaikkapa palautettua puoliväliindeksin työeläkkeisiin. Eläkemenot kasvaisivat enemmän kuin perusskenaariossa arvioidaan, ja niiden rahoittaminen tulisi vaikeammaksi.

Perusskenaario ei välttämättä kuvaa nykypolitiikan jatkamista. Siihen voi liittyä myös välttämättömiksi katsottuja muutoksia hyvinvointijärjestelmiin, jos kehityskuva ilman muutoksia ei vaikuta rahoituksellisesti kestävältä. Riski on tällöin, että ikääntyneet äänestysvoimallaan torjuvat tällaiset muutokset. Alla esitettävä huonon kierteen, ”noidankehän”, mahdollisuus kuvaa tällaista tilannetta.

Paineita poliittisiin päätöksiin voi tulla myös muusta ympäristöstä, syistä jotka eivät liity ikääntymiseen, mutta silti muuttavat peruslaskelman oletuksia. Esimerkiksi työmarkkinajärjestöjen väliset suhteet voivat muuttua tavalla, joka johtaa työeläkejärjestelmän olennaiseen muuttamiseen. Sosiaalinen kestävyys on myös joissakin suhteissa lähellä poliittista – liian huonoksi katsottava sosiaaliturva voi johtaa etujen muutoksiin poliittisen prosessin kautta.

Tässä artikkelissa tarkastellut poliittiset riskit perustuvat erilaisiin tutkimuksiin, joista muodostuva kuva ei ole yhtenäinen. Pohdittavana olevat asiat ja kehityskulut ovat mahdollisia mutta eivät mitenkään vääjäämättömiä. En hämmästy jos ne eivät toteudu, mutta toisaalta en suuresti hämmästy vaikka ne toteutuisivatkin. Selvää kuitenkin on, että poliittiset riskit osaltaan lisäävät ikääntymisskenaarioihin liittyvää epävarmuutta. Ilman poliittisia riskejäkin tämä epävarmuus on erittäin suurta, kuten monet tuoreet tutkimukset osoittavat (esim. artikkelit teoksessa Alho ym., 2008).

4.2 Äänestäjäkunta vanhenee

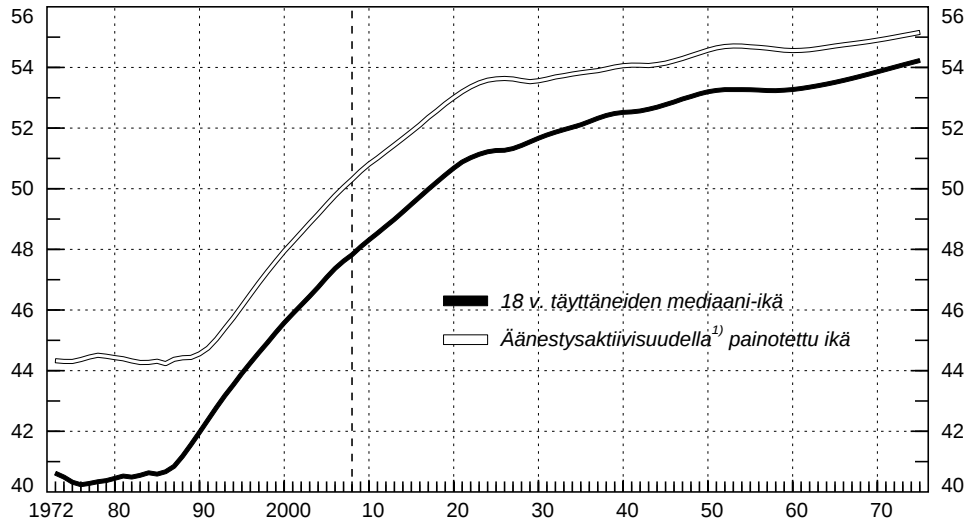
Äänestäjäkunta Suomessa on vanhentunut ja vanhenee edelleen. Kuvio 1 kuvaa tätä kehitystä. Äänioikeutettujen mediaani-ikä on noussut 1970-luvun alun 40 vuodesta nykyiseen 48 vuoteen. Tilastokeskuksen vuoden 2007 väestöennusteen mukaan äänioikeutettujen mediaani-ikä nousee 51 vuoteen 2020-luvun alussa. Tämän jälkeenkin nousu jatkuu mutta nousuvauhti hidastuu.

Äänioikeuttaan käyttäneiden keskimääräinen ikä on korkeampi kuin kaikkien äänestysikäisten. Vuoden 1999 eduskuntavaalien ikäryhmittäisellä äänestysaktiivisuudella painotettu äänioikeutettujen mediaani-ikä on juuri ylittänyt 50 vuotta. Seuraavan kymmenen vuoden kuluessa ikä

nousee kahdella vuodella. 2030-luvulla mediaani-ikä ylittää 54 vuotta. Sen jälkeen nousu hidastuu.

Äänestäjäkunnan mediaani-ian nopean nousun kausi alkoi 1980-luvun lopulla, ja on kestänyt 20 vuotta. Ennusteen mukaan se jatkuu vielä noin 15 vuotta. Olemme siis juuri ohittaneet nopean muutosajan puolivälin.

Kuvio 1 Äänioikeutettujen mediaani-ikä.



1) Miesten ja naisten äänestysaktiivisuus ikäryhmittäin v. 1999 eduskuntavaaleissa. Painot perustuvat tutkimukseen Martikainen, T.-Wass, H.: Äänettömät yhtiömiehet. Tilastokeskus, Vaalit 2002:1. ETLA 4.9.2008

4.3 Ikääntyneet äänestäjät uudistusten estäjinä

Jotta väestön ikääntyminen voidaan kääntää taloudelliseksi menestystarinaksi, vaaditaan sekä työelämän että julkisen sektorin toiminnan uudistuksia. Nämä voivat kaatua poliittisen järjestelmän päätöksiin – ikääntyneet äänestäjät (jotka karttavat riskejä enemmän kuin nuoret) voivat estää uudistukset. He voivat pitää saamansa tulonsiirrot korkeina, ja tarvittavat verotulot vähentävät nuorten inhimilliselle pääomalle tulevaa tuottoa.

Boeri ym. (2006) ja Bovenberg (2008) kuvaavat ikääntyvän äänestäjäkunnan itsekkäistä päätöksistä aiheutuvaa huonoa kierrettä talous- ja väestökehitykseen. Noidankehässä on seuraavia kohtia. Väestön ikääntymiseen liittyvät suuret julkiset menot pitävät verot korkeina. Työnteko ei ole taloudellisesti kannustavaa, ja tästä seuraa varhaisen eläköitymisen yleisyys. Koulutuksella hankitun inhimillisen pääoman tuottoaika on lyhyt. Lyhyt työura ei anna aikaa lastenteolle, ja seurauksena on matala syntyvyys. Tämä pahentaa väestön ikärakennetta edelleen. Työikäisten verorasitus kasvaa ja kannustavuus heikkenee. Todennäköisesti tällaiseen yhteiskuntaan liittyy myös matala innovaatiotaso ja poliittinen epävakaus.

4.4 Uudistusten poliittisesta suosiosta

EU-maissa tehty kyselyt, kuten Eurobarometer (2004), osoittavat, että jotkut mahdolliset tavat hoitaa tulevaisuudessa nousevat eläkemenot ovat erittäin epäsuosittuja. Esimerkiksi

eläkeiän nostamista vastustaa keskimäärin kolme vastaajaa neljästä sekä Suomessa että EU-maissa keskimäärin. Vastustus on hieman. Vastustus ei näytä riippuvan merkittävästi vastaajan iästä.

Eläkemaksujen nostaminen on huomattavasti suositumpaa. Kaksi kolmesta EU-vastaajasta hyväksyy tämän. Suomessa kannattajia oli neljä viidestä. Kannatus lisääntyy systemaattisesti iän myötä. Alle 25-vuotiaista EU-kansalaisista runsas puolet kannattaa maksujen nostoa, mutta 55 vuotta täyttäneistä jo kolme neljästä. Maksujen nousun estäminen siten, että etuuksia tarvittaessa pienennetään, on epäsuosittua. EU-kansalaisista vain 30 prosenttia kannattaa sitä, suomalaisista marginaalisesti useampi. 55 vuotta täyttäneiden vastustus on hieman suurempaa kuin nuorempien, mutta muuten ikäriippuvuus ei ole selvää.

Työttömyyden vähentäminen ja siitä seuraava eläkkeiden maksajien lukumäärän kasvu olisivat erittäin suosittu tapa hoitaa rahoitusongelma, samoin osallistumisasteiden nostaminen. Lähes yhtä suosittu on epämääräinen ”muiden julkisten menojen” leikkaaminen. Tosin Suomessa kannattajia on vain 74 prosenttia kun EU-keskiarvo on 82 prosenttia.

Asteittaisen eläkkeelle siirtymisen mahdollisuutta, siis jonkinmuotoista osa-aikaeläkettä, pidettiin yleisesti hyvänä asiana.

Erilaisten eläkemutosten kannatusta on tutkittu mediaaniäänestäjämalleilla (mm. Lassila & Valkonen 2001). Mallien mukaan eläkkeiden leikkaaminen on usein epäsuosittua, ja sitä enemmän mitä ikääntyneemmäksi väestö käy. Mallien perusteella esimerkiksi elinaikakerroin, joka Suomessa kohta tulee käyttöön, ei ole suosittu. Suosio työikäisten keskuudessa on tosin selvästi suurempaa kuin koko aikuisväestön keskuudessa, mikä saattaa osaltaan selittää päätöksen läpimeno.

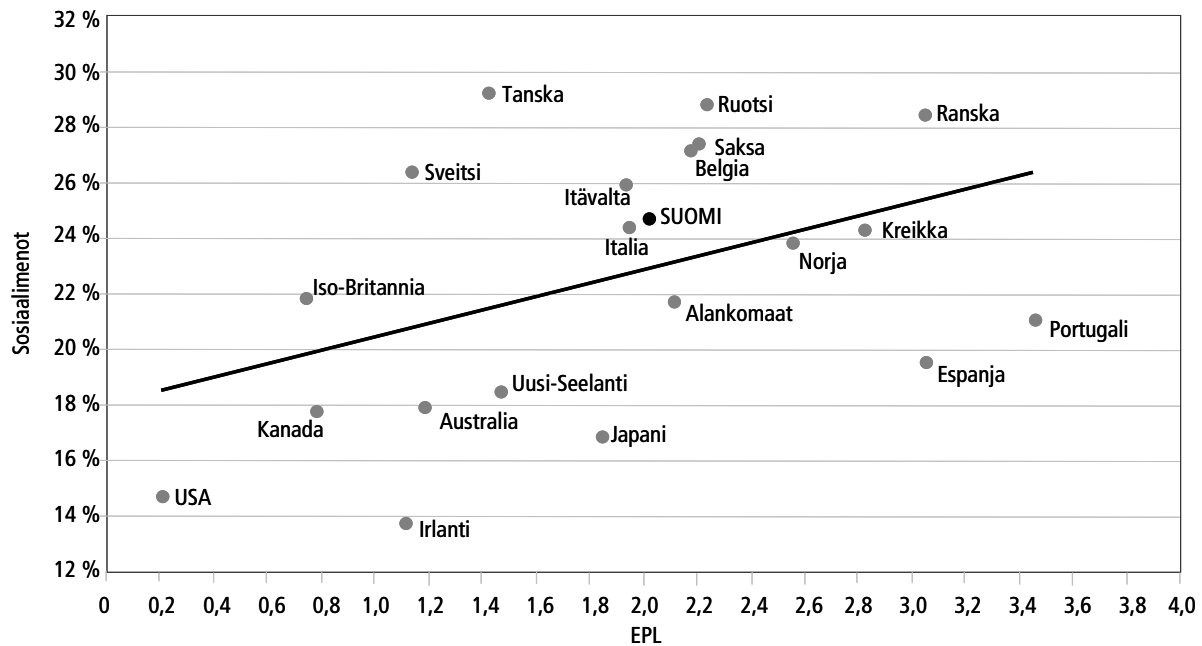
4.5 Ikääntyneet äänestäjät ja talouden säännöstely

Galasso (2006, 2008) on tutkinut väestön ikääntymiseen liittyviä poliittisia riskejä laajemmalla tarkastelulla kuin edellä ollut noidankehä sisälsi. Hänen lähtökohtansa on seuraava.

1. Poliittisesti valitut päättäjät tekevät talouspolitiikkaa lisätäkseen mahdollisuuksiaan tulla valituksi uudelleen.
2. Väestön ikääntyminen muuttaa äänestäjäkuntaa.
3. Poliitikot reagoivat äänestäjäkunnan muutokseen.

“The perspective is that of the political economy literature that suggests that the existence of large welfare state – or more generally of extensive government intervention – represents a response to the demand for redistribution among political agents, that is, among voters.”

Kuvio 2 Työntekijöiden suoja (EPL) ja sosiaalimenot vuonna 2003.



EPL = employment protection legislation, OECD-indeksi.

Kuviolähde: Galasso (2008, Figure 5).

Julkisten menojen ja verojen ohella Galasso tarkastelee myös talouden säännöstelyä, erityisesti työmarkkinoita ja työntekijöiden asemaa koskevia lakeja ja muita säännöstelymuotoja. Hän tarkastelee myös hyödykemarkkinoiden säännöstelyä. Eri maiden sosiaalimenojen tason ja työntekijöiden suojan välille hän löytää positiivisen korrelaation (kuvio 2), ja hyvinvointivaltion eri esiintymismuodot ryhmittyvät kuviossa eri paikkoihin.

Galasso tarkastelee neljää hyvinvointivaltiomallia. Liberaalissa hyvinvointivaltiossa (Iso-Britannia ja USA) työntekijöillä on vähän suojaa ja matala sosiaaliturva. Työmarkkinat ovat joustavat, hyödykemarkkinoiden sääntely vähäistä, sosiaaliturva matala, ja riskeihin varautuminen merkittävästi omalla vastuulla.

Perhemallin maissa (Espanja, Portugali, Kreikka ja Italia) sekä hyödyke- että työmarkkinat ovat voimakkaasti säädeltyjä. Julkista rahaa käytetään vain vähän rahaa työvoiman aktivointitoimiin. Sosiaaliturva painottuu eläkkeisiin. Suojataan siis erityisesti vakituisessa työssä olevia senioreja (perheen päitä) ja eläkeläisiä.

Sosiaalidemokraattiset hyvinvointivaltiot eli pohjoismaat: näissä maissa säätely sekä hyödykemarkkinoilla että työmarkkinoilla on suurempaa kuin liberaaleissa maissa mutta selvästi vähäisempää kuin perhemallin maissa. Sosiaaliturva on korkea, ja työttömyysriskien vähentämiseksi tehdään paljon toimenpiteitä.

Korporatiiviset hyvinvointivaltiot (Ranska, Saksa, Itävalta ja Belgia) muistuttavat sosiaalidemokraattisia, mutta niissä on yleensä enemmän säätelyä työmarkkinoilla ja myös hyödykemarkkinoilla.

Galasson mukaan politiikka ikääntyvän äänestäjäkunnan oloissa on seuraavanlaista.

- Työurien pidentämisen kannustimia parannettu, ja parannetaan vielä lisää.
- Hyödykemarkkinoiden sääntelyä vähennetty, ja tämä kehityssuunta voi jatkua, koska se on ikääntyneiden etujen mukaista.
- Työmarkkinoiden sääntelyn purkamisesta ei ole havaittavissa merkkejä, eikä luultavasti tulekaan.

4.5 Pidentyvät työurat vaativat joustavaa työelämää

Pidentyvät työurat vaativat työelämästä joustavaa. Ikääntyneiden työntekijöiden palkkojen on vastattava tuottavuutta. Jos he estävät tämän, esimerkiksi poliittisella voimalla ay-liikkeessä, työurien pidentyminen voi olla taloudellisesti huono asia.

Ikääntyneiden työntekijöiden tuottavuus on tärkeä asia, kun pohditaan työurien pidentämisen politiikan taloudellisia seurauksia. Tutkimustietoa on vähän, erityisesti yli 60-vuotiaiden osalta. Heitä on töissä melko vähän, ja töissä olevat ovat hyvin luultavasti valikoitunutta joukkoa. Ikään 60 asti tietoa on enemmän, ja tuottavuus ei yleensä näytä laskevan ongelmallisen alas. Monet yksilöiden väliset erot korostuvat ikääntymisen myötä.

Sala-i-Martin (1996) esittää ikääntyneiden tuottavuutta tarkastelevan mallin, jossa eläkejärjestelmän tarkoitus on saada ikääntyneet henkilöt pois työelämästä. Vaikka heidän oma tuottavuutensa on positiivinen, he saattavat heikentää muitten tuottavuutta. Tällöin on mahdollista, että kokonaistuotanto on suurempi silloin, kun ikääntyneet ovat eläkkeellä, kuin jos he olisivat töissä.

Sala-i-Martinin analyysistä voidaan vetää johtopäätös: työurien pidentyessä ikääntyneet tulisi saada sellaisiin tehtäviin, joissa he eivät vaikuta heikentävästi muitten työtehoon. Oman yrityksen perustaminen on tässä katsannossa hyvä ratkaisu, samoin konsultoiva työ. Urakierron tukkeeksi jäävä ja avainpaikkaa hallussaan pitävä ikääntynyt työntekijä on haitaksi.

Työntekijä voi nykyisin valita, jatkaako 68 vuoden ikään asti töissä (jos työnantajalla ei ole irtisanomissyytä). Työnantaja voi työnjohto-oikeuttaan käyttäen periaatteessa huolehtia siitä, ettei yllä kuvattua organisaation tehokkuutta vähentävää urakierron tukkeumaa synny. Käytännössä tämä voi joskus olla vaikeaa, ja eläkejärjestelmiä on osittain luotu juuri tällaisten toimien helpottamiseksi. Olisiko vuoden 2005 eläkeuudistuksessa pitänyt jättää 65 vuoden ikä irtisanomisrajaksi, ja edellyttää, että jatko ikään 68 asti vaatii myös työnantajan hyväksymisen?

4.6 Työeläkkeet eduskunnan päätettäväksi?

Suomen yksityisalojen työeläkejärjestelmä on luotu työntekijä- ja työnantajajärjestöjen yhteistyönä, ja ne ovat edelleen keskeisiä päätöksentekijöitä. Eduskunnan ja hallituksen rooli on vähäinen, vaikka kyseessä on pakollinen järjestelmä. On syytä pohtia, muuttuuko tällainen vallanjako, kun työmarkkinajärjestöjen suhteet ja toimintamuodot muuttuvat.

Elinkeinoelämän keskusliitto on päättänyt, ettei keskitettyjä tulopoliittisia ratkaisuja enää tehdä. Keskusjärjestöjen yhteistyö väistämättä muuttuu. Tämä saattaa johtaa siihen, että kolmikantayhteistyössä hallitus ottaa johtavan roolin, ja järjestöjen rooli pienenee. Järjestöjä

ehkä vain kuullaan sosiaalipoliittisissa kysymyksissä, kuten ILO suosittelee. Työeläkejärjestelmää lukuun ottamatta tällainen kehityssuunta tuntuu luontevalta.

Yksityisalojen työeläkejärjestelmä poikkeaa muusta sosiaaliturvasta ja -politiikasta sen vuoksi, että työeläkerahastoihin, -kassoihin ja -säätiöihin on kertynyt mittava omaisuus. Näitä rahastoja koskevaa päätösvaltaa työmarkkinajärjestöt eivät helposti luovuta parlamentaariselle päätöksenteolle.

Jos kuitenkin järjestöjen yhteistyön muuttuminen johtaa siihen, että työeläkejärjestelmässä ei pystytä tekemään tulevaisuudessa vaadittavia päätöksiä, voi tilanne tulla otolliseksi vallan siirtymiselle. Työ- ja kansaneläkejärjestelmät voivat muuttua yhdeksi eläkejärjestelmäksi, josta päätetään eduskunnassa. Toteutuisi se, jota maalaisliitto ja SKDL 1960-luvulla ajoivat ja jonka kokoomus ja SDP torjuivat. Korkman (2008) pohtii tällaisen muutoksen seurauksia.

Jos siis tupon kuolema tai jokin muu kehityskulku johtaa lähivuosikymmeninä työeläkejärjestelmän siirtymiseen eduskunnan haltuun, asiaan liittyvä äänestäjäkunta vanhenee kertaheittolla. Työmarkkinajärjestöt edustavat erityisesti työikäistä väestöä, eduskunta kaikkia äänestysikäisiä. Lassila ja Valkonen (1996) analysoivat mediaaniäänestäjämallilla tilannetta, jossa ansiosidonnainen eläketaso päätetään enemmistöpäätöksillä. Jos äänestäjäkunta on työikäistä, päädytään matalampaan eläketasoon kuin jos koko aikuisväestö päättää. Analyysissa äänestäjät ottavat päätöksissään kaukonäköisesti huomioon kaikki eläketason taloudelliset vaikutukset, ml. eläkekustannusten vaikutukset veroihin, siitä investointeihin ja sitä kautta työn tuottavuuteen. Työikäisille äänestäjille nämä vaikutukset ovat tärkeitä, vanhuuseläkeläisille vähemmän tärkeitä. Vallan siirtyminen eduskunnalle voisi helposti johtaa eläkeindeksien muuttamiseen tai muuhun etuuksien lisäämiseen.

4.7 Johtopäätös

Äänestäjäkuntien ikääntyminen Euroopassa on toistaiseksi näkynyt vaikeutena uudistaa eläke- ja muita hyvinvointijärjestelmiä. Ikääntyminen jatkuu, ja uudistusten vastustus todennäköisesti kasvaa vaikka niiden tarve hyvin todennäköisesti myös kasvaa. Tämä puoltaa uudistuksista päättämisen nopeuttamista.

Toisaalta poliittiset riskit osaltaan lisäävät ikääntymisskenaarioihin liittyvää muutenkin suurta epävarmuutta.

Miten yhdistetään tarve tehdä nopeita uudistuksia siihen, että uudistusten mitoitusta vaikeuttaa hyvin suuri epävarmuus kestävyysongelmien suuruudesta? Yksi perusteltu tapa on käyttää ehdollisia politiikkasääntöjä. Elinäikakerroin mitoittaa itse omat vaikutuksensa sen mukaan, miten elinikä tulevaisuudessa muuttuu. Muiden vastaavien sääntöjen ja keinojen suunnittelu ja niiden vaikutusten tutkimus tulisi olla keskeisesti esillä ikääntymispolitiikassa. Terveys- ja hoivapalveluihin liittyvistä ehdollisista säännöistä ei tiedossani ole esimerkkejä, ja niiden suunnittelu voi olla vaikeaa. Tarve täsmentää ns. julkisen lupauksen sisältöä kuitenkin puoltaa asian yrittämistä. Eläkejärjestelmissä ehdollisia sääntöjä voi keksiä ja täsmentää helpommin, ja monissa maissa haetaan esimerkkejä ns. ei-rahastoivasta maksuperusteisesta (NDC) mallista. Meneillään olevan finanssikriisin seuraukset muistuttavat siitä, kuinka olennaisen tärkeä on tutkia etukäteen erilaisten sääntöjen vaikutuksia riskien jakautumiseen eläkejärjestelmässä.

Päätyäkseni lopusta alkuun totean, että erityisesti poliittisen taloustieteen menetelmin tehtävää tutkimusta tulisi kohdentaa siihen, miten ehdollisten sääntöjen käyttö vaikuttaa poliittisten riskien toteutumisen todennäköisyyteen.

VIITTEET

- Alho, J.M., Jensen, S.E.H. & Lassila, J. (toim., 2008): *Uncertain Demographics and Fiscal Sustainability*. Cambridge University Press.
- Boeri T., Bovenberg A.L., Coeuré B. & Roberts A. (2006): *Dealing with the New Giants: Rethinking the Role of Pension Funds*. In: *Geneva Reports on the World Economy (2006)*, CEPR and International Center for Monetary and Banking Studies.
- Bovenberg, A. L. (2008): *Grey New World: Europe on the Road to Gerontocracy?* CESifo Economic Studies 54(1):55-72
- Eurobarometer (2004): *Pension Policy and Pension Reform*. Special Eurobarometer 161, Wave 56.1.
- Galasso, V. (2006): *The political future of social security in aging societies*. The MIT Press.
- Galasso, V. (2008): *Ageing and the skew risk in collective choices*. *Revue Economique*, Vol. 59, No. 5.
- Korkman, S. (2008): *Power over pensions - Who should decide and how?* Unpublished.
- Lassila, J. & Valkonen, T. (1996): *Policy Credibility in Numerical Overlapping Generations Models*. ETLA Discussion Papers No. 545.
- Lassila, J. & Valkonen, T. (2003): *Ageing, Demographic Risks and Pension Reform*. In Martin Weale (ed.): *Pension Reform: Redistribution and Risk*. National Institute of Economic and Social Research, London.
- Martikainen, T. & Wass, H. (2002): *Äänettömät yhtiömiehet*. Tilastokeskus, Vaalit 2002:1.
- Sala-i-Martin, X. (1996): *A positive theory of social security*. *Journal of Economic Growth*, Vol 1.

5 IKÄÄNTYMINEN JA TYÖMARKKINAT

Juhani Ilmarinen

5.1 Työmarkkinoiden muutoksista ja haasteista

Työmarkkinoiden toimintaympäristöön kohdistuu suuria muutoksia ja haasteita **globalisaation, teknologisen kehityksen** sekä **väestörakenteen** muutoksen kautta. Seuraavassa tarkastellaan toimintaympäristön muutoksia lähinnä globalisaation ja teknologian kehityksen näkökulmista (Ilmarinen ym. Työ ja ikä-valmennusohjelma, TTL 2008).

5.1.1 Globalisaatio

Globalisaation aiheuttamat taloudelliset muutokset liittyvät erityisesti markkinoiden vapautumiseen ja kilpailuasetelman kiristymiseen. Sääntelyä on purettu ja tavaroiden, palvelujen sekä pääomien liikkuvuuden vapautta on lisätty. Tällä kehityksellä on merkittäviä vaikutuksia suomalaisten yritysten toimintaan. Suuret institutionaaliset sijoittavat harjoittavat varsin aktiivista omistajaohjausta. Päätöksenteko etäännyy ja kvartaalitalouden paineet tuntuvat yrityksissä ja niiden henkilöstössä.

Työvoiman liikkuvuus asettaa yritykset ja työyhteisöt uudenlaisen tilanteeseen, kun työvoiman pysyvyys on epävarmaa. Työvoima voi aikaisempaa joustavammin siirtyä eri organisaatioiden ohella työskentelemään esimerkiksi ulkomaille. Toisaalta liikkuvuus tarjoaa uudenlaisia mahdollisuuksia tulla töihin myös Suomeen. Vieraiden kulttuurien ja erilaisuuden kohtaaminen luovat uusia paineita mutta myös mahdollisuuksia työvoimalle.

Markkinoiden vapautuminen muuttaa kilpailutilannetta. Kotimaisille markkinoille tulee uusia kilpailijoita ja suomalaiset yritykset pyrkivät laajentamaan toimintansa ulkomaille. Kiristynyt kilpailutilanne lisää yritysten epävarmuutta, jota pyritään hallitsemaan erilaisten joustojen avulla.

Epättyypilliset työsuhteet kuten vuokratyö tai määräaikaiset ns. pätkätyöt siirtävät organisaatioiden epävarmuutta työntekijöille. Toisaalta verkostotalouden merkitys on kasvanut. Laajempia työkokonaisuuksia pilkotaan osiin, joista vastaavat alihankkijat. Yritykset keskittyvät ydinosaamiseen ja erilaiset tukitoiminnot ulkoistetaan. Samassa talossa voi toimia ydintehtävien ohella muiden organisaatioiden työntekijöitä. Eri työntekijäryhmien pelisäännöissä ja vastuukysymyksissä voi esiintyä suuriakin eroja. Toiminnan pilkkominen voi heikentää palvelujen ja tuotteiden laatua ja aikatauluissa pysymistä.

Työmarkkinoiden muutokset voivat olla hyvin nopeita ja ennakoimattomia. Yrityskaupat muuttavat omistusrakenteita ja työntekijät voivat odottamattomasti siirtyä toisen työnantajan palvelukseen. Kaikki eivät siirry ns. "vanhoina työntekijöinä" uusiin tehtäviin.

Kireä kilpailu lisää tuotekehityksen ja palvelujen aikapainetta. Uudet, innovatiiviset tuotteet on saatava markkinoille kilpailijoita aikaisemmin. Markkinoiden etsiminen ja valtaaminen vaatii jatkuvaa panostamista, mikäli kansallisesti ja erityisesti kansainvälisesti aikoo menestyä.

Vaikka markkinoiden vapautuminen ja kilpailun kiristyminen kohdistuvat ensin yksityiselle sektorille, heijastuvat samat toimintaympäristön muutokset myös julkisen sektorin toimintaedellytyksiin. Muun muassa julkiset ja yksityiset palvelut siirtyvät osittain kilpailuasetelmaan.

5.1.2 Teknologinen kehitys

Teknologinen kehitys on toinen työmarkkinoita merkittävästi ja jatkuvasti muuttava voima. Sen vaikutuksia voidaan tarkastella teknologian nopean kehittymisen, teknologian ja ihmisen yhteensopivuuden ja internetin näkökulmista.

"Sähköisen" tiedonsiirron tehostuminen ja laajentuminen johtaa siihen, että fyysiset välimatkat menettävät merkitystään yhteistyötä ja työn jakamista ehkäisevinä tekijöinä. *Etätyön* tekemisen edellytykset paranevat, kun työn sidos tiettyyn fyysiseen paikkaan vähenee. Paikkaan sidottujen rajoitusten myötä myös työyhteisön sosiaalisen vaikutuksen merkitys on pienempi, kun työyhteisöt eivät enää toimikaan samassa tilassa. *Erilaiset työn rajat hälvenevät* ja uusien mahdollisuuksien ohella tämä kehityskulku avaa myös uhkakuvia. Työ voi ottaa yhä isomman roolin henkilön elämässä tai toisaalta myös tehostuneet kommunikoinnin mahdollisuudet saattavat jopa pakottaa ottamaan vastaan esimerkiksi työhön liittyviä puheluita vapaa-ajallakin. Elämä ei enää rakennukaan samalla tavalla 3 x 8 h (työ, vapaa-aika, uni) rytmin varaan.

Tehostuneen tiedonvälityksen myötä yhä useammassa tehtävässä saatavilla oleva informaation määrä paisuu hallitsemattomaksi. *Tietotulvan kasvaessa* yhä tärkeämmäksi muodostuu kyky poimia juuri käsillä olevan tehtävän suorittamisen kannalta olennainen tieto ja sen hyödyntäminen tavoitteen saavuttamiseksi. Teknologian hyödyntämisessä on suuria vaihteluja eri ammattiryhmien ja toimialojen välillä ja esimerkiksi teollisuudessa uusien sovellusten merkitys on paljon olennaisempi kuin vaikkapa hoitoalalla.

Teknologian ja ihmisen yhteensopivuus

Uudenlaisten työvälineiden käyttöönotto ja niiden tuomien mahdollisuuksien hyödyntäminen lisäävät väistämättä ihmisten psykososiaalista kuormittumista. Työsuojelun ja ergonomian kehittämisen näkökulmasta olisikin keskeinen tavoite huolehtia siitä, että ihmisen rajat otetaan huomioon työtehtävien suunnittelussa. Uusien mahdollisuuksien lumovoima johtaa helposti tilanteisiin, joissa työtä suunnitellaankin koneen lähtökohdista käsin. Tämä kehityskulku on meille tuttu jo teollistumisen alkuvaiheista, mutta tänä päivänä käydään paljon keskustelua siitä, että vastaava kehitys vaikuttaa nyt jo myös toimihenkilöammateissa.

Internet

Internet vaikuttaa jo nyt monin tavoin päivittäiseen toimintaamme. Sitä käytetään paljon tietolähteenä esimerkiksi erilaisten hankintojen yhteydessä. Lisääntyneen tiedon myötä asiakkaiden hinta- ja laatu-tietoisuus paranevat, kun eri tuotteiden keskinäinen vertailu on helpompaa ja toisaalta myös erilaisia vertais- ja asiantuntija -arviointiraportteja on runsaasti saatavilla. Sähköinen kaupankäynti kiristää omalta osaltaan kilpailua, kun asiakkaat voivat kohdistaa hankintansa halvimman tarjouksen tekijöille, jotka voivat sijaita ulkomailla.

Internetin vaikutukset näkyvät myös muissa yhteyksissä. Esimerkiksi julkishallintoon liittyvän avoimuuden ja läpinäkyvyyden kasvattaminen on mahdollista, kun päätöksentekoon liittyvät pöytä- ja muut asiakirjat voidaan saattaa helposti laajaan jakeluun sähköisten sovellutusten avulla.

Muutosten heijastuksia työelämään

Niin kutsutut *epätyypilliset työsuhteet* ovat yleistyneet voimakkaasti. Määräaikaiset, osa-aikaiset ja erilaiset vuokratyösuhteet ovat esimerkkejä epätyypillisistä työsuhteista. Epätyypilliset työsuhteet ovat usein epävarmempia kuin perinteisemmät, toistaiseksi voimassa olevat työsuhteet. Toistaiseksi voimassa olevan työsuhteen purkuun tarvitaan aina joku varsinainen syy, kun taas esimerkiksi määräaikaisen työsuhteen uusimatta jättäminen johtaa automaattisesti työsuhteen purkautumiseen. Työuraan voi pätkittymisen ohella liittyä yhä enemmän myös aukkoja, kun siirtyminen työsuhteesta toiseen ei tapahdukaan saumattomasti.

Työyhteisöt hajautuvat ulkoistamisen myötä, kun saman organisaation jäsenet työskentelevätkin fyysisesti eri paikoissa. Asiakasorganisaation tiloissa toimiminen voi jakaa organisaation työntekijät varsin laajallekin alueelle ja mahdollisuuksia keskinäisiin tapaamisiin voi olla vähän. Toimipisteestä toiseen siirtyminen voi myös muodostua merkittäväksi kuormitustekijäksi henkilölle, joka on tottunut toimimaan tiettyssä toimipisteessä.

Uusien mahdollisuuksien myötä myös *mobiilin työn* merkitys korostuu. Yhä harvemmat työtehtävät ovat sidottuja johonkin tiettyyn fyysiseen paikkaan ja siellä oleviin työvälineisiin. Tietoliikenneyhteyksien kehittymisen ja joustavuuden lisääntymisen myötä esimerkiksi laajat tietokannat ovat myös kenttätöissä tai asiakasrajapinnassa toimivan henkilön käytettävissä.

Ulkoistamisen ja laajojen alihankkijaketjujen myötä *työelämä pirstaloituu*. Yksittäiset yritykset eivät enää perinteisessä mielessä vastaa esimerkiksi jonkun tuotantoprosessin läpiviemisestä, vaan toimivat pikemminkin projektikoordinaattoreina. Projektikoordinaattorin toimintamalliin liittyy kokonaisuuden pilkkominen sellaisiin pienempiin osasiin, joiden toteuttamisen voi kilpailuttaa. Vastuukysymykset voivat olla tällaisissa ketjumaisissa rakenteissa hyvinkin vaikeasti hallittavia. Toisaalta ulkoistaminen lyö helposti leimansa myös työyhteisöjen toimintaan, sillä organisaatorajat ohjaavat luontevasti ihmisten päivittäistä toimimista työyhteisössään. Saman organisaation edustajat on helpompi mieltää "omaksi" ryhmäksi, jonka puitteissa yhteistyö on tiiviimpää ja vuorovaikutus avoimempaa.

Osa-aikaisen työn lisääntyminen heijastelee organisaatioiden pyrkimyksiä tehostaa henkilöstövoimavarojen käyttöä. Esimerkiksi vähittäiskaupassa on tyypillistä, että arkipäivisin asiakkaita on suhteellisen vähän aina pitkälle iltapäivään, kunnes ihmiset siirtyvät laajemmin joukoin vapaa-ajan viettoon. Päiväaikaan korostuvat valikoiman ylläpitämiseen ja erilaisiin valmisteluihin liittyvät tehtävät, joita rytmittää satunnainen asiakaspalvelu. Ilta-aikaan asiakkaita on enemmän ja kasvaneeseen palvelutarpeeseen vastaaminen tapahtuu merkittävältä osin osa-aikaisten työntekijöiden voimin.

Epävarmat ja vaihtelevat työsuhteet johtavat myös siihen, että *työpaikkoja vaihdetaan* varsin usein. Määräaikaisten työtehtävien linkittyminen toisiinsa voi edellyttää yritysten ohella myös toimialojen vaihtamisia. Hyvin harva tänä päivänä työelämään astuva henkilö olettaa toimivansa saman organisaation palveluksessa koko työuransa ajan, vaan suhteellisen nopeakin

työnantajien vaihtaminen urakehityksen vauhdittajana on yhä todennäköisempi tulevaisuudenkuva.

Harvaan asutuilla seuduilla tilanne on usein rakentunut sellaiseksi, että alueella tai seutukunnalla on yksi merkittävä työnantaja, jonka työllistävä vaikutus on keskeinen. Tällaisen toimijan lopettaminen voi johtaa siihen, että organisaation palveluksessa toimineiden henkilöiden on hakeuduttava töiden perässä muille paikkakunnille. Luonnollisesti *paikkakunnan vaihdoksia* tapahtuu pienemmässäkin mittakaavassa, eli yksittäiset ihmiset ja perheet hakeutuvat parempien työllistymismahdollisuuksien perässä esimerkiksi kasvukeskuksiin.

Monikulttuuristen työpaikkojen yleistyminen on suoraan yhteydessä Suomen avautumiseen suhteessa muuhun maailmaan. Joustavampien työvoimasäädösten myötä etenkin liikkuvuus Euroopan unionin sisällä, mutta myös sen ulkopuolisista maista on aiempaa helpompaa. Erilaisista taustoista tulevien ihmisten työskentelyyn saattaa liittyä piirteitä, jotka ovat suomalaisessa, tähän asti varsin yhtenäisessä kulttuurissa vieraita. Siksi erilaisuuden kohtaamiseen liittyvien taitojen merkitys kasvaa tulevaisuudessa todennäköisesti entisestään. Eri sukupolvi- en edustajien suhtautumisessa erilaisten kulttuurien edustajiin ja saattaa myös olla eroja, samoin kuin valmiuksissa kohdata vieraisiin kulttuuri- ja kieliryhmiin kuuluvia.

5.1.3 Toimintaympäristön muutoksista johtuvat haasteet

Toimintaympäristön muutoksista aiheutuvia haasteita voidaan tarkastella yhteiskunnan, yrityksen ja yksilön näkökulmista. Taustalla on ajatus siitä, että yhteiskunnan taso määrittää toiminnan reunaehdot, joiden varassa yritykset ja muut organisaatiot toimivat. Organisaatio- taso puolestaan määrittää työnteon puitteet ja asettaa vaatimukset, joihin yksilön tulee vastata työpanoksellaan. Viime kädessä nämä muutokset heijastuvat työntekijöiden jokapäiväiseen työhön.

Haasteet yhteiskunnalle

Hyvinvointiyhteiskunnan ylläpitäminen

Hyvinvointiyhteiskunnan taloudellisten edellytysten turvaamista voidaan tarkastella monesta näkökulmasta. Huoltosuhde on keskeinen käsite, jolla kuvataan sitä osuutta väestöstä, jonka työssä käyvät kansalaiset joutuvat elättämään. Huoltosuhteen käsite muodostuu jakamalla työvoiman ulkopuolella olevien henkilöiden lukumäärä työllisten määrällä.

Eläkerahojen riittävydestä keskustellaan paljon, koska suomalainen eläkejärjestelmä rakentuu osittaisen rahastoinnin varaan. Tämä tarkoittaa sitä, että eläkemaksuista rahastoidaan tietty osa tulevia eläkkeitä varten ja pääosin maksut käytetään maksussa olevien eläkkeiden rahoittamiseen.

Pitkän ja hyvän työuran tukeminen

Hyvinvointiyhteiskunnan säilyttämisen kannalta *senioreiden työllisyysaste* on tällä hetkellä liian matala ja eläkkeelle siirrytään liian varhain. Erilaiset kansantaloudelliset laskelmat ovat osoittaneet, että 2–3 vuotta pidemmällä työuralla olisi jo merkittävä vaikutus hyvinvointiyhteiskunnan ylläpitämisen kannalta. On hyvä huomata, että tämä tavoite on myös yhden-

suuntainen voimassa olevan eläkelainsäädännön kanssa – vanhuuseläkkeiden alarajahan on nykyään 63 vuotta ja keskimääräinen eläkkeelle jäämisikä noin 60 vuotta, kuten edelläkin on jo todettu.

Työurien pidentäminen ei kuitenkaan ole mahdollista pelkkien mahtikäskyjen varassa – tarvitsemme yhä enemmän myös työelämän laadun parantamista. Tuottavuuden tehostamisen ohella tulee myös voimallisesti panostaa siihen, että työnteko ei tapahdu hyvinvoinnin kustannuksella, vaan pikemminkin sitä tukien. Tutkimustulosten valossa on jo paljon näyttöä siitä, että työssäkäyvien hyvinvointi on korkeammalla tasolla kuin työttömien. Työelämän laadun parantaminen tähtää esimerkiksi työn mielekkyyden lisäämiseen. Tällä on erityisen suuri merkitys ikääntyneiden kannalta, sillä mielekkäässä työssä jatkaminen on luonnollisesti paljon todennäköisempää kuin vastenmieliseksi koetussa. Työelämän laadusta ja työn mielekkyydestä ovat ensisijassa vastuussa organisaatioiden johto ja esimiehet. Heidän rooliaan paremman ja pidemmän työuran rakentajina ei voi liikaa korostaa. Siksi ikäjohtaminen tarjoaa myös heille keinon vastata tähän haasteeseen.

Elinikäisen oppimisen järjestelmät ja tukimuodot

Eri-ikäisten oppimistyylien erojen ymmärtäminen tulee ottaa huomioon koulutuksen järjestämisessä – 15- ja 50-vuotiaat ovat oppilaina eri tilanteessa. Nuorille on ominaista tietoteknisien välineiden luonteva hallinta ja kiinnostus viestintäteknologian mahdollisuuksiin. Vaikka ikääntyneille on kerääntynyt tietoa ja kokemusta, työelämän muutoksiin vastaaminen edellyttää heiltäkin jatkuvaa uuden oppimista. Erityisesti tieto- ja viestintäteknologia kehittyminen on tuonut uusia haasteita ikääntyneille.

Nuoret kiinnittyvät työelämäänsä varsin myöhään. Pitkälle venyvien opintojen ja lasten hankkiminen vaikeuttavat aseman vakiinnuttamista työelämässä. Suomalaisen yhteiskunnan kannalta nuorten vastavalmistuneiden koulutuksen ja työelämän tarpeiden yhteensovittaminen voi muodostua tärkeäksi haasteeksi.

Mahdollisesta tulevaisuuden työvoimapulasta keskustellaan paljon. Ikääntyneet osaajat olisivat silloin arvokas voimavara. Ikääntyneiden mahdollisuudet ylläpitää ammatillista osaamista on tällöin keskeinen tekijä työuran jatkamiseen vaikuttava tekijä.

Erilaisuuden kohtaaminen

Eri-ikäisten ihmisten yhteistyön merkitys korostuu. Tähän liittyy myös haasteita, koska eri sukupolvien ajatusmallit voivat poiketa paljonkin toisistaan. Vaikka sukupuolien välinen tasa-arvo on viime aikoina kohentunut ja perinteiset jaottelut mies- ja naisammatteluihin ovat pikkuhiljaa lieventyneet, ovat työmarkkinat edelleen varsinkin ikääntyvien ammatteluissa jakautuneet naisvaltaisiin, matalan koulutustason peruspalveluammatteluihin ja miehisiin teollisuusammatteluihin.

Maahanmuuton seurauksena työyhteisöissä voi työskennellä monia erilaisista kulttuuritaustoista olevia työntekijöitä. Erilaisuuden kohtaaminen on työyhteisön haaste ja rikkaus. Työtehtävien ongelmanratkaisut edellyttävät erilaisen osaamisen yhdistämistä. Oman ammattikunnan vakiintuneista toimintatavoista joustaminen voi olla suuri haaste.

Työvoiman diversiteetin kasvu on myös haaste suomalaiselle yhteiskunnalle. Vaikka erilaisuuden hyväksyminen niin syntyperän, kulttuurin, uskonnon ja arvojen kannalta konkretisoituu työelämässä tarvitaan sen tueksi laaja yhteiskunnallinen ilmapiiri ja hyväksyntä.

Haasteet yritykselle

Työvoiman saatavuus

Nykyisestä työvoimasta poistuu seuraavan 15 vuoden aikana noin 900 000 henkilöä, mikä on noin 40 prosenttia tämän päivän työvoimasta.

Yrityksen henkilöstön ikärakenne ja sen ennuste 5–10 vuoden päähän käynnistävät yleensä pohdintoja organisaation ikästrategiasta. Yrityksen henkilöstön korkea keski-ikä voi merkitä sitä, että uusien sukupolvien rekrytoinnista ei ole riittävästi huolehdittu. Nuorten taidoista voi näin ollen olla pulaa. Henkilöstön eri-ikäisyys on valttikortti, jos sitä osataan oikein hyödyntää. Nuorten taidot ovat tarpeen, mutta seniorien taitoja ja tietoja ei voi omaksua koulun penkillä istuen. Ikästrategia osana henkilöstöstrategiaa on keino turvata erilainen osaaminen organisaatiossa.

Toinen tärkeä ikääntymiseen liittyvä strateginen kysymys on tiedon ja kokemuksen siirto sukupolvilta toisille. Yrityksissä olisi valmistauduttava pohtimaan, millainen osaaminen on strategisesti tärkeää. Osaamisen siirrossa on tärkeää ottaa huomioon sen kaksisuuntaisuus – myös nuoret voivat siirtää osaamistaan senioreille. Vuorovaikutteinen tiedon siirtäminen arvostaa erilaisen osaamisen jakamista työntekijöiden kesken.

Osaamispääoman ylläpitäminen

Eri-ikäisillä on omat ainutkertaiset kokemuksensa ja koulutustaustansa, joiden taidokas yhdisteleminen on toiminnan kehittämisen kannalta olennainen vahvuus. Henkilöstökoulutus tulisi yhä enemmän räätälöidä sekä työtehtävän ja yksilöllisten tarpeet huomioon ottaen.

Monipuoliset ja mielekkäät työtehtävät tarjoavat mahdollisuuden ihmisen eri ominaisuuksien ja kykyjen käyttöön sekä ammatilliseen kehittymiseen. Piilevien potentiaalit pääsevät esiin, kun ihminen voi mahdollisimman laaja-alaisesti hyödyntää omia valmiuksiaan ja vahvuusalueitaan.

Osaamisen ja kokemuksen jakaminen ennen eläköitymistä turvaa organisaation toimintojen pysyvyyttä. Jos jakamisen tarvetta ei käsitellä ajoissa, voi organisaatio menettää toimintansa kannalta tärkeää osaamista.

Organisaatioiden uusiutuminen, luovuus ja innovatiivisuus ovat nykyaikana taloudellisen kehityksen vektoreita. Perinteisetkin teollisuudenalat kykenevät säilyttämään kilpailuasemansa vain jatkuvan uudistumisen varassa.

Henkilöstön liiallinen vaihtuvuus voi oleellisesti haitata organisaation toimintaa. Jonkinasteinen vaihtuvuus on luonnollisesti tärkeää ja arvokastakin organisaation uudistumiskyvyn kannalta.

Tulevaisuudessa työvoimapula on hyvin todennäköistä ja yritykset joutuvat kilpailemaan pätevistä työvoimasta. Tällaisessa tilanteessa ikääntyneet voivat olla arvokasta rekrytointipotentiaalia.

Joustavuusvaatimukset

Kirstyvä kilpailu johtaa siihen, että yrityksen on kyettävä mukauttamaan toimintojaan vallitsevan kysynnän mukaisesti. Yksi olennainen osa-alue on henkilöstökustannukset. Matalasuhdanteen aikana organisaatiot pyrkivät karsimaan kustannuksiaan ja tällöin saatetaan päätyä myös irtisanomisiin. Toisaalta on olemassa myös tuoreita esimerkkejä siitä, että kannattava toiminta ei yksinään riitä jatkamisen perusteeksi, vaan organisaatiot pyrkivät laajemmasta näkökulmasta toteutettuun kokonaisuoptimointiin, eli kokonaisuuden kannalta tarkasteltuna toimintaedellytysten parantamiseen.

Englannin kieleen omaksuttu uusi käsite 'flexicurity' yhdistää sanat 'flexibility' (joustavuus) ja 'security' (turvallisuus). Näin ollen käsite viittaa aktiiviseen työmarkkinapolitiikkaan. Tavoitteena on yhdistää työmarkkinoiden joustavuus ja työntekijöiden taloudellisen aseman turvaaminen. Irtisanomisen suojaa on näissä malleissa tyypillisesti löysennetty, mutta työttömyyskorvausten taso huomattavan korkea. Lisäksi velvoite erilaisten työtehtävien vastaanottamiseen on myös tiukempi. Pitkien työurien kannalta syrjäytymisen ehkäiseminen on keskeinen tavoite. Kenen tahansa työelämän aikana saattaa tulla tilanteita, jolloin ansiotyön saaminen vaikeutuu ainakin tilapäisesti.

Molemminpuolinen joustavuus on tärkeää, sillä yksilöllisten tarpeiden huomioiminen auttaa jaksamaan ja toisaalta organisaatiokin tarvitsee joustavuutta työntekijöiltään esimerkiksi tilapäisen kiirehuipun tasaamiseksi. Joustot voivat olla määrällisiä, jolloin ne liittyvät tyypillisesti työaikaan tai laadullisia, eli työn sisältöön kohdistuvia. Kummankin osapuolen olisi kuitenkin tärkeää pitää vastavuoroisuuden periaate mielessään joustovaatimuksia esittäessä.

Toisaalta monet yritykset voivat kohdata myös uudenlaisia joustavuuspaineita työntekijöitä kohtaan, sillä mahdollinen työvoimapula voi muuttaa neuvotteluasetelmia. Perhearvojen merkityksen korostuminen voi johtaa siihen, että erilaisista syistä johtuvien perhevapaiden merkitys tulee nykyistä merkittävämmäksi tekijäksi työnantajan valinnassa.

Jatkuvan muutoksen hallinta

Tämän päivän työelämää leimaa jatkuva muutos, joka ilmenee muun muassa tuotantoprosessien ja -menetelmien, palvelukonseptien ja organisaatorakenteiden toistuvina uudelleenjärjestelyinä. Tuottavuus- ja kilpailukykyvaatimukset kovenevat, kun markkinoille tulee uusia toimijoita.

Sopeutuminen toimintaympäristön muutoksiin ja jatkuva markkina-aseman hakeminen on yrityksen keino selviytyä kovenevassa kilpailussa. Muutoksen hallinta on keskeinen haaste henkilöstön kehittämiselle, koska vastuunjaon, työroolien ja tehtävien sisällön on kehityttävä organisaation strategian ja työtehtävien vaatimusten mukaan.

Erilaisten verkostojen ja sidosryhmien merkitys on tullut keskeisemmäksi, sillä monentasoinen organisaatioiden välinen yhteistyö ja yhä pitemmälle etenevä erikoistuminen madaltavat organisaatioiden välisiä rajoja.

Muutostilanteissa työryhmien jäsenten roolit ovat usein myös murroksessa ja vastuukysymykset voivat ajoittain olla epäselviä. Taitava muutoksenhallinta vaikuttaa organisaation imagoon. Kaikki organisaatiot kohtaavat erilaisia muutoksia. Niiden hyvä hallinta on kilpailuetu, joka voi omalta osaltaan vaikuttaa myös työvoiman saantiin.

Yhteisen ymmärryksen luominen johtajuuden haasteena

Aikaisemmat johtamismallit rakentuivat sen perusolettamuksen varaan, että organisaation ylin johto määrittäi toiminnan suunnan ja jakoi sen sitten pienempiin toiminnallisiin osasiin. Näitä muodostettuja toimintoja johdettiin tyypillisesti varsin itsenäisinä osa-alueina ja kokonaiskuvan rakentaminen kuului ylimmän johdon vastuulle. Organisaatioiden toiminta rakennettiinkin pääasiallisesti pysyvyyden näkökulmasta.

Tämän päivän liike-elämässä tapahtuvat nopeat muutokset rapauttavat tuota pysyvyyttä ja organisaatiot tarvitsevat aikaisempaa enemmän herkkyyttä uudenlaisten tilanteiden havaitsemiseen. Johtamisen rooli onkin muuttumassa suunnan määrittäjästä enemmän kohti valmentajaa ja kannustajaa. Niin kutsuttujen heikkojen signaalien tunnistamisessa koko organisaation herkkyyden hyödyntäminen on keskeinen haaste. Mahdollisimman laajalti rakennettu yhteinen käsitys organisaation perustehtävästä ja siihen liittyvistä tavoitteista muodostavat sen arviointiperustan, jonka varassa toiminnan kannalta olennaisten heikkojen signaalien tunnistaminen on ylipäätään mahdollista.

Ihmisten johtaminen

Työtehtävät rakentuvat enenevissä määrin yhdessä tekemisen varaan, joten henkilöstöjohtamisen ohella myös alaistaitojen merkitys korostuu. Työyhteisöjen toiminnan kehittämisessä on tärkeää saada kaikki osapuolet keskustelemaan yhdessä tavoitteista sekä keinoista, joilla niihin päästään. *Sitoutuminen* yhdessä tehtyihin päätöksiin on luontevampaa, kun niiden tekemiseen on voinut omalla panoksellaan vaikuttaa.

Erilaisuuden johtaminen korostuu tänä päivänä, kun työntekijöiden keskuudessa on yhä enemmän erilaisuutta, eri-ikäisiä ja eri kulttuuritaustan omaavia ihmisiä. Eri sukupolvia edustavien työntekijöiden arvot ja asenteet saattavat poikkeavat toisistaan, koska työ ja työku-
lttuuri ovat merkittävästi muuttuneet viime vuosikymmenien aikana. Monimutkaistuvien työtehtävien suorittaminen edellyttää myös erilaista osaamista, ja näin ollen erilaisen osaamisen yhdistäminen muodostuu johtamisen keskeiseksi haasteeksi.

Vuorovaikutuksen merkityksen korostuminen

Yksittäisten ihmisten varaan rakentuva toiminta on luontevaa silloin, kun käsillä olevat tehtävät ovat selkeästi määriteltyjä ja niiden toteuttaminen edellyttää pääasiallisesti aiemmin sovit-
tujen toimintalinjausten noudattamista. Työtehtäviin liittyvän epävarmuuden lisääntyminen johtaa kuitenkin siihen, että ratkaisuja on yhä useammin etsittävä yhdessä. Yhdessä tekemi-

sen merkityksen korostuminen asettaa kovia paineita johtamiselle, sillä esimiesasemassa toimivat joutuvat ottamaan uudenlaisen roolin suhteessa alaisiinsa.

Tietotyön lisääntyminen

Yhä useammissa tehtävissä tiedon käsittelemisen merkitys korostuu ja mekaanisen suorittamisen osuus vähenee. Useille ihmisille tämän suuntainen kehitys pääasiallisesti lisää työn mielekkyyttä, mutta se on kuitenkin myös merkittävä johtamisen haaste. Kaikki eivät koe tällaista muutosta pelkästään positiivisena ja silloin työyhteisön toiminnan sujuvuuden ylläpitäminen voi vaikeutua merkittävästi. Toisaalta lisääntyvä tiedon käsitteleminen aiheuttaa useissa tapauksissa merkittäviä taitojen kehittämisen vaatimuksia, joihin tulisi myös kyetä vastaamaan.

Tuottavuuden ja hyvinvoinnin yhteenliittyminen

Tietotyön tulokset syntyvät vain henkisen ponnistelun tuloksena. Työn henkinen kuormittavuus asettaa kuitenkin aivan uudenlaisia vaatimuksia myös työhyvinvoinnille. Rutiinitehtävien suorittaminen on mahdollista silloinkin, kun edellytyksen työn tekemiseen eivät ole aivan parhaalla mahdollisella tasolla. Tietotyössä ja etenkin uusien ideoimisen luomisen yhteydessä pelkkä fyysinen läsnäolo ja pintapuolinen tehtäviin paneutuminen ovat kuitenkin kaukana riittävästä tasosta, kun täysipainoinen "itsensä likoon laittaminen" on tulosten saavuttamisen edellytys. Tämän päivän työelämässä olisi myös tärkeää ymmärtää työhyvinvoinnin merkitys rekrytointivalttina ja organisaation imagon sekä ikäystävällisyyden osoittimena.

Työn ja muun elämän yhteensovittaminen

Työn ja muun elämän yhteensovittaminen tukee omalta osaltaan työtehtävien hoitamista, sillä tasapainon vallitessa kotiasioita ei tarvitse miettiä työajalla eikä toisinpäin. Silloin myös rentoutuminen ja siihen liittyvä palautuminen onnistuvat paremmin. Erilaiset lasten ja omien vanhempien hoitamiseen liittyvät perhevapaat, koulutus- ja opintovapaat asettavat omat vaatimuksensa organisaatioiden toiminnalle. Samaan aikaan on pidettävä myös huolta siitä, että molemmilla sukupuolilla on tasaveroiset mahdollisuudet urakehitykseen.

Poissaoloihin liittyy myös kiperiä kysymyksiä. Sairastamisen ohella myös stressi ja suoranainen uupumus ovat tärkeitä poissaolojen syitä. Työhön paluu pitkien poissaolojaksojen jälkeen on suunniteltava työpaikoilla huolellisesti.

Haasteet yksilölle

Työmarkkina-arvon ylläpitäminen

Nykypäivän työelämän keskeinen haaste yksilön näkökulmasta on omasta työmarkkinakelpoisuudesta huolehtiminen. Ammattitaidon jatkuva ylläpitäminen on työmarkkinakelpoisuuden kannalta keskeinen haaste, joka koskee kaikenikäisiä. Erityisosaamisen lisäksi kielitaito- sekä tietotekniikkataidot koskevat yhä useampia työntekijöitä. Tietotulvan hallinta on myös tärkeä työelämän taito. Informaatiota on tarjolla valtavasti ja kyky poimia olennaiset seikat antaa riittävän tuen päätöksenteolle.

Joustavuus: epätyypilliset työajat ja työsuhteiden epävarmuus

Joustavuusvaatimukset merkitsevät työntekijöille epätyypillisiä työaikoja ja työsuhteiden epävarmuutta. Työntekijöiltä edellytetään valmiutta sopeutua varsin lyhyelläkin varoitusaajalla uusiin työtehtäviin ja uusiin työympäristöihin.

Informaatio- ja kommunikaatioteknologian mahdollistama tavoitettavuus on luonut uudenlaisia sosiaalisia rakenteita sille, että työntekijän tulisi olla lähestulkoon aina tavoitettavissa työtehtäviin liittyvien kysymysten hoitamiseksi. Käsitteellä 24/7 tarkoitetaan, että organisaatio toimii kaikkina vuorokaudenaikoina ja viikon jokaisena päivänä. Aikaisemmin kolmivuorotyö on liittynyt varsin rajattuihin ammattiryhmiin, mutta tämän päivän vaatimusten puristuksessa tällaisia toimijoita tulee koko ajan lisää. Yksi uusi ryhmä on esimerkiksi erilaisista järjestelmistä vastaavat informaatioteknologian ammattilaiset. Suurille ja kriittisille järjestelmille on tyyppillistä, että niihin liittyvät päivitykset tehdään yöaikaan ja viikonloppuisin, jotta varsinaisille käyttäjille kohdistuvat haitat saadaan minimoitua. Tällaisissa erityisryhmissä ei kuitenkaan tyypillisesti ole henkilöstöä eri vuoroihin, joten tarpeen vaatiessa yksittäiset henkilöt voivat joutua useamman vuorokaudenkin mittaisiin työrupeamiin.

Työsuhteisiin liittyvä epävarmuus on nykyisin monille ihmisille merkittävä huolenaihe. Pätkätyösuhteet ovat yleistyneet, mutta moni siirtyisi mieluummin vakituisen työsuhteeseen, jos sellaiseen tarjottaisiin mahdollisuus. Työllisyystilanteen muutos voi joskus merkitä myös syrjäytymisen riskiä.

Oikeudenmukaisen kohtelun merkitys nousee erittäin tärkeäksi, kun työyhteisössä on erilaisissa työsuhteissa olevia jäseniä. Määräaikaisia tulisi kohdella mahdollisuuksien mukaan samoin perustein kuin vakituksiakin ja työsuhteiden vakinaistamista koskevat pelisäännöt tulisi olla kaikkien tiedossa.

Muutoksen hallinta

Muutokset työn sisällössä ja vaatimusten kasvaminen lisäävät työn kuormittavuutta. Tämän päivän työelämälle on tyyppillistä, että henkilöllä on useita erilaisia tehtäväkokonaisuuksia, joita tulee kyetä suorittamaan rinnakkain.

Kehittymis- ja omaksumiskyky ovat muutoksen hallinnan perusta. Uuden oppiminen voi olla henkisesti kuormittavaa, koska siihen liittyy väistämättä omien puutteiden tunnistaminen ja hyväksyminen. Osaamattomuuden kokeminen voi tuntua ahdistavalta ja heikentää entisestään motivaatiota uuden oppimiseen. Kukaan ei halua tulla nolatuksi oppimistilanteissa. Yksilölliset erot erilaisten tilanteiden kokemisessa ovat toki suuria, mutta on tärkeää muistaa, että osaamattomuuden osoittaminen voi helposti olla seniorille nöyryyttävää.

Elinikäiseen oppimiseen liittyy itsensä kehittämisen ohella myös yhä useammin velvoite osallistua oman työtehtävän ja -yhteisön kehittämiseen. Vastuu laajenee siis koskemaan oman itsensä kehittämisen ohella ainakin toimintaympäristön lähimpiä piirejä. Kehittämiskyky asettaa uudenlaisia vaatimuksia oman toiminnan peilaamiselle ja siihen liittyvien perusolettamusten tunnistamiselle.

Vuorovaikutuksen ja yhteistyön vaatimukset

Tämän päivän työelämän vaatimuksissa korostuu yhä enemmän myös psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn merkitys, sillä työtehtäviin liittyy yhä voimakkaammin vuorovaikutuksen ja yhteistyön vaatimuksia. Erilaisuuden kohtaaminen on tärkeä työelämän taitoihin liittyvä valmius. Eri sukupolvien ohella työkaverit saattavat edustaa myös toista sukupuolta, kulttuuria tai ammattitaustaa.

Yhdessä tekemisen merkityksen korostuminen asettaa uudenlaisia edellytyksiä myös kommunikointikyvyille. Ideoiden ja ajatusten yhteinen kehittäminen haastaa kaikkien vuorovaikutusprosessissa mukana olevien henkilöiden kommunikointitaidot, jotta epämääräisiä ja intuitiivisiakin ajatuskulkuja kyetään jakamaan toisille. Toisaalta myös esiintymistaitojen merkitys kasvaa, kun työyhteisön jäsenet joutuvat viestittämään toisilleen ja ulkopuolisille tahoille kehittämistyön tuloksia.

Vaikka työtehtäviin liittyykin yhä enemmän yhdessä tekemisen elementtejä, samalla omakoh-
taisen vastuunkantamisen merkitys kuitenkin myös kasvaa. Kukin joutuu yhä enemmän aina-
kin päivittäisen työskentelyn tasolla kantamaan vastuuta siitä, että työt etenevät suunnitelmi-
en mukaisesti. Toisaalta myös itseohjautuvuus erilaisten pulmatilanteiden ratkaisemisessa
korostuu. Vaikka varsinaiset päätöksenteon valtuuden olisivatkin suhteellisen vähäiset, useis-
sa tehtävissä edellytetään erilaisten vaihtoehtojen toimintamallien valmistelua, joiden poh-
jalta lopulliset päätökset sitten tehdään.

Työn ja muun elämän yhteensovittaminen

Haasteet ovat hyvin pitkälti samanlaisia, kuin yrityksenkin näkökulmasta. Erilaiset perheva-
paat sekä lasten ja toisaalta omien vanhempien hoitamiseen liittyvät kysymykset ovat yksilön
jaksamisen kannalta keskeisiä. Kaikki sukupolvet työelämässä tarvitsevat huokoisuutta ja
joustoja työn ja muun elämän yhteensovittamiseen. Syyt ovat usein erilaiset. Elämänkulku
tuo mukanaan muutoksia ja siirtymiä, jotka muuttavat totuttuja arjen toimintatapoja. Elä-
mänkulku-näkökulman merkitys korostuu, kun työn ja kodin dynamiikka muuttuvat (Työ ja
ikä- valmennusohjelma, TTL 2008)."

5.2 Suomen työvoimareservit

Työvoimassa on runsaasti potentiaalia, joka ei ole täysimääräisessä käytössä. Suomen työ-
voiman reservit löytyvät seuraavista väestöryhmistä:

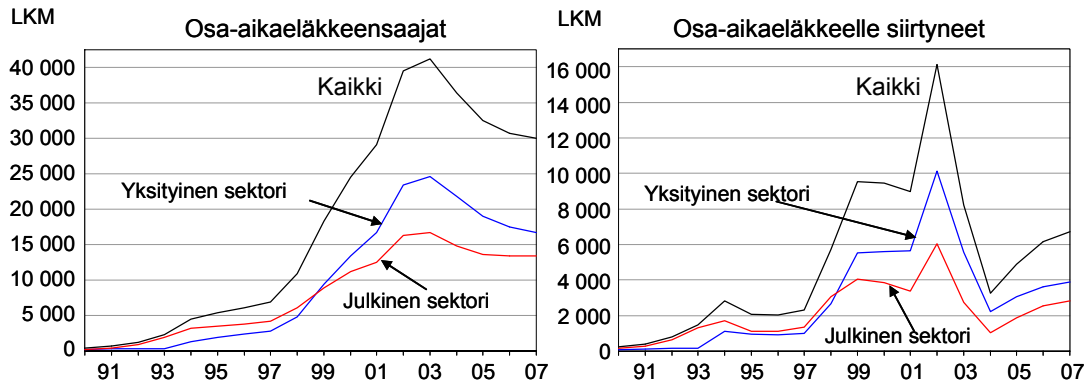
- Eläkeläiset
- Yli 55-vuotiaat
- Keski-ikäiset (40–55-v.) rikkonaisissa työsuhteissa
- Työttömät
- Vajaakuntoiset
- Nuoret, jotka eivät ole kiinnittyneet työelämään
- Maahanmuuttajat
- Rekistereiden ulkopuolella olevat

Seuraavassa tarkastellaan erityisesti eläkkeellä olevien sekä yli 55-vuotiaiden osallistumista
työelämään.

5.2.1 Työssä jatkaminen eläkkeellä ollessa

Suurimman työssäkäyvän ryhmän eläkkeellä olevista muodostavat osa-aikaeläkeläiset. Vuonna 2007 heitä oli noin 30 000 henkilöä (kuvio 1). Yksityisen sektorin eläkkeensaajia oli lähes 17 000 ja julkisen sektorin yli 13 000. Osa-aikaeläke on suosittu julkisella kuin yksityisellä sektorilla, kun osuus suhteutetaan työllisten määrään. Naisia oli osa-aikaeläkkeellä hieman enemmän kuin miehiä (Tuominen 2008).

Kuvio 1 Osa-aikaeläkkeen saajat ja osa-aikaeläkkeelle siirtyneet työnantajasektorin mukaan.



Osa-aikaeläke alkoi yleistyä 1990-luvun lopulla. Osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden määrä kasvoi selvästi vuonna 1998, jolloin tuli voimaan ikärajan määräaikainen alentaminen 58 vuodesta 56 ikävuoteen. Vuoden 2003 alusta 58 vuoden ikäraja palautettiin. Tiedossa oleva eläkeuudistus ja osa-aikaeläkkeeseen tehtävät muutokset aiheuttivat epävarmuutta ja monet päättivät hakea eläkettä jo vuoden 2002 aikana. Tästä syystä osa-aikaeläkkeelle siirtyi vuonna 2002 ennätysellisen paljon, yli 16 000 henkilöä.

Ikärajan nousu kahdella vuodella vuoden 2003 alusta aiheutti sen, että seuraava uusi ikäluokka voi siirtyä eläkkeelle vuonna 2005. Osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden määrä putosi voimakkaasti vuosina 2003–2004, mutta kääntyi viime vuosina jälleen kasvuun.

Osa-aikaeläke on yleisin työnteon muoto eläkkeen ohessa (taulukko 1). Vuoden 2006 lopussa oli 62 000 55–67-vuotiasta työssä käyvää eläkkeensaajaa. Näistä lähes puolet oli osa-aikaeläkkeensaajia. Muuta eläketuloa sai 32 000 henkilöä. Heistä reilut kolmannes (13 000) oli 63–67-vuotiaita, eli vanhuuseläkeläisiä. Noin kuusi prosenttia vanhuuseläkkeellä olevista jatkoi työssä eläkkeen ohessa ja kartutti samalla uutta eläkettä. Eläkelainsäädännön muutosten tavoitteena on kannustaa työssä jatkamiseen myös eläkkeellä ollessa. Uusien säännösten mukaan eläkettä karttuu 63 vuoden iästä lähtien työssä käyville vanhuuseläkeläisille 1,5 prosentilla vuosiansioista (Tuominen 2008).

Taulukko 1 Eläkkeellä olevien työskentely 31.12.2006.

Henkilöitä

Ikä	Työssä		Ei työssä	Kaikki
	Osa-aikaeläke	Muu eläke		
55–59	6 000	11 000	65 000	81 000
60–62	21 000	8 000	90 000	119 000
63–67	3 000	13 000	228 000	245 000
Kaikki	30 000	32 000	383 000	445 000

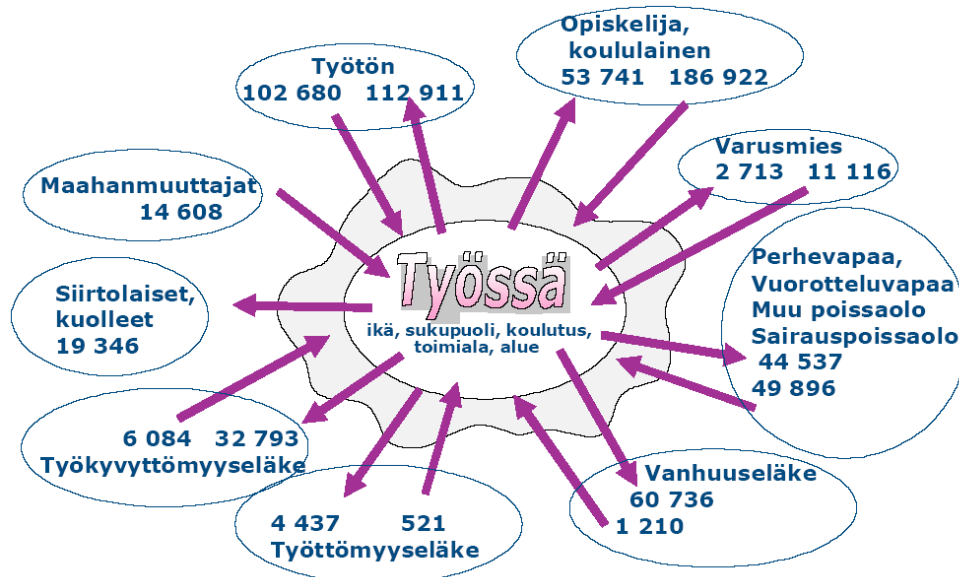
Prosentteja ikäryhmän eläkkeensaajista

Ikä	Työssä		Ei työssä	Kaikki
	Osa-aikaeläke	Muu eläke		
55–59	7,6	12,9	79,4	100
60–62	17,4	6,5	76,0	100
63–67	1,3	5,5	93,2	100
Kaikki	6,8	7,1	86,1	100

Lähde: Eläketurvakeskus, tilasto-osaston rekisterit.

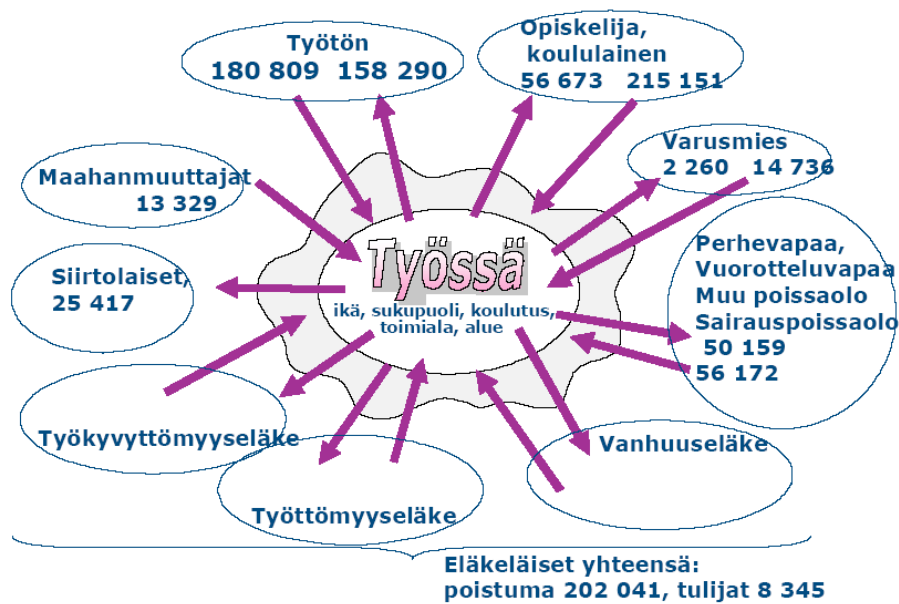
5.2.2 Työhön osallistumisen tulo - ja lähtövirroista eläkeläisillä sekä muilla väestöryhmillä

Vuosina 2001–2004 vanhuuseläkkeelle siirtyi yhteensä 60 736 henkilöä ja heistä palasi työ-elämään työeläkettään kartuttamaan ainoastaan 1210 henkilöä. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyi vastaavana ajanjaksona yhteensä 32 793 henkilöä ja paluuvirta toi mukanaan 6084 henkilöä. Työttömyyseläkkeelle puolestaan joutui 4 437 henkilöä ja töihin palasi ainoastaan 521 henkilöä (Myrskylä 2008, Ilmarinen & Hussi 2008) (kuvio 2).

Kuvio 2 Työhön osallistumisen tulo ja lähtövirrat vuosina 2001–2004.

Vuosien 2004–2007 ja 2007–2011 luvuissa ei ole eritelty eri eläkeläisryhmien tilannetta, koska ne perustuvat ETLA:n ennusteisiin (Kaseva 2008). Yhteenvedona voidaan todeta, että samalla kun poistuma kasvaa eläkkeille niin myös paluuvirrat työelämään kasvavat ennusteen mukaan jokseenkin samassa suhteessa. Eläkeläisten lähtövirta työelämästä oli yhteensä 168 267 henkilöä vuosina 2004–2007 ja paluuvirta 7 563 henkilöä. Vastaavasti ennuste vuosille 2007–2011 kertoo, että poistuma on ennätysellinen 202 041 ja paluu 8 345 henkilöä (kuvio 3).

Kuvio 3 Ennuste työhön osallistumisen tulo- ja lähtövirroista vuosille 2007–2011.



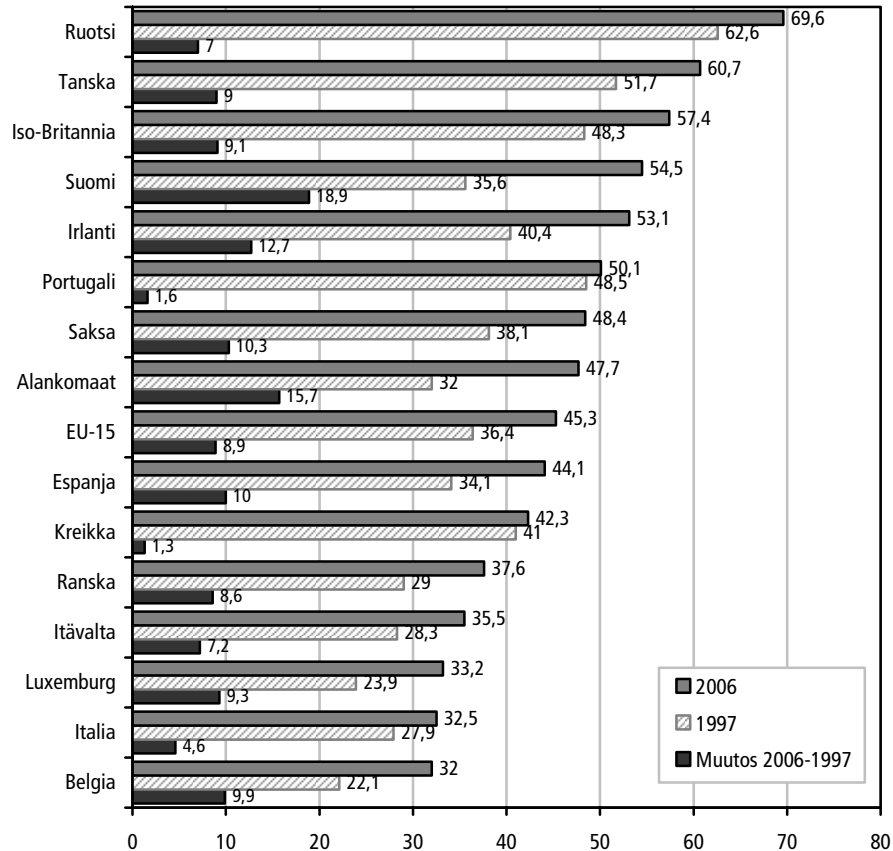
Huomio kiinnittyy varsin matalaan paluuvirtaan, kun tiedetään, että varsinkin vanhuuseläkkeelle siirtyvistä valtaosalla työkyky riittäisi hyvin työelämän tarpeisiin. Kysymys onkin työelämän vetovoimasta ja sen laatutekijöistä kuin itse rahasta. Siksi työelämän laadullinen kehittäminen ja sen perustana oleva hyvä ikäjohtaminen nousee keskeiseksi keinoksi mikäli paluuvirtoja eläkkeeltä töihin halutaan merkittävästi lisätä. Myös eläkkeellä tehdyn työn verotus vaikuttaa haluun osallistua työelämään. (Ilmarinen & Hussi 2008)

5.2.3 Yli 55-vuotiaat työmarkkinoilla

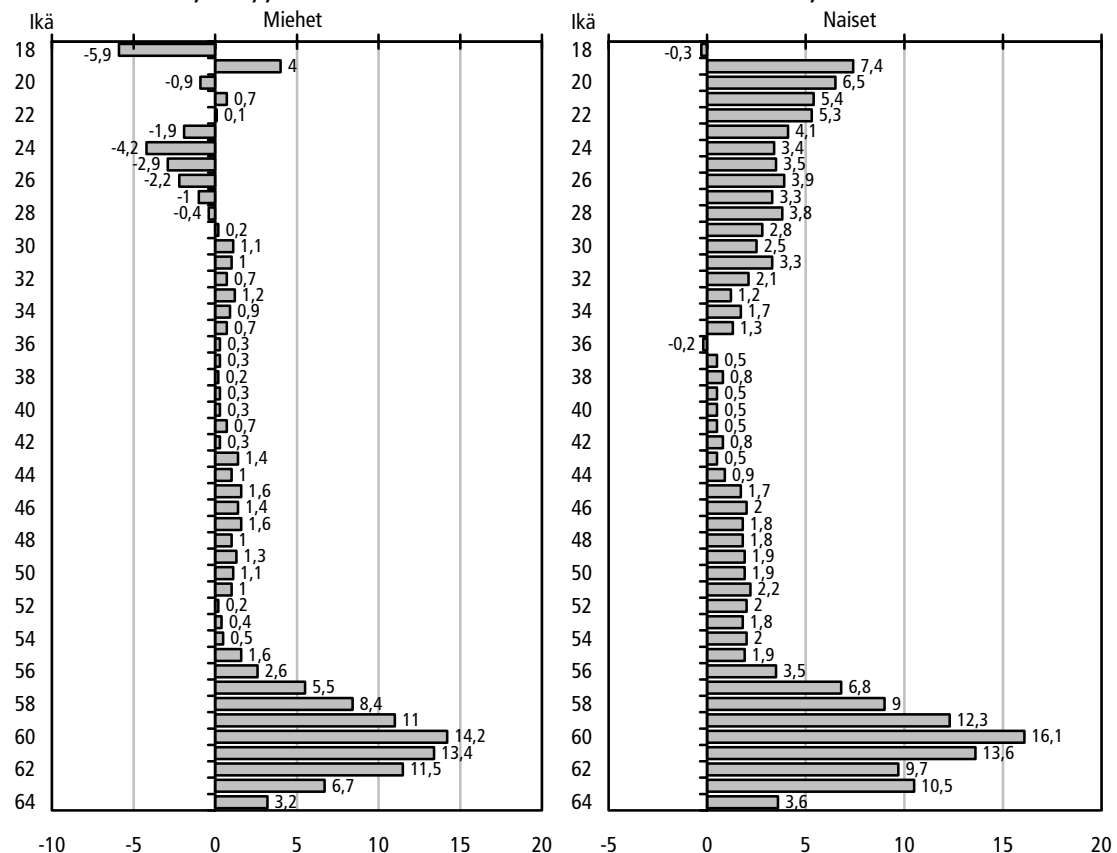
Eläkeikäisten ohella Suomessa on runsaasti myös muita väestöryhmiä, joilla on työkykypotentiaalia. Yli 55-vuotiaasta työvoimasta on työssä tällä hetkellä noin 55 prosenttia ja heidän työllisyysasteensa kehitys on ollut Euroopan unionin mittakaavassa ennätyksellistä (kuvio 4). Kuitenkin matkaa Islantiin (84 %) ja Norjaan (65,5 %) on vielä runsaasti. Verrattuna muihin ikäryhmiin Suomessa erityisesti yli 55-vuotiaiden työllisyys on parantunut sekä naisilla että miehillä (kuvio 5). Sen sijaan huomio kiinnittyy siihen, että lukumääräisesti suurten keski-ryhmien työllisyys ei ole parantunut vaan se on jäänyt pysyvästi noin 10 prosenttia alle sen tason, mikä heillä oli ennen lamaa. Lisähuolenaihe on, että nuorten miesten työllisyyden kehitys on ollut negatiivista 2000-luvulla.

Tulokset viittaavat siihen, että yli 55-vuotiaiden ja eläkeikäisten työhön osallistumisen parantaminen on aloitettava jo nuorista ja keski-ikäisistä ryhmistä. Rikkonaisten työsuhteiden työelämä ei johda pitkiin työuriin vaan enneaikaiseen syrjäytymiseen. Siksi elämäntilanteen parempi huomioon ottaminen läpi työelämän on keskeinen keino lisätä työllisyyttä ja pidempiä sekä parempia työuria.

Kuvio 4 55+ työllisyysasteet EU-15.



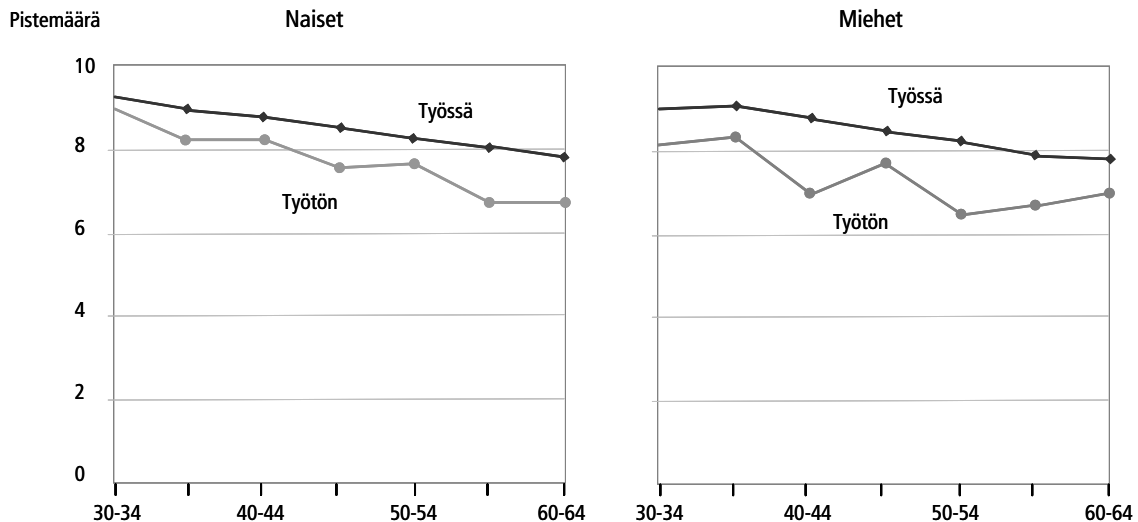
Kuvio 5 Työllisyysasteiden muutokset vuosina 2000–2005 ikäryhmittäin.



Kuvioiden 4 ja 5 lähde: Myrskylä 2008.

Ikääntyvien työttömien työkyky on tutkimusten mukaan jonkin verran matalampi kuin työllisten, mutta suurella osalla riittävä työelämän vaatimuksiin nähden (Gould ym. 2006) (kuvio 6). Suuri osa työttömistä ei ole joutunut työttömäksi puutteellisen työkykynsä johdosta vaan globalisaation ja yritysten kilpailukyvyn parantamisen seurauksina. Heidän paluunsa työmarkkinoille on kuitenkin osoittautunut sitä vaikeammaksi mitä vanhemmasta henkilöstä on kysymys. Alle 2-vuoden työttömyys ei ole vienyt työmarkkinakelpoisuutta henkilöltä, jotka aktiivisesti hakevat ja haluavat töitä. Työttömästä työnhakijasta syntynyt virheellinen imago on suuri este työllistymiselle, joka pitäisi pikaisesti korjata.

Kuvio 6 Työttömien ja työllisten työkyky.



Lähde: Gould ym. 2006.

5.2.4 Työeläkekuntoutuksesta

Työeläkelait korostavat ammatillisen kuntoutuksen ensisijaisuutta työkyvyttömyyseläkkeeseen nähden. Tavoitteena on tukea ammatillisen kuntoutuksen aloittamista niin varhain, että voidaan ehkäistä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä tai vähintään myöhentää sitä. Työeläkekuntoutuksen myönteiset kuntoutuspäätökset ovat kasvaneet vuosina 1992–2006 yli 700:sta noin 4 700 päätökseen vuodessa. Vuoden 2006 aikana työeläkelaitokset kuntoutuivat runsaat 7 400 henkilöä.

Kasvusta huolimatta työeläkekuntoutettujen volyyymi on vuositasolla työlliseen väestöön suhteutettuna pieni. Vaikka työeläkekuntoutuksen merkitys kokonaistyöllisyyden kannalta on vähäinen, sen vaikutus on positiivinen. Vuonna 2006 kuntoutusohjelmansa läpikäyneistä kuntoutujista noin 60 prosenttia palasi työelämään. Työstä tulevien kuntoutujien työhön palaaaminen oli lähes 70 prosenttia. Myös eläkkeeltä kuntoutukseen hakeutuneista yli 40 prosenttia palasi takaisin työhön (Tuominen 2008).

5.3 Ikäjohtaminen keinona parantaa työhön osallistumista, työhyvinvointia ja tuottavuutta

Seuraavassa tarkastellaan ikäjohtamista keinona, jolla voidaan vaikuttaa myönteisesti monien asiaan työelämässä. Ikäjohtamista on toteutettu työelämässä viimeisen 10 vuoden aikana ja siitä saadut kokemukset ovat rohkaisevia. Haasteena on levittää tätä hyvää johtamiskäytäntöä mahdollisimman laajalle työelämän organisaatioihin (Juuti 2001, Ilmarinen ym. 2003).

5.3.1 Mitä ikäjohtaminen on?

Ikäjohtaminen on työntekijän iän ja ikäsidonnaisten tekijöiden huomioon ottamista päivittäisjohtamisessa, työn suunnittelussa ja organisoinnissa siten, että jokainen – ikään katsomatta – voi saavuttaa sekä henkilökohtaiset että organisaation tavoitteet.

Ikäjohtamisen avulla voidaan edistää sekä henkilöstön hyvinvointia että organisaation tuottavuutta. Hyvällä ikäjohtamisella voidaan synnyttää sellainen kulttuuri, jossa jokainen työntekijä ikään katsomatta voi kokea olevansa tarpeellinen ja arvokas työyhteisön jäsen. Ikäjohtamisen avulla työyhteisössä voidaan hyödyntää eri-ikäisten työntekijöiden voimavarat optimaalisella tavalla, jolloin iästä syntyy voimavara, josta hyötyvät paitsi kaiken ikäiset työntekijät myös organisaatio.

5.3.2 Miksi ikäjohtamista tarvitaan?

Ikäjohtamiselle löytyy monta syytä, miksi sitä tarvitaan (Ilmarinen ym. Työ ja ikävalmennusohjelma, TTL 2008):

- väestön ikääntyminen: työvoimapula, kilpailu osaavasta työvoimasta kiristyy monilla aloilla
- organisaation houkuttelevuus työnantajana auttaa, kun kilpaillaan työvoimasta
- kustannustehokkuus: sairastamisesta ja työkykyongelmista aiheutuvien kustannusten vähentäminen
- tuottavuus: henkilöstön hyvinvoinnista ja työkyvystä huolehtiminen on tuottavuuden lähtökohta
- hyvinvointi: on itseisarvoista, hyvinvoinnista huolehtiminen kuluu nykypäivänä hyvään johtamiseen
- ikäjohtaminen on myös yhteiskuntavastuun kantamista

Keskeinen syy tällä hetkellä ikäjohtamisen tarpeellisuudelle on henkilöstön korkea keski-ikä ja suurten ikäluokkien eläköityminen lähiaikoina, joka uhkaa osaamisen menettämistä myös yrityksen kannalta. Yritykset haluavat myös välttää isoja työkyvyttömyyden eläkemaksuja ja muita maksuja, jotka syntyvät henkilöstön huonon työkyvyn ja terveyden heikkenemisen seurauksena. Työkyvyn ylläpitämisen välttämättömyys ei kuitenkaan koske vain yli 50-vuotiaita – ennaltaehkäisy kannattaa aloittaa mahdollisimman aikaisin. Ikäjohtamisen seuraavan aallon kohteena ovat keski-ikäisten rikkonaiset työurat ja nuorten miesten huono kiinnittyminen työelämään.

Ikäjohtamisella voidaan vaikuttaa henkilöstön työkykyyn ja jaksamiseen. Sen tuloksena paranee sekä yrityksen tuottavuus että henkilöstön hyvinvointi. Menestyvä työntekijä ja menestyvä yritys muodostavat yhdistelmän, joka johtaa hyvään elämään ja hyvään tulevaisuuteen.

Vaikutusketjun alkupäässä ovat työkyky ja jaksaminen. Työn suunnittelu ja organisointi ikääntymisen vahvuuksien näkökulmasta on siinä avainasemassa. Hyvän ikäjohtamisen avulla työt suunnitellaan ja organisoidaan henkilöstön voimavarojen mittojen mukaisesti. Ikäjohtaminen korostaa ja hyödyntää erilaisuuden voimaa ja tekee siitä sekä yksilön että yrityksen menestystekijän. Ikäjohtamisen päätavoite on turvata työntekijöille hyvän elämän edellytykset ja yritykselle hyvä tulevaisuus.

5.3.3 Mihin ikäjohtamisella pyritään: visiot

Ikäjohtamiselle on määritetty kahdeksan visiota. Visiolla tarkoitetaan yrityksen tahtotilaa, johon halutaan päästä. Visioihin pyritään strategisten tavoitteiden ja niiden operationalisoinnin avulla. Ikäjohtamisen lähtökohtana on organisaation oma strategia ja siihen liittyvä henkilöstöstrategia. Ikäjohtaminen täydentää ja vahvistaa henkilöstöstrategiaa sillä lisäarvolla, minkä henkilöstön eri-ikäisyyden vahvuudet ja haasteet tuovat mukanaan (Työterveyslaitos, 2003).

Visioiden tehtävänä on näyttää ikäjohtamisen kehittämisen suunta ja tavoitetila. Visiot herättävät pohdintaa ikäjohtamisen tarpeista omassa organisaatiossa ja auttavat tunnistamaan työkaluja, keinoja ja hyviä käytäntöjä, joilla tavoitteisiin voidaan päästä. Jokainen organisaatio määrittelee tavoitteensa omista lähtökohdistaan, omista visioistaan sekä strategioistaan. Myös ikäjohtamisen keinot ja hyvät käytännöt on valittava omaan yrityskulttuuriin sopiviksi.

Seuraavassa kuvataan jokaista visiota hieman tarkemmin. Visioiden sisällöt ja painotukset ovat kehittyneet viime vuosien laajan ikäjohtamiskoulutuksen perusteella erilaisissa yrityksissä ja organisaatioissa niin Suomessa kuin ulkomailla.

Visio 1. Hyvä tietoisuus ikärakenteista

Organisaatiomme päätöksentekijät ovat hyvin tietoisia tulevaisuuden työvoimaan liittyvistä ja omaa organisaatiotamme koskettavista ikähaasteista, jotka johtuvat työvoiman ikääntymisestä, varhaisesta eläköitymisestä ja nuoren työvoiman niukkuudesta.

Visio 2. Oikeudenmukaiset ikäasenteet

Organisaatiomme johto ja esimiehet asennoituvat positiivisesti ikääntyviin työntekijöihin ja heidän vahvuuksiinsa sekä hyödyntävät niitä.

Visio 3. Hyvä yksilöllisyyden ja erilaisuuden ymmärtävä johtaminen

Organisaatiomme johto näkee kaikenikäisten yksilöllisen kohtelun työelämänsä aikana johtamisen keskeiseksi haasteeksi ja heidän vastuullaan olevaksi asiaksi.

Visio 4. Hyvä ja toimiva ikästrategia

Organisaatiossamme ovat nousseet aiempaa vahvempaan asemaan eri-ikäisyyden arvostaminen ja tasa-arvo, eri-ikäisten yhteistyö, elinikäinen oppiminen sekä seniorien halu jatkaa työelämässä. Meillä on ikästrategia osana suunnitelmallista henkilöstöpolitiikkaa sekä joukko siihen perustuvia hyviä käytäntöjä.

Visio 5. Hyvä työkyky, motivaatio ja jaksaminen

Ikääntyvien työntekijöiden työkyky, motivaatio ja jaksaminen ovat meillä parantuneet siten, että he haluavat jatkaa organisaatiossamme aktiivisesti vanhuuseläkeikään saakka.

Visio 6. Hyvä osaaminen

Organisaatiomme johto on sisäistänyt yhteisen osaamisen ja työssä oppimisen keskeiseksi johtamistavoitteeksi ja varmistanut hiljaisen tiedon siirtymisen ikääntyviltä nuoremmille työntekijöille.

Visio 7. Hyvä töiden organisointi

Töiden organisointi, työajat sekä fyysinen ja henkinen työympäristö vastaavat organisaatiossamme eri-ikäisten työntekijöiden edellytyksiä ja tarpeita.

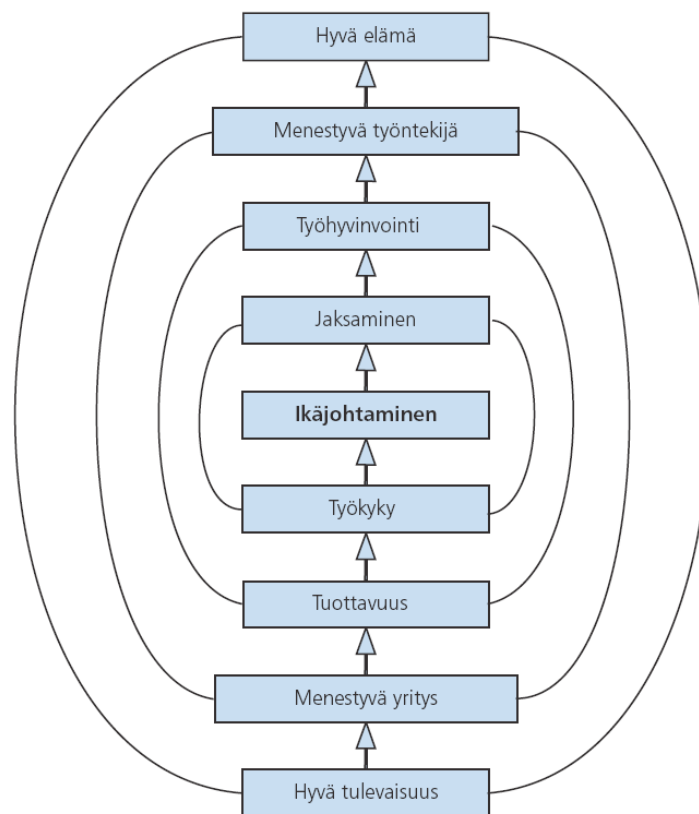
Visio 8. Hyvä elämä

Ikääntyvien työntekijöiden arvostus, työhyvinvointi ja elämänlaatu ovat organisaatiossamme selvästi parantuneet. Eläkkeelle siirrytään arvokkaasti.

5.3.4 Mitä hyötyä ikäjohtamisesta on?

Hyvällä ikäjohtamisella voidaan tukea henkilöstön työkykyä ja jaksamista, jotka edistävät puolestaan tuottavuutta ja työhyvinvointia. Yksilö menestyy ja yritys menestyy. Se turvaa ihmiselle hyvän elämän ja yritykselle hyvän tulevaisuuden. Yksilöön ja yritykseen liittyvät ikäjohtamisen vaikutukset muodostavat toisistaan riippuvaisen yhteyden (kuvio 7).

Kuvio 7 Ikäjohtamisen vaikuttavuus.



Ikäjohtamisen tärkeimpiä tavoitteita ovat työkykyongelmien ennaltaehkäisy, sairauspoissaolojen vähentäminen, ennenaikaisen eläköitymisen ehkäiseminen ja tuottavuuden edistäminen. Parhaimmillaan ikäjohtamisella saadaan luotua työpaikalle ikämyönteistä kulttuuria ja toimintamalleja, jotka edistävät eri-ikäisten voimavarojen hyödyntämistä. Kun eri-ikäisten vahvuus-

det saadaan työyhteisön voimavaraksi, ikäjohtamisesta hyötyvät niin työntekijät kuin työnantajatkin.

Jos ikäjohtamisella onnistutaan ehkäisemään ennenaikaisia eläköitymisiä, sillä voidaan myös säästää yhteiskunnan varoja. Ikäjohtaminen on siten myös organisaation keino kantaa yhteiskuntavastuuta. Parhaimmillaan ikäjohtamisesta hyötyvät työntekijät, työnantaja ja yhteiskunta. Ikäjohtamisen peruseriaatteet ovat samat kuin hyvän johtamisen yleensäkin. Henkilöstön hyvinvoinnista huolehtiminen, oikeudenmukainen johtaminen, osaamisen kehittäminen, arvostus, turvallinen ja toimiva työyhteisö sekä sujuva yhteistyö ovat asioita, joita arvostavat kaikki työntekijät ikään katsomatta.

Ikäjohtamisen avulla organisaation johto voi myös luoda edellytyksiä osaavan ja motivoituneen työvoiman riittävyydelle nyt ja tulevaisuudessa. Työpaikka, joka on tunnettu hyvistä ikäjohtamisen käytännöistään, on houkutteleva kaiken ikäisten työnhakijoiden silmissä. Tämä on tärkeä näkökohta etenkin niillä aloilla, jotka joutuvat kilpailemaan osaavista työntekijöistä (TTL, Työ ja ikä-valmennusohjelma).

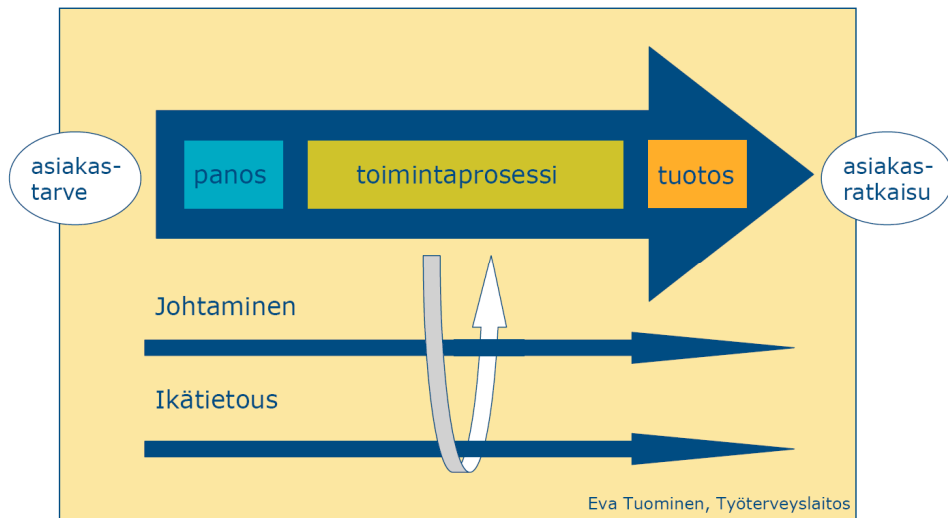
5.3.5 Ikäjohtaminen osana strategista johtamista

Ikäjohtaminen on hyvää henkilöstöjohtamista, joka tukee organisaation ydintehtävän toteuttamista (kuviot 8). Kuvio kertoo, että johdon tehtävä on yrityksen tuotannon pyörittäminen asiakkaiden tarpeisiin. Ikäjohtaminen tarkoittaa ikätietouden tuomista johtamisen uudeksi välineeksi. Se ei ole irrallinen osa johtamisjärjestelmää vaan kiinteä, jokapäiväinen osa sitä tietotaitoa, jota johto ja esimiehet tarvitsevat strategian toteuttamiseksi.

Ikäjohtamisen tarve syntyy organisaation ja sen johdon havahtumisesta henkilöstönsä ikääntymisen uhkiin ja mahdollisuuksiin. Ilman heräämistä ja oivallusta siitä, että työvoiman ikärakenteet ovat varsin pysyvästi muuttumassa ja se koskee lähes kaikkia organisaatioita, ei ikäjohtaminen toteudu käytännössä. Ikäjohtaminen edellyttää siis johdolta oivallusta ja selvästi ilmaistua tahtoa tarttua haasteeseen.

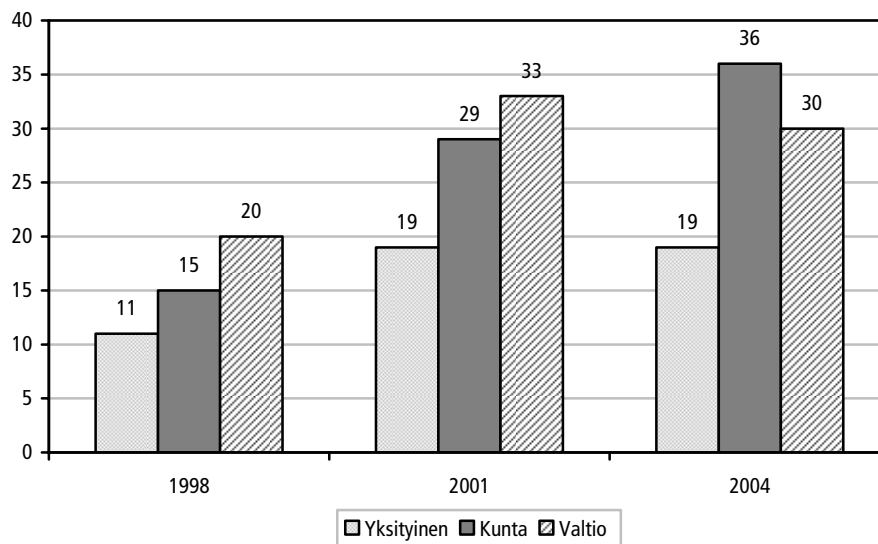
Ikäjohtamiselle on laadittava tavoitteet eli visiot, jotka ovat sopusoinnussa muiden henkilöstövisioiden kanssa. Tavoitteiden saavuttamiseksi tarvitaan ikäjohtamisen kehittämisohjelma, jossa luodaan, kokeillaan ja kehitetään ikäjohtamisen työkaluja käytännössä. Hyvistä käytännöistä syntyy hyvä ikäjohtamisen kulttuuri, joka sulautuu hyvään henkilöstöjohtamiseen

Kuvio 8 Ikäjohtaminen osana strategista johtamista.



Työnantajien käsitykset siitä, missä määrin johtoa on koulutettu ikäjohtamiseen osoittavat, että koulutus on pysähtynyt yksityisellä, lisääntynyt kuntasektorilla ja hieman hiipunut valtio-sektorilla vuodesta 2001 vuoteen 2004 (kuvio 9). Julkisella sektorilla noin kolmasosassa ja yksityisellä noin viidesosassa työpaikoista työnantajat raportoivat ikäjohtamisesta vuonna 2004 (Husman 2008). Näyttää siltä, että ikäjohtamisen tehostamiseksi ja levittämiseksi joh-dolle tarvitaan uusia ja tehokkaampia toimenpiteitä. Työterveyslaitoksen Työ ja ikä-valmennusohjelman tarkoitus on saada ikäjohtamisen koulutukseen uutta vauhtia Suomessa.

Kuvio 9 Työpaikalla on koulutettu johtoa ikäjohtamiseen (työnantajien vastaukset työn-antajasektoreittain).



5.4 Työelämän ikäasenteet vääristyneitä

Miksi yhteiskunnassa ja työelämässä tarvitaan ikäasenteiden remontti? Vastaus on yksinker-tainen: koska monet meistä syrjivät kanssaihmiään iän perusteella. Ikäsyrjintähän on mo-nessa maassa kuten myös Suomessa laissa kielletty, eikä suoraa ikäsyrjintää siksi sanan var-

sinaisessa mielessä esiinny työpaikoilla – esimiehet ja työnantajat toimisivat silloin lainvastaisesti. Laki ei kuitenkaan yllä estämään epäsuoraa syrjintää eikä työntekijöiden keskinäistä ikäsyrjintää. Työhönotossa, koulutukseen pääsemisessä tai uralla etenemisessä löytyy aina runsaasti keinoja, joilla voidaan epäsuorasti vaikuttaa ikääntyviin, mutta myös nuoriin työntekijöihin. Ikäsyrjinnästä puhuttaessa onkin huomattava, että se suuntautuu sekä vanhoihin että nuoriin työntekijöihin – syrjijät ovat usein turvallisessa keski-ikässä ja jo vakiinnuttaneet asemansa organisaatiossa (Ilmarinen 2006).

Tästä esimerkkinä kooste ikäsyrjintää koskeneesta tutkimuksesta (Vaahtio 2002). Sen mukaan työnantajien asenteita eri-ikäisiä työntekijöitä kohtaan yli 50-vuotiaita työntekijöitä kuvaavat seuraavat adjektiivit: uupunut, sairas, työhaluton, kaavoihin kangistunut, kokenut, työnantajauskollinen ja kallis. Tämän ikäiset koettiin kyllä luotettavina, mutta toisaalta jotenkin pysähtyneinä. Ikäsyrjintää voidaan havaita myös työnantajien käsityksissä nuorista, joita kuvaavat adjektiivit: kokematon, osaamaton, vastuuntunnoton, ailahteleva, epäluotettava, mutta myös energinen ja innostunut.

Toisin kuin nämä ääripäät, ikäryhmä 30–40 vuotta saa vain myönteisiä mielleyhtymiä: asiat tosissaan ottava, hiukan jo elämää nähnyt, nuoruuden haihattelut taakse jättänyt, ei vielä vanhuuden vaivoja kokeva. Asenteet näkyivät myös rekrytoinneissa. Viimeksi rekrytoiduista vain 4 prosenttia oli alle 20-vuotiaita ja vain vähän yli 10 prosenttia yli 45-vuotiaita. Suosittuja olivat 26–45-vuotiaat, yli 50-vuotiaita oli rekrytoitu vain muutama. Rekrytoinnin rajapyykkiä osoittautui 55 vuoden ikä, sen yli ei menty.

Ikäasenteiden remontti alkaa tosiasioiden ymmärtämisestä ja tunnustamisesta. Väestö vanhenee vääjäämättömästi, niin myös työelämässä. On turha haikailla "vanhoja hyviä aikoja" 1980-luvulta, jolloin työelämässä oli kaikkia ikäluokkia jokseenkin yhtä paljon. Omien, vuosikymmenten ponnistelun tuloksena on ihmisen elinikä lähtenyt merkittävään nousuun, eikä sille ole rajaa näkyvissä. Kun 100 vuotta täyttäneitä oli Suomessa vuonna 2000 yhteensä 268 (230 naista ja 38 miestä), on heitä arvioitu olevan vuonna 2050 yhteensä 2 300 (1 810 naista ja 490 miestä), lähes 10-kertainen määrä. Ei ihme, että eläkkeiden rahoitus pohjaa täytyy kehittää ja työelämän kestoa pidentää. Arvattavaksi jää, mikä onkaan eläkeikä vuonna 2050, jolloin monet suurten ikäluokkien perillisistä saattavat miettiä näitä samoja ikääntymisen kysymyksiä.

Miksi on niin vaikea hyväksyä eri-ikäisyyttä yhteiskunnassa ja erityisesti työelämässä? Ennenkin töissä on ollut kaikenikäisiä, ja niin tulee varmaan olemaan jatkossakin. Muutos entiseen on se, etteivät eri ikäluokat ole enää samankokoisia. Nuoria on jatkossa puolet siitä mitä senioreja, ellei tilannetta voida tasapainottaa siirtolaisuudella ja syntyvyyden nostamisella. Onko perimmäisenä uhkana se, että suuret ikäluokat voivat "jyrätä" pienemmät ikäluokat eikä työpaikkademokratia toimi? Tämä on toki mahdollista, mutta riskiä lieventää muun muassa se, että seniorit ovat itse olleet nuoria ja heillä on kokemustietoa asioiden oikeasta hoitamisesta ja he tuntevat vastuunsa. Nuorten lienee turha huolestua ryhmänsä pienuuden perusteella – sehän tuo heille myös merkittäviä etuja.

Työelämän kiivastahtisuus ja jatkuvat muutokset voivat sen sijaan provosoida esiin ikäkielteisiä ilmiöitä ja käytäntöjä. Nuorten ketteryys ja valmius uudistuksiin sopii hyvin nykymaailman menoon. Seniorien kokemustieto ja viisaus tekevät heistä varauksellisempia muutoksiin nähden, mikä voi heijastua passiivisena osallistumisena organisaatiomuutoksiin. Onnistuneita

organisaatiomuutoksia ei voida kuitenkaan tehdä, elleivät kaikki ikäryhmät ole niiden takana ja elleivät ne ole voineet osaltaan vaikuttaa uudistuksen sisältöön ja toteutukseen. Seniorien ottaminen mukaan muutosten suunnitteluun, heidän varauksellisuudestaan huolimatta, on viisauden alku. Onnistuneessa muutoksessa ei tulisi olla voittajia ja häviäjiä. Tämä ohje oli yksi ikäjohtajan käytännön työkaluista.

Kielteiset ikäasenteet kumpuavat suurelta osin tietämättömyydestä sekä vanhoista myyteistä ja uskomuksista. Ikäjohtamisen tietopaketissa oli tuhti annos niin sanottu "oikeaa" tietoa ikääntymisestä. Kriittisimmät virheellisen uskomuksen korjauskohteet liittyvät ikään ja tuottavuuteen, ikään ja henkiseen kasvuun sekä ikään ja oppimiseen.

Ehkä suurin haaste ikääntymisen hyväksymisessä on sen erilaisuus ja yksilöllisyys. Joukosamme ei ole kahta täysin samalla tavalla ikääntyvää ihmistä. Mutta se on pikemminkin elämän rikkaus kuin rasite. Ikääntymisen prosessi lienee voimakkain yksilöllisyyttä säätelevä tekijä. Syntyperä, uskonto, kieli ja kulttuuri vaikuttavat myös yksilöllisten erojen syntymiseen. Ne ovat kuitenkin rakenteellisia, kansakuntaa erottelevia tekijöitä, jotka heijastuvat yksilöissä. Yksilöiden välinen variaatio yhden kansan sisällä on suurempi kuin kansojen väliset erot.

Organisaatiolle on hyödyllistä, kun sen osaamispääoma muodostuu erilaisesta osaamisesta. Jos kaikki osaisivat samat asiat samalla tavalla, olisi työ kenties helpompaa organisoida ja johtaa. Lisäarvo ja kilpailukyky tulevat kuitenkin siitä, että organisaatio osaa hyödyntää ja kehittää erilaista osaamista, jokaisen työntekijän omia vahvuusalueita. Osaamisen tasapäistäminen sotii pahasti luonnollista ikääntymistä vastaan.

Lisävarinsä ikääntymisen hallintaan tuo oman ikääntymisensä käsittely, ymmärtäminen ja hyväksyminen. Sidoksemme kronologiseen ikään on varsin dominoiva, ja se peittää alleen paljon tärkeämmät iän dimensiot kuten biologisen ja psykologisen iän. Ihminen voi olla monikäinen samanaikaisesti. Itsensä hyväksyminen eri ikineen auttaa myös muiden ihmisten hyväksymisessä. Jokainen ikä on hyvä ikä, jota kannattaa elää täysillä. Se ei estä haikailemasta jotain mennyttä tai uskomasta parempaan tulevaisuuteen. Elämänsä kulku on täynnä yllätyksiä, kaiken ikäisille, ja mitä pidempään on saanut elää, sitä enemmän näitä kokemuksia on matkan varrelta kertynyt. Työelämä kattaa tästä elämänsä kulustamme noin puolet, 40 vuotta. Tuntuu käsittämättömältä tehdä tästä periodista suuren luokan ikäongelma. Todelliset ikäongelmat ovat kaukana edesspäin jossain 4. iän vaiheilla (yli 85 vuotta).

Suomen Kansallisessa ikäohjelmassa (1998–2002) panostettiin varsin merkittävästi ikäsyryntänsä ehkäisyyn. Eri viestimissä oli näyttävästi ja jatkuvasti esillä ikääntymiseen liittyvää oikeaa tietoa, jonka tavoitteena oli ikäasenteiden korjaus (sosiaali- ja terveysministeriö 2003). Julkisuuden henkilöitä käytettiin apuna ja musiikkia sävellettiin ja sanoitettiin. Ikäjohtamisen koulutushankkeessa jaettiin esimiehille tietoa yli 20 seminaarissa, ja aiheesta julkaistiin runsaasti kansanomaista materiaalia. Ohjelman jälkeen tehdyt mittaukset osoittivat, että sekä nuoriin että vanhoihin kohdistunut ikäsyryntä oli Suomessa selvästi vähentynyt. Mikä oli itse ikäsyryntäkampanjan vaikutusta, lienee mahdoton eritellä. Vertailuryhmäksi tosin sopivat Euroopan unionin muut maat, joissa ikäsyryntä säilyi samana aikana.

Ikäsyryntää on pyritty ehkäisemään monissa maissa, ja osassa niistä on tukena myös lainsäädäntö (mm. Australia, Suomi ja USA). Japania ja yleensä Aasian maita on pidetty yhteiskuntina, joissa ikääntyviä arvostetaan. Kuitenkin markkinatalous ja globalisaatio ovat jyrää-

mässä monituhatuotiset, vanhuutta kunnioittavat perinteet esimerkiksi Japanissa. Siksi vuonna 2001 säädettiin laki (Employment Measures Law, October 2001), joka kieltää iän mainitsemisen työpaikkailmoituksissa ja työhönotossa.

Laki tosin sallii 9 poikkeusta, jotka eivät välttämättä tee laista kovin yksiselitteistä. Lakiin ei myöskään liity sanktioita. Organisaatiot voivat myös tarjota 60-vuotiaille määräaikaista töitä, mutta eivät alle 60-vuotiaille. Tämä voi vähentää organisaatioiden kiinnostusta rekrytoida alle 60-vuotiaita. Organisaatioiden edellytetään myös vakauttavan seniorityöntekijöiden asemaa työmarkkinoilla (Law for the Stabilisation of Employment of Older Persons). Seniorityöntekijälle, joka joutuu jättämään työnsä, on firmojen tarjottava koulutusta, työnetsintää vastaavan alan yrityksistä ja suosituksia. Työnantajat saavat tähän toimintaan rahoitusta valtiolta (Taylor 2002). Malli muistuttaa "muutosturvaa", jota myös Suomessa ollaan ottamassa käyttöön vuonna 2005.

Vuonna 1999 ehdotettiin ohjelmaa ikäsyrynnän ehkäisemiseksi (Ilmarinen 1999), ja Kansallisen ikäohjelman jälkeen positiivisia muutoksia olikin Suomessa havaittavissa. Työttömien ikääntyvien työhönoton edistäminen ei ole kuitenkaan toiminut tyydyttävästi. Pitkäaikaistyöttömät joutuvat varsin usein edelleen työhönottomyrinnän kohteeksi. On ymmärrettävää, että pelkkä työnantajan asenteiden korjaaminen ei tässä riitä, vaan tarvitaan myös pelisääntöjen ja rekrytointiriskien hallintaa tukevien säännösten korjaamista.

5.5 Kestävä työkykypolitiikka

Työntekijän tärkein pääoma työelämässä on hänen työkykynsä. Koska yrityksen tulokset syntyvät henkilöstön työkyvyn ansiosta, myös yrityksen rooli henkilöstönsä työkyvyn tukemisessa ja kehittämisessä on keskeinen. Yhteiskunnan vastuulla on luoda infrastruktuuri, joka tukee työkykyisen väestön tarpeita. Siihen kuuluvat muun muassa koulutus-, terveys-, sosiaalipalvelut kuten myös asuminen ja liikenne. Koska hyvinvointi rakentuu työnteolle, on työkykyinen väestö perusedellytys Suomen hyvinvoinnille. Siksi työkyvyn vaalimisen on myös oltava kestävän työkykypolitiikan tavoitteena.

Käsitykset työkyvystä ovat viime vuosikymmenen kuluessa muuttuneet ja kehittyneet entistä kokonaisvaltaisempaan ja monipuolisempaan suuntaan. Työkyvyn terveystalouden määrittely on saanut rinnalleen integroitua malleja, joissa työkyky syntyy ja kehittyy monen eri tekijän vaikutuksesta. Työkyvyn määrittely riippuu siitä, katsotaanko sitä työterveyden, sosiaalivakuutuksen tai esimerkiksi kuntoutuksen näkökulmasta. Eri näkökulmat korostavat työkyvyn vaikuttavien toimijoiden monimuotoisuutta. Monen toimijan rakenne kuitenkin vaatii, että toimijat pelaavat yhteen ja tuovat oman lisäarvonsa työkyvyn tukemiseen. Yhteistyö vaatii poliittista ohjausta ja siksi on tärkeä puhua työkykypolitiikasta. Ilman hyvää koordinaatiota ja ohjausta eri toimijat hajautuvat ja toiminnan tehokkuus laskee. Työmarkkinajärjestöt ovat perinteisesti kantaneet huolta työvoiman työkyvystä ja heillä on siinä jatkossakin keskeinen rooli. Työkyky näyttää kuitenkin heikkenevän iän myötä, joten uusia voimia ja lähestymistapoja tarvitaan ongelman ehkäisemiseksi.

Työkykypolitiikka voisi ottaa oppia ja tukea Suomessa harjoitetusta ikäpolitiikasta. Pitkäjänteiselle työvoiman ikäpolitiikalle on ollut tunnusomaista se, että sitä on vaalittu ja edistetty vuodesta 1981 lähtien. Kestävälle kehitykselle voidaan tunnistaa merkkipaaluja, jotka on koottu taulukkoon 2. Eri hallituskoalitiioissa teema on säilynyt agendalla ja turvannut edisty-

misen. Tätä prosessia voidaan hyvällä syyllä kutsua saksalaisten politiikatutkijoiden käsitteellä Sequenzierung, joka kertoo onnistuneen, pitkäjänteisen vaiheistamisen politiikasta.

Kansainvälisen Carl Bertelsmann -palkinnon myöntäminen aktiivisesta ikäpolitiikasta Suomelle vuonna 2006 perustui pitkälti Suomen harjoittamaan työvoiman ikäpolitiikkaan ja sen tuottamiin hyviin tuloksiin yli 55-vuotiaiden työllisyysasteissa.

Taulukko 2 Suomen työvoiman aktiivisen ikäpolitiikan vaiheistus (Sequenzierung).

Ikääntyminen ja työelämä: merkkipaaluja työterveyden näkökulmasta Suomessa vuosina 1981–2007	
1. Kuntasektorin seurantatutkimus (TTL)	1981–
2. Työmarkkinajärjestöjen sopimus	1989
3. Ikääntyvä arvoonsa -ohjelma (TTL)	1990–1996
4. IKOMI-komitea	1996
5. Kansallinen ikäohjelma	1998–2002
6. Uudet kansalliset ohjelmat	2003–2007
7. Eläkeuudistus	2005
8. Elämänkulku ja työ (TTL)	2006–
9. Poliitiikkaohjelmat	2007–
10. EU27 -implementointiohjelma (TTL)	2009

Seuraava tarkastelu työkyvystä lähtee työterveyden, työhyvinvoinnin, työssä jaksamisen ja jatkamisen tavoitteista. Esiteltävä työkyvyn perusmalli kokoaa yhteen eri toimijat ja heidän vastuualueensa.

5.5.1 Työkyvyn tekijät: yksilö, yritys ja yhteiskunta

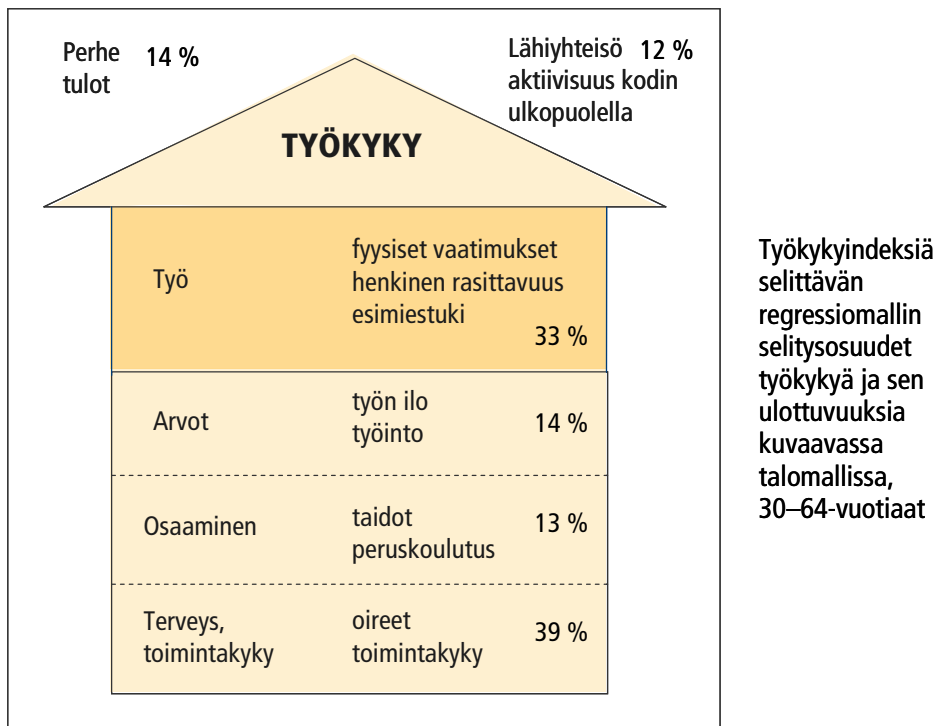
Työkyky rakentuu ihmisen voimavarojen ja työn vaatimusten välisestä tasapainosta. Ihmisen voimavarat muodostuvat terveydestä ja toimintakyvystä, koulutuksesta ja osaamisesta sekä arvoista ja asenteista.

Työ puolestaan kattaa sekä työympäristön ja työyhteisön että itse työn sisällön, työn vaatimukset ja työn organisoinnin. Työhön liitetään myös työn johtaminen eli esimiestyö (kuva 10) (Ilmarinen ym 2003, Ilmarinen 2006, Gould ym. 2006).

Työkyky voidaan kuvata rakennelmana, jossa on eri kerroksia. Terveys sekä fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen toimintakyky muodostavat työkyvyn pohjakerroksen. Koko muun rakennelman paino kohdistuu aina pohjakerrokseen. Muutokset toimintakyvyssä ja terveydessä heijastuvat työkykyyn – terveyden heikkeneminen luo uhkan työkyvylle. Toimintakyvyn vahvistuminen mahdollistaa myös työkyvyn kehittämisen.

Rakennelman toinen kerros kuvaa ammattitaitoa ja osaamista. Tiedoilla ja taidoilla sekä niiden jatkuvalla päivityksellä vastataan työelämän haasteisiin. Haasteiden ja vaatimusten jatkuva muutos työssä merkitsee, että osaamisen jatkuva päivittäminen on entistä tärkeämpi edellytys työkyvylle. Osaamiseen voidaan lukea myös pätevyys oman työn kehittämiseksi sekä toimiminen työyhteisöissä.

Kuvio 10 Työkyvyn ulottuvuudet.



Kolmas kerros on arvojen, asenteiden ja motivaation kerros. Tässä kerroksessa käsitellään sekä työn ja omien voimavarojen tasapainoa että työn ja muun elämän välisiä suhteita. Kerros on varsin avoin erilaisille vaikutteille. Prosessoinnin tuloksena syntyvät käsitykset vaikuttavat ja muuttavat arvoja ja asenteita. Myös yhteiskunnassa tai lainsäädännössä (esimerkiksi eläkeuudistus) tapahtuvat muutokset heijastuvat kolmanteen kerrokseen.

Neljäs kerros kuvaa työtä ja siihen liittyviä tekijöitä. Se on rakennelman suurin ja painavin kerros, joka kuvaannollisesti painaa alempia kerroksia. Työn vaatimukset, organisointi, työyhteisön toimivuus ja johtaminen tekevät työkerroksesta moniulotteisen, vaikeasti hahmottuvan ja mitattavan kokonaisuuden. Esimiestyölle ja johtamiselle on annettu työn kerroksessa erityinen huomio. Esimiehillä on vastuu neljännestä kerroksesta ja heillä on myös mandaatti sen organisointiin ja muutokseen.

Työkyvyssä on ensisijaisesti kysymys työn ja ihmisen voimavarojen välisestä tasapainosta. Käytännössä ihminen etsii koko työelämän ajan mahdollisimman optimaalista tasapainoa, joka voi vaihdella suurestikin työelämän eri vaiheissa. Tasapainon löytämiseksi tarvitaan työn ja ihmisen voimavarojen jatkuvaa yhteensovittamista. Ihmisen voimavarat muuttuvat muun muassa iän myötä, ja työn vaatimukset puolestaan muuttuvat muun muassa globalisaation ja uuden teknologian seurauksena. Työkyvyn vaikuttavat tekijät siis muuttuvat jatkuvasti.

Työkyvyn ylläpitäminen ja kehittäminen edellyttää esimiehen ja työntekijän hyvää yhteistyötä. Kumpikaan ei pysty yksin turvaamaan työkyvyn säilymistä, vaan vastuu jakaantuu pääasiassa sekä työnantajalle että työntekijälle. Työkyky ei ole kuitenkaan vain "kahden kauppa", vaan myös työyhteisö voi vaikuttaa siihen. Työyhteisön kyky tukea yksilöidensä jaksamista voi olla varsin merkittävä.

Keskeisissä rooleissa ovat myös työterveyshuolto ja työsuojeluorganisaatio. Työterveyshuollon lakisääteisiin tehtäviin kuuluu omalta osaltaan henkilöstön työkyvystä huolehtiminen. Työterveyshuollon asiantuntemuksen ja alalla tapahtuvien muutosten yhteensovittaminen työn vaatimusten kanssa on vaativa tehtävä. Työsuojeluorganisaatio puolestaan ehkäisee ja torjuu omalla asiantuntemuksellaan työn aiheuttamia riskejä työkyvylle.

Työkyky ei ole irrallaan työntekijää ympäröivästä elämästä. Perhe ja lähiyhteisö (sukulaiset, ystävät, tuttavat) voivat vaikuttaa myös yksilön työkykyyn monin eri tavoin elämänsä aikana. Työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen onkin noussut tärkeäksi. Yhteiskunta luo infrastruktuurin, palvelut ja pelisäännöt, joiden perusteella yrityksiä ja henkilöstön työkykyä voidaan tukea. Työkyvyn eri ulottuvuuksien painoarvoa on tutkittu Terveys 2000 -aineiston perusteella. Alustavat tulokset osoittivat, että kaikenikäisillä terveyden, toimintakyvyn ja työn ominaisuuksien merkitys nousivat tilastollisesti merkittävimmiksi tekijöiksi työkyvyn selittäjinä (Ilmarinen ym. 2005).

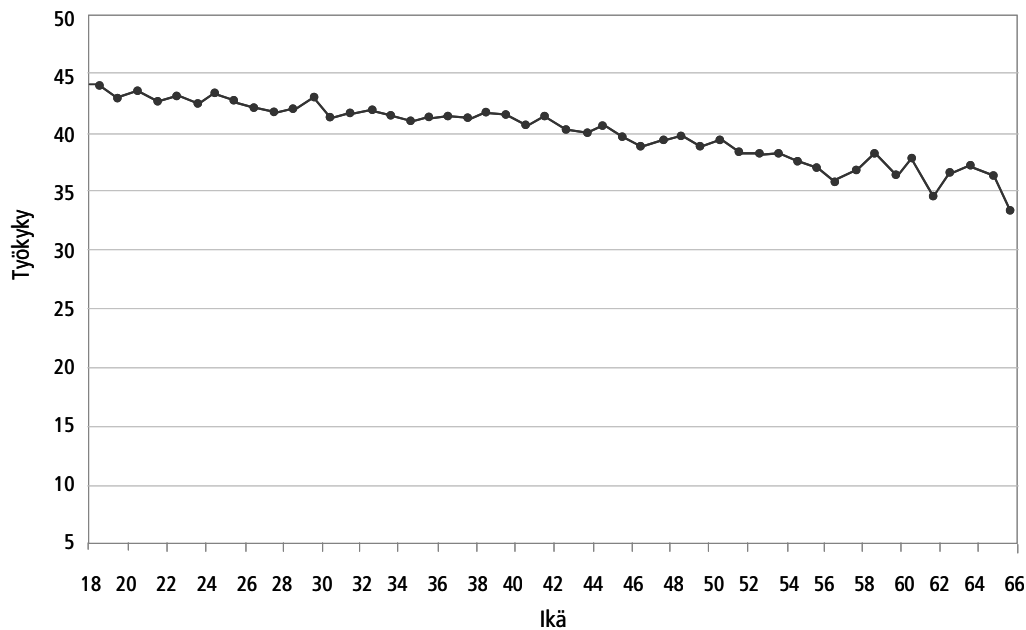
Viime aikoina on ryhdytty puhumaan työhyvinvoinnista työkyvyn sijaan. Menemättä sen tarkemmin näiden kahden termin samankaltaisuuksiin tai eroavaisuuksiin, voidaan tässä yhteydessä lyhyesti todeta työhyvinvoinnin kuvaavan työkyvyn laatu tekijöitä. Positiivista työhyvinvointitermissä on, että se kohdistaa erityistä huomiota työyhteisöön ja työelämän laatuun.

5.5.2 Ikääntymisen vaikutus työkykyyn

Yli 45-vuotiaiden 11-vuoden seurantatutkimukset osoittivat, että noin 60 prosentilla työkyky säilyi hyvänä tai erinomaisena, vajaalla 30 prosentilla se heikkeni ja vajaalla 10 prosentilla se parani. Tulokset olivat varsin samanlaisia miehillä ja naisilla. Myös työkyvyn muutokset fyysisissä ja henkisissä tai yhdistelmätöissä noudattivat jokseenkin samanlaista linjaa. (Tuomi ym. 1995, Ilmarinen ym. 1995).

Terveys2000 tutkimuksen tulokset poikkileikkauksena edustavalla otoksella eri ikäryhmissä osoitti, että työvoiman työkyky laskee varsin suoraviivaisesti iän myötä (kuvio 11). Toisin sanoen, työn ja ihmisen voimavarojen välinen tasapaino heikkenee siitä huolimatta, että kokemusta ja viisautta karttuu. Työelämän kiivastahiset muutokset eivät ole sopusoinnussa ihmisen luonnollisen vanhenemisen kanssa. Kysymyksessä on perustavaa laatua oleva epäkohta työn ja ihmisen välillä. Työelämää muuttavat voimat ovat erkautumassa ihmisen biologisen, psykologisen ja sosiaalisen vanhenemisen prosessista. Luonnollinen vanheneminen hyvine ja huonoine muutoksineen ei sovi työelämän vaatimuksiin. Ihmisen pitäisi vanheta työelämän tarpeiden mukaisesti ollakseen työmarkkinakelpoinen ja iskukykyinen mahdollisimman pitkään. Vanhenemista säätelevät ja ohjaavat prosessit eivät kuitenkaan tunne työelämän vaatimuksia omikseen. Sopeutuminen vaatii aikansa, eivätkä vanhenemisprosessit ole niitä nopeimpia muuttamaan. Syvemmälle luotaava kysymys on, onko kohtuullista ylipäänsä vaatia, että vanheneminen noudattaisi työelämän tarpeita. Asia pitäisi nähdä pikemminkin toisinpäin: työelämän tulisi hyväksyä vanhenemisen lainalaisuudet. Työn on joustettava ihmisen edessä, ei toisinpäin. Tältä pohjalta voi rakentaa onnistuneen vanhenemisen mallin työelämälle.

Kuvio 11 Ikääntyminen ja työkyky.



Työkyvyn heikkenemisellä on kova hinta

Ihmisen ja työn välinen epäsuhta tulee kalliiksi. Työkyvyn lasku 45-ikävuoden jälkeen maksaa yhteiskunnalle yli 800 miljoonaa euroa vuodessa varhaiseläkkeiden ja työkyvyttömyyden johdosta. Työkyky vaikuttaa myös yritysten kustannuksiin. Metalliteollisuuden suuryrityksen laskelmien mukaan, kun työkyky on huono eli työn ja ihmisen voimavarojen vastaavuus on huono, pelkät sairauspoissaolot olivat keskimäärin noin 3 500 euroa/henkilö vuodessa. Keskimääräinen tasapaino ihmisen ja työn välillä pudotti kustannuksia jo noin 1 250 euroon/henkilö vuodessa. Mikäli työkyky oli hyvä hintalappu laski noin 650 ja erinomaisen työkyvyn tilanteessa noin 200 euroon/henkilö vuodessa. Ero huonon ja erinomaisen työkyvyn kustannuksissa oli noin 15-kertainen. Sairauspoissaolothan eivät ole suinkaan suurin työkyvyn laskun aiheuttama menoerä vaan työkyvyttömyysriskiin liittyvät menot. Metalliteollisuuden esimerkin mukaan, huono työkyky merkitsee yritykselle noin 7 000 euron ylimääräisiä kuluja/henkilö vuodessa. On edelleen ilmeistä, että huono työkyky tarkoittaa myös puutteita tuloksellisuudessa ja tuottavuudessa.

Virheellisiä mielikuvia ikääntyvien kalleudesta

Ikääntyvät eivät ole työmarkkinoilla sen kalliimpia kuin nuoret, kun kaikki kustannukset huomioidaan (Ilmarinen ym. 2003).

Työn tekemisen kustannuksiin vaikuttavat muun muassa tukijärjestelmät, jotka muokkaavat mielikuvaa. Kun nuorisotyöttömyyden vähentämiseksi sovittiin, ettei työeläkevakuutusmaksua peritä alle 24-vuotiailta, nuorista tuli edullista työvoimaa. Tel-maksu on noin 20 prosenttia palkkasummasta eli merkittävä kustannuserä yritykselle. Se kuitenkin vääristää hintamielikuvaa eri-ikäisten kustannuksista, vaikka tukijärjestelmällä onkin korjattu rakenteellisia ongelmia työvoiman käytössä. Nuorten edullisuus loi myös sosiaalisia paineita ikääntyneille, jotta he tekisivät tilaa nuoremmille.

Henkilöstömenojen kasvattamisen sijasta on pyritty henkilöstömäärän pitämiseen mahdollisimman pienenä, vaikka työvoimaa olisi saatavilla. Kun luonnollinen poistuma osoittautui liian hitaaksi keinoksi, jäljelle jäi irtisanomisen tie tuotannollis-taloudellisista syistä. Työsuhdeturvan mukaan irtisanotun tilalle ei tällöin voi palkata uutta henkilöä samaan tai samaksi katsottavaan tehtävään tarjoamatta sitä ensin irtisanotulle. Nuoria pitkäaikaistyöttömiä toimintamalli ei hyödyttänyt, mutta irtisanotuksi tulivat lähellä eläkeikää olevat työntekijät. Syntyi mielikuva, että erityisesti ikääntyvistä kannattaa päästä eroon.

Koska ikääntyviä irtisanottiin laman aikaan joukolla, turvattiin heidän asemaansa niin sanotulla eläkeputkijärjestelmällä. Eläkeputkeen pääsi järjestelmän alkuvaiheessa 55-vuotias henkilö, joka oli ollut vähintään 500 päivää työttömänä. Eläkeputkesta henkilö siirtyi 60-vuotiaana työttömyyseläkkeelle ja aikanaan 65-vuotiaana vanhuuseläkkeelle. Tämä johti siihen, että irtisanomiset kohdistettiin pääsääntöisesti 53-vuotiaisiin työntekijöihin. Kun ikäraja nostettiin 57 vuoteen, irtisanomiset kohdistuivat 55-vuotiaisiin. Ikääntyneiden erityisturvajärjestely kääntyi osittain ikääntyneitä vastaan edistämällä ikäsyRJintää, koska lainsäädäntö tuki toimintaa. Mielikuva ikääntyvistä työntekijöistä ei ainakaan parantunut.

Myös työkyvyttömyyseläkemaksut vaikuttavat mielikuviin ja asenteisiin. Ikääntyviä pidetään kalliina, vaikka työkyvyttömyyseläkekertymä on sidoksissa yrityksen palkkasummaan eikä työntekijöiden ikään tai siirtymiseen työkyvyttömyyseläkkeelle. Koska työkyvyttömyyseläkekustannusten omavastuu on porrastettu yrityksen koon mukaan, se on kannustanut erityisesti suuria organisaatioita vähentämään työkyvyttömyyden riskejä. Alle 50 henkilöä työllistävässä yrityksissä työkyvyttömyyseläkkeiden kustannukset maksetaan yhteisestä poolista. Yli 800 henkilöä työllistävä yritys kuuluu puolestaan niin sanotun täyden omavastuun piiriin eli maksaa kulut itse. Omavastuumaksuja on uusittu vuodesta 2002 alkaen. Eläkemenot ovat voineet pahimmillaan nousta samaan suuruusluokkaan kuin nettovoitto. Siksi työkyvyttömyyden ehkäisy esimerkiksi laaja-alaisen tyky-toiminnan avulla on ollut yrityksille taloudellisestikin varteenotettava vaihtoehto (Ilmarinen ym. 2003, Ilmarinen 2006).

Kokemattomuus maksaa

Nuoret ovat luonnollisesti työelämänsä alkuvaiheilla varsin kokemattomia, vaikka heillä olisi-kin hyvä koulutus. Lisäkoulutus työtehtäviin on usein tarpeellinen ja vasta työssä oppimisella saavutetaan ammattilaisuus. Siksi nuorten työpanos on käytettävissä vain osittain, ja tehokkaan työtunnin kustannukset voivat olla suuret. Työnantajan koulutusinvestoinnit voivat myös valua hukkaan, jos nuori siirtyy pätevyöitymisensä turvin kilpailijalle. Nuorethan vaihtavat työpaikkaa paljon yleisemmin kuin seniorit. Yrityksen kannalta olisi tärkeää, että se hyötyy maksamastaan koulutuksesta.

Erään suomalaisen teollisuuskonsernijohtajan arvio jo 1980-luvun lopulla oli, että ennen kuin nuori on täysivaltainen ja tuottava työyhteisön jäsen, siihen menee vuosia ja lisäkustannukset nousevat keskimäärin yli 43 000 euron. Sen sijaan yrityksen oman seniorin jatko- tai täydennyskoulutus vastaaviin uusiin tehtäviin maksaisi runsaat 8 000 euroa. Koska seniorin taidot pysyvät talossa, investointi todennäköisesti maksaa itsensä takaisin monin kerroin. Nuori ymmärrettävästi sitoutuu enemmän itsensä ja osaamisensa kehittämiseen kuin organisaatioon.

Nuorten ja seniorien palkkaerot suhteessa osaamiseen ja työpanokseen ovat olleet jatkuvan pohdiskelun kohteena. Muun muassa Japanin ja Euroopan unionin yhteisissä, työvoiman ikääntymiseen liittyvissä seminaareissa palkkaus on noussut esiin eräänä keinona, jolla pitäisi korjata sekä juniorien että seniorien asemaa työmarkkinoilla. Niin sanotun perinteisen mallin mukaan tuottavuuden tulisi nousta iän myötä ja siksi myös palkkojen. Japanilaisten kokemuksen mukaan kuitenkin juniorien palkka on nykyään liian pieni ja seniorien palkka puolestaan liian suuri heidän tuottavuuteensa nähden. Palkkaus ei heidän mukaansa seuraa oikeudenmukaisesti tuottavuuden kehitystä työelämänsä aikana, vaikka tuottavuus nousee iän myötä. Nykyinen palkkausjärjestelmä suosii heidän mielestään liikaa senioreja ja tekee heistä kallista työvoimaa työnantajalle (Ilmarinen ym. 2003, Ilmarinen 2006).

Ovatko sitten ikääntyneet kalliimpia työntekijöitä kuin nuoremmat? Jos asiaa tarkastellaan työn hinnan perusteella, ei tällaiseen päätelmään löydy helposti perusteita. Työn hintaan vaikuttavat ainakin seuraavat tekijät (+ laskee työn hintaa, – nostaa työn hintaa):

Taulukko 3 Työn hintaan vaikuttavia tekijöitä.

Tekijä	Juniori	Seniori
– Palkka	+	–
– Tel-maksu	+	–
– Palveluvuosilisät	+	–
– Koulutuskulut	–	+
– Vuosiloma	+	–
– Koulutuspoissaolot	–	+
– Työtapaturmat	–	+
– Sairauspoissaolot	+	–
– Lastenhoitoon liittyvät poissaolot	–	+
– Vanhempainlomat	–	+
– Ay-toiminta	+	–
– Ns. Pekkaspäivät	+	–
– Muut hyväksyttävät syyt	–	–

Nuorten eduksi tällä listalla on seitsemän ja seniorien eduksi viisi työn hintaan vaikuttavaa tekijää. Luonnollisesti itse euromääräiset kustannukset ratkaisevat, kumpaa voidaan pitää edullisempaan työnantajalle. Professori Lähteenmäen laskelmien mukaan kustannukset tehtyä työtuntia kohden olivat esimerkiksi 19-vuotiaalla koneasentajalla 20,75 euroa ja 48-vuotiaalla koneasentajalla 21,82 euroa. Vastaavasti 30-vuotias markkinointiekonomimies, joka oli parhaillaan johtajakoulutuksessa, ja 45-vuotias markkinointiekonominainen (kokenut tuotantopäällikkö) saivat kustannuksiksi 49,00 ja 34,90 euroa/tehty työtunti. Kolmas esimerkkipari oli 28-vuotias tietotekniikka-alan toimihenkilönainen ja 50-vuotias saman alan toimihenkilömies. Nuoren naisen kustannukset olivat 38,67 ja seniorikollegamiehen 50,42 euroa/työtunti (Ilmarinen ym. 2003).

Työtuntilaskelmien suora vertailu on tietysti ongelmallista. Laskelmat eivät ota huomioon osaamisen laatua, työ strategista painoarvoa, sitoutuneisuutta organisaatioon, tehokkuutta eikä ylikuormittumista. Näitä on vaikea arvioida euroina. Kokemuseräisen osaamisen vaikutus työn tuottavuuteen tai tapaturma-alttiuteen voi olla merkittävä. Tapaturmavakuutushan korvaa suoria kustannuksia (palkka, hoito- ja lääkekulut, kuntoutus, työkyvyttömyyseläke, haittarahat, perhe-eläkkeet), mutta epäsuorat kustannukset jäävät työnantajan maksettaviksi. Niiden arvioidaan yleensä olevan 2–4,5-kertaiset suoriin kustannuksiin verrattuna. Epäsuoria kustannuksia ovat muun muassa tuotannon menetykset, ylityöt, töiden järjestelyt, tapa-

turman tutkinta, ensiapu, saattaminen, raivaus-, korjaus- ja siivouskulut, menetetyt tuotteet, raaka-aineet ja puolivalmisteet, toimitusten myöhästymisen ja sopimussakot, laatuvaikutukset sekä tapaturmasta johtuva vakuutusmaksujen nousu. Ikääntyville sattuu yleensä työtapaturmia harvemmin, mutta ne ovat vakavampia kuin nuoremmilla; nuoremmille puolestaan sattuu enemmän lieviä tapaturmia, mutta sairauspoissaolot ovat lyhyempiä (Työturvallisuuskeskus 2000).

Muun kuin tapaturmasta johtuvan lyhytaikaisen eli alle 10 päivän sairauspoissaolon kustannuksista vastaa kokonaisuudessaan työnantaja. Epäsuoria kustannuksia syntyy lisäksi sijaisen palkkaamisesta, ylitoista, töiden järjestelystä sekä tuotannollisista ja taloudellisista menetyksistä. Työ ja terveys -haastattelututkimuksen mukaan vuonna 2003 tapaturma oli sattunut työssä tai työmatkalla useammin nuorelle kuin vanhemmalle työntekijälle. 25–34-vuotiailla miehillä oli myös sairauspoissaoloja alle 3 päivää (1,8 %) ja 3–30 päivää (6,1 %) enemmän kuin 55–64-vuotiailla miehillä (1,3 ja 2,5 %). Myös juniori- ja seniorinaisilla oli samansuuntainen ero pidemmissä sairauspoissaoloissa. Tapaturmat aiheuttivat kuitenkin työkyvyttömyyttä useammin senioreille kuin junioreille (Työterveyslaitos, Työ ja terveys -haastattelu 2003).

Tuottavuuteen vaikuttavat myös monet työympäristötekijät. Tuottavuuden parantamiseksi on tärkeää panostaa sekä vuorovaikutuksen että työn organisoinnin kehittämiseen. Myös oikeudenmukainen kohtelu sekä johtamisen ja vaikutusmahdollisuuksien parantaminen liittyvät tuottavuuteen. Kodinhoitajien, puhtaanapitotyöntekijöiden ja tekstiiliteollisuuden tutkimukset ovat osoittaneet, että ikääntyminen parantaa tuottavuutta (Reina-Knuutila 2001).

Työn tuottavuuden, poissaolojen, tapaturmien ja vaihtuvuuden vertailua seniorien ja nuorempien välillä on kuvannut muun muassa Spirduso (1995). Yleinen käsitys ennen tutkimusta oli muun muassa se, etteivät vanhemmat työntekijät pysty sellaiseen työtahtiin, joka sopii nuorille. Toisen oletuksen mukaan tuottavuuden vaihtelu oli suurempi vanhempien kuin nuorempien työntekijöiden keskuudessa.

Tutkimus tehtiin vaatetusteollisuudessa ja kohteeksi valittiin sekä nopeutta että tarkkuutta vaativa tehtävä. Nopeutta vaativa tehtävä oli leikkaajalla (clipper), joka erotteli liukuhihnan ääressä artikkeleita leikkaamalla vaatekappaleita yhdistävät langat toisistaan. Tarkkuutta vaativa tehtävä oli puolestaan merkkajalla (marker), joka piirsi kankaisiin ääriviivat sekä leikkausta että ompelua varten. Tuottavuus mitattiin työntekijän kappalemääräisillä tuntiansioilla (hourly piece-rate wages) sekä poissaoloja, tapaturmia ja vaihtuvuutta kuvaavilla rekisteritiedoilla.

Tulokset osoittivat, ettei iällä ja tuottavuudella ollut merkittävää yhteyttä kummassakaan työtehtävässä. Mikäli eroja löytyi, ne olivat ikääntyvien eduksi. Vanhemmat työntekijät tienasivat paremmin, ja heillä oli vähemmän poissaoloja ja tapaturmia kuin nuoremmilla työntekijöillä. Tulokset ovat hyvä esimerkki siitä, että laboratoriotesteissä mitatut erot nuorten ja vanhojen suoriutuvuuden välillä eivät kuvaa luotettavasti työssä mitattavia suoriutuvuuseroja. Eräänä selityksenä on se, etteivät työn vaatimukset esimerkiksi keskushermoston ohjaamalle psykomotoriselle toiminnalle edellytä maksimisuoritusta, joka taas on usein laboratoriotutkimusten kohteena. Vanhempien työntekijöiden työkokemus turvaa heidän suoriutuvuutensa työssä. Luonnollisesti seniorit ovat myös valikoituneita työntekijöitä, mikä ei kuitenkaan laimenna sitä tosiasiaa, että työssä jatkavat seniorit pärjäävät myös tuottavuusvertailuissa.

Seniorien tuottavuus perustuu yleensä siihen, että he työkokemuksensa turvin pystyvät kompensoimaan toimintakyvyn heikkenemistä kehittyneen tietonsa ja taitonsa avulla. Kompensointistrategioihin kuuluu muun muassa työnopeuden säätely, ennakointitaito sekä tehtävien suunnittelu ja organisointi omien edellytysten mukaisiksi.

Esimerkkien perusteella näyttää siltä, että juniorien ja seniorien kustannusvertailu kannattaa tehdä todellisten kustannusten perusteella työpaikalla. Tulosten mukaan senioreja ei voida pitää ainakaan junioreja kalliimpana työvoimana. Oletukset ja ennakoasenteet joutuvat romukoppaan.

Siksi yritysten intresseissä on mahdollisimman hyvä tasapaino työn vaatimusten ja ihmisen voimavarojen välillä. Työkyvyn ylläpitämisellä ja kehittämisellä voidaan tilannetta olennaisesti parantaa.

5.5.3 Ikääntyvien työkyvyn ylläpitäminen ja kehittäminen

Jo pelkästään taloudellisten perusteiden mukaan yritysten intresseissä on mahdollisimman hyvä tasapaino työn vaatimusten ja ihmisen voimavarojen välillä. Työkyvyn ylläpitämisellä ja kehittämisellä voidaan tätä tilannetta olennaisesti parantaa (Ilmarinen & Louhevaara 1999, Leppänen ym. 2001, Pohjonen 2001, Costa ym. 2005).

Työkykyä ylläpitävän toiminnan käsite tuli tunnetuksi 1990-luvun alussa työmarkkinaosapuolten sovittua toiminnan käynnistämisestä työpaikoilla. Tavoitteena on työpaikan eri osapuolten yhteistyönä tukea ja edistää kaikkien työssä olevien terveyttä, työkykyä ja hyvinvointia. Työkykyä ylläpitävä ja edistävä toiminta on koonnut työnantajan, henkilöstön ja työterveyshuollon yhdessä suunnittelemaan, toteuttamaan ja arvioimaan työhyvinvoinnin edistämisen keinoja. Työkykyä ylläpitävän ja edistävän toiminnan sosiaalinen tilaus on vuosituhannen alussa vahvistunut samalla kun ikääntyvän henkilöstön työssä jaksaminen on noussut yleisen keskustelun aiheeksi.

Työkykyä ylläpitävän ja edistävän toiminnan menetelmät ja keinot ovat hioutuneet ja monipuolistuneet. Tänäpä ne kattavat kokonaisvaltaisesti niin työympäristön ja työyhteisön kehittämisen kuin myös yksilön voimavarojen vahvistamisen. Yhteiskunnan roolia ja vastuuta peräänkuulutetaan entistä voimakkaammin.

Työkykyä ylläpitävä toiminta on määritelty seuraavasti (Peltomäki ym. 2001):

"Työpaikkojen työkykyä ylläpitävällä toiminnalla tarkoitetaan työnantajan ja työntekijöiden sekä työpaikan yhteistyöorganisaatioiden yhteistyössä toteuttamaa, suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, jonka avulla tuetaan ja edistetään jokaisen työelämässä mukana olevan työ- ja toimintakykyä.

Työpaikan työkykyä ylläpitävän toiminnan käytännön keskeisiä kohteita ovat työn ja työympäristön parantaminen, työyhteisön ja työorganisaatioiden kehittäminen sekä työntekijän terveyden ja ammatillisen osaamisen edistäminen.

Lähtökohtana ovat työyhteisön ja työpaikan eri osapuolten aktiivinen toimintaan sitoutuminen ja osallistuminen, vaikutusmahdollisuudet työterveys- ja työsuojelutyönä tehtävään sekä muuhun työpaikalla toteutettavaan työkykyä ylläpitävään ja edistävään toimintaan."

Tyky-toiminnan perusmalli on osoittanut toimivuutensa. Tyky-tarpeiden kartoituksen tulee kattaa monipuolisesti työkyvyn eri ulottuvuudet. Kartoituksen perusteella suunnitellaan toimenpiteet. Tyky-toiminta edellyttää hyvää johtamista ja pitkäjänteisyyttä. Tulosten evaluointi on välttämätön toiminnan hyötyjen määrittämiseksi ja menetelmien kehittämiseksi. Muun muassa Työterveyslaitos on kehittänyt ja testannut erilaisia menetelmiä yritysten tyky-toimintaa varten (www.ttl.fi, www.tyky.fi).

Tyky-toiminnan taloudellisesta hyödystä

Tyky-toiminnan vaikutukset näkyvät ensin työntekijöiden ja työyhteisön parempana terveytenä ja työkykynä. Niiden seurauksena työn laatu ja tuottavuus paranevat ja henkilöstön elämänlaatu ja hyvinvointi kohentuvat.

Tyky-toiminnan talousvaikutukset voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: välittömiin liiketaloudellisiin, yrityskoosta riippuvaisiin vaikutuksiin ja välillisiin talousvaikutuksiin (Ahonen 1996). Välittömät liiketaloudelliset vaikutukset liittyvät välittömiin terveysvaikutuksiin, joita ovat sairauspoissaolojen väheneminen, työkyvyttömyyden, tapaturmien ja kuolemantapausten väheneminen sekä yksilötuottavuuden kasvu.

Työterveyslaitoksen pientyöpaikkaohjelmassa tehtiin kysely tyky-toiminnan tuottavuusvaikutuksista noin 200 yrittäjälle. Yrittäjiltä kysyttiin viime, tämän ja ensi vuoden arviot yrityksen tuottavuudesta, kannattavuudesta ja kapasiteetinkäytöstä. Lukujen muodostamista trendeistä luotiin kokonaiskannattavuusluku. Yrittäjiä pyydettiin myös raportoimaan yrityksessä toteutetut tyky-projektit. Tulokset osoittivat, että niissä yrityksissä, joissa oli toteutettu tyky-toimia, kokonaistuottavuus oli keskimäärin 3 prosentti suurempi kuin niissä, joissa tätä ei ollut tehty. Kokonaistuottavuutta paransivat eniten tapaturmantorjunta (+ 10 %), henkilösuojaimet (+ 7 %) ja riskien kartoitus (+ 6 %) (Ahonen 1996).

Yritysten tyky-ohjelmat olivat pientyöpaikkaohjelman aikana vielä kehitys- ja kokeiluvaiheessa eikä niiden toteuttamiseen kokonaisvaltaisesti ja tehokkaasti ollut kaikilla yrityksillä valmiuksia. Tyky-toimintaa oli suunnattu työpaikan suunnitteluun (49 % yrityksistä), työyhteisön kehittämiseen (37 %) ja työntekijöiden terveyteen ja toimintakykyyn vain 29 prosentissa yrityksistä. Siksi saatu taloudellisen hyödyn arvio on pikemminkin ali- kuin yliarvio verrattuna mahdollisuuksiin, jotka yrityksillä oli käytettävissä.

Ahonen (1996) on arvioinut myös eri sairauksien työperäisiä ja ikääntymiseen liittyviä kokonaiskustannuksia, joihin voidaan vaikuttaa tyky-toimenpiteillä. Eri sairausryhmien liittäminen tyky-toiminnan vaikutuspiiriin on tietenkin pulmallista ja esimerkiksi liikuntaelinsairauksiin voidaan vaikuttaa sekä yksilön toimintakykyä että työn ergonomiaa parantamalla. Kansantaloudelliset ja liiketaloudelliset laskelmat päätyvät yhdessä siihen, että yksilön toimintakykyä ja yleistä terveydentilaa tukevat toimenpiteet näyttävät tuovan suurimman hyödyn. Toiseksi tärkeimmän tyky-toimenpideryhmän muodostaa työpaikan suunnittelu, erityisesti ergonomian suunnittelu, ja kolmantena työyhteisön kehittäminen, jonka arvioidaan vaikuttavan psyykkisten sairauksien ja mielenterveyden ongelmien vähentämiseen.

Arvioiden ajankohtana liikuntaelinsairaudet olivat pääasiallinen työkyvyttömyyden syy ja siksi järjestys muotoutui edellä mainituksi. Viime vuosina kuitenkin mielenterveydelliset syyt ovat yleistyneet ja ohittaneet liikuntaelinsairaudet työkyvyttömyyden yleisimpänä syynä. Se voi

merkitä työ-toimenpiteiden suuntaamista voimakkaammin työyhteisöjen kehittämiseksi, mikä voi olla järkevää myös taloudellisesta näkökulmasta tarkasteltuna.

Eräänä yhteenvedona työ-toiminnan taloudellisesta hyödystä on koottu tuloksia pientyöpaikkaohjelmasta, joista kustannus-hyötyä on arvioitu: investointeihin suunnatut rahat ovat palautuneet vähintään 3-kertaisesti takaisin työnantajalle. Noin puolet työ-toiminnan hyödystä on muodostunut alentuneista sairauspoissaolokustannuksista sekä työkyvyttömyyden vähenemisestä, toinen puoli parantuneesta tuottavuudesta.

Toinen esimerkki kustannus-hyötylaskelmasta tulee metalliteollisuudessa toteutetusta Dalbo-projektista. Fundia Wire -nimisessä teräslankatuotteita valmistavassa yrityksessä henkilöstö (n = 829) osallistui monipuoliseen työ-toimintaan noin kolmen vuoden aikana. Yritys panosti toimintaan noin 50 500 euroa vuodessa. Laskennallinen hyöty oli 505 000 euroa vuodessa. Investoinnin tulivat 10-kertaisesti takaisin työnantajalle. Työkyvyttömyyskustannukset laskivat noin 270 000 euroa vuodessa ja sairauspoissaolot noin 34 000 euroa vuodessa. Tuottavuus parani puolestaan noin 220 000 euroa vuodessa. Investointien takaisinmaksuaika osoitautui varsin lyhyeksi (Näsman & Ilmarinen 1999, Näsman & Ahonen 1999, Näsman 2003, Näsman & Ahonen 2007).

Myös työ-barometrin tulokset osoittivat, että usko työ-toiminnan taloudelliseen hyötyyn on merkittävä. Työnantajista yksityisellä sektorilla 38 prosenttia, kuntasektorilla 43 prosenttia ja valtiosektorilla 36 prosenttia uskoi vuonna 2001, että työkykyä ylläpitävästä toiminnasta on toimipaikalle paljon taloudellista hyötyä. Työ-toiminnasta saatu hyöty vastasi johdon mielestä kustannuksia melko (62 %) tai erittäin hyvin (28 %) (Peltomäki ym. 2002).

Työ-toiminnan vaikutukset ulottuvat myös eläkeikään saakka: terveys, toimintakyky ja elämänlaatu säilyvät hyvinä. Työ-toimintaan investointi parantaa näin "kolmatta ikää (60–80-v.)" (Tuomi ym. 2000, Tuomi ym. 2001). Tulos on tärkeä esimerkki elämänvaiheiden vaikutuksesta toisiinsa. Hyvä työelämä turvaa "kolmannen iän" (taulukko 4).

Taulukko 4 Työkyvyn vaikutukset ns. kolmanteen ikään.

	Hyvä työkyky eläkeiässä vuonna 1997			
	Hyvä työkyky n=619	Hyvä terveys n=700	Hyvä fyysinen toimintakyky n=700	Tytyväinen elämään n=704
Vuonna 1992				
Erinomainen	63,3	73,3	80,0	35,0
Hyvä	56,9	62,8	65,6	29,9
Tyydyttävä	22,5	36,6	38,8	20,5
Huono	5,7	20,0	19,6	8,5
X ²	178,3	138,5	145,3	49,5
p	0,001	0,001	0,001	0,001
df	30	12	12	12

Lähde: Tuomi ym. 2001.

Huolimatta monipuolisesta ja laajasta työkykyä ylläpitävästä toiminnasta Suomessa viimeisen 10–15 vuoden aikana ja toiminnan muuttuessa nyt työhyvinvoinnin edistämiseksi, kaiken perustava oleva työkyky näyttää heikkenevän iän myötä. Noin 40 prosenttia työvoimasta

joutuu ennemmin tai myöhemmin elämänkulkunsa aikana tilanteeseen, jossa työkykyongelmat konkretisoituvat. Syyt työkyvyn heikkenemiselle ovat moninaiset. Suurimmat ja tärkeimmät selittäjät löytyvät työstä ja terveydestä, ikäryhmästä riippumatta. Työpaikkatasolla tulos korostaa sitä, että työn kehittämiseen ja terveyden edistämiseen on keskitettävä tehokkaita toimenpiteitä. Työn kehittäminen ihmisen mittojen mukaisesti korostaa esimiestyön keskeistä merkitystä ja uutta osaamistarvetta (ikäjohtaminen) ja terveyden edistäminen laajasti ymmärrettynä työntekijän omaa tietoisuutta ja vastuuta muun muassa elintavoistaan. Työkyky on edelleen kahden kauppa, työnantajan ja työntekijän. Työkyvyn talo-malli kuitenkin avartaa näkemään muitakin tekijöitä, joita on tarpeen arvioida työkyvyn heikkenemisen ehkäisemiseksi. Kokonaisvaltainen lähestymistapa työkykyongelmiin tuleekin juurruttaa osaksi organisaatioiden arkipäivää ja johtamista.

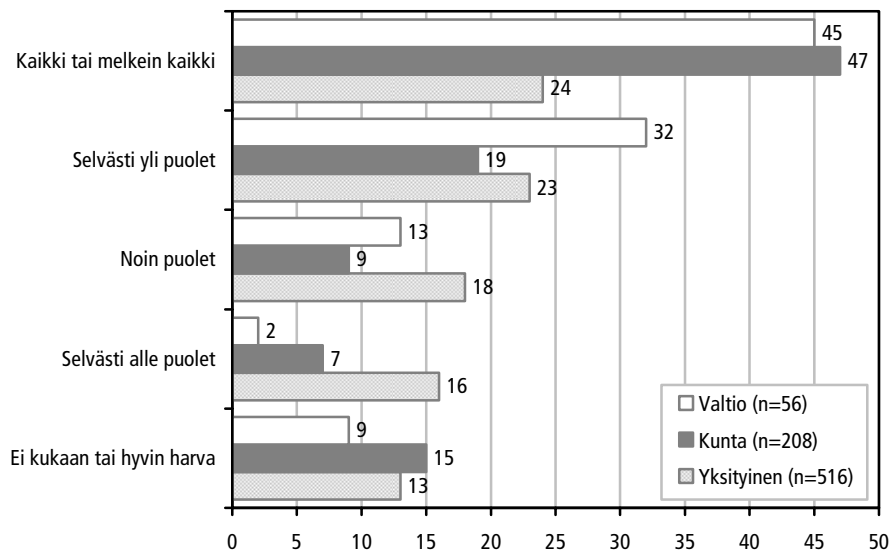
5.5.4 Työkykybarometrin tuloksia iän näkökulmasta

Henkilöstön ikääntymistä ei koettu lainkaan ongelmaksi noin puolella yksityisen sektorin työpaikoista, kunnalla ja valtiolla tulos oli hieman huonompi. Vuosien 1998–2004 välillä tilanne oli pysynyt jokseenkin muuttumattomana yksityisellä, mutta hieman parantunut kunta- ja valtiosektorilla (Husman 2008)

Ikääntyvien työssä jatkamista ei edistetty lainkaan noin kolmasosassa yksityisen ja valtionsektorin työpaikkoja. Tilanne oli jossain määrin huonontunut yksityisellä, mutta huomattavasti kuntasektorilla vuonna 2004. Valtiosektorilla tilanne oli puolestaan hieman parantunut.

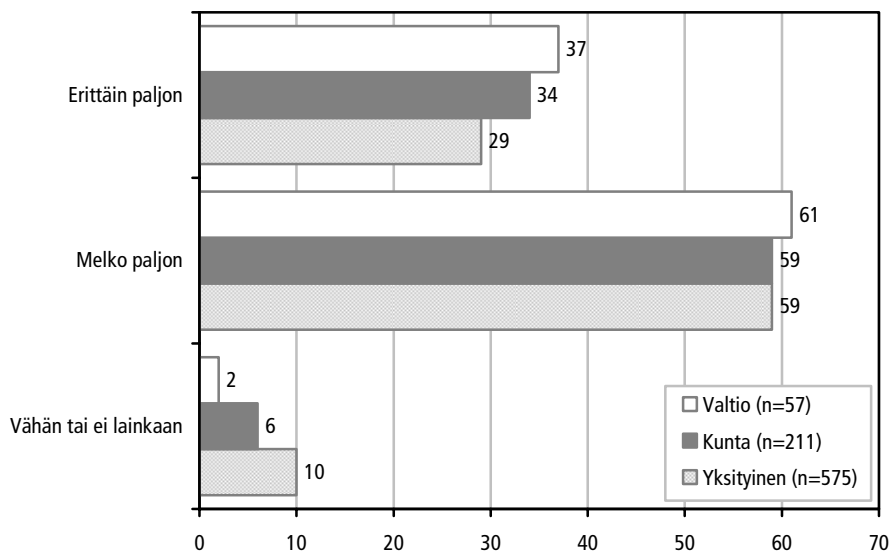
Käsitykset siitä, kuinka suuren osan toimipaikan työntekijöistä arvellaan haluavan jatkaa työssään vanhuuseläkeikään saakka, vaihtelivat varsin paljon lähinnä yksityisen ja julkisen sektorin välillä. Kun lähes puolet julkisen sektorin työnantajista uskoi siihen, että kaikki tai melkein kaikki työntekijät jatkavat vanhuuseläkeikään saakka, oli vastaava luku vain noin neljännes yksityisellä sektorilla vuonna 2004. Vastaavasti, yksityisellä sektorilla oli eniten niitä, jotka arvelivat, että selvästi alle puolet jatkaisivat vanhuuseläkeikään (kuvio 12). Sektorien vertailu on tosin hieman pulmallista siksi, että vanhuuseläkeikä yksityisellä sektorilla oli vielä 65 vuotta ja julkisella sektorilla monissa ammateissa selvästi matalampi vuonna 2004. Tilanne ennen vuoden 2005 alusta voimaan tullutta eläkeuudistusta viittaa siihen, että julkisella sektorilla voisi olla enemmän halua jatkaa vanhuuseläkeikään kuin yksityisellä.

Kuvio 12 Kuinka suuren osan toimipaikkanne työntekijöistä arvelette haluavan jatkaa työssään vanhuuseläkeikään saakka (työnantajien vastaukset työnantajasektoreittain)?



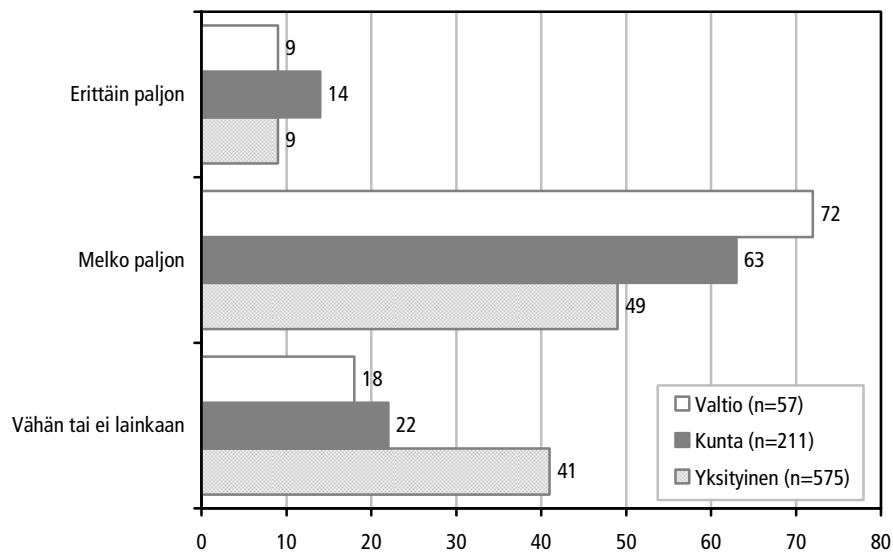
Arvostus iän mukanaan tuomaan työkokemukseen ja osaamiseen näyttää yleisesti varsin positiiviselta - erittäin paljon työkokemusta ja osaamista arvostettiin eniten valtion, ja vähiten yksityisellä sektorilla vuonna 2004 (kuvio 13).

Kuvio 13 Arvostetaanko iän mukanaan tuomaa työkokemusta ja osaamista työpaikallanne (työnantajien vastaukset työnantajasektoreittain)?



Käsitykset siitä, kuinka paljon työpaikallanne on töitä, joissa erityisesti tarvitaan iän mukanaan tuomaa kokemusta, vaihtelivat sektoreittain. Valtio- ja kuntasektorilla löytyi selvästi enemmän ja yksityisellä sektorilla selvästi vähemmän tällaisia töitä (kuvio 14).

Kuvio 14 Kuinka paljon työpaikallanne on töitä, joissa erityisesti tarvitaan iän mukanaan tuomaa kokemusta (työnantajien vastaukset työnantajasektoreittain)?



Yhteenvetona Työkykybarometrin ikään liittyvistä tuloksista vuosilta 1998–2004 voi sanoa, että yksityisellä sektorilla tilanne oli pysynyt jokseenkin ennallaan, kuntasektorilla oli sekä paranemista että heikkenemistä ja valtiosektorilla tulokset olivat useimmiten hieman parantuneet. Vuoden 2004 tilanne ikäkysymyksissä näytti huonoimmalta yksityisellä ja parhaimmalta valtiosektorilla. Julkisen sektorin työpaikkojen johto uskoi työntekijöidensä jatkavan eläkeikään saakka.

5.5 Työmarkkinoiden joustotarpeet ja joustamattomuuden riskit

Työmarkkinoiden joustot ovat tulleet tarpeelliseksi sekä työntekijän että työnantajan näkökulmista katsoen. Globalisaation ja uuden teknologian vaikutukset yritysten kilpailukykyyn edellyttävät, että työvoima joustaa ja toisaalta ihmisen voimavarojen riittävyys ja elämäntilanne vaativat joustoja jaksamisen ja hyvinvoinnin varmistamiseksi. Parhaimmillaan tilanne on silloin, kun joustot ovat sekä työntekijän että työnantajan toivomat. Työaikajoustot ovat merkittävin ja valikoimaltaan laajin joustojen muoto. Euroopan unionissa vain noin 25 prosenttia työvoimasta tekee enää töitä perinteisen 8-tunnin työaikamallin mukaan.

Työaikajoustot ovat tulleet jäädäkseen, mutta joustotarpeiden syitä ja seurauksia on aiheellista tarkastella laajemmin. Seuraavassa tarkastellaan joustotarpeita työkyvyn kestävyuden näkökulmasta.

Joustoja tarvitaan terveyden, toimintakyvyn, osaamisen, arvojen, työkuorman ja elämäntilanteen muutosten seurauksina. Työmarkkinoiden toimintaympäristön muutosten ja työntekijän ikääntymisen yhteisvaikutuksesta joustokohteita voidaan tarkastella seuraavasti:

- terveydentilan ja erityisesti fyysisen toimintakyvyn pysyvät muutokset edellyttävät töiden uudelleen organisointia tavoitteena työssä jaksaminen ja jatkaminen. Ennen-aikainen terveyden ja toimintakyvyn heikkeneminen on ehkäistävissä työkuormaa säättämällä ja terveyttä edistävillä elintavoilla (terveysjoustot).

- psyykkisessä ja sosiaalisessa toimintakyvyssä tapahtuu yleensä positiivisia muutoksia iän myötä, jotka olisi huomioitava töiden järjestelyissä ja sisällöissä. Mikäli ns. henkinen kasvu jää hyödyntämättä työelämässä, henkilön työmotivaatio ja sitoutuminen heikkenevät. Ikääntyvien on osoitettava henkinen kasvunsa ja tehtävä ehdotuksia vahvuksiensa hyödyntämisestä (työtehtäväjoustot).
- elinikäinen oppiminen edellyttää jatkuvaa tietojen ja taitojen päivittämistä, jossa pääpaino on yritysten henkilöstökoulutuksessa. Ikääntyville on oltava mahdollisuudet päivittää osaamistaan heille sopivilla menetelmillä. Myös ikääntyvän on huolehdittava halustaan ja kyvyistään oppia uusia työelämätaitoja. Osaamisen päivittämiseen on varattava enemmän aikaa, kuin mihin on aikaisemmin totuttu (koulutusjoustot).
- organisaation arvot ja yksilön arvot eivät voi olla ristiriidassa, ja organisaation arvojen tulee toteutua arkikäytännössä. Arvoristiriita johtaa työntekijän työpanoksen heikkenemiseen ja syrjäytymiseen. Eri-ikäisten arvoja tulee ymmärtää ja hyväksyä ne yhteisten tavoitteiden näkökulmasta (arvojoustot).
- työkuorman säätelyssä ja töiden organisoinnissa on otettava huomioon yksilöllisten erojen kasvu iän myötä. Ikäjohtamisen avulla vaikutetaan ikäasenteisiin, eri-ikäisten yhteistyöhön, yksilöllisyyden lisäämiseksi työn tekemisessä, sekä eri-ikäisyyteen liittyvän avoimen keskustelukulttuurin kehittymiseen (työkuormajoustot).
- työn ja muun elämän tasapaino edellyttää elämäntilanteen huomioon ottamista. Kaikki sukupolvet tarvitsevat joustoja, mutta eri syistä. Elämäntilanteen siirtymät voivat olla kriittisiä vaiheita tai uusia mahdollisuuksia tarjoavia tilaisuuksia. Mikäli elämäntilanteen vaiheet ja niiden tarpeet jäävät huomioon ottamatta, työllisyysasteet laskevat ja työhön sitoutuminen heikkenee (elämäntilannejoustot).

Työmarkkinoiden joustamattomuus edellä mainituissa asioissa voi olla vaikutuksiltaan merkittävä:

- poissaolot lisääntyvät ja työkyvyttömyyskustannukset nousevat
- työvoimapula pahenee
- organisaation houkuttelevuus työnantaja heikkenee
- kustannustehokkuus heikkenee, koska poissaolot ja työkykyongelmat aiheuttavat lisäkustannuksia
- tuottavuus ja kilpailukyky heikkenevät, koska henkilöstön työkyvystä ja hyvinvoinnista huolehtiminen on puutteellista
- työhyvinvointi heikkenee, koska nykypäivänä työhyvinvoinnista huolehtiminen kuuluu hyvään johtamiseen
- työurat tulevat rikkonaisiksi ja työhön paluu sairaslomilta tai työttömyydestä pitkittyvät
- työntekijät eivät sitoudu ja "laita itseään likoon", mikäli joustot ovat yksipuolisia
- työn laatu kärsii, mikäli työntekijät eivät ole työhönsä sitoutuneita
- esimiehet ja johtajat ylikuormittavat henkilöstön pahoinvoinnin seurauksena.

5.6 Yhteenvetoa

Ikääntynyt työvoima (yli 50-vuotiaat) on merkittävä osa Suomen työvoimaa. Sen osuus koko työvoimasta tulee olemaan runsas 30 prosenttia vuoteen 2040 saakka ulottuvan ennusteen mukaan. Vastaavasti nuorten osuus (alle 25-vuotiaat) pysyy noin 18 prosentissa. Ikäryhmien epäsuhta työmarkkinoilla on siis tullut jäädäkseen, ellei maahanmuuton avulla tilannetta korjata. Ikääntymisen merkityksestä työmarkkinoilla voidaan tehdä seuraavia päätelmiä ja toimenpide-ehdotuksia:

1. Työmarkkinoiden toimintaympäristön muutokset ovat ikääntyvälle työvoimalle merkittävä haaste, johon pystytään kuitenkin oikeilla yksilön, yrityksen ja yhteiskunnan toimenpiteillä vastaamaan.
2. Suomen työvoimassa on paljon reservejä, jotka voidaan saada työmarkkinoille. Edellytyksenä kuitenkin on, että työelämän vetovoimaa parannetaan. Vanhemmissa väestöryhmissä mm. osa-aikaeläke ja työssä jatkaminen vanhuuseläkkeellä tarjoavat potentiaalisia mahdollisuuksia. Osa-aikaeläkkeen saajia oli noin 30 000 ja vuosittain osa-aikaeläkkeelle siirtyneitä vajaan 7 000 vuonna 2007. Luvut ovat Pohjoismaiden matalimpia. Vanhuuseläkkeellä olevista 55–67-vuotiaista kävi työssä 32 000 henkilöä. Luku on vain 7,1 prosenttia kaikista 55–67-vuotiaista eläkkeen saajista. Vaikka eläkeläisten työhön osallistuminen on nousussa, kasvu on varsin hidasta. Vanhuuseläkeläisistä työkykyisiä on arviolta ainakin noin kolmasosa.
3. Ikääntyvien työttömien työkyky on suurella osalla riittävä työmarkkinoiden tarpeisiin, kun työttömyys on kestänyt alle 2 vuotta. Vääristyneet mielikuvat työttömistä estävät usein heidän paluunsa työelämään. Rekrytointi tulisi perustua työkykyyn.
4. Työelämän ikäasenteet ovat varsin vääristyneitä ja virheellisiä. Stereotyyppisistä ja ikäsyrjivistä asenteista voidaan päästä eroon koulutuksen ja valmennuksen keinoin. Ikään liittyvien faktojen tunteminen ja ymmärtäminen on merkittävä keino remontoida ikäasenteita ja löytää ratkaisuja. Työterveyslaitos tarjoaa tähän testatun kolmipäiväisen Työ ja ikä- valmennusohjelman, joka on tarkoitettu organisaatioiden esimiehille ja työntekijöille. Suomeen tulisi kouluttaa em. valmennusohjelman avulla noin 300–500 "ikävalmentajaa", jotka voisivat toimia työmarkkinoiden asiantuntijoina ikäkysymyksissä. Valmennuksen rahoitukseen tarvittaisiin esim. Työn ja yrittämisen politiikkaohjelman tuki.
5. Ikäjohtaminen tarjoaa käytännössä testatun keinon eri sukupolvien työhön osallistumisen ja tuloksellisuuden parantamiseksi. Eri-ikäisten hyvällä johtamisella voidaan edistää henkilöstön työhyvinvointia ja organisaation tuottavuutta. Eri-ikäisten erilaiset voimavarat saadaan käyttöön. Ikäjohtaminen integroidaan yrityksen johtamisjärjestelmiin ja osaksi strategista johtamista. Ikäjohtaminen tarjoaa uuden ja tehokkaan keinon selvitä johtamisen vaikeista haasteista.
6. Työkyky on työntekijän tärkein pääoma ja yrityksen menestystekijä. Työkyky on yksilön voimavarojen (terveys, osaaminen, arvot) ja työn (vaatimukset, organisointi, esimiestyö) välinen vastaavuus. Ikääntyminen muuttaa ihmisen voimavaroja ja globalisaatio sekä uusi teknologia muuttavat työelämää. Työn ja ihmisen voimavarojen vastaavuus heikkenee iän myötä, ellei sitä rakenneta kestäväälle pohjalle.
7. Työkyvyn heikkeneminen 45-ikävuoden jälkeen maksaa Suomelle yli 800 miljoonaa euroa vuodessa. Yrityksille huono tasapaino yksilön voimavarojen ja työn välillä maksaa 10–15-kertaisesti verrattuna hyvän työkyvyn turvaamaan tasapainoon.
8. Työkykyyn voidaan vaikuttaa, iästä riippumatta. Työkyky tehdään dynaamisesti muuttuvassa työelämän toimintaympäristössä yhdessä työnantajan ja henkilöstön kanssa. Kumpikaan ei voi sitä yksin tehdä.
9. Testatut työkyvyn edistämismallit ovat olemassa, mutta niiden monipuolisuus ja teho eivät ole olleet riittäviä. Investoinnit työkykyyn ovat osoittautuneet kannattaviksi. Sairauspoissaolot ja työkyvyttömyyskustannukset ovat vähentyneet ja tuottavuus parantunut. Suomeen tarvitaan kestäväää työkykypolitiikkaa, joka koordinoi ja jakaa vastuun eri toimijoiden (yksilö, yritys, yhteiskunta) välillä sekä hyödyntää työelämän hyviä käytäntöjä ja tehostaa niiden levittämistä.
10. Ikääntyvä työvoima ei ole yrityksille sen kalliimpaa kuin nuorempi työvoima, kun kaikki työvoimakustannukset huomioidaan. Kokemattomuus sen sijaan maksaa. Tuottavuus ei ole myöskään tutkimusten mukaan iästä kiinni. Tuottavuus on kiinni siitä osataanko työ organisoida siten, että kaikki sukupolvet voivat olla tuottavia. Ikääntymiseen liittyvät yritystaloudelliset vääristymät on korjattava.

11. Kaikki sukupolvet tarvitsevat joustoja työelämässä, mutta eri syistä. Myös yritykset tarvitsevat tuotannollisia joustoja. Joustojen työelämä on ollut merkittävä apu myös ikääntyvälle työvoimalle. Joustot eivät kuitenkaan tavoita kaikkia eivätkä ole vielä riittävän monipuolisia ikääntymisen näkökulmasta. Joustoja tarvitaan terveyden, toimintakyvyn, osaamisen, arvojen, työkuorman, esimiestyön ja elämäntilanteen muutosten seurauksena. Työaikajoustojen rinnalle tarvitaan joustoja myös itse työn sisältöön ja työn suorittamiseen. Näillä toimenpiteillä saadaan myös eri sukupolvien vahvuudet paremmin käyttöön.
12. Työmarkkinoiden joustamattomuus tulee kalliiksi. Poissaolot lisääntyvät ja työkyvyttömyyskustannukset nousevat. Kustannustehokkuus laskee ja tuottavuus heikentyy. Työntekijät eivät sitoudu ja työn laatu kärsii. Työvoimapula tarkoittaa toisaalta työntekijöiden markkinoita. Ikäjohtamisella vastataan sukupolvien tarpeisiin ja mahdollisuuksiin ja luodaan yrityksestä houkutteleva työantaja.
13. Jokaisella ihmisellä tulee olla oikeus vanhentua työelämässä. Työmarkkinat eivät voi muuttaa ihmisen luonnollisia vanhenemisprosesseja vaan niiden tulee sopeutua evoluution lainalaisuuksiin. Onnistunut vanheneminen työelämässä on valtaosalle työntekijöitä mahdollista. Se edellyttää kuitenkin työelämän laadullista kehittämistä ja sitä edistävää hyvää johtamista, joka osaa ottaa huomioon sekä eri sukupolvien vahvuudet että elämänkulun eri vaiheisiin liittyvät tarpeet ja mahdollisuudet. Ikä on voimavara työmarkkinoilla, mikäli on viisautta ja halua sen hyödyntämiseen.

5.7 Päätelmät ja politiikkasuositukset

Edessä oleva taloudellinen taantuma voi vähentää työvoiman tarvetta ja siirtää työvoimapuula vuosilla eteenpäin. Uhkana on, että työvoimaa irtisanotaan tai siirretään esimerkiksi työtömyysputkeen vanhan käytännön mukaisesti. Irtisanomiset kohdistuvat helposti ikääntyvään työvoimaan. Suomen maailmakuulut ja kansainvälisesti palkitut hyvät ikäkäytännöt työelämässä menettävät helposti uskottavuuttaan. Samalla eläkejärjestelmän uudistus menettää merkitystään ja tehoaan - työurat eivät pitene eikä eläkkeelle siirtymisikä nouse toivotulla tavalla. Työllisyysasteet laskevat ja huoltosuhde vaikeutuu.

Politiikkasuositus 1: Ikääntyvien irtisanomiskynnystä on nostettava ja irtisanomissuojaa parannettava

Ikääntyvien työntekijöiden asemaan työmarkkinoilla vaikuttavat erityisesti työmarkkinajärjestöt. Vuonna 1989 työmarkkinaosapuolet sopivat ns. työkykyä ylläpitävästä toiminnasta, joka saikin osaltaan aikaan merkittävän edistyksen ikääntyvien työntekijöiden jaksamisessa työelämässä. Viime vuosina tämä työpaikkojen toiminta on muuntautunut laadullisempaan suuntaan ja työhyvinvointitoiminnaksi. Hyvien ja uusien käytäntöjen juurruttaminen ja leviäminen työpaikoilla tarvitsee nyt uuden myötätuulen purjeisiin. Uudet painotukset tulisi kohdistaa eri sukupolvien hyvään johtamiseen, johon kuuluu elämänvaiheen parempi huomioon ottaminen, sekä monipuolisten joustojen hyödyntäminen sekä tuottavuuden että työhyvinvoinnin turvaamiseksi.

Politiikkasuositus 2: Työmarkkinajärjestöt sopivat Työhyvinvointifoorumissa ja Tuottavuuden Pyöreässä Pöydässä uusista yhteisistä toimenpiteistä ikääntyvien työntekijöiden aseman parantamiseksi työmarkkinoilla

KIRJALLISUUS

- Ahonen, G.: Ikääntymisen haittojen lieventämisen liiketaloudelliset kustannus-hyötyvaikutukset. Kirjassa: Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö, liiteosa 1996:14. Työministeriö, Helsinki 1996, 33–59.
- Costa, G., Goedhard, WJA., Ilmarinen, J. (ed.): Assessment and promotion of work ability, health and well-being of ageing workers. International Congress Series 1280. Elsevier, The Netherlands 2005.
- Gould, R., Ilmarinen, J., Järvisalo, J., Koskinen, S. (toim.) Työkyvyn ulottuvuudet. Terveys 2000-tutkimuksen tuloksia. Eläketurvakeskus, Kansaneläkelaitos, Kansanterveyslaitos, Työterveyslaitos, Helsinki, 2006
- Husman, P.: Työkyky-barometrin tuloksia. Raportissa J. Ilmarinen ja T. Hussi (toim.) Työhön osallistuminen ja työllisyyden kehitys, Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki, 2008
- Ilmarinen, J.: Ikääntyvä työntekijä Suomessa ja Euroopan unionissa. Tilannekatsaus sekä työkyvyn, työllistävyyden ja työllisyyden parantaminen. Työterveyslaitos, Sosiaali- ja terveysministeriö, Työministeriö, Helsinki 1999.
- Ilmarinen, J., Louhevaara, V. (eds.): FinnAge - Respect for the aging: action programme to promote health, work ability and well-being of ageing workers in 1990–96. People and Work, Research reports 26. Finnish Institute of Occupational Health, Helsinki 1999.
- Ilmarinen, J., Lähteenmäki, S., Huuhtanen, P. (toim.): Kyvyistä kiinni. Ikäjohtaminen yritysstrategiana. Talentum, Helsinki 2003.
- Ilmarinen, J., Tuomi, K.: Past, present and future of work ability. In: Past, present and future of work ability. Ed. by J Ilmarinen, S Lehtinen. People and Work, Research Reports 65. Finnish Institute of Occupational Health, Helsinki 2004, 1–25.
- Ilmarinen, J., Tuomi, K., Klockars, M.: Ikääntyminen ja työkykyindeksin muutokset. Kirjassa: Ikääntyvä työntekijä v. 1981–92. Toim. K Tuomi. Työ ja ihminen, Tutkimusraportti 2. Työterveyslaitos, Helsinki 1995, 95–117.
- Ilmarinen, J.: Pitkää työuraa. Ikääntyminen ja työelämän laatu Euroopan unionissa. Työterveyslaitos ja Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2006
- Ilmarinen, J., Hussi, T (toim.). Työhön osallistuminen ja työllisyyden kehitys. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki, Julkaisuja 2008:20
- Ilmarinen, J., Tuominen, E., Lundell, S. ym (toim.) Työ ja ikä-valmennusohjelma. Työterveyslaitos, painossa
- Juuti, P.: Ikäjohtaminen. JTO-tutkimuksia nro 13. Työministeriö, Ikäohjelma 1998-2002, Helsinki 2001.
- Kaseva, H. Työmarkkinoille osallistuminen 1991–2011 .Raportissa: Ilmarinen J, Hussi T (toim.). Työhön osallistuminen ja työllisyyden kehitys. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki, Julkaisuja 2008:20
- Leppänen, A., Elo, A-L., Ilmarinen, J. ym.: Parempaa työkykyä tavoittelemassa. Kolmivuotisen työkyky-ohjelman evaluointi. Työ ja ihminen, Tutkimusraportti 19. Työterveyslaitos, Helsinki 2001.
- Myrskylä, P.: Väestön kehityksestä lähivuosina. Raportissa: Ilmarinen J, Hussi T (toim.). Työhön osallistuminen ja työllisyyden kehitys. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki, Julkaisuja 2008:20.
- Näsman, O.: Company-level strategies for promotion of well-being, work ability and total productivity. In: Aging and work. Ed. by M Kumashiro. Taylor & Francis, London and New York 2003, 117–184.
- Näsman, O., Ahonen, G.: The DalBo-project: The economics of maintenance of work ability. In: Aging and Work 4. Ed. by WJA Goedhard. Healthy and productive aging of older employees. The Hague, The Netherlands 1999.
- Näsman, O., Ilmarinen, J.: Metal-Age: A process for improving well-being and total productivity. In: Experimental Aging Research, USA 24 (1999) 4.
- Peltomäki, P., Viluksela, M., Hiltunen, M-L. ym.: Työkyky-barometri. Työkykyä ylläpitävä ja esitävä toiminta suomalaisilla työpaikoilla vuonna 2001. Työterveyslaitos ja Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2002.

- Pohjonen, T.: Perceived work ability and physical capacity of home care workers. Effects of the physical exercise and ergonomic intervention on factors related to work ability. Academic dissertation. Kuopio University Publications D. Medical sciences 260, Kuopio 2001.
- Reina-Knuutila, U.: Ikä, työkyky ja tuottavuus. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2001:2. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 2001.
- Spirduso, WW.: Job performance of the older worker. In: Physical dimensions of aging. Chapter 13. Ed. by WW Spirduso. Human Kinetics, Champaign, ILL 1995, 367–387.
- Taylor, P.: New policies for older workers. Transitions after 50 series. The Policy Press, Southampton 2002.
- Tuomi, K. (toim.): Ikääntyvä työntekijä v. 1981-92. Työn, elämäntyylin, terveyden ja työkyvyn muutokset. Kyselytutkimus. Työ ja Ihminen, Tutkimusraportti 2. Työterveyslaitos, Helsinki 1995.
- Tuomi, K. (ed.): Eleven-year follow-up of aging workers. Scand J Work Environ Health 23 (1997),1.
- Tuomi, K., Huuhtanen, P. & Nykyri, E.: Promotion of work ability, the quality of work and retirement. Occup Med 51 (2001):5, 318–324.
- Tuominen, E.: Työstä eläkkeelle. Raportissa: Ilmarinen J, Hussi T (toim.). Työhön osallistuminen ja työllisyyden kehitys. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki, Julkaisuja 2008:20.
- Työterveyslaitos: Ikäjohtamista kehittämään. Työkirja. Helsinki 2003.
- Työterveyslaitos: Piirainen ym. Työ ja terveys - haastattelututkimus., Taulukkoraportti, Helsinki 2003
- Työturvallisuuskeskus: Seniorit työssä. Ikääntyvän henkilöstön työkyky ja sen taloudellinen merkitys. Työturvallisuuskeskus, Helsinki 2000.
- Vahtio, E-L.: Rekrytointi, ikä ja ageismi. Työpoliittinen tutkimus nro 244. Työministeriö, Helsinki 2002.

6 IKÄÄNTYMINEN, JULKISEN TALOUDEN MENOPAINHEET JA HYVINVOINTIVALTION POLIITTINEN KESTÄVYYS

Jaakko Kiander

Tiivistelmä

Väestön odotettavissa oleva ikärakenteen muutos ja eläkeläisväestön voimakas kasvu kasvatavat julkisia menoja – sekä eläke- että hoito- ja hoivamenoja – suhteessa ennakoitavissa olevaan kokonaistuotannon arvoon. Ikääntyminen on tämän vuoksi haaste suomalaiselle hyvinvointivaltiolle ja sen rahoitukselle. Suomen kansantalouden ja julkisen talouden voi kuitenkin arvioida selviävän hyvin tästä haasteesta. Tätä arviota tukevat Suomen verraten suotuisa väestökehitys ja julkisen talouden hyvä tilanne. Suhteellisen korkean syntyvyyden ja nettomaahanmuuton vuoksi työikäinen väestö ei supistu kovin merkittävästi näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa. On myös syytä uskoa, että Suomi vähitellen saavuttaa muiden Pohjoismaiden tason työllisyysasteessa, jolloin työllisyys ei supistuisi lainkaan väestön ikääntymisestä huolimatta. Tämä edellyttää onnistunutta talouspolitiikkaa, aktiivista työvoimapolitiikkaa ja työurien pidentymistä.

Suomen julkinen talous on varautunut hyvin väestön ikääntymisen tuomiin menopaineisiin julkisen sektorin suuren nettovarallisuuden ja rakenteellisen tuloylijäämän avulla. Kasvava nettovarallisuus lisää julkisen sektorin netto-omaisuustuloja pitkälle tulevaisuuteen, mikä omalta osaltaan lisää taloudellista liikkumavaraa. Väestön ikääntyminen ja työvoiman muuttuminen aiempaa niukemmaksi johtavat todennäköisesti myös funktionaalisen tulonjaon muutoksen työtulojen hyväksi sekä omaisuus- ja eläketulojen bkt-osuuksien kasvuun, joiden seurauksena veropohja tulee kasvamaan nopeammin kuin kokonaistuotanto. Tämän ansiosta verotulojen bkt-osuus tulee kasvamaan vaikka veroperusteita ei kiristettäisi. Tämä helpottaa osaltaan julkisen talouden menopaineiden hoitamista.

Hyvinvointivaltion poliittisen kestävyyskannalta väestön ikääntyminen tuo uusia haasteita. Eläkeläisväestön osuuden kasvu äänestäjäkunnassa voi kasvattaa poliittista painetta eläke- ja hoivamenojen kasvattamiseen, mikä voi lisätä nuorempien ikäluokkien verotaakkaa. Toistaiseksi tällaisesta ei ole kuitenkaan ollut havaintoja. Toinen riski liittyy hyvinvointivaltion legitimitettiin ja sen antamien lupauksen uskottavuuteen. On mahdollista, että varsinkin ansiotason nousun nopeutuessa sosiaaliturvaetuksien suhteellinen arvo jää nopeasti jälkeen työikäisen väestön tulokehityksestä. Tämä murentaa vähitellen luottamusta nykyiseen sosiaaliturvaan. Vastaavasti yhteiskunnan kyvyttömyys tai haluttomuus sijoittaa riittävästi resursseja ikäihmisten hoivaan ja palveluihin rapauttaa uskon julkisen vallan lupauksiin ja johtaa asteittain julkisten palvelujärjestelmien marginalisoitumiseen.

6.1 Johdanto

6.1.1 Keskustelu ikääntymisen vaikutuksista

Suomessa on keskusteltu vakavaan sävyyn tulossa olevasta väestön ikääntymisestä ja sen julkiselle taloudelle aiheuttamista ongelmista jo pitkään, ainakin 1990-luvun puolivälistä lähtien. Julkisuudessa on esitetty runsaasti erilaisiin skenaariolaskelmiin perustuvia ja enimmäkseen synkkiä arvioita ikääntymisen tuomista menopaineista. Skenaariolaskelmat perustuvat

väistämättä erilaisiin mekaanisiin ja yksinkertaistaviin oletuksiin, ja yhdistettynä lähtöoletukseen väestön ikärakenteen suhteellisen nopeasta muutoksesta ne tuottavat usein tuloksia, jotka antavat aiheutta huoleen. Ikääntyminen nostaa julkisten sosiaalimenojen bkt-osuutta tulevien vuosikymmenien aikana ja tämä näyttää johtavan asteittain pahenevaan julkisen talouden alijäämään viimeistään 2020-luvulla. Tällaisilla näkymillä on perusteltu politiikkatoimia, joilla on toisaalta heikennetty tulevia eläke-etuuksia ja toisaalta taas pyritty pidentämään työuria.

Tässä raportissa monipuolistetaan kuvaa väestön ikääntymisen taloudellisista seurauksista huomioimalla joukko sellaisia todennäköisiä muutoksia, jotka tulevat vaikuttamaan myönteisesti talouden rakenteeseen, julkisen talouden tuloihin ja menoihin. Historiaa ja erityisesti väestöhistoriaa ja julkisen talouden toteutunutta kehitystä tarkastelemalla voidaan havaita, että odottamattomia muutoksia tapahtuu aina ja että suuriinkin muutoksiin voidaan sopeutua. Tämän vuoksi on syytä otaksua, että tälläkään kertaa väestön ikärakenteen muutoksen tapainen kehitystrendi ei johda kestävämmiin kehityskulkuihin vaan pikemminkin käynnistää taloudessa erilaisia tasapainottavia sopeutumisreaktioita. Seuraavassa yritämme hahmotella niitä. Tärkein muutostekijä on oletus siitä, että Suomi lähestyy vähitellen muita Pohjoismaita väestö- ja työllisyyskehityksen suhteen.

Raportti pohjautuu tulevaisuusskenaarioon, joka sisältää kvantitatiivisia arvioita demografisen muutoksen aikaansaamista taloudellisista takaisinkytkennöistä (kulutus ja säästäminen, funktionaalinen tulonjako, tuottavuus ja reaalipalkat) sekä paranevan terveydentilan ja työkyvyn suomista taloudellisista mahdollisuuksista. Aiempaa monipuolisempi ja myönteisempi kuva väestön ikääntymisen taloudellisista vaikutuksista voi auttaa ymmärtämään paremmin nykyisen sukupolvisopimuksen kannalta kriittisenä pidettyjä takaisinkytkentöjä – ts. tekijöitä, joiden avulla voidaan hahmottaa hyvinvointivaltion pohjana olevan yleisesti hyväksytyn huolenpitolupauksen poliittista kestävyyttä. Tällaisia ovat nuorempien ikäluokkien maksuhalukkuutta, varallisuuden kasautuminen vanhoille ikäluokille sekä mahdollinen tulevaisuuden vanhuspenituloisuus ja köyhyys.

6.1.2 Voiko poliittinen kestävyys muodostua ongelmaksi?

Hyvinvointivaltio perustuu ajatukseen yhteisvastuusta ja lupaukseen siitä, että työiässä olevat ikäluokat rahoittavat lasten ja eläkeikäisten toimeentulon ja hoivatarpeen. Tällainen lupaus – vaikka se onkin osittain implisiittinen ja uskonvarainen – asettaa kysymyksen hyvinvointivaltion taloudellisesta kestävydestä. On mahdollista, että talouden kantokyky ei riitä kaikkien tulevaisuuteen ulottuvien maksusitoumusten hoitamiseen. Tämän vuoksi julkisen talouden pitkän ajan kestävydestä kannetaan perusteltua huolta. Toisaalta hyvinvointivaltion kestävyteen liittyy myös sosiaalisia ja poliittisia puolia.

Sosiaalinen kestävyys voi murentua esimerkiksi liian suurten tuloerojen vuoksi, jolloin hyvinvointivaltio tosiasiallisesti murenee. Poliittista kestävyyttä uhkaavat taas mahdollinen eri sukupolvien tai eri yhteiskuntaryhmien erilainen kohtelu sekä kasvava maksurasitus suhteessa saatuihin etuihin, jotka voivat heikentää veronmaksuhalukkuutta tai johtaa jopa aktiiviväestön maastamuuttoon. Onkin selvää, että hyvinvointivaltion poliittisen kestävyuden kannalta väestön ikääntyminen tuo uusia ja merkittäviä haasteita. Eläkeläisväestön osuuden kasvu äänestäjäkunnassa voi kasvattaa poliittista painetta eläke- ja hoivamenojen kasvattamiseen,

mikä voi puolestaan lisätä nuorempien ikäluokkien verotaakkaa. Toistaiseksi tällaisesta ei tosin ole ollut havaintoja.

Toinen riski liittyy hyvinvointivaltion legitimitettiin ja sen antamien lupauksen uskottavuuteen. On mahdollista, että varsinkin ansiotason nousun nopeutuessa sosiaaliturvaetuuksien suhteellinen arvo jää nopeasti jälkeen työikäisen väestön tulokehityksestä. Tämä murentaa vähitellen luottamusta nykyiseen sosiaaliturvaan. Vastaavasti yhteiskunnan kyvyttömyys tai haluttomuus sijoittaa riittävästi resursseja ikäihmisten hoivaan ja palveluihin rapauttaa uskon julkisen vallan lupauksiin ja johtaa asteittain julkisten palvelujärjestelmien marginalisoitumiseen.

6.1.3 Kuinka suuri on väestön ikääntymisen aiheuttama haaste?

Suomalainen poliittinen retoriikka, joka on mieltynyt synkistelyyn, pitää usein lähivuosikymmenien odotettavaa väestökehitystä ennennäkemättömän suurena haasteena, josta selviäminen on vaikeaa. Tällaista arviota voi kuitenkin pitää vahvasti liioittelevana. Suomalainen yhteiskunta on viimeisen runsaan sadan vuoden aikana käynyt läpi monia paljon suurempia ja vaikeampia haasteita ja selvinnyt niistä kohtalaisella menestyksellä.

Väestön ikääntymisen pelätään johtavan työikäisen väestön supistumiseen. Tämä on mahdollista mutta ei ennennäkemätöntä. Suomi menetti sotien takia vuosina 1918 ja uudelleen 1939–1945 runsaasti parhaassa työiässä ollutta väestöä. Talous toipui tästä yllättävän nopeasti. Vastaavia joskin vielä suurempia kumulatiivisia väestöllisiä suoneniskuja olivat suuret muuttoliikkeet Pohjois-Amerikkaan 1890–1914 ja Ruotsiin 1965–1975. Näiden väestöshokkien lisäksi julkinen talous on joutunut ikääntymistä suurempien haasteiden eteen paitsi sota-aikoina niin myös 1930-luvun pulavuosina, sotakorvauksia maksettaessa 1945–1953 sekä 1990-luvun suuren laman aikana. Tällaisiin ongelmiin verrattuna se, että hyvinvoinnin kasvun myötä suuret ikäluokat elävät pidempään kuin heidän edeltäjänsä, tuskin tulee muodostamaan ylikäymättömiä vastoinikäymiä yhteiskunnalle tai julkiselle taloudelle. Muutos tulee lähinnä merkitsemään sitä, että Suomen julkinen sektori, joka tähän asti on ollut pienempi kuin muissa Pohjoismaissa, lähestyy eri suhdeluvuilla mitattuna vähitellen sitä tilaa, missä muut Pohjoismaat ovat olleet jo pitkään – ja ilman suuria ongelmia.

Työvoimapulan uhka ei välttämättä myöskään toteudu. Suomessa on muutaman kerran mu-rehdittu orastavaa työvoimapulaa (1970-luvun alussa, 1980-luvun lopussa ja vuosina 2007–2008), mutta pula on äkkiä väistynyt ja tilalle on tullut työttömyys. Suomi onkin lähes koko modernin historiansa ajan – aina 1800-luvun alkupuolelta lähtien – ollut maa, jossa ongelmana on ollut työvoiman liikatarjonta ja vajaatyöllisyys eikä suinkaan työvoimapula. Keskeinen syy tähän on ollut muita länsimaita myöhempi rakennemuutos, josta ovat seuranneet tilatoman väestön ongelmat, poliittinen levottomuus, laaja maastamuutto ja toistuvat työttömyyskaudet. Markkinataloudella on myös omat mekanisminsa, joiden avulla pulat voidaan välttää. Niukkuus työvoimasta nostaa palkkatasoa, mikä johtaa toisaalta työvoiman käytön rationalisointiin ja työtä korvaavan teknologian kehittymiseen (ja siten tuottavuuden kasvuun) ja toisaalta työperäisen maahanmuuton kasvuun.

6.2 Ikääntymisen vaikutus työmarkkinoihin ja julkiseen talouteen

Väestön odotettavissa oleva ikärakenteen muutos ja eläkeläisväestön voimakas kasvu kasvattavat julkisia menoja – sekä eläke- että hoito- ja hoivamenoja – suhteessa ennakoitavissa olevaan kokonaistuotannon arvoon. Ikääntyminen on tämän vuoksi haaste suomalaiselle hyvinvointivaltiolle ja sen rahoitukselle. Meno-osuuden nousu merkitsee sitä, että julkisen talouden nykyinen ylijäämä voi kääntyä krooniseksi alijäämäksi, elleivät verotulot kasva. Koska verotulojen kasvattamista verotusta kiristämällä ei pidetä toivottavana tai mahdollisena, näyttäytyy tämä näkymä uhkana hyvinvointivaltiolle: julkisia menoja on jossain vaiheessa leikattava, jotta alijäämäisyys voitaisiin estää.

Suomen kansantalouden ja julkisen talouden voi kuitenkin arvioida selviävän hyvin tästä haasteesta. Tätä arviota tukevat Suomen verraten suotuisa väestökehitys ja julkisen talouden hyvä lähtökohtainen tilanne. Suhteellisen korkean syntyvyyden ja nettomaahanmuuton vuoksi työikäinen väestö ei supistu kovin merkittävästi näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa. Tässä suhteessa Suomi tulee poikkeamaan edukseen useimmista muista Euroopan maista, joissa syntyvyys on selvästi alhaisemmalla tasolla. Suomen julkisella sektorilla – lähinnä työeläke-rahastoilla – on myös suuret nettosijoitukset, jotka auttavat julkista taloutta sopeutumaan tuleviin haasteisiin. Seuraavassa tarkastellaan kvantitatiivisesti menopaineisiin vaikuttavia tekijöitä.

6.2.1 Väestökehitys

Virallisen väestöennusteen mukaan Suomen työikäinen väestö supistuisi nykytasoltaan vajaalla 10 prosentilla vuoteen 2030 mennessä, jolloin työikäisten määrä olisi noin 3,2–3,3 miljoonaa. On kuitenkin mahdollista (ja jopa todennäköistä), että syystä tai toisesta työikäisen väestön määrä supistuu ennakoitua enemmän tai ei supistu lainkaan vaan pysyy ennallaan. Pitkän ajan väestöennusteet ovat yhtä epätarkkoja kuin muutkin ennusteet. Kaikki aiemmat väestöennusteet ovat osoittautuneet virheellisiksi ja useimmat 1900-luvulla tehdyt ennusteet ovat voimakkaasti aliarvioineet toteutunutta väestökehitystä. Vanhempien ennusteiden mukaan Suomen väestön ei olisi pitänyt koskaan ylittää 5 miljoonaa rajaa.

Tällä hetkellä merkittävin tulevaan kehitykseen vaikuttava tekijä näyttäisi oleva maahanmuuttajaväestön nopea kasvu. Jo toteutuneen kehityksen pohjalta voidaankin pitää realistisena myös sitä mahdollisuutta, että työikäinen väestö ei supistukaan vaan pysyy muuttumattomana. Tämä on paitsi mahdollista myös tämän hetkisen tiedon pohjalta todennäköistä, koska Suomeen suuntautuu laaja muuttoliike ja on syytä uskoa sen jatkuvan myös tulevaisuudessa.

Työikäisen väestön pysyminen lähes muuttumattomana edellyttäisi nettomaahanmuuttoa, joka olisi suuruudeltaan noin 10 000–20 000 henkeä vuodessa (riippuen siitä kuinka paljon työikäisten muuttajien mukana tulee muita perheenjäseniä). Viime vuosina Suomeen suuntautunut muuttoliike on ollut tätä suuruusluokkaa. Vuoteen 2030 mennessä tällainen muuttoliike nostaisi ulkomailla syntyneen väestön osuuden koko väkiluvusta vajaaseen 10 prosenttiin eli tasolle, joka Ruotsissa saavutettiin jo kauan sitten. Onkin perusteltua olettaa, että väestö kasvaa enemmän kuin virallinen väestöennuste ennakoii, ja että tämän kasvun ansiosta työikäisen väestön määrä tulee säilymään kantaväestön ikääntymisestä huolimatta lähes muuttumattomana vuoteen 2030 asti. Tämän jälkeen työikäinen väestö alkaa todennäköisesti kasvaa uudelleen.

Taulukko 1 Väestökehitys (milj. henkeä) ja huoltosuhde.

	1990	2000	2010	2020	2030
Koko väestö	5,0	5,2	5,4	5,6	5,8
Työikäinen väestö	3,3	3,4	3,5	3,5	3,6
65-vuotta täyttäneet	0,8	0,9	1,0	1,2	1,3
Huoltosuhde	24 %	26 %	29 %	34 %	36 %

Ikärakenteen muutoksen pelätään usein johtavan työvoimapulaan. Tämä uhka on kuitenkin todennäköisesti liioiteltu. Maahanmuuton kehitys näyttää ennakoivan sitä, että työikäinen väestö ei suuriakaan supistu. Tämän lisäksi työmarkkinoiden sopeutumista uuteen tilanteeseen helpottaa se, että nykyinen (vuosien 2006–2008 keskimääräinen) noin 70 prosentin työllisyysaste (eli työllisten osuus työikäisistä) on selvästi potentiaalisen työllisyyden alapuolella. Väestön ikääntyessä ja työvoiman muuttuessa niukemmaksi myös nyt käyttämättä olevat suhteellisen laajat työvoimaresurssit voidaan ottaa käyttöön. Markkinataloudessa, jossa työvoiman kansainvälinen liikkuvuus on suhteellisen vapaata, työvoiman tarjonta reagoi työvoiman kysyntään. Tällöin kokonaistyöllisyyden ei välttämättä tarvitse supistua lainkaan nykyiseltä tasoltaan. Tällaisen kehityksen edellytys on se, että Suomi vähitellen saavuttaa muiden Pohjoismaiden tason työllisyysasteessa. Tämä edellyttää onnistunutta talouspolitiikkaa, aktiivista työvoimapolitiikkaa ja työurien pidentymistä, mutta ei ole lainkaan mahdotonta.

6.2.2 Työllisyyden kehitys

Työpanoksen kehitys riippuu työikäisen väestön määrän lisäksi väestön työhönosallistumisasteesta ja työttömyydestä. Nämä muuttujat määrittävät työllisyysasteen ja kokonaistyöllisyyden. Osallistumisasteeseen vaikuttavat työllistymismahdollisuuksien lisäksi myös sosiaali- ja verojärjestelmien tarjoamat kannustimet – esimerkiksi mahdollisuus varhaiseen eläköitymiseen alentaa ikääntyneiden työvoimaan osallistumista. Työllisyysaste kertoo sen, kuinka suuri osa työikäisestä väestöstä on töissä. Työllisyysasteeseen vaikuttavat osallistumisaste ja työttömyysaste. Historiallisesti osallistumisaste on Suomessa vaihdellut 70 ja 80 prosentin välillä ja työttömyysaste 2 ja 17 prosentin välillä. Työllisyysasteen vaihteluväli on ollut 60–75 prosenttia. Tulevaisuuden osalta on perusteltua olettaa, että osallistumisaste jatkaa nousuaan ja 2020-luvulle tultaessa saavuttaa noin 80 prosentin tason. Osallistumisastetta nostavia tekijöitä ovat toisaalta työikäisen väestön koheneva terveydentila ja siitä seuraava parempi työkyky ja toisaalta työvoiman kysynnän kasvu, johon työvoiman tarjonta reagoi kaikissa ikäryhmissä positiivisesti. Tällaisesta kehityksestä on runsaasti näyttöä jo vuosilta 1995–2008.

Jos työttömyysaste onnistutaan alentamaan lähelle rakenteellisen työttömyyden tasoa ja pitämään siellä, työttömyysaste voi keskimäärin asettua 4 prosentin tuntumaan; tällöin todellinen työttömyysaste voisi eri suhdannevaiheiden aikana vaihdella esimerkiksi 2,5 ja 5,5 prosentin välillä. Tämä merkitsisi sitä, että työllisyysaste voisi Suomessa vähitellen kohota keskimäärin yli 75 prosentin tasolle. Työllisyyden taso ei näin ollen näyttäisi supistuvan Suomessa lainkaan väestön ikärakenteen muutoksen seurauksena.

Tällainen arvio tarkoittaa sitä, että Suomi työmarkkinoiden osalta saavuttaisi vähitellen sen tason, joka muissa Pohjoismaissa on vallinnut jo 1970-luvulta lähtien, ja joka vastaa tämän hetken tilannetta useissa Suomeen nähden vertailukelpoisissa korkean työllisyyden maissa (tällaisia ovat Pohjoismaiden lisäksi Sveitsi, Itävalta, Hollanti, Australia). Näiden maiden tason saavuttamista ei voi pitää erityisen utopistisena tavoitteena; pikemminkin pitäisi keksiä perus-

teluja sille oletukselle, että Suomi poikkeaisi pysyvästi näiden muuten hyvin samankaltaisten maiden kehityksestä.

Työllisyysasteen nousu edellyttää työllisyyden nousua kaikissa ikäryhmissä. Välttämättömiä muutoksia ovat sekä yli 55-vuotiaiden työllisyysasteen nousu että keski-ikäisten miesten työllisyysasteen nousu. Naisten työllisyysaste on Suomessa varsin korkea kaikissa ikäryhmissä muihin maihin verrattuna. Työllisyysasteen nousu edellyttää lisäksi alueelliset erojen kaventumista. Tällä hetkellä korkea työllisyysaste on saavutettu Etelä-Suomessa ja Ahvenanmaalla. Varsinkin Itä- ja Pohjois-Suomen työllisyysasteet ovat matalia. Koko maan keskimääräinen työllisyysaste ei voi kohota 75 prosenttiin ellei myös heikon työllisyyden alueilla tapahdu kohentumista. On kuitenkin vaikea perustella sellaista vaihtoehtoa, että edes pitkällä aikavälillä tällaista kohentumista ei tapahtuisi.

Taulukko 2 Työvoima ja työllisyys, milj. henkeä.

	1990	2000	2010	2020	2030
Työikäinen väestö	3,3	3,4	3,5	3,5	3,6
Työvoima	2,55	2,55	2,7	2,75	2,85
Työllisyys	2,45	2,3	2,5	2,6	2,7
Työttömyys	0,1	0,25	0,2	0,15	0,15
Osallistumisaste	77 %	75 %	77 %	79 %	79 %
Työllisyysaste	74 %	68 %	71 %	74 %	75 %
Työttömyysaste	3 %	10 %	7 %	5 %	5 %

6.2.3 Työpanos, tuottavuus ja kokonaistuotanto

Työllisyysasteen lisäksi kansantalouden kokonaistyöpanokseen vaikuttaa keskimääräisen vuosityöajan kehitys. Perinteisesti vuosityöajat ovat lyhentyneet noin 0,1–0,2 prosenttia vuodessa. Tämä kehitys on johtunut asteittain tapahtuneesta ja kollektiivisesti sovitusta työaikojen lyhenemisestä. Länsimaissa on kuitenkin merkkejä tämän kehitystrendin taittumisesta. Yleisistä työajan lyhennyksistä ei ole sovittu juuri missään enää 1980-luvun jälkeen (Ranskan osin peruutettu päätös siirtymisestä 35-tuntiseen työviikkoon 1990-luvulla on poikkeus tästä säännöstä), ja Yhdysvalloissa keskimääräinen vuosityöaika on kasvanut viime vuosikymmenien aikana. Suomen osalta on kuitenkin odotettavissa, että hyvin todennäköiseltä vaikuttava osa-aikatyön yleistyminen (lähemmäksi muiden Pohjoismaiden tasoa) tulee asteittain alentamaan keskimääräistä vuosityöaikaa. Tällainen kehityskulku on huomioitu taulukossa 3, jossa arvioidaan työpanoksen tulevaa kehitystä.

Taulukko 3 Kokonaistuotannon määrä; 100 = vuoden 1990 taso.

	1990	2000	2010	2020	2030
Työllisyys	100	94	102	106	110
Työaika	100	98	97	96	94
Työpanos	100	92	99	102	103
Tuottavuus	100	134	172	210	244
Tuotanto	100	123	170	214	251
BKT/asukas	100	118	157	191	216

Tuotannon kehitys määräytyy työpanoksen ja työn tuottavuuden tulona. Koska väestö- ja työmarkkinakehitys tukee arviota työpanoksen pysymisestä tulevaisuudessa lähellä nykyistä tasoaan, muodostuu talouden kasvuvauhti hieman hitaammaksi kuin työn tuottavuuden kasvuvauhti.

Useissa julkisen talouden tulevaisuutta ennakoiduissa laskelmissa oletetaan työn tuottavuuden kasvun hidastuvan. Taulukon 3 lukujen taustalla on oletus siitä, että työn tuottavuus kasvaisi Suomessa vuosina 2000–2030 keskimäärin noin 2 prosenttia vuodessa, kuitenkin niin, että kasvu vähitellen hidastuisi, jolloin nopeamman kasvun vaihe ajoittuu jakson alkupäähän eli vuosiin 2000–2010. Tämän jälkeen tuottavuuden kasvuvauhti hidastuisi niin, että vuoden 2030 tienoilla työn tuottavuuden kasvuvauhdin oletetaan olevan vain noin yksi prosentti vuodessa (ks. taulukko 4). Tämä merkitsee sitä, että tuottavuuden kasvuvauhti hidastuu selvästi aiempaan verrattuna. 1900-luvulla tuottavuuden kasvuvauhti oli Suomessa enimmäkseen hieman yli 3 prosenttia vuodessa. Oletus tuottavuuden kasvun asteittaisesta hidastumisesta on sopusoinnussa teollisuusmaiden yleisen viimeaikaisen kehityksen kanssa. Monissa länsimaissa tuottavuuden kasvuvauhti on hidastunut selvästi 1970-luvun alun jälkeen ja 1990-luvulla tuottavuuden kasvu on painunut monissa maissa jo alle yhden prosentin. Tuottavuuden kasvuvauhti on hidastunut myös Suomessa vuoden 1995 jälkeen. Tuottavuuskasvun voi odottaa hidastuvan jatkossa myös siksi, että (1) tuotantorakenteen palveluvaltaistuminen jatkuu, (2) energian suhteellinen hinta nousee ja (3) Suomen talous on jo usealla alalla globaalin tuottavuusrintaman tuntumassa. Nämä tekijät vahvistavat myös toisiaan, mikä lisää tuottavuuden kasvuvauhdin hidastumisen todennäköisyyttä.

Taulukko 4 Tuottavuuden ja bkt:n kasvuvauhti, prosenttia

Periodi	Tuottavuus	BKT	Työpanos
1990–2000	3,0	2,25	- 0,75
2000–2010	2,5	3,25	0,75
2010–2020	2,0	2,25	0,25
2020–2030	1,5	1,60	0,10

6.3 Julkisen talouden odotettu kehitys

6.3.1 Julkiset menot

Julkisten menojen voi odottaa kasvavan suhteessa kokonaistuotantoon väestöllisen huoltosuhteen heikentymisen seurauksena. Ei ole kuitenkaan itsestään selvää, kuinka paljon menot kasvavat. Huoltosuhte eli eläkeikäisten ja työikäisten suhde heikkenee kun väestön ikääntyminen muuttaa ikäluokkien suhdetta, mutta huoltosuhteen muutos ei ole sama asia kuin hoivaa tarvitsevan vanhusväestön ja eläkeläisväestön suhde työllisten lukumäärään. Julkisten menojen suhteellinen nousupaine riippuu paitsi väestökehityksestä myös työllisyysasteesta ja tuottavuuden kasvusta sekä tietysti menoperusteista.

Menopainelaskelmien lähtökohdaksi on aina kiinnitettävä joukko taustaoletuksia. Ikääntymisen vaikutuksia tarkasteltaessa lähtökohtana on julkisten menojen jakaminen ikärakenteesta riippuviin julkisiin menoihin ja muihin, ikärakenteesta riippumattomiin julkisiin menoihin. Tämän lisäksi menot tulee erotella julkisesta velasta aiheutuviin korkomenoihin, työttömyydestä

aiheutuviin työttömyysmenoihin (työttömyyskorvaukset ja työvoimapolitiikan toimenpiteet) sekä muihin julkisiin menoihin.

Väestön ikärakenteesta riippuvia menoja ovat eläkemenot ja ikääntyneen väestön käyttämistä julkisista hoivapalveluista aiheutuvat sosiaali- ja terveysmenot. Eläkeikäiselle väestölle suunnattujen menojen voi olettaa kasvavan samaa tahtia tämän väestöryhmän kanssa.

Seuraavassa oletamme, että vuosina 2010–2030 julkisen sektorin maksamat sosiaaliset tulonsiirrot eläkkeitä lukuun ottamatta on sidottu palkkakehitykseen. Tällöin tulonsiirtojen yksikköhinta kohoaa samaa vauhtia kuin keskimääräinen palkkataso. Tällöin sosiaalimenojen bkt-osuus muuttuu vain silloin, kun eläkeläisten tai hoivaa tarvitsevan vanhusväestön väestöosuus muuttuu. Oletusta voidaan pitää hyvinvointivaltion kannalta nykytilan säilyttämisenä. Se turvaa tulonsiirtojen ja suhteellisen arvon ja palvelutarjonnan nykyisen volyymin säilymisen. Jos tulonsiirtoihin tehtäisiin vain inflaatiokorjaus, laskisi niiden suhteellinen merkitys reaali-palkkojen noustessa. Jos edes inflaatiotarkistuksia ei tehtäisi, johtaisi tulonsiirtojen nimellisarvon jäädyttäminen niiden sekä suhteellisen että reaalisen arvon asteittaiseen rapautumiseen. Oletus tulonsiirtojen (muiden kuin eläkkeiden, joilla on oma tarkasti määritelty indeksisidonnaisuutensa) sitomisesta palkkakehitykseen on tietysti rohkea, koska tällaista sääntöä ei ole noudatettu Suomessa 1980-luvun jälkeen. Käytännössä useimpiin tulonsiirtoihin on tehty vain inflaatiotarkistuksia, mikä on johtanut niiden heikkenemiseen suhteessa palkkojen kehitykseen.

Useimmissa julkisen talouden ennakoinneissa demografisen muutoksen aikaansaamaksi sosiaali- ja terveysmenojen bkt-osuuden kasvuksi arvioidaan 5-6 prosenttiyksikköä vuoteen 2030 mennessä. Koska edellä olemme arvioineet väestö- ja työllisyyskehityksen olevan verraten positiivista, jää näihin lukuihin perustuvassa laskelmassa julkisten sosiaali- ja terveysmenojen bkt-osuuden nousu 4 prosenttiyksikköön. Suurin osa tästä noususta johtuu eläkemenojen noususta. Suhteessa palkkasummaan eläkemenot nousevat noin 6 prosenttiyksikköä, minkä vuoksi palkoista perittäviä eläkemaksuja on nostettava tuntuvasti. Rahastoinnin takia nostotarve on kuitenkin vähemmän kuin 6 prosenttiyksikköä.

Julkisten palveluiden tason turvaaminen edellyttää palvelumenojen kasvattamista samaa vauhtia palkkakehityksen kanssa. Ainoa syy poiketa tästä säännöstä olisi se, että joissain palveluissa tapahtuisi merkittäviä tuottavuuden parannuksia esimerkiksi uuden teknologian tai toiminnan paremman organisoinnin avulla. Tutkimusten mukaan tällaista tuottavuuden kasvua on aiemmin (ainakin ajoittain) tapahtunut mutta se on ollut suhteellisen vähäistä, noin 0,3 prosenttia vuodessa. Nyt käsillä olevissa laskelmissa emme oleta tuottavuuden (eli työntekijää kohden laskettujen suoritteiden määrän) parantuvan lainkaan julkisessa palvelutoiminnassa. Sen sijaan julkisten palveluiden reaalin hinta nousee samaa vauhtia reaali-palkkojen ja talouden keskimääräisen tuottavuuskehityksen kanssa, minkä vuoksi palvelumenojen bkt-osuus pysyy lähes ennallaan, jos palvelujen volyymi ei kasva.

Oletus siitä, että julkisten hyvinvointipalveluiden tuottavuus ei kasvaisi lainkaan, on realistinen. Tämä johtuu lähinnä tuottavuuden mittaamiseen liittyvistä ongelmista. Julkisessa palvelutuotannossa (esim. opetuksessa ja hoitotyössä) tapahtuu yleensä tilastoitu tuottavuuden nousu silloin, kun asiakkaiden (oppilaiden tai potilaiden) määrä työpanosyksikköä kohden kasvaa. Tällainen muutos johtaa kuitenkin useimmiten palvelun laadun heikentymiseen eikä siten luonteeltaan ole aitoa tuottavuuden kasvua. Aitoa tuottavuuden kasvua tapahtuu esi-

merkiksi terveydenhoidossa jatkuvasti, kun otetaan käyttöön entistä parempia ja tehokkaampia hoitomenetelmiä. Useimmiten tuottavuusmittarit eivät kuitenkaan kykene huomioimaan niiden vaikutusta.

On selvää, että eläkemenot kasvavat samaa vauhtia eläkeläisten määrän kanssa. Sen sijaan ei ole yhtä selvää, että eläkeikäisen väestön hoivapalvelujen tarve kasvaisi yhtä nopeasti. Voidaan ajatella, että tulevaisuudessa vanhusväestö on terveempää ja parempikuntoista kuin nykyään, jolloin hoivapalvelujen tarve henkeä kohden voisi jonkin verran supistua. Jos esimerkiksi dementian lääkehoidossa saavutettaisiin merkittäviä edistysaskelia seuraavan 30 vuoden aikana, vanhusten laitoshoidon tarve vähenisi olennaisesti nykyisestä. Yksinkertaisuuden ja varovaisuuden vuoksi emme kuitenkaan huomioi tällaisia mahdollisuuksia vaan oletamme, että hoivapalvelujen määrä on suoraan verrannollinen vanhusväestön määrään myös tulevaisuudessa. Väestön ikääntymisen voi arvioida lisäävän henkilökuntatarvetta hoiva- ja hoitopalveluissa noin 30 000 hengellä vuoteen 2030 mennessä. Tästä aiheutuu nykyisellä kustannustasolla noin 1,2 miljardin euron lisäkulut julkiselle taloudelle. Summa on suuri, mutta suhteessa bkt:n arvoon se on kuitenkin vain 0,6 prosenttia, minkä lisäksi nousupaine jakaantuu pitkälle aikaperiodille. Sopeutumisen tähän ei pitäisi olla ylivoimaista.

Julkiset menot on seuraavassa jaoteltu väestön ikärakenteesta riippuviin eläke- ja terveysmenoihin, työttömyysasteesta riippuviin työttömyysmenoihin ja muihin menoihin. Muut menot sisältävät julkisen hallinnon, koulutuksen, elinkeinopolitiikan ja julkiset investoinnit sekä muut tulonsiirrot. Eläke- ja terveysmenojen kehitys perustuu ETK:n, VM:n ja STM:n arvioihin eläkemenoista (mitkä vuorostaan perustuvat väestöennusteeseen ja eläkkeiden reaaliarvon kehityssuunnusteeseen) ja työttömyysmenot taas edellä esitettyihin työttömyysasteisiin eri kehitysvaihtoehdoissa.

Kun tiedetään odotettavissa olevan väestön ikärakenteen muutoksen aiheuttama julkisten menojen reaalinousupaine ja kokonaistuotannon kehityksen aikaura, voidaan laskea julkisten sosiaali- ja terveysmenojen samoin kuin muidenkin menojen bkt-osuuksien odotettavissa oleva kehitys. Sosiaali- ja terveysmenojen bkt-osuus alkaa kasvaa vuoden 2010 jälkeen.

Julkisen kulutuksen, investointien ja tulonsiirtojen lisäksi tärkeän osan julkisista menoista muodostavat valtion velasta maksettavat korot ja työttömyydestä aiheutuvat menot. Vuonna 2000 työttömyys- ja korkomenojen bkt-osuus oli vielä huomattavan suuri eli noin 6 prosenttia. Vuoteen 2010 mennessä tämän osuuden voi arvioida alentuneen noin 3 prosenttiin ja jatkossa työttömyys- ja korkomenojen bkt-osuuden voi olettaa supistuvan vielä lisää, koska valtiontalouden ennakoitavissa oleva lievä ylijäämäisyys johtaa valtion velan ja siten myös velasta aiheutuvien korkomenojen bkt-osuuden tasaiseen laskuun.

Näillä oletuksilla päädytään siihen, että väestön ikärakenteen muutoksen seurauksena yhteenlaskettujen julkisten perusmenojen bkt-osuus nousisi nykytasoltaan vuoteen 2030 mennessä 3 prosenttiyksikköä. Muutos on vähemmän kuin julkisen sektorin rahoitusylijäämä vuosina 2006–2008. Korkomenojen bkt-osuuden laskun vuoksi kokonaismenojen bkt-osuus nousisi vain 2 prosenttiyksikköä.

Taulukko 5 Julkiset menot, prosenttia BKT:sta.

	1990	2000	2010	2020	2030
Sosiaali- ja terveysmenot	23,0	22,0	23,0	25,0	27,0
Tukipalkkiot	4,0	3,0	3,0	2,5	2,5
Työttömyysmenot	1,0	3,0	2,0	1,5	1,5
Muut menot	20,0	18,0	19,0	19,0	19,0
Perusmenot yhteensä	48,0	46,0	47,0	48,0	50,0
Korkomenot	2,0	2,5	1,5	1,0	0,5
Bruttomenot yhteensä	50,0	48,5	48,5	49,0	50,5

6.3.2 Julkisen sektorin tulot

Usein tehtävä perusoletus julkisen talouden tulevaa kehitystä ennakoitaessa on, että julkisen sektorin tulot tai veroaste pysyisivät suhteellisesti muuttumattomina. Oletus on perusteltu ja selkeä, koska sen ajatellaan seuraavan veroperusteiden muuttumattomuudesta, mutta se voi olla myös liian yksinkertaistava. Kokonaisveroasteen kehitys ei suoraan kerro sitä miten veroperusteet muuttuvat. Verotulojen bkt-osuus voi esimerkiksi kasvaa sen vuoksi, että yksityisen kulutuksen bkt-osuus kasvaa, jolloin myös välillisten verojen tuotto nousee. Seuraavassa on pyritty ennakoimaan keskeisten veropohjien kehitystä suhteessa btk:en ja suhteuttamaan verotulojen kehitys veropohjien kehitykseen. Näin saadaan parempi mitta verotuksen kireydelle.

Tärkeimmät veropohjat muodostuvat palkka-, pääoma- ja eläketuloista, yritysten voitoista sekä yksityisestä kulutuksesta. Näiden veropohjien summan voi perustellusti odottaa väestön ikääntyessä kasvavan bkt:a nopeammin useasta syystä:

- työmarkkinoiden kiristyminen (työvoimapula) johtaa palkkojen kansantulo-osuuden nousuun
- väestön ikääntyminen, suhteellisen palkkatason nousu ja talouden rakennemuutos nykyistä palveluvaltaisemmaksi nostavat yksityisen kulutuksen bkt-osuutta
- eläketulojen bkt-osuus kasvaa
- kotitalouksien vaurastuminen kasvattaa pääomatulojen bkt-osuutta.

Jos veroperusteet pysyvät ennallaan, on näillä oletuksilla seurauksena kokonaisveroasteen nousu, joka johtuisi veropohjien laajenemisesta. Oletukset eivät ole kovin mullistavia, koska niissä lähinnä ennakoitaan Suomen kehittyvän lähemmäksi Ruotsin ja monien muiden länsimaiden nykytilaa, jolle on tyypillistä sekä palkkatulojen että yksityisen kulutuksen suuret kansantulo-osuudet.

Tämän vuoksi on myös mahdollista – ja jopa todennäköistä – että veropohjan muodostavat tulot ja kulutus kasvavat nopeammin kuin kokonaistuotanto. Välillisten ja välittömien verojen veropohjana ei ole suinkaan bruttokansantuote vaan tulot (palkat, eläkkeet, voitot ja pääomatulot) ja yksityinen kulutus. Veropohjaa kasvattaa muun muassa eläketulojen kasvu. Eläkkeiden bkt-osuus kasvaa eläkeläisten väestöosuuden noustessa useita prosenttiyksikköjä. On myös odotettavissa, että väestön vaurastuessa pääomatulot kasvavat nopeammin kuin bkt. Koska huomattava osa säästöistä sijoitetaan ulkomaille (ainakin niin kauan kuin Suomella säilyy huomattava vaihtotaseen ylijäämä), merkitsee tämä sitä, että bruttokansantulo kasvaa vähitellen selvästi bruttokansantuotetta suuremmaksi. Vastaavasti myös verotettavat pääomatulot kasvavat.

Myös palkkatulojen kansantulo-osuus voi kasvaa. Suhteellisten palkkojen nousu olisi luonteva seuraus työllisyyden parantumisesta työikäisen väestön supistumisen myötä ja vastaavasta työttömyyden alenemisesta. Kun työvoiman tarjonta supistuu ja toisaalta palvelutuotannon kasvun vuoksi työvoiman kysyntä pysyy korkeana, on todennäköistä, että kysynnän ja tarjonnan muuttuneesta tasapainosta johtuva työvoiman niukkuus johtaa funktionaalisen tulon- jaon muutokseen työtulojen hyväksi. Tällainen muutos kasvattaa ansiotuloista kerättävien verotulojen ja sosiaaliturvamaksujen osuutta bkt:sta.

Vastaava vaikutus on myös kulutuksen bkt-osuuden nousulla. On luontevaa ajatella, että ikääntyvä ja aiempaa hitaammin kasvava talous kuluttaa nykyistä enemmän ja investoi vähemmän. Jos veropohja ja bruttokansantulo kasvavat suhteessa bruttokansantuotteeseen ennakoitulla tavalla, kokonaisveroaste nousisi vuoteen 2030 mennessä 2–4 prosenttiyksikköä nykyistä korkeammaksi vaikka veroperusteita ei kiristettäisi lainkaan. Verraten pienillä muutoksilla päästään siihen, että nykyiset veroperusteet tuottavat tulevaisuudessa kohoavan kokonaisveroasteen (ks. taulukko 6). Tällöin Suomi saavuttaisi asteittain Tanskan ja Norjan nykyisen tason suhteellisella veropohjalla mitattuna ja lähestyisi näiden maiden nykyistä kokonaisveroastetta, vaikka jäisikin edelleen selvästi sen alapuolelle.

Taulukko 6 Verotulot.

	1990	2000	2010	2020	2030
Palkkatulot/BKT	50,0	40,0	40,0	42,0	44,0
Kulutus/BKT	55,0	50,0	50,0	52,0	54,0
Työn verokiila	54,0	58,0	54,0	54,0	54,0
Kulutusveroaste	27,0	27,0	27,0	27,0	27,0
Palkkaverokertymä/BKT	27,0	23,2	21,6	22,7	23,8
Kulutusverokertymä/BKT	14,9	13,5	13,5	14,0	14,6
Muut verotulot/BKT	4,1	10,3	6,9	7,3	7,6
Veroaste	46,0	47,0	42,0	44,0	46,0
Muut tulot	7,0	6,0	6,0	6,5	7,0
Tulot yhteensä	53,0	53,0	48,0	50,5	53,0

On syytä huomata, että tässä ennakoitu kokonaisveroasteen nousu ei ole kovin dramaattinen, ja että vielä vuonna 2030 veroaste olisi alempi kuin esimerkiksi vuonna 2000. Vuosien 2007–2010 tasoon verrattuna nousu on kuitenkin huomattava.

6.3.3 Julkisen talouden tasapaino ja nettovelka

Työttömyyden alentumisen ja korkomenojen laskun seurauksena julkisen sektorin kokonaismenot nousevat selvästi vähemmän kuin perusmenot, ja perusmenot vuorostaan kasvavat vähemmän kuin sosiaali- ja terveysmenot. Julkisten menojen bkt-osuus tulee siten nousemaan vuosien 2008–2010 noin 48 prosentin tasolta vuoteen 2030 mennessä noin 50 prosenttiin. Samaan aikaan julkisen sektorin tulot ilman eläkerahastojen kasvaisivat vuodelle 2010 arvioidusta noin 48 bkt-prosentin tasosta 53 prosenttiin. Julkisen talouden jatkuva ylijäämä kasvattaa kuitenkin koko ajan julkisen sektorin nettovarallisuutta (lähinnä eläkerahastoja), mikä vähitellen kasvattaa myös pääomatuloja (korkoa korolle eli rahastojen tuottoja). Kasvavien pääomatulojen ansiosta julkisen talouden kokonaistulot voivat vuonna 2030 olla peräti 57 prosenttia bkt:sta, jolloin mitään ylijäämän supistumista nykyhetkeen verrattuna ei tapahtuisi.

Taulukko 7 Julkisen talouden tasapaino.

	1990	2000	2010	2020	2030
Perusmenot yhteensä	48,0	46,0	47,0	48,0	50,0
Tulot yhteensä	53,0	53,0	48,0	50,5	53,0
Perusjäämä	+5,0	+7,0	+1,0	+2,5	+3,0
Korkomenot	-2,0	-2,5	-1,5	-1,0	-0,5
Pääomatulot	+2,0	+2,5	+3,0	+3,5	+4,0
Nettopääomatulot	0,0	0,0	+1,5	+2,6	+3,5
Ylijäämä	+5,0	+7,0	+2,5	+5,0	+6,5

Jatkuva ylijäämäisyys merkitsee sitä, että julkisen sektorin nettovarallisuus lisääntyy nopeasti. Vuodesta 1995 jatkunut kehitys jatkuisi siten edelleen. Se merkitsee toisaalta sitä, että valtion ja kuntien yhteenlasketun bruttovelan bkt-osuus jatkaa supistumistaan ja toisaalta eläke-rahastojen bkt-osuus kasvaa jatkuvasti. Julkiseen talouteen ei ole tulossa kriisiä, vaan julkisen sektorin talous jatkaa vahvistumistaan, jos laskelman pohjana olevat oletukset toteutuvat. Tämä ei tietenkään sulje pois sitä, että vuoteen 2030 mennessä ehditään kokemaan useita taantumia, joiden aikana julkisen talouden tasapaino ajoittain heikkenee. Näistä ei kuitenkaan aiheudu pysyvää haittaa julkisen talouden rakenteelliselle ylijäämällä.

6.4 Hyvinvointivaltion taloudellista kestävyyttä tukevat tekijät

Edellä on kuvattu mahdollinen kehityskulku, jossa Suomen väestö, työllisyys, kansantalous ja julkinen talous kehittyvät suotuisasti siten, että vuoteen 2030 mennessä saavutetaan monissa suhteissa nykyinen pohjoismainen taso. Tämän pitäisi ainakin teoriassa olla mahdollista, koska vastaava kehitys – ennen kaikkea korkea työllisyysaste ja laaja veropohja – on toteutunut muissa Pohjoismaissa. Näiden oletusten pohjalta Suomen julkinen talous näyttäisi kehittyvän erittäin hyvin ja väestön ikääntymisestä aiheutuvat paineet julkisiin menoihin ja työmarkkinoihin olisivat helposti hallittavissa.

Tätä arviota voi tukea viittaamalla myös siihen tosiseikkaan, että Suomessa on jo viimeisen 40 vuoden aikana sopeuduttu merkittävään väestön ikääntymisestä ja sosiaaliturvajärjestelmän kehittymisestä aiheutuneeseen sosiaalimenojen kasvuun. Eläkemenojen bkt-osuus on kohonnut kuluneiden vuosikymmenien aikana lähes 10 prosenttiyksikköä ja kokonaisveroaste jopa tätä enemmän. Talous on sopeutunut tähän hyvin eikä muutoksesta ole aiheutunut mitään näkyvää haittaa työllisyydelle tai talouden kasvupotentiaalille. Menneeseen muutokseen verrattuna tulevaisuudessa odotettavissa olevat demografiasta johtuvat muutospaineet eivät ole kovin suuria.

6.4.1 Työllisyyden ja työikäisen väestön kehitys

Vaikka väestöennusteet ovat lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä verraten luotettavia, on tuleva väestökehitys aina aidosti epävarma. Pitkän ajan väestöennusteet osoittautuvat yleensä virheellisiksi. Väestökehitys ei sen enempää kuin taloudenkaan kehitys ole sattumanvaraista – vaikka sen ennustaminen onkin mahdotonta. On varsin todennäköistä, että mahdollinen väestön kasvu tai supistuminen kytkeytyy tietynlaiseen väestökehityksen kanssa sopusoinnussa olevaan taloudelliseen kehitykseen, johon voidaan vaikuttaa tietoisilla tulevaisuuteen vaikut-

tavilla talouspoliittisilla päätöksillä. Väestökehitys vaikuttaa taas talouden kasvupotentiaaliin. Siten talouden ja väestökehityksen dynamiikka tukee toinen toistaan.

Jos investoinnit kasvavat ja Suomi onnistuu houkuttelemaan yrityksiä, on seurauksena todennäköisesti myös työperäisen maahanmuuton lisääntyminen. Lisäksi hyvä työllisyystilanne, positiiviset tulo-odotukset ja kotitalouksien kohentuva varallisuus voivat lisätä myös syntyvyyttä. Juuttuminen hitaan kasvun ja korkean verotuksen huonoon tasapainoon voi vuorostaan johtaa siihen, että maahanmuuton sijasta yritykset ja niiden kannalta keskeiset työntekijät alkavat muuttaa maasta pois. Investoinnit supistuvat, mikä hidastaa myös tuottavuuden ja reaalityulojen kasvua. Heikko taloudellinen kehitys voi taas johtaa myös syntyvyyden laskuun.

Väestön ikärakenteen muutosta tarvitaan tasapainottamaan riittävä työikäisen väestön kasvu ja lisäksi työllisyysasteen selvä kasvu. Molemmat muutokset ovat mahdollisia ja jopa todennäköisiä. Niitä voidaan edistää myös tavoitteellisella maahanmuutto- ja perhepolitiikalla. Työvoiman kysynnän kasvu yhdessä niukkenevan tarjonnan kanssa johtaa kohoaviin palkkoihin, mikä vuorostaan lisää nopeasti työvoiman tarjontaa.

6.4.2 Julkisen sektorin sijoitustuotot

Suomi poikkeaa useimmista muista länsimaista siinä suhteessa, että julkisella taloudella ei ole lainkaan nettovelkaa. Velan sijasta julkisella sektorilla on suuret työeläkerahastot, joiden odotetaan kasvavan edelleen pitkälle tulevaisuuteen eläkemenojen kasvusta huolimatta. Tässä suhteessa Suomi muistuttaa Norjaa, jonka julkisella sektorilla on myös suuret nettosaatavat rahastoitujen öljytulojen ansiosta.

Positiivisesta varallisuusasemasta seuraa, että varsinkin pitkällä aikavälillä merkittävän tulonlähteen julkiselle sektorille muodostavat eläkerahastojen tuotot. Eläkerahastot ovat jo nyt suuruudeltaan noin 60 prosenttia bkt:sta ja niiden odotetaan edelleen kasvavan. Eläkerahastojen reaalityuoton toivotaan olevan 3,5 prosenttia. Tällä tuottoasteella julkisen sektorin pääomatulot eläkerahastoista olisivat noin 2 prosenttia bkt:sta ja kauempana tulevaisuudessa jopa 3 prosenttia.

Koko julkista sektoria tarkasteltaessa eläkerahastojen tuotosta on kuitenkin vähennettävän valtion ja kuntien veloista aiheutuvat korkomenot. Näin saadaan julkisen sektorin nettopääomatulot (tai nettokorkomenot). Nettopääomatulot suhteessa bkt:en kasvavat myös nopeasti, koska valtion ja kuntien talouden tasapainoisuus johtaa niiden velan bkt-osuuden tasaiseen laskuun. Nettopääomatulot helpottavat huomattavasti Suomen julkisen talouden sopeutumista ikääntymisen haasteisiin.

Sijoitustuottojen dynamiikka voi lisätä niiden tulevaa merkitystä. Mitä pidempään julkisen talouden perusjäämä pysyy ylijäämäisenä, sitä enemmän sijoitukset kasvavat ja sitä suuremmaksi kasvavat tulevat sijoitustuotot. Toisaalta tukeutuminen sijoitustuottoihin merkitsee myös riskiä. Huomattava osa julkisen sektorin sijoitusvarallisuudesta on eläkerahastojen kautta sijoitettu kansainvälisille rahamarkkinoille erilaisiin finanssi-instrumentteihin. Niiden arvot ja tuotot riippuvat tietysti kansainvälisestä pörssikurssien ja korkojen kehityksestä.

6.4.3 Tuottavuuden kasvupotentiaali

Vaikka tuottavuuden kasvuvauhdista joudutaan skenaariotarkastelussa tekemään kaavamaisia oletuksia, ei tuottavuuden kasvuvauhti ole mikään ulkoa annettu vakio. Edellä olemme varovaisesti olettaneet, että työn tuottavuuden kasvuvauhti hidastuu seuraavien 20 vuoden aikana. Tämä ei kuitenkaan ole täysin väistämätön kehityskulku, vaikka se muiden teollisuusmaiden kokemusten valossa näyttääkin todennäköiseltä. Periaatteessa on mahdollista päästä myös parempaan tuottavuuskehitykseen.

Tuottavuuden kasvu muodostuu teknologisesta kehityksestä sekä tehokkuutta ja skaalaetuja lisäävistä organisatorisista, hallinnollisista, rakenteellisista, johtamistapojen ja teknisten muutoksista aiheutuvista vaikutuksista. Tuottavuuden kasvua tapahtuu, kun otetaan käyttöön parempaa tekniikkaa tai kun työ organisoidaan entistä tehokkaammalla tavalla. Usein teknologinen kehitys on asteittaista ja se perustuu jo olemassa olevan teknologian hyödyntämiseen. Pitkällä aikavälillä tärkein teknologisen kehityksen lähde ovat kuitenkin innovaatiot eli uudet tuotteet ja tuotantotavat. Teknologian eturintamaa ei kuitenkaan määritä uusien vaan kaikkein tuottavin teknologia.

Väestörakenteen muutos ei ole pelkästään uhka tuottavuuden kasvulle. Ennakoituun väestörakenteen muutokseen liittyy tekijöitä, joilla voi olla tuottavuutta parantava vaikutus. Ne liittyvät ikääntymisestä seuraavaan työvoiman rakenteen muutokseen.

Tulevaisuudessa työvoiman keski-ikä kääntyy laskuun, vaikka väestö ikääntyykin. Tämä paradoksi johtuu siitä, että suurten ikäluokkien myötä työvoimasta poistuu runsaasti ikääntyneitä työntekijöitä, mikä alentaa työvoiman keski-ikää. Tästä seuraa, että usein uhkana mainittu pelko ikääntyvän työvoiman heikkenevästä työkyvystä ja muutoshaluttomuudesta ei toteudu. Työvoima ei nimittäin ikinäkään ikäänny, vaan ikääntyminen koskee koko väestöä.

Suurten ikäluokkien eläkkeelle jäänti vaikuttaa muutosnopeuteen työmarkkinoilla. Suurten ikäluokkien eläköityminen merkitsee sitä, että työmarkkinoilta poistuu suhteellisen lyhyen ajan kuluessa huomattavan paljon työvoimaa. Tämä muutos voidaan nähdä myös tilaisuutena, joka mahdollistaa töiden uudelleen järjestelyn ja organisaatioiden toiminnan tehostamisen. Poistuvien työntekijöiden suuri määrä ei ainoastaan anna mahdollisuutta töiden uudelleen järjestelylle, vaan se myös pakottaa siihen. Samalla työtä säästäviä muutoksia voidaan tehdä ilman uhkaa irtisanomisista.

Eläköitymisestä johtuva luonnollinen poistuma on suurinta niillä aloilla ja alueilla, joilla tuottavuus on heikointa. Samalla työvoiman määrän voi ennakoida jatkavan kasvuaan alueilla, joilla on korkea tuottavuuden taso. Muutoksella on tuottavuuden kasvua nopeuttava vaikutus.

Työikäisen väestön supistumisen arvioidaan johtavan työvoimapulaan. Toisaalta työvoiman niukkuus tehostaa sen käyttöä. Niukkaa resurssia yleensä myös käytetään tehokkaammin kuin runsaasti saatavilla olevaa. Jos työvoimasta tulee pula, on se omiaan myös parantamaan työn tuottavuutta. Lisäksi on odotettavissa, että palkkataso nousee.

Ikääntymisestä seuraava työvoiman rakenteen muutos voi parantaa tuottavuutta myös siksi, että työvoiman keskimääräinen koulutusaste nousee. Väestörakenteen muutoksella on lievä positiivinen vaikutus koulutustasoon. Tämä johtuu siitä, että suurten ikäluokkien jälkeisillä

ikäluokilla on korkeampi koulutusaste kuin aiemmilla ikäluokilla. Koulutusasteen kasvu on tosin jatkunut jo pitkään, eikä tuleva väestökehitys muuta tilannetta dramaattisesti.

Jos tuottavuudessa kiinniottovaiheen ohittaminen oli väestörakenteen muutoksesta riippumaton uhka tuottavuuden kasvulle, voidaan tietotekniikan kehittymistä pitää väestörakenteen muutoksesta riippumattomana mahdollisuutena tuottavuudelle. Teknologisen kehityksen ja tehokkaampien organisaatiotapojen mahdollisuuksia ei ole vielä hyödynnetty täysimääräisesti. Myös kehittyneissä maissa on mahdollista päästä hyvään tuottavuuden kasvuun tuotantoteknologiaa kehittämällä. Suomi pystyy edelleen hyödyntämään kiinniottajan etua. Yhdysvaltojen nopea tuottavuuden kasvu vuosina 1995–2005 on osoitus siitä, että tuottavuus voi kasvaa nopeasti myös maissa, jotka ovat jo saavuttaneet teknologisesti korkean tason eikä kasvu voi perustua enää muiden jäljittelemiseen.

6.4.4 Ikääntyminen taloudellisena voimavarana

Lähitulevaisuudessa eläkkeelle siirtyviin suuriin ikäluokkiin liitetään usein mielikuva tai toive aktiivisesta ja kuluttamaan tottuneesta kansanosasta; onhan odotettavissa, että he ovat terveempiä ja varakkaampia kuin aiemmat eläkeläissukupolvet, ja siten halukkaampia käyttämään rahaa. Kansantalouden kannalta on tärkeää, kuinka suuret ikäluokat tulevat eläköidyttyään käyttäytymään markkinoilla sekä kuluttajina että säästäjinä. Tämä vaikuttaa myös siihen, millainen on heidän asemansa niin tulonsiirtojen saajina ja julkisten palveluiden käyttäjinä kuin veronmaksajinakin.

Eläkeläisten lukumäärän kasvu ja samanaikainen työeläkejärjestelmän kypsymisestä johtuva keskimääräisten eläkkeiden nousu lisäävät paitsi eläkemenoja myös eläkeläisiltä saatavia verotuloja tulevaisuudessa. 1960-luvulla perustetun työeläkejärjestelmän kypsyminen merkitsee sitä, että yhä useampi eläkkeelle siirtyvistä on oikeutettu täysimääräiseen työeläkkeeseen. Tästä seuraa, että ikääntyneiden keskimääräinen tulotaso kohoaa lähitulevaisuudessa jonkin verran suhteessa työikäisiin. Eläkeläisten parantuvan tulotason voi olettaa johtavan myös eläkeikäisten kulutuskysynnän kasvuun. Kokonaiskulutuksen kasvun kannalta väestön ikääntyminen on kuitenkin ensisijaisesti kielteinen ilmiö, koska eläketason parantumisesta huolimatta työikäisten määrän odotettavissa oleva väheneminen hidastaa kansantalouden käytettävissä olevien tulojen kasvua. Tällöin myös kulutuksen kasvun on hidastuttava – kuinka paljon, riippuu tulevaisuuden eläkeläisten kulutusalttiudesta. On kuitenkin mahdollista, että kulutus kasvaa tuotantoa nopeammin.

Eläkeiän saavuttaessaan kotitaloudet saavuttavat myös tyypillisesti elinkaarensa suurimman varallisuuden. Osin juuri tähän tosiseikkaan perustuu toiveikkuus tulevaisuuden eläkeläisten nykyistä suuremmista kulutusmahdollisuuksista. Tulevaisuudessa finanssivarallisuuden merkitys on kasvamassa, koska asuntovarallisuuden osuus omaisuudesta vähenee tyypillisesti varallisuuden kasvun myötä. Eri ikäryhmien tulojen ja kulutuksen tarkastelu osoittaa, että Suomessa kotitaloudet toimivat toisin kuin kansantaloustieteen perinteiset kulutusteoriat ollettavat: eläkkeelle jäädessään suomalaisten säästämisaste nousee. Toisin sanoen tulojen pienentyessä säästäminen lisääntyy ja kulutus supistuu voimakkaasti. Suomalaisten eläkeläiskotitalouksien säästämisikäyttäytymisessä ei ole tilastoissa havaittavissa merkittävää muutosta työikäisiin verrattuna, vaan varallisuus tyypillisesti kasvaa edelleen eläkeaikana tulojen pienentymisestä huolimatta. Tulojen supistuessa kulutus sopeutuu, ei säästäminen. Tämä osoittaa, että eläkeläiskotitaloudet pitävät riittävän varallisuustason ylläpitämistä tärkeämpänä kuin

kuluttamista. Tulevaisuutta ajatellen on mielenkiintoista pohtia sitä, ovatko myös vuoden 2010 tienoilla eläkkeelle jäävät suuret ikäluokat yhtä säästäväisiä kuin nykyiset eläkeläiset.

Yksi mahdollisuus selittää ilmiötä on tukeutua behavioristiseen taloustieteeseen ja nähdä kulutus- ja säästämis päätökset pikemminkin elämäntapa- ja tottumiskysymyksinä kuin optimointiongelmoina. Kulutus ja säästäminen – varsinkin vanhemmalla iällä – voivat perustua pitkälti jo aiemmin opittuun elämäntapaan. Viime vuosikymmeniin asti suomalaisten elämäntapaa ovat leimanneet aikanaan niukoissa oloissa opitut säästäväisyyttä ja niukkuutta korostavat kulutustottumukset ja taloudellinen epävarmuus. Tässä suhteessa tilanteen pitäisi kuitenkin vähitellen muuttua kun aikuisikänsä kulutusyhteiskunnassa eläneet (eli 1950–1960-luvulla syntyneet ja sitä nuoremmat) aikanaan saavuttavat eläkeiän. Jo suurten ikäluokkien eläköityessä voi säästämisikäyttäytyminen muuttua. Tottumuksia tärkeämpi kulutukseen vaikuttava tekijä voi olla tulotason ja varallisuuden kehitys. Jos tulevaisuudessa eläköitymisikä kohoaa nykyisestä asetettujen tavoitteiden mukaisesti, on seurauksena sekä eläketason paraneminen että eläkeläiskotitalouksien suurempi finanssivarallisuus. Suuremmat tulot auttavat nostamaan kulutusta vaikka säästämisaste ei alenisikaan. Korkeampi varallisuus voi lisäksi mahdollistaa alhaisemman säästämisasteen.

Eräs eläkeikäisten kulutusta rajoittava tekijä saattaa olla epävarmuus sosiaaliturvan riittävästä. Säästämisellä halutaan ehkä varautua epätodennäköisiin uhkiin kuten eläketurvan mahdolliseen heikkenemiseen tai yllättävän suuriin sairauskuluihin. Tällainen varautumismen- taliteetti tai sen kasvu voi olla seurausta 1990-luvulla luodusta 'kriisitietoisuudesta', julkisten palvelujen heikentyneestä saatavuudesta ja kohonneista lääkekuluista. 1990-luvulla toteutetut heikennykset eläketurvaan ja sosiaali- ja terveyspalveluihin sekä kasvaneet potilasmaksut ovat saattaneet lisätä eläkeläisten taloudellista epävarmuutta. Hyvinvointivaltion lupauksiin ei enää luoteta täysimääräisesti, koska valtio voi kuitenkin yksipuolisesti rikkoa hyvinvointivaltion taustalla olevaa implisiittistä (eli lausumatonta) 'sukupolisopimusta' – ts. aiempaa käsitystä siitä, että luvatut eläkkeet maksetaan ja että tarvitsevat saavat hoitoa).

On luonnollista, että lisääntynyt epävarmuus sosiaaliturvan tasosta tulevaisuudessa johtaa säästämisen nousuun. Eläkejärjestelmään tehdyt indeksiheikennykset ovat myös alentaneet odotettavissa olevan eläkevarallisuuden tasoa aiempiin odotuksiin verrattuna, mikä osaltaan lisää tarvetta säästämiseen. Lisäksi on odotettavissa, että ikääntyvän eläkeläisen kuluttamien terveys- ja hoivapalveluiden kustannukset nousevat kuluttajahintaindeksiä nopeammin. Mitä suurempi on näiden palvelujen osuus eläkeläisen kulutuksesta, sitä pienemmäksi eläkkeen ostovoima muuttuu. Varautuminen tuleviin riskeihin – kuten sairauskuluihin, toimintakyvyn heikkenemiseen ja pitkään ikään – on ikääntyvien kotitalouksien kannalta rationaalista. Lopputuloksena voi kuitenkin olla kansantalouden kannalta liian korkea eläkeläisten säästämisaste, koska monien kohdalla riskit jäävät toteutumatta.

Ehkä tärkein korkea säästämistä ylläpitävä tekijä on se, että toistaiseksi suomalaiset kotitaloudet – myös eläkeläiskotitaloudet – ovat varsin vähävaraisia muihin teollisuusmaihiin verrattuna. Koska keskivertoperheillä ei ole mainittavaa finanssivarallisuutta, on säästäminen vähäisistäkin tuloista kotitalouksien kannalta järkevää varautumista tuleviin riskeihin. Usein vedotaan siihen, että lähitulevaisuuden eläkeläisillä on aiempaa enemmän varallisuutta, koska heidän hallussaan on huomattavasti varallisuutta. On tietysti totta, että tulevaisuuden eläkeläisillä on enemmän asunto- ja finanssivarallisuutta kuin edellisten sukupolvien eläkeläisillä.

Tämä näkökanta unohtaa kuitenkin sen, että suurin osa kotitalouksien varallisuudesta on edelleen asuntovarallisuutta ja että suomalaisten asuntovarallisuuskin on loppujen lopuksi suhteellisen vaatimatonta. Lisäksi asuntovarallisuutta uhkaavat kasvavat peruskorjauskulut ja todennäköisesti lisääntyvät kiinteistöverot, joihin on taas varauduttava keräämällä finanssipääomaa.

Ikäihmisten kulutusprofiilit todennäköisesti tervehtyvät vasta sitten, kun kotitaloudet alkavat olla riittävän varakkaita. Säästämisasteen voi olettaa alenevan ja eläkeikäisten kulutustason olennaisesti nousevan vasta siinä vaiheessa, kun eläkeläiskotitalouksille on kertynyt riittävästä finanssivarallisuutta ja vakuutusturvaa. Tulotason ja eläkkeiden reaaliarvon vähitellen noustessa tähän on mahdollisuuksia, mutta hyvinkin taloudellisen kehityksen oloissa muutos on hidas. Tällä hetkellä kehitys on menossa tähän suuntaan, mutta varallisuuden kasautuminen vie aikaa.

Näistä varauksista huolimatta on ilmeistä, että ikärakenteen muutos kasvattaa paitsi eläketulojen myös eläkkeelle jääneiden kotitalouksien omaisuustulojen bkt-osuutta sekä parantaa kotitaloussektorin keskimääräistä varallisuutta. Tämä lisää ostovoimaa ja suuntaa kulutusta palveluihin. Merkityksetöntä ei ole sekään, että tulevaisuuden nykyistä vauraammilla eläkeläisillä on parempia mahdollisuuksia tukea nuorempia sukupolvia sekä taloudellisesti (sukupolvien väliset tulonsiirrot yleistyvät) että vapaaehtoistyön avulla (omaishoito, lasten hoito, järjestötyö). Näillä sukupolvien välisillä tulonsiirroilla samoin kuin kotitaloustyön kasvulla parannetaan nuorempien sukupolvien tilannetta, millä vuorostaan on positiivisia vaikutuksia nuorten ikäluokkien elämään ja mahdollisesti jopa syntyvyyteen. Perintöjen jättäminen ja perittävän varallisuuden arvo tulevat myös kasvamaan. Jos perintöjä suunnataan suoraan nuoremmille sukupolville, voivat perheen perustamisen ja asuntojen hankinnan edellytykset parantua.

Julkisten palvelujen kannalta suurin merkitys lienee sillä, että ikääntyvät ihmiset huolehtivat suurelta osin itse kasvavasta hoivatarpeesta. Tämä johtuu siitä, että suurin osa ikäihmisten tarvitsemasta hoivasta toteutuu omaishoitona, josta vastaavat yleensä yhtä iäkkäät puoliset. Omaishoito on julkisen talouden kannalta erittäin edullinen vaihtoehto, ja on odotettavissa, että se vanhusten määrän kasvaessa tulee lisääntymään.

6.5 Ratkaisuvaihtoehtoja mahdollisiin kestävyysongelmiin

6.5.1 Kansainvälinen verokilpailuympäristö tulevaisuudessa

Suomessa odotettavissa olevaa väestön ikääntymistä pidetään usein poikkeuksellisen nopeana ja rajuna muutoksena, johon sopeutuminen on vaikeaa osin sen vuoksi, että kansainvälisen verokilpailun pelätään samaan aikaan murentavan veropohjaa. Tällainen pelko ei ole kuitenkaan kovin hyvin perusteltu.

Suomi ei ole maailman ainoa maa, joka kohtaa demografisen muutoksen, vaikka onkin ensimmäisten joukossa. Väestö ikääntyy samalla tavalla kaikissa teollisuusmaissa. Ikärakenteen muutos ja siitä seuraavat julkisen talouden ongelmat ja mahdollinen työvoimapula ovat siten yhteisiä eurooppalaisia ongelmia. Suomessa muutos koetaan kuitenkin hieman aikaisemmin kuin muualla sen vuoksi, että meillä suuret ikäluokat syntyivät aiemmin kuin muualla. Niinpä Suomessa vanhusväestön osuus nousee aikaisemmin ja nopeammin kuin muissa Euroopan maissa. Vuoden 2030 jälkeen muut maat kuitenkin saavat Suomen kiinni ja vähitellen väes-

tömme ikärakenne palautuu taas lähelle eurooppalaista keskitasoa – ja lopulta jopa edullisemmaksi kuin EU-maissa keskimäärin, koska syntyvyys on Suomessa korkeampi kuin EU-maissa keskimäärin.

Väestön ikääntymisen pelätään yleisesti johtavan läntisen Euroopan maissa julkisen talouden kriisiin ja työvoimapulaan. Tämä johtuu vanhushuoltosuhteen noususta eli siitä, että ikääntyneen väestön suhde työikäiseen väestöön kohoaa. Käytännössä tämä muutos voi johtaa resurssipulaan. Ikääntyvä väestö tarvitsee lisää palveluita, joiden tuottaminen on työntensiivistä ja vaikeasti korvattavissa pääomalla ja teknologialla; siten ensimmäinen ikärakenteen muutoksen vaikutus voi olla työvoimapula, riippumatta siitä miten palvelut ja eläkkeet rahoitetaan.

Toinen ikääntymisen mukana tuleva ongelma liittyy ikääntyvän väestön toimeentulon ja palveluiden rahoitukseen. Eurooppalaisissa hyvinvointivaltioissa eläketurvan rahoitus on – samoin kuin Suomessa – pitkälti julkisen sektorin varassa. Eläketurva pohjautuu lakisääteiseen eläkejärjestelmään. Tämän vuoksi kasvavat eläkemenot merkitsevät samansuuruisia julkisten menojen kasvua. Lisäksi julkinen sektori rahoittaa ja erityisesti Pohjoismaissa myös tuottaa keskeiset ikääntyvän väestön tarvitsemat terveys- ja sosiaalipalvelut. Hyvinvointivaltioissa ikääntyminen johtaa siten julkisten eläke- ja hoivapalvelumenojen kasvuun. Koska kaikki maat kohtaavat ennen pitkää saman ongelman, ei siitä voi tulla tekijää, joka vaikuttaisi maiden välisiin kilpailuasetelmiin. Verokilpailumahdollisuuksia rajoittaa se, että useimmat teollisuusmaat (toisin kuin Suomi) joutuvat tulevaisuudessa kiristämään verotusta selvittääkseen ikääntymisen aiheuttamista menopaineista.

6.5.2 Verojen ja palvelumaksujen nostaminen

Jos Suomi onnistuu sopeutumaan ikääntymiseen hyvin ja lähestymään työllisyysasteeltaan ja muillakin tavoin muita Pohjoismaita, ikääntyminen ei tule aiheuttamaan erityistä veronkorotustarvetta. Jos tarvetta ilmenee, verotuksen kiristäminen on kuitenkin mahdollista. Kansainvälinen verokilpailu ei tule estämään työtuloihin, kulutukseen tai kiinteistöihin kohdistuvien verojen korottamista, koska nämä veropohjat eivät ole liikkuvia. Energiaverojen, arvonlisäverokannan ja kiinteistöverojen korottaminen ovat keinoja, joilla kokonaisveroastetta voidaan verraten helposti nostaa muutamia prosenttiyksiköjä. Tällaiset muutokset eivät ole kovin dramaattisia kun ne voidaan jakaa useiden vuosien ajalle.

Julkisista palveluista (ja erityisesti sosiaali- ja terveyspalveluista) perittävien palvelumaksujen nostaminen edelleen ei sen sijaan tarjoa paljoa mahdollisuuksia kohentaa julkista taloutta. Hyvinvointipalvelujen ja lääkkeiden maksut ja omavastuut ovat Suomessa jo nyt teollisuusmaiden kärkeä ja ne uhkaavat kansalaisten tasa-arvoa. Tässä suhteessa ei ole mahdollista edetä pidemmälle, pikemminkin paineet maksujen alentamiseksi voivat kasvaa. Jos julkisista palveluista perittävät maksut ovat korkeita, ovat ne omiaan myös karkottamaan maksukykyisiä asiakkaita yksityisten palveluiden pariin, missä maksavat asiakkaat voivat hyödyntää valinnan vapautta. Tämä ei välttämättä ole sinänsä hyvä tai huono asia, mutta tällainen kehitys on omiaan marginalisoimaan julkiset hyvinvointipalvelut vähävaraisten palvelujärjestelmäksi.

6.5.3 Julkisten menojen leikkaaminen suhteessa perusuraan

Jos julkiset menot kasvavat ikääntymisen seurauksena liian suuriksi verotuloihin nähden eikä veroja haluta korottaa, sopeutumiskeinona voidaan tietysti käyttää myös menojen leikkaamista suhteessa oletettuun perusuraan. Tällainen muutos ei olisi mitenkään raju, varsinkin kun muistetaan, että julkisen talouden skenaariolaskelmissa on tapana olettaa, että erilaiset sosiaalietuudet kasvavat samaa vauhtia palkkatason kanssa. Tästä kasvuvauhdista tinkimällä saadaan aikaan suuria julkisten menojen säästöjä suhteessa laskennalliseen perusuraan. Vuosikymmenten aikana näin saatavat säästöt voivat kumuloitua useiksi prosenteiksi suhteessa bkt:n arvoon.

Muutos ei olisi myöskään poikkeuksellinen – pikemminkin ihmeellistä olisi, jos skenaariolaskelmiin tyypillisesti liitetty oletus tulonsiirtojen sitomisesta ansiotasoindeksiin toteutuisi. Tähänastinen kehitys Suomessa ei anna mitään tukea tällaiselle (sinänsä politiikkaneutraalille) oletukselle. Varsinkin 1990-luvun alun jälkeen kaikki sosiaaliturvaetuudet (ml. työeläkkeet) ovat jääneet jatkuvasti jälkeen ansiotason kehityksestä. Tämän seurauksena useimpien sosiaalimenojen bkt-osuudet ovat myös supistuneet tasaisesti. Jos samaa politiikkaa jatketaan edelleen, alenee julkisten menojen bkt-osuus vuoteen 2030 mennessä suhteessa skenaariolaskelman kehitysuran useita prosenttiyksiköjä. Tällainen linjaus ei merkitsisi sosiaaliturvan absoluuttista heikentymistä, koska se mahdollistaisi edelleen etuuksien reaaliarvon turvaamisen. Se jatkaisi kuitenkin kehitystä, jossa sosiaaliturvaetujen merkitys asteittain heikkenee.

On myös selvää, että pitkään jatkuessaan vuosina 1993–2010 harjoitettu politiikka, jossa etuuksien suhteellista arvoa ei ole turvattu, johtaa sosiaaliturvan tuntuvaan heikentymiseen sekä myös tuloerojen kasvuun, kun tulonsiirtojen varassa elävien tulot jäävät entistä enemmän jälkeen yleisestä tulotasosta.

6.5.4 Terveempi tulevaisuus?

Sosiaali- ja terveysten menojen kehitykseen vaikuttaa varsinkin pitkällä aikavälillä useat tekijät, joiden kehitystä on vaikea ennakoida. Menojen kasvu voi olla oletettua vähäisempää, jos tulevaisuuden vanhusväestön terveys ja toimintakyky parantuu verrattuna tämän päivän tilanteeseen. Tämä on mahdollista, varsinkin jos dementian lääkehoidossa saavutetaan merkittäviä edistysaskeleita. Yhdyskuntarakennetta ja asumista on myös mahdollista kehittää niin, että se sallii entistä pidempään jatkumisen kotona asumisen vanhoille ihmisille. Säästöä voi syntyä myös siitä, että julkisten palvelujen tuotannossa pystytään alentamaan kustannuksia tuottavuutta kasvattamalla. Tuottavuuden kasvua voidaan saada aikaan parempien organisaatiomallien ja uuden teknologian ja parempien lääkkeiden avulla. Merkittävimpiä ovat innovaatiot, jotka mahdollistavat ikäihmisille entistä pidempään jatkuvan omatoimisuuden.

6.6 Poliittisen kestävyys arviointia

Hyvinvointivaltion taloudellisen kestävyys parantaminen on perustunut Suomessa toisaalta hyvään taloudelliseen kehitykseen ja toisaalta siihen, että hyvinvointivaltion aiemmista lupauksista on tingitty: tulevia eläke-etuuksia on leikattu, nykyisten tulonsiirtojen suhteellista tasoa on alennettu ja sosiaali- ja terveysten palvelujen tarjontaa on rajoitettu. Toimia on yleensä perusteltu sillä, että ne ovat välttämättömiä hyvinvointivaltion tulevaisuuden turvaamiseksi. Niitä on perusteltu myös synkillä arvioilla julkisen talouden tulevasta kehityksestä. Keskeinen

tekijä näissä arvioissa on ollut pessimismi tulevien verotulojen suhteen. Samaan aikaan verotus on ainakin tavallisen palkansaajan ja keskimääräisen kuluttajan kannalta pysynyt kireänä. Kireän verotuksen ja tiukan menotalouden yhdistelmä on jo luonut haasteen hyvinvointivaltion kannatukselle ja poliittiselle kestävyydelle.

Hyvinvointivaltion poliittisen kestävyyskannalta väestön ikääntyminen tuo vielä uusia haasteita. Eläkeläisväestön osuuden kasvu äänestäjäkunnassa voi kasvattaa poliittista painetta eläke- ja hoivamenojen kasvattamiseen, mikä voi lisätä nuorempien ikäluokkien verotaakkaa tai johtaa muiden väestöryhmien saamien etujen ja palvelujen heikentymiseen. Toinen riski liittyy hyvinvointivaltion legitimitettiin ja sen antamien lupauksen uskottavuuteen.

Hyvinvointivaltion legitimitetti perustuu uskomukseen, että työtä tekemällä ja korkeita veroja maksamalla lunastetaan oikeus sosiaaliturvaan ja hyvinvointipalveluihin. Tämä usko joutuu kuitenkin koetukselle, jos korkeiden verojen vastineeksi ei saada riittävästi etuja ja palveluita. Ikääntymisen osalta ongelmat liittyvät toisaalta eläketurvan tulevaan tasoon ja toisaalta vanhusten hoivapalvelujen saatavuuteen ja laatuun.

On mahdollista, että varsinkin ansiotason nousun nopeutuessa sosiaaliturvaetuksien ja erityisesti eläkkeiden suhteellinen arvo jää nopeasti jälkeen työikäisen väestön tulokehityksestä. Tämä murentaa vähitellen luottamusta nykyiseen sosiaaliturvaan. Odotetun eläketurvan heikentyminen pakottaa kotitaloudet etsimään muita ratkaisuja, mikä johtaa yksityisen säästämisen ja yksityisten eläkevakuutusten lisääntymiseen. Näiden laajentuminen voi puolestaan herättää kritiikkiä nousevia pakollisia eläkemaksuja kohtaan.

Vastaavasti yhteiskunnan kyvyttömyys tai haluttomuus sijoittaa riittävästi resursseja ikäihmisten hoivaan ja palveluihin rapauttaa uskoa julkisen vallan lupauksiin ja johtaa asteittain julkisten palvelujärjestelmien marginalisoitumiseen. Tuloksena voi olla tuloerojen kasvua ja jopa vanhusköyhyyden lisääntyminen. Tämä murentaa vähitellen luottamusta nykyiseen sosiaaliturvaan sekä tulee voimistamaan vaatimuksia sosiaaliturvan tason parantamisesta. Jos vaatimuksiin ei suostuta, poliittisen järjestelmän legitimitetti kärsii, jos niihin taas suostutaan, julkisen talouden kestävyys joutuu koetukselle.

Hyvinvointivaltion poliittisen kestävyyskannalta väestön ikääntyminen tuo uusia haasteita, mikä voi lisätä nuorempien ikäluokkien verotaakkaa. Toistaiseksi ei ole ollut havaintoja siitä, että eläkeläisväestön osuuden kasvu äänestäjäkunnassa olisi kasvattanut poliittista painetta eläke- ja hoivamenojen kasvattamiseen. Samaan aikaan kun ikäihmisten määrä ja väestöosuus on kasvanut, on julkinen valta tehnyt päätöksiä, joilla eläke-etuuksien arvoa on heikennetty ja vanhuksille tarkoitettujen hoivapalvelujen (erityisesti kunnallisen kotiavun) resursseja on vähennetty. Eläkeläiset ovat osoittautuneet poliittisesti heikoiksi suhteessa talouspoliittiseen päätöksentekoon.

Suomalaisen hyvinvointivaltion voi jo katsoa joutuneen tilanteeseen, jossa sen taloudellinen kestävyys on verraten hyvin turvattu ankaran verotuksen, poikkeuksellisen korkeiden askasmaksujen, sosiaaliturvan heikentymisen ja palvelutarjonnan rajoittamisen avulla. Samalla kuitenkin itse hyvinvointivaltio lupauksineen on muuttunut epäuskottavammaksi. Tämä muodostaa uhan hyvinvointivaltion poliittiselle kestävyydelle. Jos usko julkisen vallan lupauksiin murenee, alkaa myös itse hyvinvointivaltion legitimitetti ja sen perustana oleva veronmaksuhalukkuus heikentyä.

Epävarmuudesta, riskin kaihtamisesta ja hyvinvointivaltion lupauksiin kohdistuvasta epäluottamuksesta johtuvaa luottamuskriisiä voitaisiin lääkittää tuomalla ongelmat avoimeen keskusteluun ja esittämällä niihin myös ratkaisuja. Suurin tarve tällaiselle on vanhusten tarvitsemien hoivapalvelujen kohdalla.

7 IKÄÄNTYNEIDEN ELÄMÄNLAATU JA HOIVAKYSYMYKSET

Marja Vaarama

7.1 Elämänlaadun käsite ja artikkelin tavoite

Elämänlaatu on vaikeasti määriteltävä ja yksilöllisesti vaihteleva asia, johon kietoutuu monia objektiivisia ja subjektiivisia, yhteiskunnallisia, ja yksilöllisiä, myönteisiä ja kielteisiä komponentteja keskinäisvaikutuksineen. (esim. Lawton 1991, Nussbaum & Sen 1993, Cummins 1997, Veenhoven 2000, Walker & Mollenkopf 2007). Lisäksi kysymys on dynaamisesta prosessista, sillä elämänlaadun prioriteetit vaihtelevat yksilön elämänsä elämänvaiheiden ja elämäntilanteiden mukaan. Mikä on tärkeää nuorelle ja terveelle voi olla vähemmän tärkeää iäkkäälle ja monia menetyksiä kokeneelle. Elämänlaadusta ei olekaan olemassa yhtä ja ainoaa määritelmää, mutta jonkinasteinen yksimielisyys vallitsee sen moniulotteisuudesta.

Elämänlaadun käsite on läheinen hyvinvoinnin käsitteelle, ja niitä käytetäänkin sekä erillisinä että toistensa synonyymeina (esim. Nussbaum & Sen 1993, George 2006). Kummallekin käsitteelle on yhteistä, että ne sisältävät eri tavoin painottaen melko samanlaisia tekijöitä kuten ikä, sukupuoli, sosio-ekonominen asema, siviilisäätty, asuminen, terveys, aktiivisuus (sosiaalinen, fyysinen), sosiaalinen integraatio (roolien moninaisuus, uskonnollinen toiminta, vapaaehtoistyö), sosiaaliset siteet ja sosiaalinen tuki, psykososiaaliset hyvinvointia välittävät tekijät, kontrolli ja elämänhallinta, elämän merkityksellisyys, sosiaalinen vertailu, tasapaino omien tavoitteiden ja saavutusten välillä, sekä henkilökohtainen kasvu ja toimijuus (Walker & Mollenkopf 2007, Vaarama ym. 2007). Nykyään enemmistö koetun hyvinvoinnin tutkimuksista keskittyy tutkimaan elinolojen ja koetun elämänlaadun välisiä yhteyksiä (George 2006).

Elämänlaadun mittaamiseen liittyy paljon vaikeuksia käsitteellisestä epävakaudesta käytettyihin mittareihin (esim. Rapley 2003). Kuitenkin esimerkiksi terveyteen liittyvää elämänlaatua (HRQOL) on terveystieteellisessä ja terveystaloustieteellisessä tutkimuksessa mitattu jo kauan (esim. Huusko, Strandberg & Pitkälä 2006). Maailman terveysjärjestön elämänlaatumittaria (WHOQOL) ja sen lyhyttä versiota (WHOQOL-Bref) (Skevington ym. 2004) pidetään nykyään moniulotteisimpana ja myös ikääntyneiden elämänlaadun mittaamiseen soveltuvana. (Bowden & Fox-Rushby 2003, Huusko ym. 2006, Vaarama ym. 2007). Siitä on myös saatavissa kansainvälisiä viitearvoja, mikä mahdollistaa vertailun.

Eräs jakolinja niin elämänlaadun kuin hyvinvoinnin mittaamisessa kulkee siinä, lähestytäänkö elämänlaatua yksilön henkilökohtaisena, subjektiivisena kokemuksena (koettu elämänlaatu) vai arvioidaanko sitä objektiivisten elinolojen (esimerkiksi terveys ja tulot) kautta. Keskustelua käydään yhtäältä siitä, voiko elämänlaatua arvioida kukaan muu kuin ihminen itse, ja toisaalta siitä, onko ihmisen itsensä subjektiivinen arvio luotettava ("ei osaa arvioida") vai onko ulkopuolisen, "objektiivisen" asiantuntijan ("osaa arvioida") arvio luotettavampi. Joidenkin mielestä ihmisen oma arvio on aina ensisijainen, mutta kattavimman arvion saanee yhdistämällä objektiivinen ja subjektiivinen näkökulma. (Diener 2000, Pieper & Vaarama 2007).

Bradshaw (1977, myös Vaarama 1995) kävi aikanaan tarpeen arvioinnista samantyyppistä keskustelua jakaessaan sen ilmaistuun (tilastot), normatiiviseen (asiantuntija) ja kokemukselliseen (henkilö itse), ja todetessaan, että kattavin arvio syntyy näiden yhdistelmästä. On oi-

reellista ja jopa ikäsyryjintään viittaavaa, että ikääntyneiden osalta usein pidetään asiantuntijan arviota hänen elämäntilanteestaan ja avun tarpeistaan pätevämpänä kuin hänen omaa kokemustaan, ja mieluummin luotetaan tilastojen ja standardoitujen mittareiden tuloksiin kuin ihmisten itsensä ja läheistensä antamaan kuvaan. Tämä näkyy nykyisissä palvelutarpeen arvioinnin käytännöissä, sillä ne tehdään harvoin aidosti ikääntyneen kanssa keskustellen ja hänen ongelmiinsa paneutuen, jolloin voitaisiin yhdistää mittaritieto ja ihmisen oma näkemys ja preferenssit toisiinsa. Sama epäluottamus ihmisten omiin arvioihin näkyy suhtautumisessa itse raportoituun toimintakykyyn, avun tarpeeseen ja avun saantiin. Iäkkäiden itse raportoiman toimintakyvyn on kuitenkin todettu ennustavan hyvin hänen arkiselviytymistään (esim. Deeg 2007), ja esimerkiksi itse raportoitu kotipalvelun/-hoidon käyttö seuraa melko tarkasti tilastojen antamaa kuvaa, kuten tuonnempana tässä artikkelissa osoitetaan.

Tässä artikkelissa tarkastellaan aluksi ikääntyneiden koettua elämänlaatua ja sen vaihtelua pääasiassa Stakesin valtakunnallisesti edustavien haastattelututkimusten valossa (Vaarama, Hakkarainen & Laaksonen 1999, Vaarama & Kaitsaari 2002, Vaarama 2004, Vaarama ym. 2006, Vaarama & Ollila 2008) Tämän jälkeen kuvataan iäkkäiden koettua toimintakykyä, avun tarvetta, avun saantia ja avun koettua riittävyttä, sekä avun merkitystä iäkkäiden elämänlaadulle. Seuraavaksi luodaan katsaus keskeisten iäkkäiden käyttämien hoivapalvelujen kehitykseen viimeisten parinkymmenen vuoden aikana, ja verrataan Suomea muihin Pohjoismaihin. Lopuksi tehdään päätelmät ja politiikkajohtopäätökset.

7.2 Iäkkäiden koettu elämänlaatu ja sen vaihtelu

Ikääntyneiden elämänlaadulle ovat yleisesti ottaen tärkeitä samat tekijät kuin muillekin ikäryhmille eli taloudelliset resurssit, terveys, psykososiaalinen hyvinvointi ja hyvä asuin- ja elinympäristö. (esim. Bowling, 2007, Mollenkopf & Walker 2007, Vaarama ym.2007). Yksilöidymmin tärkeitä ovat seuraavat tekijät, joista kunkin painoarvo vaihtelee ikääntymisen eri vaiheissa ja elämäntilanteiden mukaan:

- sosio-ekonomiset tekijät kuten koulutus, tulot, asumistaso
- yksilötekijät kuten ikä, terveys, kognitio ja persoonallisuustekijät
- sosiaaliset tekijät kuten perhe, sosiaaliset verkostot, sosiaalinen osallistuminen, sosiaalinen integraatio, sosiaalinen yksinäisyys
- elämänmuutokset ja traumaattiset tapahtumat (esim. vakava sairastuminen, leskeytyminen, muutto, etenkin vastoin tahtoa)
- asuin- ja elinympäristö kuten yksinasuminen, asunnon esteettömyys ja varustetaso, lähipalvelumatkat, naapurusto, liikennevälineiden saatavuus ja asuinympäristön turvallisuus ja esteettömyys
- sosiaali- ja terveyspalvelujen saanti, toimivuus ja laatu, sekä vastaavuus tarpeisiin ja omiin preferensseihin
- henkilökohtainen autonomia, valinnan mahdollisuus ja kontrolli (myös palveluasiakkaina)
- mahdollisuus vapaa-ajan aktiviteetteihin, liikunta ja muut harrastukset, työ ja tuottava toiminta kuten läheisapu
- psyykkinen hyvinvointi, emotionaalinen yksinäisyys, onnellisuus, tyytyväisyys elämään

Myös suomalaisten 60 vuotta täyttäneiden elämänlaadulle hyvä terveys, hyväksi koettu taloudellinen tilanne, hyvä elämänhallinnan tunne, sekä avun saaminen sitä tarvitessaan ovat keskeisiä rakennuspuita. Miehet, ilman elämänkumppania elävät, ja yksinäisyydestä ja asunnon liikuntaesteistä kärsivät kokevat elämänlaatunsa heikommaksi. (Taulukko 1.)

Taulukko 1 Subjektivista hyvinvointia selittävät tekijät suomalaisilla 60 vuotta täyttäneillä vuonna 1998.

Selittäjä	Regressiokerroin	T	P
Miessukupuoli	-0,095	-3,270	<0,001
Siviilisääty (naimaton, leski, eronnut)	-0,092	-2,137	0,033
Hyvä taloudellinen tilanne	0,136	4,963	<0,001
Hyvä subjektiivinen terveys	0,264	8,092	<0,001
Koherenssin tunne	0,129	4,079	<0,001
Saatu arvostus ikääntymisen myötä	0,077	2,811	0,005
Koettu yksinäisyys	-0,094	-3,114	0,002
Asunnon liikuntaesteet	-0,097	-3,192	<0,001
Avun saanti tarvittaessa	0,119	3,808	<0,001
Avun riittävyys	0,061	2,254	0,024

R Square= 0.282 Adj. R Square= 0.26F= 17.158, P <0.001

Lähde: Vaarama & Kaitsaari 2002.

Hyvä elämänlaatu näyttää myös olevan ainakin jossakin määrin sosiaalisesti valikoivaa, sillä parempiosaisilla on myös paremmat elämänlaadun resurssit. Iän karttuessa hyvän elämänlaadun riskitekijät kuten terveyden ja toimintakyvyn heikkeneminen lisääntyvät. Kun myös toimintakyky on sosiaalisesti valikoivaa, on huonokuntoisilla iäkkäillä erityisen suuri riski heikentyneeseen elämänlaatuun. Hauraimmillaan hyvä elämänlaatu on silloin kun sairaudet, toimintakyvyn vajeet ja muut menetykset kasautuvat (esim. Vaarama ym. 2007). Vaikka iäkkäiden elämää leimaa jatkuva ja pääosin menetysten värittämä muutos, tutkimusten mukaan he silti nauttivat elämästään ja kokevat elämänlaatunsa jopa paremmaksi kuin heitä nuoremmat. (Mollenkopf & Walker 2007, Vaarama & Ollila 2008). Tätä gerontologisen elämänlaatu tutkimuksen ”paradoksia” selitetään tavallisesti ikääntyneiden kyvyllä sopeutua elämään muutoksiin ja muuttaa prioriteettejaan niin, että voidaan kokea elämän olevan menetyksistä huolimatta hyvää. (Baltes & Baltes 1990). Tämä näkyy myös suomalaisten iäkkäiden osalta verrattaessa ”kolmas- ja neljäskäläisiä” toisiinsa, sillä jälkimmäiset kokevat elämänlaatunsa hieman edellisiä paremmaksi, vaikka elämänlaadun resurssit näyttäytyvät juuri päinvastaisessa valossa (Vaarama ym. 2006, Vaarama & Ollila 2008).

Käsitettä *kolmas ikä* alettiin käyttää Ranskassa jo 1950-luvulla, mutta tunnetuksi se tuli Lasslet’in (1996) kolmannen iän teorian myötä. Hän tarkoittaa kolmannella iällä työn jättämisen ja varsinaisen vanhuuden välistä aikaa, jolloin yleensä ollaan vielä hyvässä kunnossa. Kolmannen iän käsitettä käytetään myös kuvaamaan ajanjaksoa, jolloin ollaan vielä työelämässä mutta eläkkeelle jääminen on lähiaikojen asia (Moen & Spencer 2006). Varsinaista vanhuutta Lasslet (1996) nimittää *neljänneksi iäksi*, ja sitä leimaa riippuvaisuus muista. Nykyään puhutaan myös *viidennestä iästä*, jolla tehdään eroa kotona asuvien ja laitoksissa olevien vanhusten välille. Lasslett korostaa kolmannen ja neljännen ikäkauden välistä suurta eroa. Hän on luonut ilmiölle myös tiukat väestölliset, kansan- ja mikrotaloudelliset sekä kulttuuriset kriteerit, joiden mukaan kolmas ikä on mahdollista vain kehittyneissä, alhaisen kuolleisuuden ja korkean elintason maissa, joita OECD-maat Suomi mukaan lukien ovat. Eläkkeel-

lesiirtymisajan myöhentyessä myöhentyy myös kolmannen iän alkamisen määritelmä ja toimintakyvyn paraneminen saattaa siirtää sen päättymismääritettä. Nykyään kolmannen iän voinee katsoa tarkoittavan noin 60–79-vuotiaita ja neljännen 80 vuotta täyttäneitä.

Kolmannen iän käsitettä on yhtäältä kritisoitu vanhuuden kieltämisestä, toisaalta puolusteltu sillä, että se pyrkii vapautumaan vanhuuden kielteisestä historiasta ja luomaan uutta imagoa ja kulttuuria vanhenemiselle. Koskinen ja Riihiäho (2007) pitävät kolmannen iän käsitettä dynaamisempaa lähestymistapana ikääntymiseen kuin perinteistä, toimintakyky-orientoitunutta tapaa, ja he näkevät sen edesauttavan *uuden vanhuskäsityksen* omaksumista yhteiskunnassa. Siinä korostuvat myönteinen ja voimavaralähtöinen lähestymistapa ikääntymiseen, sekä vanhenemisen monikasvoisuuden ymmärtäminen. Kun ikääntymistä lähestytään ”uuden vanhuskäsityksen” mukaisesti avautuvat silmät näkemään myös mahdollisuuksia ja voimavaroja, joita ikääntyneillä on sekä omassa käytössään, että annettavana muille ja koko yhteiskunnalle.

Vaarama ym. (2006) ovat Stakesin valtakunnallisesti edustavaa hyvinvointiaineistoa (Moisio 2006) käyttäen vertailleet WHOQOL-Bref mittarilla suomalaisten kotona asuvien elämänlaadun keskeisiä tekijöitä kolmessa ikäryhmässä (50–64, 65–79, 80+), ja havainneet sekä samanlaisuuksia että erilaisuuksia. (Taulukko 2.) Kaikissa ikäryhmissä koettu elämänlaatu oli valtaosin hyvä tai erittäin hyvä, ja kaikilla sitä kohotti kyky nauttia elämästä, mutta kunkin ryhmän elämänlaadun profiilit ovat myös selkeästi erilaiset. *Nuorimmalle ryhmälle*, jossa siis iän perusteella on mukana niin ikääntyneitä työntekijöitä kuin eläkeiän kynnyksellä olevia ja eläkkeelle siirtyneitäkin, ovat tärkeitä samantyyppiset prioriteetit kuin aktiivisille ihmisille yleensä: tieto, tarmo, riittävät taloudelliset resurssit ja sosiaaliset suhteet. ”*Kolmatta ikäänsä*” elävillä 65–79-vuotiailla prioriteetit kohdistuvat terveyteen, muistiin ja keskittymiskykyyn, sekä liikkumiskykyyn ja muuhun fyysiseen toimintakykyyn, mikä heijastanee kasvavaa kiinnostusta ja huolta koskien omaa terveyttä. Tätä vahvistaa se, että terveyspalvelujen hyvä saatavuus on juuri tälle ryhmälle tärkeää. ”*Neljännessä iässä*” (80+) prioriteetit ovat vaihtuneet painottuen psykososiaaliseen hyvinvointiin. Ystävien tuki ja mahdollisuudet vapaa-ajan toimintaan nousevat keskeisiksi elämää vuosiin lisääviksi tekijöiksi, yksinäisyys, ahdistus ja epätoivon tunteet taas alentavat elämänlaatua. Silti elämästä nauttiminen on tässäkin ryhmässä vahvaa, mikä kuvaa yhtäältä ikääntyneiden hyvää sopeutumiskykyä, ja toisaalta sitä, että iäkkäimmätkin elävät Suomessa pääosin hyvää elämää.

Taulukko 2 Elämänlaadun osatekijät eri ikäryhmissä WHOQOL-Brefillä mitaten. Askeltava lineaarinen regressioanalyysi.

Muuttuja	QoL 50–64 n=265	QoL 65–79 n=404	QoL 80+ n=390
Nauttii elämästä	0,2477 ***	0,1694***	0,2060***
Ahdistuksen, masennuksen, epätoivon tunteet			-0,1424**
Tyytyväisyys itseensä			0,0848**
Tyytyväisyys terveyteen		0,0886*	0,1332***
Hyvä liikuntakyky		0,1574 ***	
Tyytyväisyys päivittäiseen selviytymiseen		0,0724*	
Riittävästi tarmoa arkipäivän elämää varten	0,1060*		
Kivut haittaavat päivittäistä elämää	-0,1251 **	-0,0681**	
Pystyy keskittymään asioihin		0,1104**	
Tyytyväisyys ystäviltä saamaan tukeen	0,1486***		0,0521 *
On tarpeeksi rahaa tarpeisiinsa nähden	0,0872**	0,1153 ***	
Tyytyväisyys terveyspalvelujen saatavuuteen		0,0716**	
Tyytyväisyys vapaa-ajan toimintamahdollisuuksiin			0,1001***
Saa tarpeeksi tietoa päivittäisen elämän kannalta tärkeistä asioista	0,1014 **		
R2	.491	.546	.397

t-arvo merkitsevyys * =p<.05, **=p<. 01 =p<.001***

Lähde: Vaarama ym. 2006.

Vaarama ja Ollila (2008) ovat tarkastelleet suomalaisten kolmasikälaisten elämänlaatua Stakesin vuoden 2006 kysely- ja haastattelututkimuksen aineistolla (Moisio 2007). Myös heidän tuloksensa vahvistavat edellistä, sillä valtaosa tutkittavista voi hyvin ja nauttii elämästään. Kolmasikäläiset myös erottuvat monella tavalla parempiosaisina verrattuna 60 vuotta täyttäneisiin keskimäärin: heillä on varaa kattaa menonsa paremmin, varaa matkustaa ja kuluttaa enemmän, heidän subjektiivinen terveytensä on parempi, päivittäistä elämää haittaavia vammoja ja sairauksia on vähemmän, heidän sosiaalinen hyvinvointinsa on parempi, ja he kokevat vähemmän yksinäisyyttä. Valtaosa on tyytyväisiä asumiseensa ja asuinalueeseensa, joskin joka viides pitää asumisen kustannuksia suurina. Tämä liittyy asumiseen suuressa asunnossa lähiössä, ja ennakoii muuttopäästöä, sillä iäkkäille on tyypillistä muuttaa lähiöiden suurista ja kalliista asunnoista keskustojen pienempiin, halvempiin ja lähellä palveluja oleviin asuntoihin (esim. Longino 2005). Tämän poikkileikkausaineiston mukaan kolmasikäläiset myös kuluttavat enemmän ja säästävät vähemmän kuin 60 vuotta täyttäneet keskimäärin, mutta tilastoista tämä kehitys ei ainakaan vielä näy. He myös auttavat suuresti omia perheenjäseniään, sukulaisiaan ja ystäviään, jotka eivät tule vanhuuden, vammaisuuden tai sairauden vuoksi toimeen ilman apua. Kolmasosa toimii jopa pääasiallisena auttajana. Verrattuna 60 vuotta täyttäneisiin keskimäärin on toisten auttaminen kolmasikälaisten joukossa kaksinkertainen. Yli puolet kolmasikäläisistä kokee kuitenkin itsensä stressaantuneiksi, mikä oli yleisempää kuin nuorilla aikuisilla. Kaikista stressaantuneimpia ovat 60–69-vuotiaat naiset. Kun stressaantumiseen liittyy monia vakavia terveydellisiä ja jopa kuoleman riski, tulisi tämän tekijän kehitystä seurata sen varmistamiseksi, onko kyse vain yhden poikkileikkausaineiston antamasta satunnaisesta tuloksesta vai pysyvämmästä ilmiöstä.

Vertailu muutamalla tutkimuksessa käytetyllä indikaattorilla osoitti suuria eroja kolmannen ja neljännen iän välillä (taulukko 3). Neljäskäläiset ovat tyypillisesti yksinasuvia vanhoja naisia, kun taas kolmasikälaisten sukupuolirakenne on tasaisempi ja valtaosa heistä asuu yhdessä jonkun kanssa, yleensä parisuhteessa. Rahojen niukkuus vaivaa kummassakin ryhmässä noin joka kymmenettä, mutta huonoksi koettu terveys yli kaksinkertaistuu neljäskäläisillä. Osallis-

tuminen kerho- järjestö yms. toimintaan on neljäskäläisillä vähäisempää, ja he ovatkin yhdeksän kertaa useammin tyytymättömiä vapaa-aikansa määrään kuin kolmannessa iässä olevat. Kolmasikäiset auttavat läheisiään noin kaksi kertaa useammin kuin neljäskäläiset, ja viimeksi mainitut ovat asumiseensa hieman tyytymättömämpiä. Kotona asumista tukevien sosiaalipalvelujen käyttö on neljäskäläisillä miltei viisinkertaista verrattuna kolmasikäisiin. Myös terveyspalvelujen käyttö on neljäskäläisillä kolmasikäisiä yleisempää: kun seitsemän kymmenestä koko väestössä kertoi käyneensä haastattelua edeltäneen vuoden aikana terveyskeskuslääkärillä, oli luku kolmasikäisillä kahdeksan ja neljäskäläisillä noin yhdeksän.

Taulukko 3 Kolmas- ja neljäskäläiset eri muuttujien valossa.

	60–79-vuotiaat (2006)	80+ -vuotiaat (2004)
Keski-ikä	68	84
Naissukupuoli	45	67
Yksinäistalous	30	65
Menojen kattaminen hankalaa tai erittäin hankalaa	9	10
Huonoksi koettu terveys	12	29
Kokee usein yksinäisyyttä	6	14
Ei kuulu johonkin kerhoon tai järjestöön	49	77
Tyytymätön vapaa-ajan määrään tai mahdollisuuksiin	4	36
Auttaa läheisiään	27	16
Tyytymätön asumiseen	1	1
Käyttää koti-, vanhus- tai vammaispalveluita	4	19
Käyttää terveyspalveluita	79	88
Tyytymätön koettuun elämänlaatuun	6	5

Lähde: Vaarama ja Ollila 2008.

Vaikka yhden ikäryhmäkohtaisen poikkileikkausaineiston antama kuva on vääjäämättä rajoittunut, tukee tulos Lassletin (1996) teoriaa kolmannen ja neljännen iän välisestä suuresta erosta siinä, että jälkimmäisillä on huomattavasti enemmän ongelmia ja heikommat resurssit hyvään elämänlaatuun. Kolmasikäiset ovat kuitenkin tyytymättömämpiä elämänlaatuunsa, vaikka heidän resurssinsa ovat miltei kaikilla tarkastelluilla indikaattoreilla paremmat. Gerontologisessa elämänlaadun tutkimuksessa on tavallinen tulos, että koettu elämänlaatu paranee iän myötä vaikka sen objektiiviset edellytykset heikkenevätkin (Mollenkopf & Walker 2007). Jotkut tutkijat kutsuvatkin tätä elämänlaadututkimuksen ”paradoksiksi” (Daatland & Hansen 2007). Selitystä ilmiölle on etsitty sopeutumisesta ja oman ikääntymisen hyväksymisestä, sekä omien tavoitteiden ja elämän aikana saavutettujen saavutusten välisestä harmoniasta (Baltes & Baltes 1990).

7.3 Suomen iäkkäiden elämänlaatu kansainvälisessä vertailussa

Kansainvälisten tutkimusten mukaan ihmiset Pohjoismaissa kokevat elämänlaatunsa parhaaksi. Yhtenä selityksenä Pohjoismaiden korkeille sijoituksille elämänlaatu- ja onnellisuustutkimuksissa nähdään pohjoismainen pyrkimys edistää yhteiskuntien sosiaalista inklusiota, vastavuoroista tukea ja luottamuksellista yhteisöä. Elämänlaadusta vanhalla iällä Pohjoismaissa ei ole äskettäin tehtyä vertailevaa tutkimusta. Vuoden 1993 EU-maiden, Suomen ja Ruotsin vanhusbarometrin mukaan valtaosa vanhoista ihmisistä, jotka olivat tyytyväisiä taloudelliseen tilanteeseensa ja muihin puoliin elämässään asuivat Pohjoismaissa, joissa sosiaaliturva ja ikääntymispoliitikat olivat kattavimmat (Walker ym. 1993).

Maailman terveysjärjestön elämänlaatumittari tarjoaa viitearvoja joihin verrata myös suomalaisia ikääntyneitä. Myös niiden perusteella suomalaisten iäkkäiden elämänlaatu on kansainvälisesti vertaillen hyvä, joskin yksinäisyyden kokeminen on suomalaisille muita tyyppisempää (Vaarama ym. 2006). Sen sijaan hoivapalvelujen asiakkaiden elämänlaatu osoittautui vuonna 2005 viiden Euroopan maan (Englanti, Ruotsi, Saksa, Suomi ja Viro) vertailussa englantilaisilla iäkkäillä parhaaksi (Saks & Tiit 2007). Tämä tukee kulttuuristen tekijöiden ja yhteiskunnallisen vanhuskäsityksen merkitystä - Englannissahan hoiva perustuu sosiokulttuuriin ja asiakaslähtöiseen konseptiin medikaalisen ja järjestelmälähtöisen sijasta – mutta kyse voi olla myös aineistosta johtuvista eroista (Tiit ym. 2007). Tosin brittiläisten iäkkäiden koettu elämänlaatu oli paras myös kun sitä vertailtiin yhteydessä sosiaaliturvajärjestelmiin (Motel-Klingebiel 2007).

7.4 Ikääntyneiden koettu toimintakyky ja avun tarve

Vuonna 2007 suomalaisten naisten keskimääräinen elinikä oli 82,9 vuotta ja miesten 75,8 vuotta, eli naiset elävät keskimäärin 7 vuotta miehiä pidempään. Verrattuna 1970-luvun alkuun on naisten elinikä pidentynyt miltei 8 vuodella, mutta miesten yhdeksällä. Myös 65 vuotta täyttäneiden kuolleisuus on alentunut, ja 65 vuoden ikään päässeet naiset saattoivatkin vuonna 2007 odottaa elävänsä vielä 21 vuotta eli 86 vuoden ikään, ja miehetkin 17 vuotta eli 82 vuoden ikään. Eliniän pidetessä ja elintason parantuessa on myös tavallisista päivittäistoiminnoista (pukeutuminen, kaupassa käynti, portaiden nouseminen, puolen kilometrin kävely ja sanomalehtien lukeminen) suorituvien osuus kasvanut useimmissa ikäryhmissä. Oletus on, että kehitys jatkuu myös tulevaisuudessa. Iäkkäimpien eli 80 vuotta täyttäneiden osalta ei ole kuitenkaan voitu luotettavasti todeta olennaista toimintakyvyn paranemista (Aromaa & Koskinen 2002), joten hoivapalvelujen tulevaisuuden tarpeen arvioinnitkaan eivät voine perustua kovin optimistiin arvioihin hoivatarpeen vähenemisestä. Toisaalta, vaikka elinajanodotteen ero miesten ja naisten välillä pienenee hitaasti, se merkitsee myös ikääntyneiden pariskuntien määrän kasvua, mikä vähentänee julkisen hoivan tarvetta.

Myös Stakesin valtakunnallisilla aineistoihin perustuvien ja keskenään vertailukelpoisten tutkimusten (Vaarama ym. 1999; 2006) mukaan 60 vuotta täyttäneiden koettu toimintakyky näyttää yleisesti ottaen hieman parantuneen jopa kahden toisiaan lähellä olevan mittauksen (1998 ja 2004) välillä, sillä täysin itsenäisten määrä on kasvanut 46 prosentista 48 prosenttiin (taulukko 4). Kuitenkin paljon ongelmia omaavien määrä on hieman kasvanut, ja arkiselviytymisessä ongelmia kokevien määrä jopa huomattavasti. Tämä heijastellee aineistossa mukana olevien 80 vuotta täyttäneiden toimintakykyongelmia. Ikääntyneiden hyvinvointi on taulukossa 5 tarkasteltujen indikaattorien valossa kaikkiaan kehittynyt myönteisesti: asumisen ja lähipalvelujen saatavuuden ongelmat ovat vähentyneet, subjektiivinen taloudellinen tilanne parantunut ja koettu terveys ja päivittäinen toimintakyky parantuneet. Yksinasuminen, joka on myös hoivatarpeen riskitekijä, on kuitenkin lisääntynyt ja etenkin iäkkäimmät naiset, jotka tavallisesti ovat myös pienituloisia, asuvat yksin. Kotona asuvilla myös arjen toimintakyvyn ongelmien kokeminen on yleistynyt, ja kun tämä liittyy suurelta osin kodin ulkopuolisiin toimintoihin ja liikkumiseen ulkona, on kyse ainakin osaltaan asunoympäristöjen esteettömyyteen liittyvistä kysymyksistä. Myös suuria toimintakyvyn vajeita omaavien osuus hieman lisääntynyt ja tämä liittyy siihen, että kotona asuu yhä enemmän hyvin iäkkäitä ihmisiä. Tässä tarkastellun kahden keskenään hyvin erilaisen kaupungin satunnaisotannalla valittujen kotihoitoasiakkaiden aineistojen (Vaarama & Ylönen 2006, Vaarama & Pahtakari 2008) valossa on kotihoitoasiakkailla huomattavia toimintakyvyn ongelmia ja vajausta myös mo-

nessa muussa hyvinvointiresurssissa verrattuna koko 80 vuotta täyttäneeseen väestöön. Tulosta voi kuitenkin pitää vain viitteellisenä johtuen kotihoitoasiakkaiden aineistojen pienuudesta.

Taulukko 4 Suomalaisen ikääntyneiden koettu toimintakyky ja avun saanti vuosina 1998–2004 ja vertailu kahteen kotihoidon asiakasotokseen.

Muuttuja	60+ 1998 (n=1036)	60+ 2004 (n=1059)	80+ 2004 (n=391)	Espoo 2005 kotipalvelu (n=83)	Rovaniemi 2007 kotipalvelu (n=63)
Ikä keskiarvo	70	73	N/A	81	81
minimi	60	60	80–84 (64 %)	66	66
maksimi	N/A	96	85+ (36 %)	95	95
Asuu yksin %	36 17 (M) 46 (N)	42 24 (M) 54 (N)	N/A 34 (M 80–84) 40 (M 85+) 74 (N 80–84) 88 (N 85+)	80	89
Ongelmia: keittiö, kylpyhuone, WC %	11	8 (M) 10 (N)	9–13 (M) 12–16 (N)	8	3
Fyysisiä esteitä liikkumiselle (kotona/ulkona) %	13–28	15 (M) 19 (N)	23 (M) 30 (N)	8	18
Ongelmia palvelujen saavutta- misessa %	44	N/A	19–35*	64	64
Taloudellisia ongelmia %	14	11	10	17	16
Ei I/ADL -vaikeuksia %	46	48	20 (M 80–84) 16 (M 85+) 17 (N 80–84) 3 (N 85+)	0	2
Vain IADL -vaikeuksia %	29	36	51 (M 80–84) 37 (M 85+) 55 (N 80–84) 43 (N 85+)	16	9
IADL- + pieniä ADL -vaikeuksia %	19	8	20 (M 80–84) 21 (M 85+) 15 (N 80–84) 20 (N 85+)	14	73
IADL- + vakavia ADL -vaikeuksia %	7	8	9 (M 80–84) 26 (M 85+) 13 (N 80–84) 33 (N 85+)	70	14
Vakavasti häiritsevää päivittäis- tä kipua %	N/A	16	26 (M) 26 (N)	31	24
Tyytyväinen subjektiiviseen terveyteensä %	44	63	57 (M) 57 (N)	57	45
Saa virallista kotihoitoa %	21 17 (M) 23 (N)	5	8 (M 80–84) 19 (M 85+) 14 (N 80–84) 19 (N 85+)	100	100
Saa apua perheeltä/läheisiltä %	17 13 (M) 19 (N)	6	11 (M 80–84) 21 (M 85+) 14 (N 80–84) 20 (N 85+)	59	N/A

*80 vuotta täyttäneet kokivat kaikkien jokapäiväiselle elämälle välttämättömien palvelujen olevan liian kaukana.

Lähde: Vaarama, painossa.

Suomen ikäpolitiikassa lasketaan paljon ikääntyneiden parantuvan toimintakyvyn ja kasvavan omavastuun tai perheen vastuun varaan, ja julkisia palveluja linjataan kohti kevyempiä palvelurakenteita ja omaishoidon tukemista (STM 2008). Iäkkäiden itse raportoimaan ja asiantuntijoiden arvioihin perustuvat arviot avun tarpeen laajuudesta etenkin iäkkäimmillä ovat kuitenkin viimeisten 20 vuoden ajan pysyneet melko vakiintuneina:

- 1980- ja 1990-luvulla kansainvälisissä tutkimuksissa arvioitiin noin 40 prosenttia 65 vuotta täyttäneistä olevan toisten avun tarpeessa ainakin jossakin vaiheessa elämänsä. Kotimaisissa tutkimuksissa arvioitiin, että noin 54 prosenttia 75 vuotta täyttäneistä tarvitsee apua jossakin vaiheessa, 30 prosenttia säännöllisesti ja 10 prosenttia päivittäin. 80 vuotta täyttäneistä 63–90 prosenttia arvioitiin apua tarvitseviksi, heistä 20 prosenttia säännöllisesti ja 20 prosenttia päivittäin (esim. Virjo 1996, Heikkinen ym. 1999, Laukkanen 1998; yhteenveto eri tutkimuksista, ks. Vaarama 1992).
- Valtakunnallisen vanhusbarometrin (Vaarama ym. 1999) mukaan 65–74-vuotiaista 36 prosenttia ja 75 vuotta täyttäneistä 48 prosenttia koki tarvitsevänsä apua vuonna 1998.
- Terveys 2000 tutkimuksen mukaan 15 prosenttia 65 vuotta täyttäneistä miehistä ja 27 prosenttia samanikäisistä naisista koki palvelun tarvetta. Vastaavat luvut 75–84-vuotiaille olivat 38 ja 58 prosenttia, ja 85 vuotta täyttäneistä 60 prosenttia ei selvinnyt päivittäisistä toiminnoista ilman apua (Aromaa ja Koskinen 2002)
- Vuoden 2004 valtakunnallisen hyvinvointitutkimuksen mukaan 60 vuotta täyttäneistä jotakin päivittäisen toimintakyvyn ongelmia (usein liittyen asuinympäristöön) koki 52 prosenttia, ja suuria toimintakyvyn ongelmia noin 16 prosenttia. 80 vuotta täyttäneistä jo noin 80 prosenttia koki jonkinasteisia vaikeuksia päivittäistoimissa. Ne keskittyivät arkiaskareisiin ja asiointiin, mutta noin 30 prosenttia koki lisäksi ongelmia henkilökohtaisissa päivittäistoimissa ja noin 10 prosentilla ongelmat olivat suuria. Suurten vaikeuksien kokeminen yleistyi 85. ikävuoden jälkeen, samoin päivittäistä elämää haittaava kipu. (Vaarama ym. 2006)

Tutkimuksissa on käytetty erilaisia ikäryhmittelyjä ja erilaisia menetelmiä mitata tarvetta, mikä tekee vertailun vaikeaksi. Kuitenkin niistä piirtyy esiin yhtenevä viesti Terveys 2000 -tutkimuksen kanssa siinä, että nuoremmissa ikäryhmissä avun tarve olisi vähentynyt, muttei vanhemmissa. Etenkin 80–85-vuoden iässä avun tarve on suuri. Voidaankin arvioida, että jonkinasteista avun tarvetta on

- viidesosalla 65 vuotta täyttäneistä
- joka kolmannella yli 75-vuotiaalla
- joka toisella 80 vuotta täyttäneellä.

Vakavat sairaudet, yksinäisyys, sosiaalisten lähi- ja tukiverkoston puute sekä puutteelliset asuinolot altistavat palvelujen tarpeelle. Avun tarve on naisilla miehiä suurempi, ja vanhimilla suurempi kuin nuoremmilla. Stakesin hoitoilmoitusrekisterin mukaan kotipalvelujen säännöllinen käyttö alkaa ikääntyneillä keskimäärin 80-vuotiaana ja pysyvän laitoshoidon käyttö noin 82-vuotiaana. (Vaarama ym. 2004). Kolmasikäiset eivät juurikaan käytä hoivapalveluja, joten palvelujen tarvetta arvioitaessa 80 vuotta täyttäneiden määrä on keskeinen indikaattori, kuten jo vuonna 1993 julkaistussa kuntien vanhuspolitiikan kehittämistä koskevassa toimintaohjelmassa esitettiin (Vaarama & Hurskainen 1993).

Edustavalla kyselyaineistolla (n= 3195) 21 kaupunkimaisessa kunnassa vuonna 1998 tehdyn tutkimuksen (Vaarama 2004) mukaan kotona asuvien ikääntyneiden (keski-ikä 81 vuotta) itse raportoima toimintakyky oli monella tapaa kytköksissä elämänlaadun kannalta keskeisiin resursseihin, etenkin ympäristötekijöihin. Tulosten mukaan:

1. hyvä koettu terveys kolminkertaisti, ja hyvä elämänhalu kaksinkertaisti hyvän toimintakyvyn todennäköisyyden
2. koettu yksinäisyys vähensi hyvän toimintakyvyn todennäköisyyttä 71 %
3. asuinympäristön liikuntaesteet vähensivät hyvän toimintakyvyn todennäköisyyttä 50 %
4. asunnon liikuntaesteet vähensivät hyvän toimintakyvyn todennäköisyyttä 40 %
5. vuoden sisällä saadun sairaalahoidon merkitys oli samaa suuruusluokkaa (40 %).
6. jokin traumaattinen elämänmuutos ja heikosta terveydestä viestivät poliklinikkakäynnit vähensivät hyvän toimintakyvyn todennäköisyyttä 33 % ja 32 %.
7. jokainen vuosi 75. ikävuoden jälkeen vähensi hyvän toimintakyvyn todennäköisyyttä 10 % eli 85 vuotta täyttäneellä oli kaksinkertainen riski heikentyneeseen toimintakykyyn verrattuna 75 vuotta täyttäneeseen.

Korkea ikä näyttää vääjäämättä tuovan mukanaan toimintakyvyn ongelmia. *Kun laaditaan ohjelmia toimintakyvyn tukemiseksi, tulisi ottaa huomioon, että kyse ei ole vain fyysisestä toimintakyvystä, vaan fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen toimintakyky ja ympäristön esteettömyys ja tuki kietoutuvat monella tapaa yhteen*

7.5 Avun saanti ja merkitys iäkkäiden elämänlaadulle

Julkisrahoitteinen kotipalvelu/-hoito ei näytä pysyneen kotona asuvien ikääntyneiden avun tarpeen kehityksen perässä, sillä samaan aikaan kun toimintakyvyn ongelmia omaavia iäkkäitä on yhä enemmän, ovat sekä tilastojen mukainen (SVT 2007) että taulukossa 5 kuvatun itse raportoidun kotipalvelun/-hoidon käyttökin vähentyneet. Supistuksien voimakkuutta kuvaa taulukossa 5 kuvattu vuosien 1998 ja 2004 välinen kehitys, jonka mukaan kotipalvelun/-hoidon käyttö 60 vuotta täyttäneillä laski noin 21 prosentista 5 prosenttiin eli neljäsosaan entisestä. Tämä on valtava muutos viidessä vuodessa tapahtuvaksi, ja vaikutusten iäkkäiden ja heidän läheistensä elämään voi olettaa olleen tuntuja. Lisäksi yhtä aikaa julkisen sektorin vetäytymisen kanssa myös perheiltä saatu apu on vähentynyt. Silti perheen apu on yleisempää kuin kunnalta saatu apu, mikä kuitenkin on myös luontevaa ainakin tiettyyn rajaan saakka. Myös ikääntyneiden itse kolmannelta sektorilta hankkima apu on lisääntynyt. Vuonna 2004 jopa 85 vuotta täyttäneiden yleisimmät avun lähteet olivat omaiset ja läheiset tai yksityinen sektori (lähinnä palveluasuminen). Kunnan järjestämää kotihoitoa sai vain noin joka kymmenes 80–84-vuotias ja noin joka viides 85 vuotta täyttänyt. Kaikkiaan alle 80-vuotiailla avun saanti muilta on vähäistä, kun taas 85 vuotta täyttäneistä yli puolet sai apua joltakin taholta, naiset miehiä useammin. (Taulukko 5)

Taulukko 5 Avun saanti ja lähde iän ja sukupuolen mukaan vuonna 2004 (%).

Ikä	60–74		75–79		80–84		85+		60+		60+
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M+N
n	16	36	8	10	22	52	21	58	60	139	199
Saa apua päivittäisissä toiminnoissa*	2,4	4,3	3,7	8,9	25,6	32,5	51,2	59,6	10,7	17,2	14,6
Saa apua läheisiltä	1,1	3	3	6,5	10,5	13,5	20,9	20,2	4,2	7,6	6,2
Saa apua julkiselta kotihoidolta	0,3	0,7	6	0,8	8,1	13,5	18,6	19,2	3,5	5,5	4,7
Saa apua yksityiseltä sektorilta	0,8	0,5	3	0,8	7	4,9	11,6	20,2	2,8	3,8	3,4

Lähde: Vaarama ym. 2006, 120.

Julkisen vastuun purku iäkkäiden tarvitseman avun järjestämisessä ei näytä siirtäneen vastuuta vain omaisille vaan myös kolmannelle sektorille ja ikääntyneille itselleen. Kun samalla palveluvajeen kokeminen on viidessä vuodessa kolminkertaistunut (taulukko 5) näyttää siltä, että osa kotona asuvien avun tarpeesta on jäänyt kokonaan tyydyttämättä. Lisäksi kotihoidon piiriin päässeistä joka viides kokee, ettei saa apua riittävästi. Tämän valossa näyttäisi siltä, että puheet kroonistuvasta palveluvajeesta vanhusten kotiin annettavassa hoivassa ovat perusteltuja.

Avun saanti tarvittaessa ja sen riittävyys oli tärkeä iäkkäiden elämänlaadun resurssi vuonna 1998 tehdyssä poikkileikkaustutkimuksessa (Vaarama & Kaitsari 2002, ks. taulukko 1). Sama vahvistui vuoden 2004 hyvinvointitutkimuksessa (taulukko 6). Apua saavien alle 80-vuotiaiden aineisto oli pieni, joten heidän kohdallaan ei voida tehdä pitäviä päätelmiä. Sen sijaan 80 vuotta täyttäneiden analyysi osoittaa selvästi, miten tärkeää juuri kaikista iäkkäimpien elämänlaadulle on se, että apua saadaan riittävän usein, ikääntyneet itse kokevat sen riittäväksi ja että he ovat tyytyväisiä apuun. Lisäksi tulos viittaa siihen, että elämänlaadun kannalta ei ole niinkään tärkeää mistä apu saadaan, kunhan sitä saadaan. Tosin on myös näyttöä siitä, että iäkkäimmillä juuri hyvät julkiset palvelut lisäävät elämänlaatua (Vaarama 2004).

Taulukko 6 Avunsaantitekijöiden yhteys tyytyväisyyteen elämänlaadun eri ulottuvuuksilla (WHOQOL-Bref). Logistinen regressioanalyysi.

Muuttuja	Fyysinen Ex(B)		Psyykinen Ex (B)		Sosiaalinen Ex (B)		Ympäristö Ex (B)	
	60–79	80+	60–79	80+	60–79	80+	60–79	80+
n	17	152	18	140	21	151	18	152
Saa kotipalvelua	,000	,807	3,680	1,467	1,607	1,999	2,560	,816
Saa apua omaisilta/perheeltä	,000	,719	,000	,788	,000	1,481	2,828	,453
Avun intensiteetti	,526	1,743**	,823	1,199	,000	1,010	,539	1,242
Avun riittävyys	,000	2,150	3,677	1,142	1,011	1,241	,876	2,881*
Tyytyväisyys apuun	,000	2,597*	,294	1,982*	,821	1,075	,762	1,927*

t-arvo merkitsevyys * =p<.05, **=p<. 01 =p<.001***

Lähde: Vaarama ym. 2006.

Tarkasteltaessa lähemmin elämänlaadun eri ulottuvuuksia iäkkäillä nousevat myös asumiseen ja asuinympäristöön liittyvät seikat tärkeiksi elämänlaadun resursseiksi kaikissa ikäryhmissä ja erityisesti 80 vuotta täyttäneillä. (Taulukko 7)

Taulukko 7 Asuinympäristön objektiivisten tekijöiden yhteys tyytyväisyyteen WHOQOL-Brefin elämänlaadun eri ulottuvuuksilla. Logistinen regressioanalyysi.

Muuttuja	Fyysinen Ex(B)		Psyykinen Ex(B)		Sosiaalinen Ex(B)		Ympäristö Ex(B)	
	60–79	80+	60–79	80+	60–79	80+	60–79	80+
IKÄRYHMÄ								
n	636	154	628	149	643	153	636	154
Lähipalvelut liian kaukana		,839		1,034		,987		,896*
Ei asunnon puutteita	1,715**	2,263**	1,447**	2,006**	1,722**	1,300	1,469**	1,866*
Asuu yksin	,630*	1,000	,591**	,746	,539**	,425*	,611**	,789
Kaupunki	1,319	,732	1,074	1,949	1,169	,642	1,970**	,809
Taajama	,947	,709	,692	1,128	1,030	1,242	1,124	,859

t-arvo merkitsevyys * =p<.05, **=p<. 01 =p<.001***

Lähde: Vaarama ym. 2006.

Asunnon esteettömyys kohottaa todennäköisyyttä hyvään elämänlaatuun kaikilla ja erityisen tärkeää se on fyysiselle toimintakyvylle. Pitkät lähipalvelumatkat vähentävät 80 vuotta täyttäneiden tyytyväisyyttä miltei kaikilla ulottuvuuksilla, ja erityisesti alle 80-vuotiailla. Kaupunkiympäristö lisää kolmasikäisten tyytyväisyyttä ympäristöulottuvuudella, arvatenkin sen monipuolisen vapaa-ajan, kulttuuri- ja muiden palvelujen tarjonnan kautta. Nähtävissä onkin, että kolmasikäiset muuttavat kaupunkien reuna-alueilta lisääntyvästi keskustoihin (esim. Longino 2001, Koskinen ym. 2007). Alle 80-vuotiaiden elämänlaadulle yksinasuminen on pahasta, mutta 80 vuotta täyttäneet, jotka ovat pääosin naisia, ovat ilmeisesti tottuneet siihen. Silti se on heille suuri riski pitkäaikaiseen laitoshoitoon joutumiselle kun avun tarve kasvaa suuremmaksi (esim. Vaarama 2004).

Tulos vahvistaa aiempia tutkimustuloksia puutteellisen asumisen ja lähipalvelumatkojen merkityksestä ikääntyneiden ja erityisesti kaikkein ikääntyneimpien hyvinvoinnille. Vuonna 2004 puutteellisesti asui noin joka kymmenes 60 vuotta täyttänyt ja puutteelliset asuinympäristöt ja kaukana olevat lähipalvelut vaivasivat noin joka viidettä (Vaarama ym. 2006). Tämä on haaste ikääntymispolitiikalle, sillä asunnon ja asuinympäristön liikuntaesteet muodostavat päivittäiselle toimintakyvylle ja siten kotona selviämiseksi suuren riskin lisäten kotipalvelujen tarvetta. Vaaraman (2004) mukaan jo yksikin asunnon liikuntaeste lisää toimintakykyvaikeuksien riskiä 29 prosenttia ja yksi ympäristön liikuntaeste 22 prosenttia.

Näyttää siis siltä, että yhtäältä ikääntyneet ovat yhä parempikuntoisia ainakin 80 ikävuoteen saakka, minkä jälkeen alkaa ilmetä säännöllisen ulkopuolisen avun tarvetta. Tilastot ja tutkimukset osoittavat, että yhä useammin tarvittava apu saadaan omaisilta, läheisiltä ja kolmantelta sektorilta, ja yhä harvemmin kunnalta. Mielenkiintoinen kysymys on, ketkä selviävät itsenäisesti kotona, ketkä läheisten avun varassa ja ketkä lopulta saavat kunnallisia kotipalveluja. Vuoden 1998 valtakunnallisella aineistolla tehty analyysi osoittaa, että nuorempi ikä, miessukupuoli, fyysinen ja psyykinen hyvinvointi, sosiaalinen aktiivisuus, liikunnallisuus ja esteetön asuinympäristö liittyvät itsenäiseen kotona selviytymiseen. Läheisavun varassa selviytyvät ovat iäkkäitä, heikon terveyden omaavia ja yksin esteellisissä asuinympäristöissä (hissittömyys, mäkisyys, liikenneyhteyksien puute, turvattomuus) asuvia naisia, jotka eivät

vielä tarvitse henkilökohtaista vaan lähinnä kodinhoitoon ja asiointiin liittyvää apua. Kunnallista apua saavat ovat vanhoja ja heikon toimintakyvyn omaavia, mutta vielä kotona asuvia naisia ja miehiä. (Taulukko 8).

Taulukko 8 Ikääntyneiden päivittäinen selviytyminen ja avun lähteet.

Selittäjä	Malli 1 Selviytyy itsenäisesti	Malli 2 Saa vain epävirallista apua	Malli 3 Saa vähintään yhtä kotipalvelua
Miessukupuoli	5,318***	-5,665***	-1,209
Ikä	-4,687***	3,155**	4,131***
Koulutustaso	-2,520*	0,084	2,199*
Hyvä koettu terveydentila	4,167***	-3,655***	-1,093
IADL -toimintakykyvaikeudet	-7,969***	6,860***	7,737***
PADL -toimintakykyvaikeudet	-1,980*	0,673	3,834***
Ei koe olevansa arvostettu	-2,066*	0,720	1,372
Ei liikuntaharrastuksia	-1,784	1,071	2,009*
Yksin asuminen	1,913	-4,252***	0,433
Ympäristön liikuntaesteet	-2,436*	1,985*	-0,601

Malli 1: R Square= 0.262, Adj. R Square= 0.246 F= 16,262, P <0.001

Malli 2: R Square= 0.197, Adj. R Square= 0.179 F= 11.190, P <0.001

Malli 3: R Square= 0.251, Adj. R Square= 0.235 F= 15.334, P <0.001

Lähde: Vaarama ja Kaitsaari 2002.

Tulos osoittaa, että jo vuonna 1998 henkilöt, jotka raportoivat saavansa kunnallisia kotipalveluja olivat huonokuntoisia ja iäkkäitä, eli palvelujen kohdentaminen näyttäisi jo tuolloin olleen kunnossa. Koulutustason merkitys on välillinen niin, että paremmin koulutetut asuvat pidempään kotonaan, joten he myös käyttävät erilaisia kunnan järjestämiä tukipalveluja enemmän. Kun sekä ensimmäiseen että toiseen ryhmään kuuluvien määrä on tutkimusten perusteella kasvanut, ja kolmanteen eli kunnallisen kotipalvelun/-hoidon asiakkaisiin kuuluvien ryhmä on pienentynyt, on oletettavaa, että kolmannelle ryhmälle on siirtynyt väkeä juuri toiseen ryhmään eli omaisten hoidon varassa lienee nykyään paljon huonokuntoisempia asiakkaita kuin vuonna 1998.

Tulos korostaa päivittäisen toimintakyvyn kehityksen suurta merkitystä sille, miten paljon julkisia palveluja käytetään ja tarvitaan tulevaisuudessa. Tulos viittaa myös ilman palveluja selviytymisen olevan sosiaalisesti valikoivaa, ja tukee muualla saatuja tuloksia siitä, että alemmat sosiaaliluokat päätyvät muita todennäköisemmin pitkäaikaishoitoon kun taas paremmin koulutetut asuvat kotona. Paitsi että heillä on paremmat elinolot, he myös osannevat vaatia palveluja ja pystyvät maksamaan niitä.

Tutkittaessa kotihoitoon merkitystä kotona asuvien iäkkäiden elämänlaadun tukemisessa on saatu usealla eri aineistolla vertailukelpoisia menetelmiä käyttäen sama tulos siitä, että riittävä kotihoito on olennaisen tärkeä toisten apua tarvitsevien elämänlaadun tukemisessa. Kun palvelu vastaa asiakkaan tarpeisiin ja omaan käsitykseen siitä, miten niihin tulisi vastata ja kun asiakasta samalla kohdellaan hyvin, tuetaan myös hänen psykososiaalista hyvinvointiaan. Hyvä tulos saadaan aikaan hyvän ammatillisen laadun ja johtamisen avulla. (Vaarama & Ylönen 2006, Vaarama & Tiit 2007, Vaarama & Pahtakari 2008, Vaarama painossa).

7.6 Ikääntyneiden hoivapalvelujen tilastoitu kehitys vuosina 1988–2006

Vaikka kotona asuvien iäkkäiden määrä on kasvanut ja kasvaa jatkuvasti, miltei kaikkien heidän tarvitsemiensa palvelujen suhteellinen kattavuus on kuitenkin vähentynyt viimeisten 20 vuoden ajan (taulukko 10). Vain palveluasumisen ja omaishoidon tuen kattavuus on lisääntynyt, kun taas kotiin annettava apua ja perinteistä pitkäaikaishoitoa laitoksissa on supistettu voimakkaasti. Leikkaukset kiihtyivät lamavuosina, mutta ovat jatkuneet hieman laimeampina myös koko 2000-luvun. Vertailua vuoteen 1988 voidaan kritisoida, koska se sisältää monia epätarkkuusriskejä kun niin käsitteet kuin tilastointitapakin ovat muuttuneet. Sama viesti välittyy kuitenkin myös virallisista tilastoista (SVT 2007) ja vertailuista vuoden 1990 tilanteeseen (Voutilainen ym. 2007).

Kehitys näyttää iäkkäiden ja heidän omaistensa kannalta karulta, ja sitä korostaa palveluvajeen kokemuksen samanaikainen 5–6-kertaistuminen. Tätä taustaa varten ei ole ihme, että julkisuudessa tavan takaa ollaan huolissaan vanhusten hoivan niukkuudesta ja heikosta saatavuudesta. Puhutaan jopa iäkkäiden yhteiskunnallisesta kaltoinkohtelusta (Jyrkämä & Nikander 2007) ja ”hiljaisesta yhteiskuntasopimuksesta” (Vaarama 2007). Joka kolmas - viides iäkäs kokee jäävänsä vaille tarvitsemaansa apua, tai saavansa sitä liian vähän. Palvelujen lisätarve kohdistuu etenkin kunnallisiin kotihoidon tukipalveluihin ja kotihoitoon.

Iäkkäät ovat siis turvautuneet yhä enemmän läheisiinsä ja kolmanteen ja yksityiseen sektoriin, mutta silti koettu palveluvaje kasvaa, mahdollisesti myös sosioekonomiset erot siinä, miten ja mistä apua saadaan. Jo 1990-luvun lopussa oli nähtävissä laitoshoidon ja palveluasuminen osalta ikääntyneiden polarisaatio kahteen ryhmään, jossa parempiosaiset käyttivät yksityisiä ja pienituloiset ja eniten apua tarvitsevat julkisia palveluja (Vaarama ym. 2000). Myös Heikkisen ym. (2006) mukaan alempien sosiaaliluokkien vanhukset päätyvät muuta useammin kunnallisen pitkäaikaishoidon asiakkaaksi. Kunnallisten palvelujen käyttäjät ovat pääosin vanhoja ja pienituloisia naisia ja yksinäisiä vanhoja miehiä, ja niitä käyttävät eniten yksin elävät vanhukset eli lesket, naimattomat ja eronneet (Sulander ym. 2006, Vaarama & Ylönen 2006, Vaarama & Pahtakari 2008). Yksityisiä palveluja käyttäville taas on tyypillistä korkeampi koulutus ja siihen liittyen mitä ilmeisimmin paremmat tulot ja kunnallisia palvelujen käyttäjiä parempi toimintakyky, näiden palvelujen hyvä saatavuus kaupunkimaisissa kunnissa sekä se, että heistä moni järjestää apunsa itse ilman kunnan väliintuloa (Vaarama 2004). Vaikka tämä vähentää painetta julkisiin palveluihin ja tulee yleistymään tulevien iäkkäiden paremman elintason takia, on vaarana myös polarisaatio, jossa kunnalliset palvelut marginalisoituvat yhä selvemmin vähävaraisten palveluiksi kun taas muut hakevat palvelunsa yksityisiltä markkinoilta. Tämä on sitä todennäköisempää, mitä heikommaksi julkispalvelujen laatu muodostuu ja mitä tiukemmiksi avun saannin kriteerit määritellään. Palvelusetelein voidaan tukea pienituloisten ostovoimaa, mutta olisi tärkeää huolehtia myös kunnallisten palvelujen laadusta.

Taulukko 9 Ikääntyneiden keskeisten hoitopalvelujen profiili vuosina 1988–2006.

Asiakkaat palveluittain, % ikäryhmästä	1988*	1995**	2000	2002	2004	2005	2006	Ero % 1988– 2006	Ero % 2000– 2006
Kodinhoitoapu									
65+	19,3	11,8	10,7	10,6	9,8	10,2	9,9	-48,7	-7,5
75+	31,5	22,1	19,7	19,3	17,7	18,3	17,8	-43,5	-9,6
85+	42,4***	35,7	34,8	35,4	33,9	34,4	33,9	-20	-2,6
Omaishoidon tuki									
65+	1,8	1,5	1,8	2,1	2,2	2,4	2,3	27,8	27,8
75+	3,3	2,7	3	3,4	3,6	3,7	3,7	12,1	23,3
85+	6,6***	5	5,3	5,7	5,7	6	5,8	-12,1	9,4
Palveluasuminen****									
65+	0,9	1,9	2,7	2,8	3	3	3	23,3	11,1
75+	2,1	3,4	5,1	5,3	5,5	5,4	5,6	233,3	9,8
85+	-	5,8	10	10,9	11,7	11,5	12,1	108,6'	10
Vanhainkodit*****									
65+	4,4	3,1	2,7	2,5	2,3	2,2	2,1	-52,3	-22,2
75+	7,8	6,5	5,3	5	4,5	4,3	4,1	-47,4	-22,6
85+	19,1***	15,4	12,6	12,1	11,2	10,4	9,9	-48,2	-21,4
Terveyskeskuksen pitkä- aikaishoito									
65+	1,6	1,7	1,6	1,5	1,3	1,3	1,3	-18,8	-18,8
75+	3,4	3,4	3	2,8	2,5	2,5	2,4	-29,4	-20
85+	8,2***	7,8	7	6,4	5,8	5,7	5,4	-34,1	-22,9
Tukipalvelut									
65+	15,1	13,4	13,5	13,8	13	12,9	12,7	-15,9	-5,9
75+	-	-	-	-	-	-	22,5	-	-
85+	-	-	-	-	-	-	40,8	-	-
Säännöllinen kotihoito		1995	1997	1999	2001	2003	2005	1995— 2005	2001— 2005
65+	-	7,3	6,5	6,9	6,6	6,3	6,5	-11	-1,5
75+	-	13,8	12,1	12,9	12,1	11,4	11,5	-16,6	-5
85+	-	22,3	19,4	21,7	21,3	20,7	20,9	-6,3	-1,9

*Lähde Vaarama 2004 ** Lähde SVT Sosiaaliturva 2007*** 85+ tiedot ovat vuodelta 1990 (lähde SVT Sosiaaliturva 2007) ****Sisältää sekä tehostetun että eriyttämättömän palveluasumisen *****Vanhainkotihoito ilman tehostettua palveluasumista 1995–2006.

Palvelujen käytössä on kuitenkin seutukuntien välillä paljon eroja niin palvelurakenteissa kuin palvelujen kattavuudessa. Maaseutualueilla on pystytty sopeuttamaan hoivan rakennetta paremmin kohti keveitä palvelurakenteita kuin kaupungeissa. Tähän viittaa se, että vanhainkotien asukkaita on suhteessa vastaavanikäiseen väestöön vähemmän kuin kaupungeissa. Maaseudullakin kuitenkin on verrattain paljon terveyskeskusten vuodeosastopaikkoja, ja laitoshoidon osuus (vanhainkodeissa ja vuodeosastoilla annettava hoito yhteensä) on selvästi suosituksia korkeampi. Osin erot kertovat siitä, että historiallisista syistä hoiva painottuu eri tavalla. Jos kuntiin on esimerkiksi rakennettu laitoshoidon, sen purkaminen edellyttäisi muun muassa rakennusten uudistamista ja muita investointeja, johon ei ole haluttu ryhtyä. Erityisen suuret erot ovat omaishoidon tuessa, osassa alueita se on erittäin niukkaa ja joillakin maaseutualueilla sitä käytetään paljonkin hyväksi.

Ylipäättään maaseudulla näyttää olevan suurempi hajonta, eli siellä on sekä hyviä että niukasta mitoituksista kertovia lukuja. (Volk & Vaarama 2008, taulukko 10). Omaishoidon tuki on maaseudulla kaupunkeja yleisempää, samoin säännöllinen kotihoito. Myös tehostetussa palveluasumisessa näyttää kattavuus olevan maaseudulla hieman kaupunkeja korkeampi. Parempi kattavuus voi heijastella myös olosuhteita ja keskimääräistä suurempia tarpeita, koska esimerkiksi puutteellinen asuminen ja sairastavuus lisäävät palvelutarpeita. Keskimääräiset hoivan kattavuusluvut viittaavat siihen, että kaupungeissa ja varsinkin Helsingin seudulla kasvavasta hoivatarpeesta huolimatta painotetaan enemmän laitoshoidon tyyppiseen hoivaan.

Taulukko 10 Palvelujen käyttö seutukunnittain ja koko maa sekä erot laatusuositukseen.

75 vuotta täyttäneet asiakkaat, % vastaavan ikäisestä väestöstä 31.12.2006	1 Metro- polialue	2 Monipuoliset yliopisto-seudut	3 Alueelliset keskukset	4 Teolliset keskukset	5 Maaseutumaiset seudut	6 Harvaan asutut seudut	Koko Suomi seutukuntien keskiarvo	Laatu suosituksen mukainen tavoite	Vaje/liika verrattuna suositukseen
Omaishoidon tuki (vuoden aikana)	3,1	3,4	3,5	3,5	4,2	5,1	4,0	5–6	-20–33
Säännöllinen kotihoito (30.11.2005)	10,9	11,6	11,2	12,1	12,7	14,5	12,5	13–14	-4–11
Ikääntyneiden tavalisen palveluasumisen asiakas	2,1	1,9	1,7	1,0	2,4	2,0	1,9		
Ikääntyneiden tehostetun palveluasumisen asiakas	3,4	3,1	3,9	3,9	3,9	4,3	3,9	5–6	-22–35
Vanhainkotien asiakas	4,6	4,0	3,8	4,3	4,3	3,2	4,0		
Terveyskeskusten pitkäaikaasiakkaat	2,1	2,6	2,8	2,1	1,9	2,6	2,3		
Kotona asuvat	89,8	90,1	89,4	89,7	89,7	89,9	89,7	91–92	-2–2,5
Pitkäaikaisessa laitoshoidossa vanhainkodeissa tai terveyskeskuksissa olevat	6,6	6,5	6,6	6,4	6,3	5,8	6,3	3	+48

Lähde:Volk ja Vaarama 2008.

Verrattuna STM:n laatusuositukseen (STM 2008) seutukuntatasolla tarkasteltuna havaitaan erityyppisillä alueilla erilainen hoivan kattavuus. Yhteistä on kuitenkin se, että lähes kauttaaltaan kattavuus on pienempi kuin suosituksessa, ja palvelurakenne painottuu laitoshoitoon. Kotihoidossa ollaan keskimäärin paljon alle määrällisten suositusten, mutta vaihtelu on suurta. Parhaimmissa seutukunnissa päästään suositeltuun kattavuuteen, pääkaupunkiseudulla on kotihoito niukinta ja parhaissa maaseutuseutukunnissa jopa 20 prosenttia yli 75-vuotiaista on säännöllisen kotihoidon piirissä. Tämä voi heijastella osin valittua politiikkaa, osin myös sitä, että maaseudulla olosuhteet ja asiakkaiden toimintakyky ovat sellaisia, että apua esimerkiksi asiointiin tarvitaan enemmän. Myös omaishoidon tuessa on vajetta, samoin tehostetussa palveluasumisessa, kun taas pitkäaikaishoitoa on suositukseen verrattuna vielä puolet liikaa. Luvut viittaavat siihen, että jos suosituksia noudatetaan kunnissa, edessä on edelleen melkoinen remontti ja jo ohentunut palveluvarustus ohenee entisestään.

Samalla kun suositusten perusteella palveluihin ei suunnitella suuria laajennuksia, on kokemus avun riittämättömyydestä siis kasvanut, ja arviolta vähintään kolminkertaistunut ellei jopa kuusinkertaistunut lyhyessä ajassa. Stakesin 60 vuotta täyttäneitä suomalaisia edustavan tutkimusten mukaan vuonna 2004 18 prosenttia tämän ikäisistä miehistä ja 24 prosenttia naisista koki, ettei ylipäänsä saanut riittävästi apua, kun vuonna 1998 luku oli 4 prosenttia (Vaarama & Kaitsaari 2002). Vuoden 2006 hyvinvointitutkimuksessa 21 prosenttia 70–74-vuotiaista kertoi saavansa aivan liian vähän apua. Kun tähän lisätään vielä jonkin verran liian vähän apua saaneiden osuus, niin liian vähän apua sai kyseisestä ikäryhmästä reilu kolmannes.

Aiemmin todettu jyrkkä lasku itse raportoidussa julkisen hoivan käytössä (taulukko 4) vastaa tilastojen antamaa kuvaa (taulukko 9). Vain joka viides 85 vuotta täyttäneistä raportoi saaneensa kunnallista kotihoitoa, kun taas kaksinkertainen määrä sai apua perheiltään ja kolmannen sektorin järjestöiltä. Toisin kuin vuonna 1998, ikääntyneet eivät enää vuonna 2004 pitäneet kuntaa mieluisimpana avun lähteenä, vaan toivoivat avunantajana olevan useimmiten jokin läheisistä (lapsi, puoliso, muu sukulainen tai ystävä), jotka useimmiten ovat myös avun pääasiallisia antajia. Silti palveluvajetta koettiin nimenomaan kunnan kotipalvelussa tai kotisairaanhoidossa (Vaarama ym. 2006).

Edellä kuvattuja arvioita voidaan kritisoida siitä, että tarve on rajaton mutta resurssit niiden tyydyttämiseen rajalliset. Siksi painotetaan priorisointia eniten apua tarvitseville. Liian vähäinen apu on kuitenkin erityisesti iäkkäimpien ongelma, sillä noin joka kolmas 80–84 vuotta täyttänyt nainen ja joka viides 85 vuotta täyttänyt sukupuoleen katsomatta katsoi vuonna 2004 saamansa avun riittämättömäksi (Vaarama ym. 2006). Priorisoinnin onnistumista voidaan arvioida myös vertaamalla kunnallisen kotihoidon kattavuutta niiden vanhusten määrään, joilla on suuria ongelmia selvitä niin arkiaskareista kuin henkilökohtaisista päivittäisistä toimistaan, sekä heidän kokemaansa palveluvajetta (taulukko 11). Tämäkin vertailu viittaa vajeeseen niin kotihoidon kattavuudessa kuin intensiteetissäkin.

Taulukko 11 Suuret toimintakyöngelmat, kotihoidon kattavuus ja koettu palveluvaje, % ikäryhmästä vuonna 2004.

Ikäryhmä	Suuria toimintakyöngelmia	Tilastoitu kotihoidon käyttö	Itse raportoitu käyttö	Perheeltä saatu apu	Koettu vaje 2004	Koettu vaje 1998
60+	8	6,5	5	6	22	7
80-84	11	N/A	10	13	30	N/A
85+	30	21	19	20	20	N/A

Lähteet: Vaarama ja Kaitsaari 2002, Vaarama ym. 2006.

Dementian yleistyminen korkeaan ikään ehtineiden ihmisten määrän lisäyksen myötä lisää palvelutarvetta jo nyt, ja tämä jatkuu vielä pitkään. Dementoivat sairaudet johtavat toimintakyvyn alenemiseen ja palvelutarpeen kasvuun ensin koti- ja omaishoidossa, myöhemmin tehostetussa palveluasumisessa ja pitkäaikaisessa laitoshoidossa. Dementoivat sairaudet, kuten Alzheimerin tauti ja vaskulaariset dementiat, liittyvät selvästi korkeaan ikään. Arviot dementoituneiden määrästä vaihtelevat jonkin verran. Noin kahdeksalla prosentilla 65 vuotta täyttäneistä arvioidaan esiintyvän keskivaikeaa tai vaikeaa dementiaa. Dementian yleisyys kasvaa iän myötä siten, että kun 65–74-vuotiailla esiintyvyys oletetaan 4,2 prosentiksi, on se 75–84-vuotiailla jo 10,7 prosenttia ja 85 vuotta täyttäneillä peräti 36 prosenttia (Sulkava 1999). Näiden perusteella voidaan arvioida, että laskennallisesti noin joka neljäs 75 vuotta

täyttänyt olisi tulevina vuosina dementian takia huolenpidon tarpeessa, eli he yksinään jo veisivät kaiken nykyisen laatusuositusten mukaisen julkisen hoivan kapasiteetin. Kentällä ja tutkijoiden keskuudessa matalia mitoituksia ja erityisesti laitoshoidon leikkaussuunnitelmia ilman korvaavaa tehostettua palveluasumista kauhistellaankin ilmeisen perustellusta syystä (esim. Salermo ym. 2008).

Ikääntyneiden itse raportoima apu omaisilta on vähentynyt, mutta laatusuosituksissa omaishoidontuesta kaavaillaan tehostetun palveluasumisen laajuista hoivan muotoa. Omaishoidon tuen saajien määrä onkin tilastojen mukaan kasvanut (vrt. taulukko 9), mutta määrärahojen kehitys kunnissa ja siten tuen myöntäminen on ollut vaihtelevaa, ja tukeen varattuja määrärahoja voidaan kunnissa tarvittaessa vähentää tai lisätä kulloinkin taloudellisen tilanteen mukaan. Tuen maksamisen siirtämistä Kelalle pohditaan parasta aikaa. Omaishoidon tuen saataminen sitä tarvitsevien ja haluavien käyttöön on toivottavaa, mutta omaishoidon laajentamisen tulisi perustua vapaaehtoisuuteen, ja se tulisi säilyttää luonteeltaan julkisia palveluja täydentävänä huolenpidon muotona.

Ikäkkäiden palvelujen resurssointia ja palvelurakenteen kehitystä on leimannut jatkuva säästämisen etenkin lamavuosista lähtien. Taulukkoon 12 on poimittu STM:n laatusuosituksista laskennallinen esimerkki kotihoidon, palveluasumisen, vanhainkotien ja terveyskeskusten pitkäaikaipaikkojen asiakkaiden määrän kehityksestä vuosina 2010–2040, mikäli palvelujen käyttöasteen 75 vuotta täyttäneestä väestöstä pysyy vuoden 2006 tasolla. Tällöin palvelujen käyttäjien määrän kasvun selittää ikääntyneen väestön määrän kasvu, eli ei ole tehty mitään politiikkamuutoksia.

Taulukko 12 75 vuotta täyttäneitä kotihoidossa, palveluasumisessa, vanhainkodeissa ja terveyskeskusten pitkäaikaipaikoilla 2010–2040, mikäli käyttö (% ikäluokasta) säilyy samana kuin vuonna 2006¹.

Vuosi	2010	2020	2030	2040
75 vuotta täyttäneitä ²	433 413	555 558	816 770	935 905
Kotihoidossa	49 842	63 889	93 929	107 629
Palveluasumisessa	24 705	31 667	46 556	53 347
Siitä tehostetussa palveluasumisessa	16 903	21 667	31 854	36 500
Vanhainkodissa	17 770	22 778	33 488	38 372
Terveyskeskusten pitkäaikaipaikoilla	10 402	13 333	19 602	22 462

¹ Ikäihmisten palvelujen laatusuositus (STM 2008).

² Tilastokeskuksen Väestöennuste 2007–2040.

Ikäihmisten palvelujen laatusuosituksessa on asetettu tavoitteeksi nostaa vuoteen 2012 mennessä kotihoidon kattavuutta 13–14 prosenttiin 75 vuotta täyttäneestä väestöstä vuoden 2006 tasosta (11,5 %). Omaishoidon tuen kattavuus halutaan 5–6 prosenttiin (3,7 % vuonna 2006), ja tehostetun palveluasumisen kattavuus 5–6 prosenttiin (3,9 %). Samalla vanhainkotien ja terveyskeskusten pitkäaikaishoitopaikkojen käyttöä alennettaisiin nykyisestä 6,5 prosentista huimaan puoleen eli kolmeen prosenttiin. STM:n laskelmien mukaan matalampien suositusten toteuttaminen tuottaisi näiden palvelujen bruttokustannuksiin (mikäli hoitokustannusten hinnat pysyisivät vuoden 2006 tasolla) vuoteen 2012 mennessä 49 miljoonan euron säästöt, kun korkeamman vaihtoehdon mukaan laskettuna kustannukset nousisivat 199 miljoonaa euroa. Säästö ilmeisesti saataisiin laitoshoidon leikkaamisesta miltei puoleen nykyisestä, mitä kompensoitaisiin leikkausta pienemmällä lisäyksellä tehostettuun palveluasumiseen ja panostamalla kotihoidon laajentamisen sijasta omaishoidon tukeen. Säästöjä ja julkis-

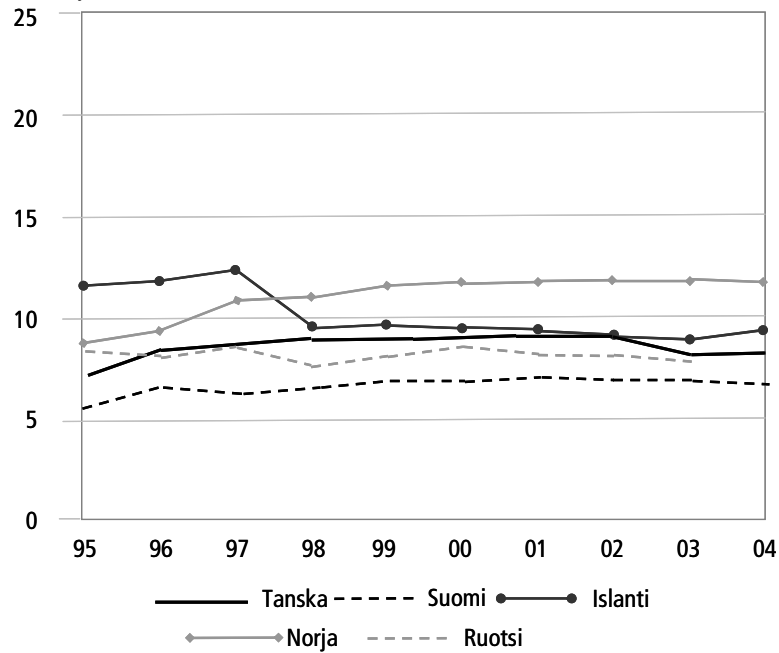
sen vastuun supistamista siis tavoitellaan edelleen, mikä edellä tehdyn vanhusten hoivatilanteen kuvaukseen verrattuna saattaa käydä poliittisesti kestäättömäksi. Kun nyt jo nyt ollaan vakavissa ongelmissa palveluiden riittävyyden kanssa, ja edessä on tarpeiden kasvu edelleen, olisi pysähdyttävä miettimään millaiselle perustalle tulevaisuuden vanhushoiva halutaan rakentaa. Mitoitussuositusmalli kuntien toiminnan ohjauksessa perustuu viime vuosikymmen ajattelumalliin, nyt olisi aika miettiä, onko se edelleen paikallaan. Olisi selvitettävä perusteellisesti hoivan nykytila ja sen ongelmat, sekä etsittävät ratkaisuja, joiden voi olettaa kestävän myös tulevat paineet. Tähän kuuluu myös nykyisen rahoitusjärjestelmän kestävyys pohdinta, julkisen sektorin vastuu mukaan lukien, sillä seuraava tarkastelu osoittaa, että Suomi investoi jo nyt vanhusten hoivaan Pohjoismaista vähiten.

7.7 Suomi verrattuna muihin Pohjoismaihin

Eläkkeiden pienuus, julkisten ikääntyneille tarkoitettujen hoivapalvelujen suhteellisen kattavuuden pienentyminen ja kotiin annettavien palvelujen kehittymisen hitaus ovat merkittäviä uhkia erityisesti iäkkäiden naisten hyvinvoinnille. Ikääntyneiden sosiaaliturvasta ja vanhushoivan tasosta käydyissä keskusteluissa onkin esitetty kysymys siitä, edustaako nykyinen suomalainen ikääntyneiden palvelujärjestelmä enää pohjoismaista hyvinvointimallia (Anttonen & Sointu 2006). Pohjoismaisen sosiaalilastokomitean NOSOSCON tilastojen analyysin mukaan tämän kysymyksen esittämistä voidaan pitää aiheellisena. Suomessa iäkkäiden suhteellinen köyhyys on muita Pohjoismaita yleisempää, ja iäkkäiden hoivapalvelujen kattavuus kaikkiaan matala. Kuviot 1 ja 2 havainnollistavat palvelujen kehitystä eri Pohjoismaissa vuosina 1995 - 2004. Laitoshoidon ja palveluasumisen kattavuus oli vuonna 2004 Suomessa Pohjoismaiden alhaisin, ja tätäkin taustaa vasten suunnitelmat niiden supistamisesta vielä puoleen nykyisestä ovat huolestuttavat. Kuvio 2 puolestaan havainnollistaa kotipalvelun/-hoidon kattavuuden laskua ajalla 1995–2004. Ruotsissa on kotihoidon supistaminen ollut suhteellisesti vielä voimakkaampaa, mutta siellä asiakkaat saavat huomattavasti enemmän apua. (NOSOSCO 28:2006.)

Kuvio 1 Pitkäaikaishoidon (laitokset ja palveluasunnot) kattavuus Pohjoismaissa vuosina 1995–2004.

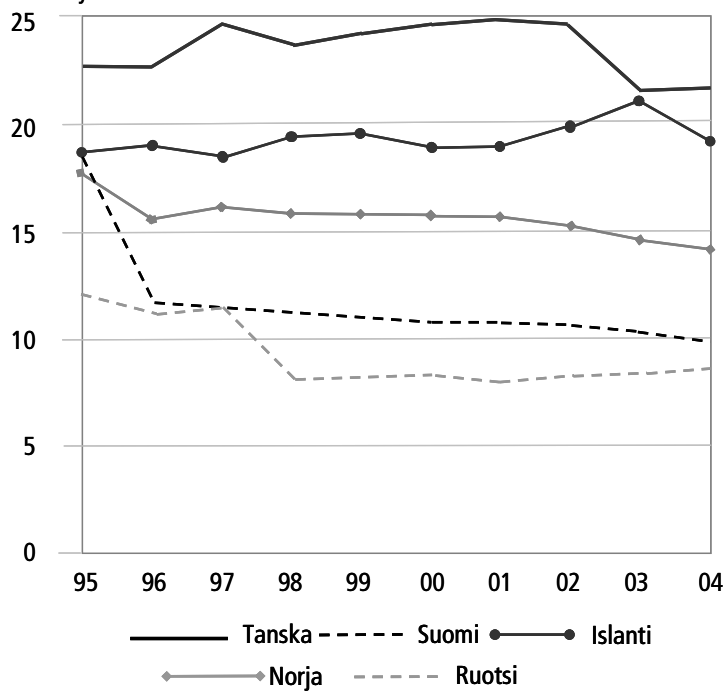
% ikäryhmästä



Lähde: NOSOSCO 28:2006.

Kuvio 2 Kotiapua/-hoitoa saavat 65 vuotta täyttäneet Pohjoismaissa vuosina 1995–2004.

% ikäryhmästä



Lähde: NOSOSCO 28:2006.

Eri valtioiden investointeja sosiaaliturvaan kuvataan ja verrataan sosiaalimenojen bkt-osuudella. Vuonna 2003 Suomen osuus oli 26 prosenttia, mikä oli alhaisempi kuin Norjassa, Tanskassa ja Ruotsissa. Vanhuusiän sosiaalimenojen osuus kokonaismenoista vuonna 2004

oli Suomessa 33 prosenttia, mikä oli enemmän kuin Norjassa mutta vähemmän kuin Tanskassa (37,2 %) ja Ruotsissa (37,9 %). Ostovoimaan suhteutetuilla sosiaalimenoilla mitaten Suomi sijoitti sairaanhoitoon, ikääntyneisiin ja vammaisiin 6 348 euroa/henkilö, kun Ruotsi sijoitti 7 963 euroa ja Tanska 7 881 euroa. Ikääntyneisiin ja vammaisiin Suomi sijoitti vähiten 3 361 euroa/henkilö, mikä oli näistä neljästä Pohjoismaasta alhaisin, ja vähemmän kuin esimerkiksi Espanja ja Portugali sijoittivat (NOSOSCO 28:2006).

Vanhuusiän sosiaalimenoista eläkkeet luonnollisesti ovat suurin menoerä. Suomessa rahaetuuksien osuus vanhuusiän sosiaalimenoista oli neljästä Pohjoismaasta suurin ja palvelujen osuus pienin (taulukko 13). Eläkelupaus näyttää siis toteutuneen hyvin, mutta palvelulupauksen asema Suomessa näyttää tämänkin valossa Pohjoismaiden heikoimmalta.

Taulukko 13 Vanhuusiän sosiaalimenojen kustannusrakenne (%), menotyyppin ja käyttö-tarkoituksen mukaan vuonna 2004.

	Tanska	Suomi	Norja	Ruotsi
Rahaetuudet	83	89	74	78
Palvelut	17	11	26	22
Yhteensä	100	100	100	100

Lähde: NOSOSCO 28:2006, 209.

Hoivapalvelujen kustannuksia on vaikea arvioida ja verrata toisiinsa niin hoivapalvelumääritelmän kuin kustannustietojen vertailukelpoisuuteen liittyvien ongelmienkin takia. Niinpä niiden bkt-osuudestakin liikkuu erilaisia arvioita, jotka vaihtelevat 1,5 prosentista (Kautto ym. 2006) 1,9 prosenttiin (Pekkarinen 2007) välillä. Myös Anttonen ja Sointu (2006) ovat verranneet bkt-osuuksia neljän Pohjoismaan välillä, ja päätyneet Suomen osalta 0,7 prosenttiin, mikä on esitetystä arvioista alin, ja yli kolme kertaa vähemmän kuin Ruotsissa (taulukko 14).

Taulukko 14 Vanhuusiän sosiaalimenot ja hoivakulujen osuus, prosenttia bkt:sta vuonna 2002.

	Vanhuusikä yhteensä	Hoiva
Tanska	10,8	1,7
Suomi	7,9	0,7
Norja	7,1	1,8
Ruotsi	11,3	2,5

Lähde: Anttonen ja Sointu 2006, 90.

Anttosen ja Soinnun (2006) mukaan Suomi ei enää kuulu bkt-osuutensa perusteella vanhus-ten hoivan osalta pohjoismaiseen hyvinvointimalliin, vaan samaan ryhmään Alankomaiden ja Ison-Britannian kanssa. Jos vertaa taulukossa 13 esitettyä sosiaalimenojen kustannusraken- netta esillä oleviin bkt-osuutta koskeviin arvioihin, lienee Suomen bkt-osuus jossakin 1,5 ja 1,7 prosentin välillä, mikä ei vielä sinänsä osoittaisi, että Suomi on pudonnut mallista ulos, varsinkin Suomelle on ollut aina tyypillistä kuulua vanhusten hoivan osalta pohjoismaisen mallin reunalle (Vaarama 1992). Lisäksi Lehdon ym. (1999) mukaan vanhusten hoivassa so- vellettiin 1990-luvulla kaikissa Pohjoismaissa erilaista universaalisuuden käsitettä kuin esi- merkiksi lastensuojelussa. Julkinen kulutus on kuitenkin edelleenkin yksityistä kulutusta ylei- sempää kaikkialla Euroopassa, ja yksityinen kulutus vähäisintä Pohjoismaissa (Anttonen & Sointu 2006, 90). Alankomaat ja Iso-Britannia ovat kuitenkin Norjan ja Ruotsin tavoin lisän- neet julkista kulutusta hoivaan, kun taas Tanska ja Suomi ovat vähentäneet sitä. Suomessa

on palvelujen yksityistäminen lisääntynyt 2000-luvulla, ja vastuuta vanhusten hoivasta on siirretty ikäihmisille itselleen, heidän perheilleen ja läheisilleen sekä kolmannelle sektorille. Laatusuosituksen perusteella trendi jatkuu. Myös asiakasmaksujen osuus vanhusten hoivan rahoituksessa on Ruotsin ohella Suomessa suurin. Pohjoismaisen mallin perusta on universaalisuus ja julkiset, hyvälaatuiset palvelut. Kun nämä molemmat periaatteet näyttävät Suomessa olevan rapautumassa, näyttää Anttosen ja Soinnun (2006) arvio Suomen vanhushoivan irtautumisesta Pohjoismaisesta mallista pitävän paikkansa. Toisaalta myös Pohjoismainen malli on liikkeessä, ja muotoutumassa uudelleen. Muualla näyttää kuitenkin ohjaavan periaatteena olevan iäkkäiden elämänlaadun ja hyvinvoinnin turvaaminen yhdistämää heidän omaan ja yhteiskunnan resursseja parhaalla mahdollisella tavalla, kun taas Suomessa puhe painottuu kustannusten hillintään. Esimerkiksi Ruotsissa puretaan perinteistä, moniportaista vanhusten pitkäaikaishoitojärjestelmää ja siirrytään yksiportaiseen "Elä ja asu" -malliin, jossa vanhat ihmiset asuvat erityyppisissä tuetun asumisen muodoissa, ja raskaatkin palvelut tulevat heidän luokseen päinvastoin kun aiemmin, jolloin vanhuksen piti siirtyä kunnan heikettesä. Tavoitteena on luonnollisesti rationalisoida toimintaa ja resurssien käyttöä, mutta vanhusten elämänlaadun tukemisen tavoitteelle alistaisena, eikä päinvastoin (Vaarama & Rysti 2008).

Vaikka Pohjoismaisen mallin sisällä onkin tapahtunut suuria muutoksia ja supistuksia, on malli edelleen kansainvälisessä vertailussa ylivoimainen. Kaikissa Pohjoismaissa turvataan kohtuullinen perustoimeentulo vanhuusiässä. Suhteellinen köyhyys vanhuusiässä on harvinaista, mutta valitettavasti tämäkin yleisintä Suomessa. Asiaa korjaisi pienituloisten, 75 vuotta täytäneiden ja erityisesti yli 80-vuotiaiden naisten eläketason kohottaminen. Toimeentulotuen käyttäminen on Pohjoismaissa hyvin harvinaista 65+-ikäisillä, ja sekin on yleisintä Suomessa. Suomalaiset iäkkäät myös kokevat sen hakemisen vaikeaksi (Muuri 2008). Sekä koti- että laitoshoidon kattavuus ovat Pohjoismaissa OECD-termein korkeita, ja kotihoito on sitä myös eurooppalaisittain. Kaikissa tarkasteluissa Pohjoismaissa myös rahoitus on pääosin julkista, mutta yksityisen ja kolmannen sektorin tuottaman hoivan osuus on kasvanut. Vanhuusiän sosiaalimenojen osuus bruttokansantuotteesta on pysynyt melko vakaana (n. 30 %) kaikissa Pohjoismaissa. Sosiaalimenojen osuus bkt:sta on matalin Suomessa, ja sama pätee vanhusten terveys- ja hoivakuluihin. Kaikissa neljässä maassa, etenkin Suomessa ja Ruotsissa, käydään keskustelua kasvavasta kuilusta hoivan tarpeen ja tarjonnan välillä. Keskustelua on herättänyt myös kasvava eriarvoisuus palvelujen saannissa, tiukentuneet kriteerit kunnallisiin palveluihin pääsyyn ja ongelmat hoivan kohdentumisessa. Resursseja pidetään liian niukkoina ja hoivaa kritisoidaan medikalisoitumisesta arkielämän avun, psykososiaalisten tarpeiden ja kuntoutuksen jäädessä liian vähälle huomiolle. Myös iäkkäiden kaltoinkohtelusta keskustellaan. Omaisten vastuuta vanhusten hoivasta on niin ikään lisätty kaikissa Pohjoismaissa. (NOSOSCO 2006).

Lehdon ym. (1999) mukaan Pohjoismainen sosiaali- ja terveydenhuollon malli ei yleisesti ottaen heikentynyt merkittävästi 1990-luvulla, vaikka siihen tehtiinkin paljon muutoksia. Heidän mukaansa asiakasmaksujen korotukset ja yksityistäminen johtivat kuitenkin eriarvoisuuden etenkin vanhusten palveluissa, joissa sovellettiin erilaista universalismin käsitettä kuin lastensuojelussa. Pohjoismaat jakautuivat kahteen ryhmään: Suomi ja Ruotsi, sekä paremmassa tilanteessa olevat Tanska ja Norja. Myös Pacolet ym. (2000) mukaan kaikissa Pohjoismaissa keskusteltiin 1990-luvun puolivälissä sosiaaliturvan taloudellisesta rasitteesta, pyrittiin kustannusten hillintään, yksityistettiin, otettiin käyttöön tiukempia kriteereitä palvelujen saantiin, ja pyrittiin vähentämään julkista vastuuta. Kaikissa myös kritisoitiin hoidon ja hoivan

laatua. Niin pohjoismainen malli kuin eurooppalaiset hyvinvointivaltioregiimit yleensäkin näyttävät olleen liikkeessä jo 1990-luvulta lähtien, eikä uutta mallia vielä näytä muotoutuneen. Mallit myös näyttävät lähentyvän toisiaan ainakin jossakin määrin, esimerkiksi Hollanti on määrätietoisesti kehittänyt omaansa kohti pohjoismaista mallia.

Pohjoismainen malli on siis menestyksekkäästi mahdollistanut hyvinvointia kansalaisilleen, myös vanhuksille. Nyt malli näyttää kuitenkin olevan muutoksissa kaikissa Pohjoismaissa, etenkin Suomessa ja Ruotsissa. Näyttää siltä, että muutoksissa ei ole kyse niinkään ”pohjoismaisen sosiaalipolitiikan mallin” muutoksista, vaan paineet kohdistuvat sosiaali- ja terveydenhuoltoon ja siinä erityisesti vanhusten hoivaan. Tämä on omiaan lisäämään polarisaatiota ”kultaisen kolmannen iän” ja vähemmän onnekkaan ”neljännen iän” välillä. Ikäpolitiikassa olisi nyt aika kohdistaa täsmätoimia neljännessä iässä olevien aseman parantamiseksi. Tässä on keskeistä julkisen hoivalupauksen täsmentäminen ja riittävien resurssien osoittaminen lupauksen luotettavaksi täyttämiseksi.

7.8 Pohdinta ja päätelmät

Suomen ikääntymispolitiikka voi yleisesti ottaen pitää onnistuneena, sillä valtaosa iäkkäistä elää hyvää vanhuutta tyytyväisenä elämäänsä. Tulokset vahvistavat käsitystä siitä, että uudet vanhuspolvet ovat entistä terveempiä, vauraampia ja aktiivisempia: ikääntyneiden koulutustaso, tulot ja koettu terveys ja toimintakyky ovat parantuneet, asunnot ovat pääosin esteettömiä ja koettu yksinäisyys on vähentynyt. Ikääntyneet myös sekä auttavat läheisiään monin tavoin että saavat itse apua läheisiltään, ja ovat pääasiassa tyytyväisiä perheeltä ja ystäviltä saatuun apuun. He ovat myös entistä aktiivisempia niin fyysisesti kuin sosiaalisestikin. Etenkin kolmasikäläiset näyttävät elävän hyvää elämää, eivätkä sellaiset määritelmät kuin ”hoivasuhde” tai ”elatussuhde” oikein tunnu sopivan heihin.

Hyvinvointi ei kuitenkaan ole jakautunut kaikille suotuisasti, ja joka kolmannella on siinä puutteita. Ikääntyneiden hyvinvoinnin riskitekijöitä ja elämänlaadun uhkia näyttävät edelleen olevan korkea ikä, naissukupuoli, pienet tulot, heikoksi koettu terveys ja huono toimintakyky, yksinäisyys ja masennus, puutteelliset asunnot ja asuinympäristöt, sekä lähipalvelujen ja julkisen liikenteen heikko saatavuus. 75 vuotta ja erityisesti yli 85 vuotta täyttäneet naiset ovat pienituloisia. Juuri he ovat palvelujen käyttäjiä, joita palvelumaksujen korotukset kurittavat raskaimmin. Monet ongelmat alkavat esiintyä ja kasaantua 80–85 vuoden iässä, niin myös avun tarve ja saadun avun riittämättömyys. Hyvinvointipolitiikan prioriteetteja määriteltäessä olisi siis edelleen ponnistettava terveyden ja hyvinvoinnin tasa-arvon edistämiseksi niin, että yhä useampi voisi kohdata vanhuutensa entistä terveempänä ja hyvinvoivimpana.

Vaikka ikääntyneiden päivittäinen toimintakyky on parantunut, näyttää kotona asuvien vanhusten avuntarve lisääntyneen erityisesti arjen askareissa ja asioinnissa. Tämä on luonnollisesti seurausta siitä, että kotona asutaan entistä pidempään, ja iän karttuessa siihen tarvitaan myös ulkopuolisten tukea. Noin joka kolmas 75 vuotta täyttänyt ja joka toinen 80 vuotta täyttänyt kokee säännöllistä avun tarvetta, eikä näissä luvuissa ole juurikaan tapahtunut muutosta viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. 80 vuotta täyttäneistä joka kolmas myös kokee, ettei saa tarpeeksi apua, kotihoidon asiakkaistakin joka viides. Palveluvajeen kokeminen on vähintään kolminkertaistunut vuodesta 1998. Samaan aikaan julkisen kotihoidon käyttö on supistunut neljäsosan entisestä, ja omaisten, kolmannen sektorin ja muun yksityisen palvelun käyttö on lisääntynyt. Läheisten, kolmannen sektorin ja yksityisiltä palveluntuottajilta

hankittu apu ei kuitenkaan ole pystynyt kompensoimaan julkisen kotihoidon suurta supistumista. Arvatenkin syynä on, että eniten apua kotiin tarvitsevat hyvin iäkkäät naiset, joilla ei yksinkertaisesti ole varaa hankkia palveluja muualta, eikä tarjontaakaan aina ole kunnissa. Tutkimusten mukaan palveluvaje koskeekin juuri kunnallisia kotipalveluja ja kotihoitoa.

Tulevaisuuteen varautuvan ikäpolitiikan kehittämisen näkökulmasta tulokset antavat monenlaista viestiä. Perusviesti on, että riittävän toimeentulon takaava eläketurva on elämänlaadun näkökulmasta tuloksekasta hyvinvointipolitiikkaa, ja siitä siis pitäisi pitää kiinni. Sama pätee riittävän avun turvaamiseen ja asuntojen esteettömyyden parantamiseen, sillä iäkkäimpien hyvinvoinnille ja selviytymiselle nämä ovat välttämättömiä. Tulokset viittaavat myös ikä- ja kohderyhmäspesifien strategioiden ja toimien tärkeyteen ikääntyneiden hyvinvoinnin edistämiseksi. 65–79-vuotiaiden näkökulmasta on tärkeää panostaa terveydenhoitoon sekä liikuntakyvyn, keskittymiskyvyn ja arkipäivän toimintakyvyn ylläpitämiseen, parantamiseen ja tukemiseen. Tässä ryhmässä on suuri ehkäisy potentiaali, sillä he ovat myös itse motivoituneita pitämään huolta terveydestään, kunnostaan ja vireydestään. Tämän ryhmän tarpeet olisi syytä huomioida niin kuntien liikenne-, asunto- ja ympäristösuunnittelussa kuin kulttuuri- ja liikuntatoimissakin. Terveydenhuollon tulisi nähdä tämä ryhmä erityistä huomiota tarvitsevana niin, että heidän sairauksiensa varhaiseen diagnostisointiin ja viiveettömään hoitoon sekä kuntoutukseen panostetaan. Näin ehkäistään toimintakyvyn liian nopea aleneminen ja enenaikainen palveluista riippuvuus. Tämä kuitenkin edellyttäisi terveydenhoidossa asenne muutosta, sillä juuri 75 vuotta täyttäneet joutuvat nykytiedon mukaan odottamaan hoitoa liian pitkään muita ikäryhmiä useammin (Vaarama & Ollila 2008).

Iäkkäimpien eli 80 ja etenkin 85 vuotta täyttäneiden kotona asuvien osalta liikuntakyvyn menetyksen, sosiaalisen eristäytyneisyyden ja masennuksen ehkäisy ja hoito ovat haaste myös palvelujärjestelmälle. He tarvitsevat toimintakykyyn sovitettua vapaa-ajan toimintaa, ja usein rajoittuneen liikuntakykynsä takia apua osallistuakseen kodin ulkopuoliseen vapaa-ajan viettoon. Ikäpolitiikan kannalta tämä tarkoittaa, että myös kaikista iäkkäimmät kaipaavat elämänsä muutakin kuin palveluita tai hoivaa, vaikka ne ovatkin tärkeitä silloin kun on niiden tarve. Elämä siis ei lopu 80 vuotta täytettyä, mutta tuon iän jälkeen täyden elämän vietto saattaa vaatia enemmän tukea. Iäkkäiden osoittama korkea arvostus vapaa-ajan toimintamahdollisuuksien saatavuuteen tarjoaa markkinanäkymiä myös kaupalliselle sektorille, mutta jälleen on muistettava, että ainakin toistaiseksi juuri iäkkäimmät eivät pienillä eläkkeillään pysty hankkimaan markkinahintaisia palveluja ilman tukea. Ostovoiman tukeminen palvelusetelien ja kunnalliset liikuntasetelit ovat tärkeitä toimia aktiivisen vanhuuden tukemiseksi, samoin kulttuuritapahtumat ja tuki niihin osallistumiseen. Osallistuminen kodin ulkopuolisiin harrastuksiin tai harrastaminen itsenäisesti kotona ovat molemmat tärkeitä toisten avusta riippuvaisten vanhusten hyvinvoinnille. (Vaarama & Tiit 2007).

Kaikkiaan tarkastelusta nousee esiin myönteisenä ikääntyneiden toimintakyvyn parantuminen ja hyväksi koettu elämänlaatu. Myös epävirallinen auttaminen ja omaishoito ovat runsasta, ja tärkeä voimavara, kuten on myös kolmannen sektorin osuus palveluissa. Hoivan tarpeen ja tarjonnan välinen kuilu kuitenkin asettaa vanhimmat ihmiset muita heikompaan asemaan, eikä palvelurakenne ei ole kehittynyt ikääntyneiden tarpeiden suuntaisesti. Lisäksi ikääntyneiden joukossa on havaittavissa polarisaatiokehitys niin kolmas- ja neljäskäikäisten kuin palvelujen käyttäjienkin välillä. Edellisillä polarisaatio liittyy hyvinvointiresurssien epätasa-arvoiseen jakautumiseen, jälkimmäisessä on kyse siitä, että hyvätuloiset ja koulutetut hakevat apunsa yksityisiltä markkinoilta ja muut julkiselta sektorilta. Vanhuspalvelumarkkinat tulevat toden-

näköisesti edelleen yksityistymään ja kaupallistumaan, ja yksityisen ja kolmannen sektorin palvelut täydentämään entistä enemmän julkisia palveluja. Tämä kehitys tuo toivottua valinnan mahdollisuutta iäkkäille itselleen, mutta poliittisen ja sosiaalisen kestävyyskannalta siihen liittyy myös riskejä, sillä se lisää eriarvoisuutta ja saattaa hallitsemattomana murentaa myös hyvinvointivaltion legitimitettä. Olisikin olennaista, että avoimesti päätetään, millaista yksityisen ja julkisen kumppanuutta tavoitellaan, millainen hoivalupaus ihmisille annetaan, ja annetaanko julkisten palvelujen laadun rapautua. Lienee mahdollista kehittää yksityisen ja julkisen kumppanuutta myös ilman, että kärjistetään sosiaaliluokkien välisiä eroja. Tähän liittyy yhtäältä palvelusetelijärjestelmän avulla annettu tuki pienituloisten ostovoimaan, mutta tukea mahdollisesti tarvittaisiin myös hoivayritysten perustamiseen. Toisaalta markkinoiden laajentuessa tarvitaan myös niiden valvontaa, jotta suojataan usein avuttomien asiakkaiden asemaa. Tähän voisi ikääntyneiden hoivapalvelujen saattaminen kansallisen laatusertifioinnin piiriin olla vastaus, sillä koskiessaan niin julkisia kuin yksityisiäkin palveluja se kaventaisi niiden välistä laatueroa ja turvaisi palvelujen laadun lisäksi niin asiakkaan kuin palvelun tuottajan asemaa. Sertifiointi tuottaisi myös standardeja, jotka parantaisivat kuntien asemaa tilaaja-tuottaja -malliin liittyvässä kilpailutuksessa kun kunnat voisivat perustaa päätöksensä hinnan sijasta hinta-laatu -suhteeseen. Yksinkertaisimmillaan tämä voisi liittyä kansallisten laatusuosituksen konkretisointiin mitattavien laatuindikaattorien avulla, joiden saavuttamisesta esimerkiksi valtionosuusjärjestelmä voisi palkita kuntaa, tai kehitettäisiin käyttöön jokin muu "laatubonus". Olisi myös harkittava pitkäaikaishoidon järjestelmän yksinkertaistamista saatamalla se yksiportaiseksi Ruotsin tapaan. Tällöin koko peruskonsepti nojautuisi sosiokulttuuriseen vanhuskäsitykseen medikaalisen sijasta, ja pitkäaikaishoidonkin asiakkaat asuisivat heille soveltuvissa asunnoissa pienyhteisöissä, jonne palvelut liikkuisivat ja lisääntyisivät yksilöllisten tarpeiden mukaan. Tällöin ensisijaista on tukea aikuisten ihmisten elämää, eikä ottaa sitä pois hoivan nimissä (Vaarama & Rysti 2008).

Oma lukunsa on vanhuspalvelujen rahoitus. Palveluja on supistettu viimeiset kaksikymmentä vuotta siihen vedoten, ettei niihin ole enempää rahaa. Linja on ollut ikääntyneille tyly, ja julkinen keskustelu vanhusten hoidon tilasta on maalannut siitä melko lohduttoman kuvan. Palveluvaje on ulottunut jopa kaikista iäkkäimpiin ihmisiin. Vaikka palvelujen tilanne saattaa käytännössä olla mainettaan parempi, on laatusuosituksen linjaama palvelurakenteen edelleen keventäminen ja omaisvastuun lisääminen huolestuttavaa, hyvin iäkkäiden ihmisten määrä kun vain kasvaa tulevaisuudessa. Kansalaisten luottamus siihen, että verovaroilla saataisiin tilanteeseen muutos näyttää jo nyt heikentyneen siinä määrin, että enää alle puolet kannattaa nykyistä rahoitusmallia. Sen sijaan kannatetaan pakollista ja jossain määrin myös vapaaehtoista hoivavakuutusta, arvatenkin olettaen että näin voitaisiin "korvamerkitä" rahat niin, että ne myös menevät hoivaan. Myös nuorempien ikäihmisten keskuudessa etenkin pakollisen vakuutuksen suosio on kasvanut ja kaksinkertaistunut vuodesta 1994. Olisi siis syytä selvittää, miten vanhuspalvelujen rahoitus pohjaa voitaisiin parantaa – tarvitaanko erityinen vanhuspalvelulaki, jossa vanhusten oikeudet palveluihin määritellään nykyistä paremmin ja sitovammin, vai lähdetäänkö pakollisen hoivavakuutuksen tielle. Olisi myös tarpeen, että vakuutusyhtiöt kehittäisivät markkinoille ikääntyville soveltuvia vakuutus tuotteita. Valittinpa mikä tie tahansa, asiakkaan asemaa tulee vahvistaa. Tarvitaan Hollannin tapaan ulkopuolista ja riippumatonta arviointiyksikköä (ks. myös Lehto 2007), joka laaja-alaista tarpeen arviointikriteeristöä (fyysiset, psyykkiset, sosiaaliset ja ympäristöön liittyvät tarpeet ja voimavarat) käyttäen arvioi iäkkäiden palvelutarpeet. Tarvitaan palveluohjaajia, jotka ohjaavat iäkkäät tarvitsemiensa palvelujen piiriin. Tarvitaan standardoituja laatu kriteereitä, joilla tavoit-

tellaan hyvälaatuisia palveluja. Ja tarvitaan palvelujen laadun arviointijärjestelmää, joka on asiakaslähtöinen ja osa jatkuvaa toimintaa.

7.9 Politiikkajohtopäätös

Suomen ikääntymispolitiikka on yleisesti ottaen onnistunut, mutta vanhusten hoiva on iäkkäiden tarpeisiin nähden liian niukkaa. Olisikin korkea aika avoimesti keskustella siitä, millaisen hoivalupauksen suomalainen 2000-luvun hyvinvointivaltio haluaa kansalaisilleen antaa ja mietittävä, missä kulkee julkisen ja yksityisen vastuun rajat. Tämä edellyttää, että palvelulupaus otetaan yhtä vakavasti kuin on otettu eläkelupaus. Julkisen hoivalupauksen täyttäminen edellyttää palvelujen nykytilan perusteellista analyysia, rahoituspohjan vahvistamista joko lainsäädännön tai pakollisen hoivavakuutuksen avulla, ja kansallista laatusertifointia. Nykytilan selvittämisen lisäksi tarvitaan ennusteita tulevista tarpeista, vaihtoehtoisten ratkaisujen hahmottelua, ja niiden seurausten arviointia. Ja koska hoivakysymys koskee kaikkia sukupolvia (kukin tulee vuorollaan vanhaksi jos onnistuu elämään pitkään), olisi myös hoivalupaus sovittava sukupolvien kesken. Tarvitaan kansallinen, eri sukupolvet yhdistävä hoivafoorumi keskustelemaan asiasta ja etsimään siihen yhteisesti sovittuja ratkaisuja, joiden kestävyys pitkällä aikavälillä arvioidaan huolellisesti.

LÄHTEET

- Anttonen, A. & Sointu, L. 2006 Hoivapolitiikka muutoksessa. Julkinen vastuu pienten lasten ja ikääntyneiden hoivasta 12:ssa Euroopan maassa, Stakes 2006.
- Aromaa A, Koskinen S (toim) (2002) Terveys ja toimintakyky Suomessa. Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B3/2002. Helsinki
- Baltes, P.B. & Baltes, M.M. (1990). Psychological perspectives on successful aging: the model of selective optimization with compensation. In Baltes, P.B. & Baltes, M. (Eds.), *Successful aging. Perspectives from the behavioural sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowden A, Fox-Rushby JA. (2003) A systematic and critical review of the process of translation and adaptation of generic health-related quality of life measures in Africa, Asia, Eastern Europe, the Middle East, South America. *Soc Sci Med* 2003; 57; 1289-306.
- Bowling, A. (2007) Quality of Life in older age: What the older people say. In: Mollenkopf H, Walker A (eds.) *Quality of life in old age. International and multi-disciplinary perspectives*. New York: Springer, pp. 15-30.
- Bradshaw, J. 1977 The Concept of Social Need. Teoksessa Gilbert, N. & Specht, H. (eds.) *Planning for Social Welfare*. New Jersey.
- Cummins. RA (1997). Assessing QoL, in: Brown, RI (ed.). *QoL for people with disabilities. Models, research and practice*. Cheltenham: Stanley Thornes.
- Daatland, S. O. & Hansen, T. (2007) Well-being, Control and Ageing: An Empirical Assessment. Teoksessa: Mollenkopf, H. & Walker, A. (Eds) (2007) *Quality of Life in Old Age. International and Multi-Disciplinary Perspectives*. Dordrecht. The Netherlands: Springer. 33-47.
- Deeg, DJH (2007) Health and quality of life. In: Mollenkopf H, Walker A. (eds.) *Quality of life in old age. International and multi-disciplinary perspectives*, New York: Springer, pp. 195-213.
- Diener E (2000) Subjective well-being. *American Psychologist*, 55, 34-43.
- George, L. (2006) Perceived Quality of Life. Teoksessa: R.H. Binstock & L.K. George (2006). *Handbook of Aging and Social Sciences*. 6th Edition. USA: Elsevier Academic Press.

- Heikkinen E., Lampinen P. & Suutama T. (toim.) 1999. Kohorttierot 65-69 –vuotiaiden henkilöiden toimintakyvyssä, terveydessä ja harrastustoiminnoissa. Havaintoja Ikivihreät –projektin kohorttivertailututkimuksesta vuosilta 1988 ja 1996. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 47. Kansaneläkelaitos, Helsinki.
- Heikkinen, E, Kauppinen M, Salo P-L, Suutama T. (toim.) (2006) Ovatko 65-69 –vuotiaat aiempaa toimintakykyisempiä, terveempiä ja aktiivisempia? Havaintoja Ikivihreät-projektin kohorttivertailututkimuksesta vuosilta 1988, 1996 ja 2004. Kela. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia. Helsinki 2006.
- Huusko, T, Strandberg, T. & Pitkälä, K. (toim) (2006) Voiko ikääntyneiden elämänlaatua mitata? Geriatrisen kuntoutuksen tutkimus- ja kehittämishanke. Tutkimusraportti 12. Vanhustyön keskusliitto. Gummerus kirjapaino Oy.
- Jyrkämä, J. & Nikander, P. 2007. Ikäsyrintä, ageismi. Teoksessa: Lepola, O. & Villa, S. (toim.) Syrintä Suomessa 2006. Ihmisoikeusliitto ry. Hakapaino. Helsinki.
- Kautto, M, Häkkinen, U, Laine, V, Parkkinen, P, Parpo, A, Tuukkanen, J, Vaarama, M, Vihriälä V. & Volk, R. 2006. Hoivan ja hoidon taloudellinen kestävyys. Arvioita sosiaali- ja terveystalouden kehityksestä. Stakes. Edita Prima Oy.2006.
- Koskinen S, Hakapää L, Maranen P. & Piekkari J. (2007). Kolmasikäisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi –hankkeen tutkimustuloksia. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi
- Lasslett, P. (1996) A Fresh Map of Life. The Emergence of the Third Age. Second Edition. Macmillan Press Ltd. London.
- Laukkanen P. 1998. Iäkkäiden henkilöiden selviytyminen päivittäisistä toiminnoista. Studies in Sport, Physical Education and Health 56. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Lawton, M.P. (1991). A multidimensional view of quality of life in frail elders. In Birren J, Lubben J, RoweJ, Deutchman D (eds.). The Concept of Measurement of Quality of Life in Frail Elders. San Diego: Academic Press; pp.3-27.
- Lehto, M. 2007 Tie hyvään vanhuuteen. Vanhusten hoidon ja palvelujen linjat vuoteen 2015. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:8. Helsinki.
<http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/store/2007/02/jl1170321157644/passthru.pdf>.
- Lehto, J, Moss, N. & Rostgaard, T. Nordic Social Policy: Changing Welfare States, 1999. Routledge
- Longino, C.F. jr. (2001) Geographical Distribution and Migration. R.H. Binstock & Linda K. George (2001). Handbook of Aging and Social Sciences. 5th Edition. USA: Academic Press, 103-124.
- Moen, P. & Spencer, D. 2006 Strategic selection in the third age. Teoksessa: R.H. Binstock & L.K. George (2006). Handbook of Aging and Social Sciences. 6th Edition. USA: Elsevier Academic Press.
- Moio, P. (2006) HYPA 2004 aineistokuvaus. Hyvinvointi & Palvelut 2004 -kyselyn aineistokuvaus. Stakes, Työpapereita 6/2006. Helsinki.
- Moio, P (2007) HYPA 2006. Hyvinvointi & Palvelut -kyselyn 2006 aineistokuvaus. Stakes, Työpapereita 33/2007. Helsinki.
- Mollenkopf H, Walker A (eds.) (2007) Quality of life in old age. International and multi-disciplinary perspectives, New York: Springer.
- Motel-Klingebiel, A. 2007 Quality of Life in Old Age, Inequality and Welfare State Reform: A Comparison Between Norway, Germany and England. Teoksessa: Mollenkopf H, Walker A. (eds.)Quality of life in old age. International and multi-disciplinary perspectives, New York: Springer, 85-100.
- Muuri, A. 2008. Sosiaalipalveluja kaikille ja kaiken ikää? Stakes. Tutkimuksia 178. Gummerrus: Jyväskylä.
- NOSOSCO 28:2006 Social Protection in the Nordic Countries 2004. Scope, expenditure and financing. NOSOSCO Nordic, Social Statistical Committee 28:2006.AN:sats, Copenhagen.
- Nussbaum, M, Sen, A. (eds) (1993) The Quality of Life. Clarendon Press, Oxford.
- Pacolet, J., Bouten, R., Lanoye, H. &Versieck, K. (1998). The state of the debate on social protection for dependency in old age in the 15 EU member states and Norway. Hoger Instituut voor de arbeid. Leuven.
- Pekkarinen, J. 2007 Esitelmä Ikääntymispolitiikan asiantuntijaryhmän kokouksessa. Helsinki.

- Pieper, R. & Vaarama, M. (2007). Care-Related Quality of Life. Teoksessa Vaarama, M., Pieper, R., & Sixsmith, A. (2007) Care-Related Quality of life in Old Age. Concepts, Models and Empirical Findings. New York: Springer, 65-101.
- Rapley M (2003) Quality of life research. A critical introduction, Sage: London.
- Saks, K. & Tiit, E-M. 2007 Subjective Quality of life of Care-Dependent Older People in Five European Union Countries. Teoksessa: Vaarama, M, Pieper, R. & Sixsmith, A. (2007) Care-related Quality of Life in Old Age. Concepts, Models and Empirical Findings. New York: Springer, 153-167.
- Salerno, E, Salovaara, P, Takkinen M. & Lyyra T-M. 2008. Uusia näkökulmia iäkkäiden ihmisten tervyyden edistämiseen. Kokousselostukset. Gerontologia 2/2008, 120-121.
- Skevington, S.M., Lofly, M., O`Connell, K.A. (2004). The World Health Organisation`s WHOQOL-BREF QoL assessment. A report from the WHOQOL group, QoL Research, 13, p299-310.
- STM 2008. Ikäihmisten palvelujen laatusuositus.
- Sulander T, Helakorpi S, Nissinen A, Uutela A. Eläkeikäisen väestön terveystietäytyminen ja terveys keväällä 2005 ja niiden muutokset 1993-2005. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B1/2006. Helsinki 2006
- Sulkava R. 1999. Dementia kasvaa kansanterveysongelmaksi - olemmeko valmiit? Kansanterveys (6): 9-10.
- SVT 2007. Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2007. Sosiaaliturva 2007. Stakes, Helsinki. Gummerus.
- Tiit E, Saks K, Vaarama M (2007) Care Keys Data and Statistical Methods. In: Vaarama M, Pieper R, Sixsmith A (eds.) Care-related Quality of Life in Old Age. Concepts, Models, and Empirical findings, New York: Springer, pp.45-61.
- Vaarama, M. (1992) Vanhusten palvelujen tavoitteet ja todellisuus. Katsaus vanhusväestön elinoloihin, palvelutarpeisiin ja sosiaali- ja terveyspalveluihin. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 48. VAPK-kustannus:Helsinki.
- Vaarama, M. (1995). Vanhusten hoivapalvelun tuloksellisuus hyvinvoinnin tuotanto -näkökulmasta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 55. Jyväskylä: Gummerus.
- Vaarama, M. (2004). Ikääntyneiden toimintakyky ja hoivapalvelut. Nykytila ja vuosi 2015. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.) Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Helsinki: Edita Prima Oy, www.vnk.fi/julkaisut.
- Vaarama M. (2006) Kotihoidon laatu ja tuloksellisuus Espoossa. Espoon vanhuspalvelujen tuloksellisuus -projekti. Loppuraportti ja suositukset. Espoon kaupungin sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja 3/2006. Espoon kaupunki ja Stakes. Helsinki. <http://www.espoo.fi/default.asp?path=1;28;11884;8532>
- Vaarama, M. (2007) Suomalaisten suhtautuminen ikääntyneisiin – onko yhteiskunnassamme iäkkäiden mitätöintiä? Luento 2.10.2007. Turun yliopisto. Turku.
- Vaarama M. (painossa) Care-related Quality of Life in Old Age. European Journal of Ageing.
- Vaarama, M. & Hurskainen R. (1993) Hyvään vanhuuteen 1990- ja 2000 –luvuilla. Toimintaohjelma kuntien vanhuspolitiikan kehittämiseen ja strategiseen suunnitteluun. Stakes. Raportteja 92. Gummerus: Jyväskylä.
- Vaarama, M. & Kaitsaari, T. (2002). Ikääntyneiden toimintakyky ja koettu hyvinvointi. Teoksessa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (toim.) Suomalaisten hyvinvointi. Stakes. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Vaarama M. & Ollila, K. (2008) Koettu hyvinvointi ja elämänlaatu kolmannessa iässä. Teoksessa: Moisio P, Karvonen S, Simpura J. & Heikkilä M. (2008) Suomalaisten hyvinvointi 2008. Stakes. Vammalan kirjapaino, Vammala, 116-136.
- Vaarama M. & Pahtakari M. (2008) Asiakkaiden elämänlaatu ja palvelun laadun kokeminen Rovaniemen kotihoidossa. Käsikirjoitus.
- Vaarama, M. & Rysti, M. 2008 Hoivapalvelujen tuettava omatoimista vanhuutta. Vieraskynä. Helsingin Sanomat 30.7.2008.

- Vaarama, M. & Tiit, E.-M. (2007) Quality of Life in Old Homecare Clients. Teoksessa Vaarama, M., Pieper, R., & Sixsmith, A. (toim.) Care-Related Quality of Life in Old Age. Concepts, Models and Empirical Findings. New York: Springer, 168-198.
- Vaarama M, Ylönen L (2006) Kotihoidon laatu ja tuloksellisuus Espoossa. Asiakkaiden näkökulma. Espoon kaupunki. Sosiaali- ja terveystoimen julkaisu 3/2006. <http://www.espoo.fi/default.asp?path=1;28;11884;8532>
- Vaarama, M. Hakkarainen, A & Laaksonen, S (1999). Vanhusbarometri 1998. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1999:3. Helsinki.
- Vaarama, M, Luoma, M-L, Ylönen, L. (2006) Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2006. Stakes. Saarijärvi: Gummerrus Kirjapaino Oy.
- Vaarama, M, Pieper, R. & Sixsmith, A. (2007) Care-related Quality of Life in Old Age. Concepts, Models and Empirical Findings. New York: Springer.
- Vaarama, M, Voutilainen, P. & Kauppinen, S. (2004) Ikääntyneiden hoivapalvelut. Teoksessa: Heikkilä, M. & Roos, M. (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2005. Stakes. Helsinki. pp.36-59.
- Vaarama, M, Kainulainen, S, Perälä, M-L, Sinervo, T. (2000). Vanhusten laitoshoidon tila. Voimavarat, henkilöstön hyvinvointi ja hoidon laatu. Aiheita –sarjan julkaisu no. 46.. Stakes. Helsinki.
- Veenhoven R (2000) The four qualities of Life. Ordering concept and measures of the good life. Journal of Happiness Studies, 1, pp.1-39.
- Virjo I. (1996). Terveystenhuollon ja sosiaalihuollon palveluita käyttämättömät 75 vuotta täyttäneet. Tutkimus kahdessa eteläsuomalaisessa kunnassa. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol.480. Vammala.
- Volk, R. & Vaarama, M. (2008). Poliittisen kestävyuden alaryhmän työmateriaaleja.
- Voutilainen P, Kauppinen, S, Heinola, R, Finne-Soveri, H, Sinervo T, Kattainen, E, Topo, P. & Andersson, S. (2007) Katsaus ikääntyneiden kotihoidon kehitykseen. Teoksessa: Heikkilä, M. & Lahti, T. (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2007. Stakes. Yliopistopaino: Helsinki. pp154-189.
- Walker, A. (1993) Age and Attitudes, Brussels, European Commission.
- Walker, A. (2008) Ageing policy options: promoting active ageing and ensuring the provision of adequate services for elderly. Presentation 11.0.2008, Helsinki, Säätytalo.
- Walker A, Mollenkopf H (2007) International and Multidisciplinary Perspectives on Quality of life in Old Age. Conceptual issues. In: Mollenkopf H, Walker A (eds) Quality of Life in Old Age. International and Multi-Disciplinary Perspectives. New York: Springer, 3-13.

8 IKÄÄNTYVÄN VÄESTÖN YHTEISKUNTA - VISIOT, RISKIT JA RATKAISUMALLIT SOSIAALIGERONTOLOGISESSA KESKUSTELUSSA

Jyrki Jyrkämä, Anna Puustelli, Minna Ylilahti

8.1 Johdanto

Kansainvälisen sosiaaligerontologisen keskustelun pääjuonne on yhä vahvemmin väestön globaali vanheneminen, jota on kuvattu käyttämällä muun muassa termejä "age revolution", "rising tide", "apocalyptic demography", "age wawe", "age shock", "grey wawe". Kuten nämä termitkin pitkälti osoittavat, lähtökohtana on ollut tilanteen näkeminen ensisijaisesti ongelmallisena ja uhkaavana. Toisaalta laajasti on myös korostettu ikääntyviin liittyviä voimavaroja ja nostettu esille kysymys esimerkiksi tuottavasta vanhenemisestä. (esim. Kalache ym. 2005, Baars ym. 2006))

Yleisesti hyväksytyksi perustavoitteeksi on kansainvälisessä keskustelussa omaksuttu iskulause "*hyvä yhteiskunta kaikille*" (Madrid, YK). Kysymys on koko väestöstä, sukupolvista, ikäryhmistä ja ihmisten elämänculusta, ei yksinomaan ikääntyneistä. Keskeisiä kysymyksiä tällöin ovat: Mitä tällöin on hyvä ikäpolitiikka tai ikääntymispolitiikka? Millaista on kestävä ikäpolitiikka? Keihin ja mihin se kohdistuu? Mitä kestävyydellä tarkoitetaan? Millaisia toimia ja tavoitteita tämä ikäpolitiikka sisältää?

Ongelmakenttä nähdään laaja-alaisena. Esimerkiksi BSG:n (British Society of Gerontology) vuoden 2008 kongressin "*Sustainable futures in an ageing world*" teemoja ovat kestävät yhteisöt, asuminen ja ympäristöt, tulojen turvaaminen vanhuudessa, perheet ja sukupolvien välinen tuki, pitkäaikais- ja avohuolto, terveys ja hyvinvointi.

Poliittista kestävyyttä on mahdollista tarkastella monista suunnista. Tässä liikkeelle lähdetään sosiaaligerontologiasta, ikään ja ikääntymiseen kohdistuvasta yhteiskuntatutkimuksesta. Sosiaaligerontologian tehtävänä on nostaa näkyviin ikääntyvien ihmisten, eri ikäryhmien ja sukupolvien näkökulmia erityisesti arkielämän ja elämäntilanteiden kannalta. Tällöin olennaista ovat yhteiskunta- tai ikäpolitiikan pysyvyys ja ennakoitavuus, sen legitimizeetti, luottamus siihen sekä sen seuraukset: tässä voisi puhua sen arkivaikutuksista. Keskeisiä kysymyksiä ovat myös monimuotoiset eettiset, esimerkiksi oikeudenmukaisuuteen ja tasa-arvoon liittyvät tavoitteet ja ilmiöt. Sivuuttaa ei voida myöskään kysymyksiä ikääntyneiden ihmisten kansalaisuudesta, asemasta ja osallisuudesta ikääntyvässä yhteiskunnassa, yksilöiden, ikäryhmien ja sukupolvien välisistä suhteista ja niiden meneillään olevista muutoksista.

Poliittista kestävyyttä ei voi irrottaa sosiaalisesta kestävyydestä. Tämä käy hyvin ilmi myös valtioneuvoston edellisestä selonteosta (Valtioneuvosto 2004, 29), joka toteaa sosiaalista kestävyyttä koetteleviksi haasteiksi muun muassa se, että ikääntyneiden tarpeet, eläkkeet ja palvelut, syövät tilaa muiden ikäryhmien tarpeilta, esimerkiksi muiden sosiaalisten riskien suojaamiselta ja että peruspalveluiden tasavertainen turvaaminen on vaarantumassa ja hyvinvointi eriytyy alueellisesti. Sosiaalinen – ja poliittinen – kestävyys eivät kuitenkaan tyhjene näihin haasteisiin. Laajasti ottaen on kyse koko väestön hyvinvoinnista, talouden mahdollisuuksista ja sen kestävydestä sekä sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta esimerkiksi niin sukupolvien kuin sukupuoltenkin välillä. Kyse on myös kulttuurisesta kestävyydestä: missä

suhteessa poliittiset päätökset ja tavoitteet ovat meneillään oleviin kulttuurisiin kehityssuuntiin.

Artikkelimme tarkoituksena on tarkastella ikääntyvää yhteiskuntaa ja poliittista kestävyyttä sosiaaligerontologian ja ikäsosiologian näkökulmasta (ks. Sankari & Jyrämä 2001, Harris 2007). Erityinen kohteemme on ollut ikääntyvästä yhteiskunnasta sosiaaligerontologiassa ja laajemminkin yhteiskuntatutkimuksessa niin kansainvälisesti kuin kansallisesti käytävä keskustelu. Etusijalle asetamme yksilö-, arki-, ja elämänkulunäkökulman. Lähtökohtamme on siinä merkityksessä relevantti ja realistinen, että haluamme pohtia, mitä todella on tapahtumassa, mitä näyttää olevan tulossa ja miten tätä kaikkea on mahdollista eri tavoin arvioida. Erityisenä tavoitteenamme on tässäkin pohtia ratkaisumalleja, joita keskustelussa on viime aikoina tuotu esille. Tavoitteenamme ei kuitenkaan ole esittää valmiita malleja vaan pikemminkin antaa aineksia niistä ja ylipäätään edessä olevasta tulevaisuudesta käytävälle keskustelulle.

Erityisen välttämätöntä katsomme olevan kartoittaa näkyvissämme olevia erilaisia riskejä ja uhkia samoin kuin nykytilanteen ja meneillään olevien kehityskulkujen ristiriitaisuuksia: Mitä esimerkiksi merkitsee ja tuottaa se, että julkisessa keskustelussa – sekä myös sosiaaligerontologiassa – lietsotaan yhtäältä kolmannen iän ihanuutta, mutta toisaalta lähdetään siitä, että ikääntyvien pitäisi olla pitkään työelämässä ja tämän ohella mahdollisesti hoitaa vielä ohessa iäkkäät vanhempansa tai puolisonsa.

Olennaista arvioitaessa ikääntyvän yhteiskunnan poliittista ja myös muuta kestävyyttä eteenpäin on myös muistaa vanhuuden ”hyvyyden”, vanhuskäsitysten ja ikään liittyvien arvostuksien historiallisuus. Se, mitä me ymmärrämme esimerkiksi hyvällä vanhenemisella, on niin ajallisesti ja paikallisesti kuin myös sukupolvittaisesti muuttuvaa. Vanheneminen ja vanhuus ovat ilmiöitä, jotka monilta osin ovat yhteiskunnallisesti konstruoituja, rakentuvia ja muuttuvia. Keskeinen kysymys tämän takia onkin, millaista vanhenemistä ja vanhuutta me väestörakenteeltaan ikääntyvässä yhteiskunnassa olemme päätöksillämme, valinnoillamme ja käyttämiemme resurssien suuntaamisella konstruoimassa.

Artikkelimme alussa käsittelemme tiivistetysti eräitä sosiaaligerontologian keskeisiä käsitteellisiä lähtökohtia. Tavoitteena on antaa aineksia käydä relevantilla tavalla keskustelua ikääntymisestä ja ikääntyvästä yhteiskunnasta (vrt. Harper 2006, 66–79). Toisessa jaksossa kartoitamme ikääntyvää yhteiskuntaa ensisijaisesti arkielämän riskien näkökulmasta. Tämän jälkeen tuomme näkyviin keskustelussa joitakin esiin nousevia ratkaisumalleja ja ehdotuksia. Viimeisessä jaksossa esitämme tiivistetysti päätelmiä, joita pidämme sosiaaligerontologian näkökulmasta keskeisinä ikääntyvästä yhteiskunnasta ja sen poliittisesta kestävyydestä käytävässä keskustelussa.

8.2 Ikääntyminen ikääntyvässä yhteiskunnassa

8.2.1 Sosiaaligerontologian lähtökodit

Ikä

Sosiaaligerontologian keskeisiä tutkimuksen ja keskustelun kohteita ovat kysymykset siitä, mitä ikä merkitsee yhteiskunnallisena rajalinjana, luokitteluna ja erotteluna. Ikä on tässä

suhteessa erilainen kuin sukupuoli tai rodullinen tausta. Se on kontekstisidonnainen ja suhteellinen. Se muuttuu elämänkulun myötä, vie kantajansa ikävaiheesta toiseen, kiinnittää yksilön tiettyyn ikäryhmään ja sukupolveen. Keskeistä nykytarkasteluissa on iän moninaisuus. Yksilöllä on monta ikää lähtien kronologisesta, vuosilla mitatusta iästä. Yksilö kantaa sen ohella biologista, psyykkistä, sosiaalista sekä funktionaalista, "toimintakykyikäänsä". Meillä on myös institutionaalinen, yhteiskunnan instituutioiden määrittämä ja säätelemä ikämme. Ikätutkimus puhuu myös persoonallisesta ja kokemuksellisesta iästä. Joissakin tilanteissa merkittäväksi saattaa tulla myös juridinen ikä.

Kronologista ikää on totuttu pitämään yhtenä keskeisenä elämää jäsentävänä ja määrittävänä tekijänä. Tieteellisissä tarkasteluissa ikä on perinteisesti ymmärretty yhdeksi selittävistä taustamuuttujista sukupuolen ohella. Eri tieteissä ikä saa erilaisia painotuksia ja painoarvoja. Iän merkitys on myös ollut merkittävä. Sen varaan on rakennettu ja rakennetaan oletuksia elämänkulusta, perheestä, koulutuksesta, arvoista, ystäväpiiristä, harrastuksista ja melkein mistä vain, mikä jollain tapaa liittyy kuviteltavissa olevaan normaaliin elämään. Ikä kätkee sisäänsä oletuksia siitä, millainen maailma on ja miten siinä tulee olla ja elää.

Onko ikä tässä suhteessa menettämässä merkitystään? Millainen olisi "age irrelevant society" (Manheimer 2007)? Onko se ylipäättään mahdollinen? Olemmeko siirtymässä postmoderniin tai myöhäismoderniin yhdenikäisyyden yhteiskuntaan? Nämä ovat teemoja, joista sosiaaligerontologiassa perustellusti keskustellaan. Ikä on monella tapaa ongelmallistunut.

Mitä iälle – tai pikemminkin monille ikäulottuvuuksille – on tapahtumassa? Tämän päivän perusvastaus on, että kronologinen ikä "perusikä" on menettämässä merkitystään ja yhä merkittävämmäksi on yltäältä nousemassa funktionaalinen, toimintakykyikä ja toisaalta yksilön kokemuksellinen ikä. Nykyisessä yhteiskunnassa iät muodostavat kunkin ihmisen kohdalla erityislaatuisten kudelmansa. Ihminen voi olla kronologisesti vanha mutta psyykkisesti nuori, biologisesti nuori mutta kokemuksellisesti vanha ja niin edelleen. Yhä suurempi ongelma tällaisessa tilanteessa on, jos eri asioiden suhteen kuitenkin operoidaan kronologisella iällä. Tämä tuottaa ilmiöitä, joita sosiaaligerontologiassa tarkastellaan ageismina, ikään liittyvänä stereotypiointina ja diskriminaationa (Butler 1969, Bytheway 1997, Jyrämä & Nikander 2007). Monet iät ja niiden kudelmat luovat omalaatuisensa, useinkin ristiriitaisen pohjan myös eri-ikäisten ihmisten yhteiskunnalliselle integraatiolle, osallisuudelle, ja segregaatiolle, syrjään jäämiselle.

Ikä- ja elämänvaihe

Iän moninaistumisen myötä myös kysymys ikä- tai elämänvaiheista on monimuotoistunut ja ongelmallistunut. Kuka on lapsi, missä lapsuus loppuu ja nuoruus alkaa? Kuka on nuori ja mihin nuoruus päättyy? Mitä on aikuisuus nyky-yhteiskunnassa? Entä vanhuus: milloin vanhuus esimerkiksi alkaa. Sosiaaligerontologian silmin voidaankin puhua yhä perustellummin ikävaiheiden limittymisestä, päällekkäisyydestä. Toinen näkymä samaan ovat positiot: nyky-yhteiskunta tarjoaa jäsenilleen erilaisia ikävaihepositioita. Ikääntynyt ihminen voi hyvinkin vapaasti siirtyä eläkeläisjärjestön kokouksesta rock-konserttiin. Tässä suhteessa tilanne tulevaisuudessa muuttunee yhä avoimemmaksi ja joustavammaksi.

Uusi näkymä sosiaaligerontologiassa on myös elämänvaiheiden uudenlainen rakentuminen. Laslettin (1978) mukaan elämme nyt neljän ikävaiheen lävitse: ensimmäisestä neljanteen

ikään. Keskeistä on uudenlaisen kolmannen iän muotoutuminen: selviytyttyään toisen iän velvollisuuksista – ennen kaikkea työssä käymisestä ja lasten hoitamisesta – ikääntyvä ihminen siirtyy kolmanteen ikäänsä, jota leimaavat useinkin hyvä terveys, kohtuullinen toimeentulo ja ennen kaikkea halu toteuttaa aiemmat toiveensa ja elämänsuunnitelmansa. Neljäs ikä puolestaan merkitsee siirtymistä jälleen riippuvuuteen sekä hoidon ja hoivan tarvetta: on puhuttu myös ”syvästä” vanhuudesta

Laslettin mukaan kolmatta ikää voidaan tarkastella yhtäältä demografisena, toisaalta kokemuksellisenä asiana. Demografisena ilmiönä kolmas ikä on todellisuutta: meillä on huomattava joukko eläkkeellä työelämän ulkopuolella olevia, kohtalaisen terveitä ja toimeentulevia ihmisiä. Kokemuksellisuuden osalta tilanne on ongelmallisempi: tässä mielessä kolmas ikä on vasta syntymässä. Elämänvaiheena kolmas ikä tulee tulevaisuudessa kuitenkin korostumaan, siirtäähän se ”varsinaisen” vanhuuden, neljännen iän, kronologisesti eteenpäin ikääntyvän ihmisen elämänkulussa.

Elämänkulku

Meneillään olevat muutokset koskevat myös ihmisten elämänkulkua. Perinteisessä maatalous- ja vielä teollisuusyhteiskunnassakin oli mahdollista puhua eräänlaisesta normaalibiografiasta. Yksilön syntymäpositio määräsi pitkälle, miten hänen elämänkulkunsa eteni. Onko tällaista ”normaalibiografiaa” enää olemassa? Sosiaaligerontologian mukaan ei: sen sijaan puhutaan elämänkulkujen eriytymisestä, traditioiden murenemisestä sekä koetetaan hahmottaa, millaisin tavoin ihmisten erilaiset elämänkulut rakentuvat ja määräytyvät nyky-yhteiskunnassa. (ks. esim. Mortimer & Shanahan 2004, Settersten 2003)

Sosiaaligerontologian keskusteluissa elämänkulusta on entistä enemmän korostumassa yksilö toimijana, valintoja tekevänä subjektina, jonka valinnat vaikuttavat siihen, miten elämänkulku etenee ja millaisia uusia valintamahdollisuuksia se tuo mukanaan (ks. Tulle 2004, Jyrkämä 2007) Tehtyjä valintoja saattaa seurata elämän uudelleen strukturoituminen, vastuiden, velvoitteiden ja oikeuksien uudelleenmuotoutuminen. Valinnat voivat tuoda kasautuvasti myös rasitteita, ongelmia ja asioita, joita joudumme jatkossa kantamaan mukamme. Valintojen näkökulmasta erityisen merkittävää on, millaisia valinta- ja toimintamahdollisuuksia yhteiskunta ja sen eri instanssit kykenevät ja haluavat ikääntyville kansalaisilleen tarjota. (vrt. Sen 1990, 30–53)

Tulevaisuudessa elämänkulkujen näkökulmasta on olennaista aiemmin esille nostettu elämän uusi vaiheistuminen: Onko kolmannesta iästä jo tullut tai mahdollisesti vasta tulossa uusi ”elämänkulullinen optio”? Odotammeko me voimistuvasti, että jossain vaiheessa selviämme velvollisuuksistamme ja voimme todella viettää omaa kolmatta ikäämme sellaisena kuin sitä nykykeskusteluissa hahmotetaan. Miten nämä odotukset suuntaavat valintojamme? Millaisia me tulemme olemaan kuluttajina, siirrytäänkö tässäkin passiivisuudesta aktiivisuuteen (Jones ym. 2008)? Ovatko yksilölliset odotuksemme ristiriidassa sen kanssa, mitä yhteiskunta meiltä esimerkiksi työelämässä pysymisen suhteen odottaa? Kyseessä on monissa tapauksissa konkreettisesti ristiriidassa työelämässä pysymisen ja Espanjan aurinkorannikolla elämisen välillä (vrt. Karisto 2008).

Sukupolvi

Sosiaaligerontologian näkökulmasta myös sukupolvikäsitteen olennainen piirre on sen moniulotteisuus (ks. esim. Alanen 2001) Kuulumme yhtä aikaa moneen sukupolveen: Sijaitsemme jossakin kohdassa perhesukupolvien jatkumoa. Olemme samalla osa tiettyä kohorttia, ikäryhmää. Sijaitsemme tietyssä ikävaihesukupolvessa: olemme siis lapsia tai keski-ikäisiä tai vanhoja. Lopulta – mahdollisesti – tunnistamme itsemme osana yhteiskunnallista sukupolvea.

Erilaiset sukupolvet muodostavat omat käsitteelliset, mutta myös sosiaaliset kontekstinsa ja synnyttävät omalta osaltaan erilaisia sukupolvikudelmia. Sukupolvikäsitteen eri ulottuvuudet aktualisoituvat eri tavoin erilaisissa tilanteissa. Ikääntyvän yhteiskunnan poliittisen kestävyyskannalta ei ole yhdentekevää, arvioivatko eri-ikäiset ihmiset tilannettaan perhe- vai vaikkapa yhteiskunnalliseen sukupolveen kuulumisen näkökulmasta. Sukupolvien – oli kyse mistä sukupolviulottuvuudesta tahansa – välisiä suhteita voi leimata tasa-arvoisuus, solidaarisuus ja niiden välinen keskinäisriippuvuus. Suhteet voivat olla myös vastakkaisia, mikä saattaa erilaisissa tilanteissa ilmetä – kuten Moody (2007) toteaa – avoimena konfliktina, keskinäisenä kilpailuna tai ambivalenssina, jolloin kyseessä on yhtäaikainen yhteydenpito ja vastakainasettelu.

Vanhuus

Käsitteellinen ja ilmiöllinen moniulotteistuminen ja monimuotoistuminen koskee myös vanhuutta. Mitä vanhuus oikein nyky-yhteiskunnassa näyttää olevan? Onko se jokin kiinteä elämänvaihe? Onko sitä edes olemassa? Ketkä ovat vanhoja tai jos käytetään perinteistä ilmausta, vanhuksia?

Jos vanhuus on elämänvaihe, milloin se alkaa? Tilastoissa vanhuksia ovat yli 65-vuotiaat: kyse on siis kronologisesta, ei esimerkiksi funktionaalisesta saatikka kokemuksellisestä iästä. Sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä vanhuuden katsotaan alkavan 75–80-vuoden iässä: kyse nyt on funktionaalisesta iästä. Kokemuksellisesti harva haluaa olla vanha, vielä harvempi vanhus. (Vaarama ym. 1998). Olennaista on se, että vanhuus on sosiaalisesti ja kulttuurisesti ”liikkeessä”. Hyvä esimerkki tästä ovat kehittämät kolmannelta ja neljänneltä iästä: Laslettin (1978) hahmotelmassa neljäs ikä muistuttaa sitä, mitä perinteisesti on pidetty vanhuutena.

Sosiaaligerontologisen nykytutkimuksen perusnäkökulma vanhuuteen on sen heterogenisoituminen, moniaineistuminen, ja diversoituminen, eriytyminen. Ei ole olemassa vanhaa ihmistä saatikka vanhusta muutoin kuin ohuena kronologisena abstraktiona. Samoin on erittäin abstraktia puhua vanhoista ihmisistä yhteiskunnallisena ryhmänä. Vanhojen kirjo ulottuu Espanjan suomalaiseläkeläisistä samanikäisiin dementoituneihin jonkin terveyskeskussairaalaan pitkäaikaissosastolla. Kronologista ikää olennaisempia ovat muut iät sekä se, millaisessa elämäntilanteessa ja ikääntymisprosessin vaiheessa ihminen elää. Tässä mielessä selvästi olennaisempaa on ikääntyvien ihmisten elämäntilannetopografia kuin heidän kronologinen ikätopografiansa.

Vanhuudesta puhumista relevantimpaa saattaa olla puhuminen ”vanhustumisesta”, jolloin vanhuus nähdään enemmän muutosprosessina kuin pysyvänä tilana. Ihminen ”vanhustuu” joskus pikkuhiljaa, joskus nopeammin. Muutosprosessissa on murroksia ja mahdollisesti hypäyksiä. ”Vanhuus” vanhustumisena on läsnä monella tapaa jo ennen ”vanhuutta”, esimer-

kiksi odotuksina ja ennakkointeina, toiveina ja pelkoina. Vanhustuminen on muutoksia ruumiissa, elämäntilanteissa sekä mahdollisesti myös ajatuksissa ja käsityksissä, toiveissa ja odotuksissa, joita ihminen kohdistaa menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Vanhustumisen käsite purkaa myös perustellun kritiikin kohteena olleen jyrkän dikotomian kolmannen ja neljännen iän välillä: se on eri tavoin osa myös kolmatta ikää.

8.2.2 Sosiaaligerontologia ja poliittinen kestävyys

Hyvä lähtökohta poliittisen kestävyuden hahmottamiselle on ns. Brundtlandin komitean (1987) klassinen kestävä kehityksen määrittely: Se on ”maailmanlaajuisesti, alueellisesti ja paikallisesti tapahtuvaa toimintaa, joka turvaa nyt elävien ihmisten tarpeiden tyydyttämisen vaarantamatta tulevien sukupolvien mahdollisuutta tyydyttää omia tarpeitaan.”¹ Poliittisen kestävyuden voi ajatella olevan sellaisen politiikan toteuttamista, joka turvaa määritelmässä esitetyt tavoitteet.

Määritelmää pitää kuitenkin tämentää. On ensinnäkin mahdollista puhua poliittisen kestävyuden kapeasta tulkinnasta: siinä on kyse noudatetun poliittisen linjan ja siihen perustuvien hallinnollisten päätösten kestävydestä, niiden saamasta kannatuksesta. Toiseksi on mahdollista nähdä asia myös laajemmin puhuen yhteiskuntapoliittisesta kestävydestä, joka viittaa edellistä vahvemmin ja kattavammin taloudelliseen, sosiaaliseen, kulttuuriseen, alueelliseen, sukupolvittaiseen, sukupuolittaiseen sekä myös eettiseen kestävyteen. Kolmantena painotuksena on mahdollista puhua poliittisesta kestävydestä eräällä tapaa ”luhmannilaisessa” merkityksessä: kykenevätkö yhteiskunnan päätöksentekokoneiston osajärjestelmät kommunikoimaan ja olemaan vuorovaikutuksessa toistensa kanssa kestävällä, ei-ristiriitaisella tavalla (Luhmann 1995). Kyse on siitä, ollaanko tilanteessa, jossa jokin yksittäinen osajärjestelmä – vaikkapa taloudellinen – saa oman puheensa hallitsevaksi retoriikaksi ymmärtämättä ollenkaan muiden osajärjestelmien puhetta.

Puhuttaessa poliittisesta kestävydestä tulee erottaa toisistaan paikallisen tason päätöksenteko, valtiolliset reformit, päätökset ja toimenpiteet sekä yhteiskunnan eri instituutioiden toiminta. Abstraktina ideana poliittinen kestävyys pitää sisällään viitteitä yhteiskuntateorioista ja erilaisista ideologioista. Poliitiikkaa ei ole ilman sitä harjoittavia ihmisiä.

Määrittelyn ongelmana on myös se, mitä kestävyydellä eri yhteyksissä tarkoitetaan. Kestävyys voi viitata keston (duree): tehdään asioita, valintoja, päätöksiä, jotka jatkuvat pitkään. Sillä voidaan viitata seurauksiin: politiikan ja päätösten seuraukset kestävät kritiikin ja arvioinnin. Kestävyys voi olla myös legitimizeettiä, ja kestävyuden voi eräällä tapaa nähdä myös ”vuorovaikutuksellisenä” kestävytenä. Tehdään päätöksiä, jaetaan resursseja, kehitetään hallintoa ja yhteiskunnan instituutioita niin, ettei ketään riistetä, loukata, kohdella kaltoin ja niin edelleen. Kestävyttä tästä näkökulmasta ei ole, jos epätasa-arvoa ilmentävä tilanne jatkuu. Kestävyys voi siis olla myös muuta kuin pysyvyyttä. Kestävyuden voi arvioida olevan tällöin muutoksen oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoisuutta: esimerkiksi tulevien vanhojen ihmisten tarpeita ei voi mitoitaa tämän hetken tarpeiden mukaan.

Olennaista on myös, kenen tai keiden näkökulmasta poliittista kestävyttä tarkastellaan: poliittisen järjestelmän, hallintokoneiston, yksittäisen hallintoinstanssin. Arvioijana voivat olla

¹ Ks. <http://www.mindcom.fi/vihreakonsti/sanastoa.htm>

kansalaisyhteiskunta, kansalaisliikkeet, eri yhteiskuntaryhmät, sosiaaliluokat, etniset tai muut kulttuuriset ryhmät. Ikänäkökulmasta arvioijina voivat olla eri ikäryhmät tai ikävaiheryhvät, ikävaihesukupolvet, perhesukupolvet, paikallissukupolvet tai yhteiskunnalliset sukupolvet. Ikääntyneiden näkökulma voi puolestaan liittyä omaan elämänkulkuun ja -tilanteeseen, mutta aivan hyvin myös asemaan perhesukupolvien ketjussa. Yhtä tärkeää kuin loppuelämän turvaaminen omalta osaltani on se, miten vanhempani elävät loppuelämänsä ja lapseni tulevat elämään sitten kun taas he ovat vanhoja.

Sosiaaligerontologian arkielämänäkökulma painottaa poliittisessa kestävyudessa päätöksenteon avoimuutta ja legitimitettä, päätösten seurauksien avoimuutta ja ennakoitavuutta. Kestävyyden näkökulmasta olennaista voi arvioida olevan elämäkulullisen luottamuksen, esimerkiksi näin: voin tarvittaessa luottaa siihen, että saan asianmukaista hoitoa asianmukaisessa paikassa. Yksilön näkökulmasta poliittinen kestävyys merkitsee giddensiläisessä merkityksessä (ks. Giddens 1991) elämäkulullista ontologista turvallisuutta.

8.2.3 Perusnäköymä ikääntyvään yhteiskuntaan

Sosiaaligerontologian perusnäköymä ikääntyvään yhteiskuntaan on lähtökohdiltaan demografinen (esim. Timonen 2008): syntyvyys vähenee, kuolleisuus on laskenut, ihmiset elävät pitempään eliniän kasvaessa, yli 65-vuotiaiden määrä ja osuus kasvavat ja erityisen nopeasti kasvaa vanhojen vanhojen, yli 80 -vuotiaiden osuus. Kehitys on maailmanlaajuinen. Nopeimmin ikääntyvä yhteiskunta on Japani. Länsi-Euroopassa Suomi puolestaan on ikääntymässä kovinta vauhtia, mihin on erityisesti vaikuttamassa suurten ikäluokkien osuus väestöstä: suomalainen ikääntyvä yhteiskunta on ikääntyvien suurten ikäluokkien yhteiskunta.

Demografinen perusarvio on myös tuttu. Ikääntyminen nähdään pääsääntöisesti ongelmana. Kysymys on eläkkeiden riittävyydestä ja siitä, kuka eläkkeet maksaa. Ongelmana on huononeva huoltosuhde – siis lasten ja yli 65-vuotiaiden osuus väestöstä suhteessa työikäisiin. Elatussuhteesta puhutaan harvemmin. Toinen suuri ongelmakimppu liittyy hoitoon ja hoivaan: kasvava ikääntynyt väestönosa tulee tarvitsemaan yhä enemmän niin terveys- kuin sosiaalipalvelujakin. Jälleen on kyse kustannuksista mutta myös työvoimasta: mistä löytyvät hoitajat etenkin ikääntyvillä syrjäseuduilla. Ongelmat – esimerkiksi Suomessa – ovat valtakunnallisia mutta kärjistyvät alueellisesti ja paikallisesti. Tämä näköymä on vahvasti paradoksaalinen, pidetäänhän toisaalta eliniän pitenemistä tehostuneen terveydenhuollon ja kasvavan hyvinvoinnin myönteisenä saavutuksena.

Perustrendien ja -kysymysten ohella sosiaaligerontologia korostaa myös muita tekijöitä ja kehityskulkuja, jotka muovaavat osaltaan meneillään olevaa yhteiskuntamuutosta. Ensinnäkin demografia ei merkitse vain tilastollisesti nähdyn ikääntyneen väestönosan suhteellista ja absoluuttista kasvua. Muutos tuo mukanaan myös erilaisten erityisryhmien suurenemisen: meillä tulee olemaan 2020-luvun alussa esimerkiksi enemmän dementoituneita, enemmän ikääntyneitä näkövammaisia, enemmän ikääntyneitä diabeetikkoja, enemmän ikääntyneitä kehitysvammaisia kuin tällä hetkellä, mistä yleisessä keskustelussa puhutaan varsin vähän. Sama koskee myös erilaisia elämäntilanneryhmiä: enemmän yksinasuvia, enemmän miesleskiä, enemmän ikääntyneitä maahanmuuttajia ja niin edelleen. Eriytyminen ja kasvava kirjavuus tuo myös erityyppisiä, suurenevia elämäntyyli-ryhmiä: esimerkkinä vaikkapa ikääntyneet golfinpelaajat, ikääntyneet kasvissyöjät ja niin edelleen.

Toinen korostettava trendi liittyy sukupolviin. Viime vuosikymmenien ikääntyneet ja vielä tämän hetken vanhat – yli 80-vuotiaat – kuuluvat sodan käyneisiin ja sodan ajan läpi eläneisiin ikäryhmiin. Tämän päivän 65-vuotiaat ovat syntyneet sodan aikana. Tulevina vuosina ja vuosikymmeninä tapahtuu olennainen sukupolvimuutos, kun eläkkeelle ovat jäämässä ja lopulta varsinaiseen vanhuusikään tulossa suuret sotien jälkeen syntyneet ikäluokat (Erola & Wilska 2004, Karisto 2005). Muutoksen merkitys on monensuuntainen. Yhtäältä muutos saattaa merkitä ikääntyneen väestönosan statuksen, arvostuksen, laskua: nythän monia toimia on voitu perustella ja perusteltukin ”kunniavelalla” sotaveteraaneja ja heidän sukupolveaan kohtaan. Suhteessa suuriin ikäluokkiin tilanne todennäköisesti muuttuu, mikä saattaa lisätä myös yhteiskunnallisen sukupolvikonfliktin mahdollisuuksia.

Sukupolvimuutoksen tuoma toinen suuri kysymys liittyy kulttuurisiin tekijöihin. Suuret ikäluokat muodostavat – näinhän on todettu – ensimmäisen nykyaikaisen nuorisosukupolven ja kiinnostavaa on, missä määrin sen tavat, arvostukset ja orientaatiot siirtyvät heidän mukanaan kohti vanhuutta. Suurista ikäluokista on mahdollista myös tulla eläkkeelle jäätyään ensimmäinen varsinainen ”kolmasikälinen” sukupolvi, jolle kolmas ikä jo nyt muodostaa relevantin elämäntilanteen odotusperspektiivin. Tulevatko esimerkiksi toteutumaan ennusteet siitä, että tämän sukupolvimuutoksen myötä ikääntyneiden alkoholinkäyttö tulisi entisestään lisääntymään.

Ihmiset eri ikäkausien edustajina eivät kuitenkaan ole homogeeninen ryhmä. Tulevaisuudessa, suurten ikäluokkien eläköityessä ja kulkiessa ajallisesti kohti ”neljättä ikää”, varsinaista vanhuutta, sisällölliset erot tullaan entistä enemmän huomaamaan. Vanhenevien ikäluokkien jäsenet tulevat tuomaan uusia ikääntymisen tapoja ja mahdollisuuksia seuraavien kolmekymmenen vuoden aikana. (Polivka & Longino 2002) Käsitys sukupolvista peräkkäisenä ketjuna on kyseenalainen myös siitä syystä, että enemmän kuin perinteinen niin sanottu normaalibiografia, elämäntilannetta määrittävät nykyään enemmän elämäntilanteelliset valinnat ja elämäntilanne kuin ikä ja sukupolvi.

Kolmas ikä liittyy myös aiemmin esille otettuun elämäntilanteen rakentumiseen nykyisessä, ikääntyvässä yhteiskunnassa. Miten nyt ikääntyvien tuleva elämäntilanne tulee rakentumaan? Kysymys on myös tulevasta elämäntilannetopografiasta: kuinka paljon esimerkiksi tulee olemaan yksinasuvia sinkkuja, miten he järjestävät tarvittaessa oman hoitotilanteensa ja niin edelleen. Mitä ylipäättään tapahtuu perherakenteelle? Miten tulevat elämään – elinikäerojen tasoittuessa – tulevat mieslesket? Tuoko mahdollisesti muuttuva elämäntilannetopografia mukaan myös erilaisia ”elämäntilannekonflikteja” eri ryhmien välille?

Tulevia näkymiä on mahdollista ja syytä myös periodisoida. Katsottaessa ikäryhmien absoluuttisten lukumäärien kehitystä ja ennusteita (esim. Parkkinen, ks. Karisto 2004) nähdään, että suomalaisen ikääntyvän yhteiskunnan keskeinen problematiikka tällä hetkellä ja vielä muutaman vuoden on kysymys suurten ikäluokkien eläköitymisestä, sen jälkeen aina 20-luvun alkupuolelle eletään suurten ikäluokkien kolmatta ikää ja noin 20-luvun puolivälissä alkaa suurten ikäluokkien hoidon ja hoivan tarpeen vuosikymmen. Toki kyse ei ole ainoastaan suurista ikäluokista vaan yleisemminkin sukupolvien välisistä suhteista, eri ikäryhmien asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa ja kaiken kaikkiaan siitä, mitä väestörakenteen muutoksen seurauksena yhteiskunnassa tulee tapahtumaan, millä tavoin suomalaisen yhteiskunnan luonne tulee muuttumaan.

8.3 Riskit ja ikääntyvä yhteiskunta

8.3.1 Ikääntyvä yhteiskunta riskiyhteiskuntana

Nykyisiä yhteiskuntia on yhteiskuntatieteellisissä keskusteluissa ryhdytty luonnehtimaan riskiyhteiskuntina termin tullessa alun perin saksalaiselta sosiologilta, Beckiltä (1992) (ks. myös Tulloch & Lupton 2003). Riskit on useimmiten liitetty ympäristö- ja energiakysymyksiin, mutta riskejä tuottavat Beckin mukaan myös muuttuvat työmarkkinat, työuriin liittyvä epävarmuus, traditioiden heikentyminen, identiteettien ongelmallistuminen, muuttuvat perhemallit ja niin edelleen. Myös yhteiskuntien ikääntymistä voi tarkastella riskinäkökulmasta. Ikääntymiseen liittyvät iskit näyttäytyvät kuitenkin erilaisina riippuen siitä, tarkastellaanko niitä yhteiskunnan vai yksilöiden tai vaikkapa ikäryhmien näkökulmasta

Nykyisen perusnäkemys mukaan (esim. Galasso 2006) ikääntyminen tulee muuttamaan jokaisen maan taloutta, demografiaa ja politiikkaa seuraavien vuosikymmenien aikana. Yleinen mielikuva väestön ikääntymisestä on negatiiviseksi tulkittu näkymä trendistä, tuottaa epävarmuutta ja luo erilaisia uhkakuvia. Keskeinen pelkoa aiheuttava tulkinta perustuu ajatukseen vanhempien ikäryhmien aiheuttamasta taakasta. Yhteiskunnan näkökulmasta riskit kohdistuvat toisaalta talouteen, toisaalta ikääntyvien hoidon tarpeen turvaamiseen. Esimerkiksi Raija Julkusen mukaan (2002) sosiaalipolitiikalle ikääntyminen merkitsee kahta asiaa: eläkkeiden rahoitusta sekä vanhusten terveydenhuollon rahoitusta ja järjestämistä. Kolmanneksi ikäongelmaksi on nostettu ikääntyvät työntekijät. Yhteiskuntien riskit liittyvät tällöin siihen, ovatko tehdyt ja tehtävät ratkaisut esimerkiksi eläkejärjestelmien suhteen kestäviä? Kyetäänpö ja millainen hoito turvaamaan kasvavalle vanhusväestölle. Jatkuuko talouskehitys niin suotuisana, että sen varassa on mahdollista jatkaa valitulla linjalla?

Ikääntyneet puolestaan saattavat kokea velvoitetta keventää yhteiskunnalle ”aiheuttamaansa” taloudellista ja sosiaalista taakkaa. Ikääntyviin ikäluokkiin asetetaan kasvavia kollektiivisia ja normatiivisia odotuksia. Näitä ovat oman terveyden ylläpito, velvoite pitkään työuraan tai esimerkiksi paine varallisuutensa jakamiseen. Lisäksi niin sanotun kolmannen iän mukanaan tuoma vapaus voi saada varsinkin naisten kohdalla epävirallisen työn velvoitteita. Ongelmaksi saattaa tällöin tulla, miten näihin paineisiin kyetään tai halutaan vastata.

Yksilön näkökulmasta vanheneminen ja vanha ikä koetaan riskiksi oman selviämisen vuoksi. Negatiivisissa vanhuusskenaarioissa tärkeiden palvelujen saanti on tulevaisuudessa kyseenalaista. Mahdollisuus saada tarvitsemaansa hoitoa tai apua saattaa tulla yhä hankalammaksi. Suurena riskinä näyttäytyy sairastuminen vaikkapa erilaisiin muistisairauksiin. Elämän viimeisinä hetkinä tarvittava saattohoito voi jäädä säästöjen jalkoihin. Mitä vanhemmaksi ihminen tulee, sitä turvattommaksi elämä on mahdollisesti tulossa.

Riskien näkökulmasta tilanne on ristiriitainen. Nykyiset trendit suosivat yksilöllistä vastuuta kollektiivisen sijaan. Keskustelu eläkkeistä ja säästöistä painottaa myös yksilöllistä suunnittelua ja vastuuta. Työelämän suhteen ikääntyvien asema on kahtalainen. Toisaalta pitkää työuraa pyritään suosimaan ja varhaiseläkemahdollisuuksia patoamaan, mutta toisaalta ikääntyvät eivät ole välttämättä halutuinta työvoimaa kaikilla työelämän sektoreilla. Länsieurooppalainen solidaarisuus ikäluokkien välillä on ollut institutionalisoitua ja juurrutettuna sosiaaliturvasysteemiin. Nykyisessä tilanteessa sukupolvien välinen solidaarisuus on tulossa uudelleen neuvoteltavaksi. Omavastuun korostaminen muuttaa sukupolvien välisiä suhteita. Pahimmil-

laan tämä saatetaan tulkita siten, ettei kaikista tarvitse huolehtia, jolloin yksilölliset riskit saattavat muodostua yhä suuremmiksi ja kohtalokkaammiksi.

8.3.2 Työelämä ja ikääntyvät työntekijät

Työn, työmarkkinoiden ja iän suhteesta on tullut viime vuosina yksi keskeinen työ- ja työmarkkinapolitiikan politiikan puheenaihe. Suomessa tämä on näkynyt muun muassa ikääntyviin työntekijöihin ja sen ohella ikäjohtamiseen liittyvinä toimintaohjelmina (esim. Ilmarinen 2001) Myös muualla tämä tavoite työurien pidentämiseen näkyy esimerkiksi uusien hallintotapojen lanseerauksena Walker ja Taylor (1999) ovat puhuneet ikäjohtamisen hyvien käytäntöjen puolesta. Ikäesteiden tunnistaminen tulisi olla hallinnon ominaisuus. Sukupolvikonfliktien välttämiseksi hallinnon tulisi kuitenkin olla nostamatta vanhoja työntekijöitä erillisiksi ryhmiksi. Aktiivisen elämäntyylin ja hyvän toimintakyvyn on todettu edesauttavan työssä jaksamista. Ikääntyvällä työntekijällä pitäisi olla mahdollisuuksia hiljentää työtahtia viimeisinä työ-säolovuosina. Muina kannustimina työuran jatkamiseksi on todettu vaikutusvalta omaan työhön, työn merkityksellisyys ja vastuu. (Seitsamo 2007.) Työaikajärjestelyt ja työn kuormittavuus ovat asioita, joiden suhteen työpaikoilla käydään keskustelua sukupolviin katsomatta. Ikäjohtamisen tulisi olla myös elämäntilannesensitiivistä: joutuvathan ikääntymässä olevat työntekijät useinkin pitämään eri tavoin huolta hoitoa tarvitsevista vanhemmistaan.

Keskustelut osoittavat selkeästi, että ikääntymisen ja työelämän suhteissa on tulevaisuudessa tulossa yhä keskeisemmäksi. Tilanne on johtanut myös ristiriitaisuuksiin. Ranzinjin (2004) nimittää ikääntyvien työntekijöiden tilannetta rooliepäselvyydeksi. Järjestelmän näkökulmasta pitemmät työurat ovat kansantaloudellinen tavoite, mutta arkielämän työmarkkinoilla ikääntyvä työntekijä on kuitenkin tilastollisesti vähemmän haluttua työvoimaa (ks. esim. Vaahtio 2002). Lisäksi se erityinen tietotaito mitä työntekijällä on, voi olla sidoksissa edellisiin työpaikkoihin ja niiden käytäntöihin. Tilanne on ambivalentti niin työntekijän kuin järjestelmänkin näkökulmista. Vickerstaffin (2006) mukaan kääntyvien kannustamisella ei ole suurta vaikutusta, jos samanaikaisesti työnantajat eivät ole halukkaita arvioimaan uudelleen iäkkäämpien työntekijöiden johtamista. Viimeaikainen politiikka koskien eläkkeitä ja säästöjä asettaa painoarvoa yksilölliselle suunnittelulle ja vastuulle, mutta sanoo yllättävän vähän työnantajien velvollisuuksista. Monet iäkkäät saattavat haluta tai mahdollisesti heillä on tarve työskennellä; laajalti tutkimaton kysymys onkin, ovatko työnantajat halukkaita yhä työllistämään heitä.

Työelämän tavoitteiden suhteen on mahdollista puhua myös elämäntilanteesta ambivalenttisuudesta. Suuntautuuko ”hyvin ansaitulle eläkkeelle” – kuten perinteinen ilmaus kuuluu – viettämään kolmatta ikäänsä, toteuttaen itseään, tehden sitä mitä aina on halunnut, vapaana velvollisuuksista ja arjen työssä käyntiin liittyvistä pakoista. Olennaista nyt ja jatkossakin on tähän liittyvä epätasa-arvoisuus: tilanne näyttäytyy varsin erilaisena jos ollaan jäämässä huonokuntoisena työkyvyttömyyseläkkeelle, odotetaan työttömänä eläkkeelle pääsyä ja sen mukanaan tuomaa pientä eläkettä. Onko niin, että uusi kolmas ikä onkin mahdollinen vain tilanteessa, jossa jo työelämässä ollaan oltu hyväosaisia?

Tilanne on erilainen myös sukupuolten välillä. Vertailtaessa naisten asemaa eläkkeelle siirryttäessä suhteessa miehiin tullaan kysymykseen eläkkeiden sukupuolittuneesta suhteesta. Naisten eläke on keskimääräisesti pienempi suhteessa miehiin. Eläkeläisyyden mukanaan tuomiin elämänvaihemuutoksiin Richardson (1999) toteaa edellä mainitun lisäksi vaikuttavan myös työelämän ja eläkeläisyyden yhteen sekoittumisen. Koska naisten ammatit ovat pitkälti

niin sanotusti reproduktiivisia eli eräänlaisten perusedellytysten hoitamista, työn ja eläkkeen välinen suhde naisilla on liukuva ja päällekkäinen. Naisten yhteiskunnallinen, moraalisaänneltä hoivavastuu jatkuu myös eläkkeellä ja ulottuu perheen sisällä paitsi puolisoon myös lapsiin ja heidän lapsiinsa. Naisten työ siis usein jatkuu epävirallisena jossain muodossa myös eläkkeellä.

Eläkeläisyyteen liittyy nykyään elämäkulullisia jatkuvuuksia ja epäjatkuvuuksia. Naisten kohdalla reproduktiivinen työ on edelleen osa arkea, jota eletään myös eläkkeellä, kuten Simmons ja Betchild (2001) toteavat. Tämä tarkoittaa vastuuta kodin töistä, mutta myös työn informaalin luonteen asettamaa tekemisen vapautta. Samalla naisten eläkeläistyminen on todettu jossain määrin helpommaksi suhteessa miehiin, koska naisten asema ei määrity pelkästään työstäytymisen kautta.

Ristiriitaisuudet liittyvät myös yleisemmin näkymiin työssä jatkamisesta. Esimerkiksi Moenin (2007) mukaan monet ikääntyvät haluaisivat työllistyä omasta urasta poikkeaviin työtehtäviin eläköitymisen jälkeen tai olla mukana kansalaistoiminnassa, joka nähdään tärkeämpänä, hyödyllisempänä ja itselle merkityksellisempänä kuin aikaisempi työ. He haluavat joustavuutta ja kontrolloida itse työaikataulua työssä, joka ei ole enää turhauttavaa tai ahdistavaa. He kaipaavat haasteita ja tärkeää työtä, joka edustaa korkeampia arvoja. Tämä korostaa tarvetta institutionaalisista muutoksista ja innovatiivisista organisaatioista, jotka ovat edelläkävijöitä uusien työtapojen luomisessa. Tietyt alat, kuten terveydenhuolto ja koulutus, voisivat ottaa haasteen vastaan. Poliitikot ja päättävät elimet voisivat työskennellä olemassa olevien institutionaalisten esteiden poistamiseksi. Haasteena on löytää mielikuvitusta, tahtoa ja aikaa, jotta yksilöiden ja yhteisöjen mahdollisuudet uudistuvat.

Työntekijöiden näkökulmasta olennaista on puhua elämäkulullisesti optimaalisesta eläkkeelle jäännin iästä: ollaan vielä niin hyväkuntoisia, että eläkkeellä olosta on mahdollista nauttia ja tehdä haluamiaan ja myös elämäntilanteensa edellyttämiä asioita. Kysymys on esimerkiksi sukupolvittaisesta vuorovaikutuksesta, vapaaehtoistyöstä, ylipäättään mahdollisuudesta kolmanteen ikään. Riskejä ikääntyvän näkökulmasta tällöin ovat voimat ja voimavarat kuluttava työelämä, liian myöhään tuleva eläkkeelle siirtyminen sekä usein myös riittämättömät aineelliset ja muut tarvittavat resurssit elää tyydyttävää elämää työssäolon jälkeen.

8.3.3 Toimeentulo, eläkkeet ja elinolot

Eläkepolitiikan tehtävä yksilöiden näkökulmasta on tuottaa toimeentulo ihmisille, jotka eivät ole enää työelämässä. Samasta näkökulmasta riskinä on se, että keskustelu ja eläkepolitiikan määrittely usein keskittyvät julkisiin finansseihin eikä ihmisiin. Ihminen ei kuitenkaan ole sama asia kuin eläke, kuten Rose (2007) osuvasti toteaa. Eläköityminen vie ihmiseltä yhden tulonlähteen, mutta se ei tarkoita rahan tarpeen loppumista. Vaihtoehtoina ovat jatkaa työn tekemistä osa-aikaisesti tai täysipäiväisesti, nostaa sijoituksia tai säästöjä tai kääntyä lasten puoleen. Ikäihmisen toimeentulo on kerääntynyt vuosikymmenien aikana, alkaen ensimmäisestä työpaikasta, avioliitosta, lasten saannista, asunnonostosta ja perintöjen saannista. Ihminen ei luovu näistä asioista eläköidyttyään. Eläkkeellä olon näkökulmasta olennaista on, millaisiksi ne aiemman elämäkulun myötä ovat muotoutuneet: minkä tasoisen eläkkeen takana oleva työura on tuottanut, ovatko aiemmat tulot mahdollistaneet säästämisen, mikä on tilanne perintöjen suhteen, onko lapsia, joiden puoleen ylipäättään olisi mahdollista kääntyä. Yhteiskunnallisena riskinä on mahdollisesti lisääntyvä epätasa-arvoisuus, yksilön näkö-

kulmasta tulot, jotka eivät riitä täyttämään useinkin sairauksien ja toimintakyvyn heikkenemisen mukanaan tuomia kasvavia tarpeita.

Elämänkulun myötä syntyneet toimeentulo- ja varallisuuserot vaikuttavat kaikkiin ikäluokkiin työtätekevien parissa, ja ovat todennäköisiä eläköitymisen jälkeen. Ikääntyminen on prosessi, jonka myötä myös tarpeet muuttuvat, kuten esimerkiksi Rose (2007, 271–278) painottaa. Heti työnteon loputtua ihmisellä on enemmän vapaa-aikaa, jota voidaan käyttää maksuttomiin aktiviteetteihin kuten puutarhanhoitoon ja lastenlasten kanssa oleiluun, kuin myös kulutaviin asioihin kuten matkustamiseen. Ikääntyessä ihmisellä alkaa esiintyä myös terveydellisiä ongelmia, jotka rajoittavat fyysisiä aktiviteetteja ja välittömästi vähentävät kulutuskäyttäytymistä. Puolison kuoltua leski on todennäköisesti rajoittuneempi fyysisesti, ja tämä voi johtaa muuttoon turvallisempaan asuinyhteisöön tai henkilökohtaiseen avuntarpeeseen. Vaikka eläke on yleensä sama 63- ja 83-vuotiaalla, näiden ikäryhmien tarpeet eroavat huomattavasti.

Yksilön näkökulmasta on riskit toimeentulon osalta mahdollista nähdä yhtäältä absoluuttisina: riittääkö se toimeentulo ja varallisuus, jonka olen elämäni aikana onnistunut varaan työelämän jälkeiselle elämäni turvaamaan tarpeitteni vähintäänkin kohtuullisen tyydyttämisen muuttuvissa ja osin ennakoimattomissa elämäntilanteissa ja -käänteissä. Toisaalta tilanne on mahdollista nähdä myös suhteellisenä: mitkä ovat vaikkapa kulutus- ja tarpeitten tyydytysmahdollisuuteni suhteessa muihin eläkkeellä oleviin, millaista on minun elämäni verrattuna toisiin samaa elämänkulun vaihetta eläviin. Suhteellisuus koskee myös eri ikäryhmiä: esimerkiksi teknologinen kehitys voi tuoda mukanaan laitteita, joista tulee välttämättömyyksiä arjessa selviytymisessä mutta joihin pienituloisilla eläkeläisillä ei enää olekaan varaa.

8.3.4 Terveys ja terveydenhuolto

Terveydenhuollon ja ikääntyneiden tarvitsemien sosiaalipalvelujen kustannukset kasvavat ikääntyneiden määrän noustessa. Arvioiden mukaan ihmisen viimeisen elinvuoden aikana viidellä prosentilla potilaista terveydenhuoltokustannukset kaksinkertaistuvat. (Seshamani 2004) Erityisen merkittävä on dementian lisääntyminen. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa on lähes miljoona dementiaa sairastavaa, ja kyseessä on kallein terveys- ja sosiaalipalvelujen kohtaama haaste. Vaikka dementoituneiden määrä pysyisi samana, kustannukset nousevat joka tapauksessa, varsinkin jos nykyinen koordinoinnin puute jatkuu entisellään. Saattohoidon tarve lisääntyy. Dementian osalta palveluja tulee integroida, diagnosointi selkeyttää ja hoito aloittaa ajoissa. (Editorials 2007) Olennainen kysymys tässä on, missä ja miten dementian loppuvaihetta elävät ihmiset tullaan hoitamaan.

Voimavarat vanhojen (85+) hoidossa ovat riittämättömät. Esimerkiksi Foltsin (2005) mukaan vuoteen 2030 asti ikäihmisten hoitopaikkojen tarve ylittää saatavuuden. Laskelmat perustuvat useisiin avainoletuksiin, jotka voidaan yksinkertaistaa neljään läheisesti toisiinsa liittyvään kysymykseen: 1) väestökysymykset, 2) lääketieteelliset ja teknologiset kysymykset, 3) perhekysymykset, ja 4) taloudelliset kysymykset. Toimiva ratkaisu olisi hoitopaikkojen mahdollistaminen niillä tarvitseville ja vähentämällä paikkoja tarvitsemattomien asukkaiden määrää. Laitoshoidon tilalle ehdotetaan kotihoitoa, tuettua asumispalvelua, jaettua asumista, ryhmäkoteja ja useita erilaisia asumisjärjestelyjä sekä hoidon toteuttamiskeinoja. Osa on pantu täytäntöön, kaikkia ei. Arvioiden mukaan mikään ehdotettu vaihtoehto ei ole ollut riittävän

tehokas vähentämään laitospaikkojen tarvetta. Vaihtoehdot ovat jossain määrin jopa osoittautuneet kalliimmaksi kuin laitoshoido.

Ikääntyvien ihmisten näkökulmasta tilanne on riskialtis. Riskit liittyvät ikääntymisen etenemiseen: mitä ikääntyessä minulle tapahtuu. Ilmeneekö se enemmän tai vähemmän hitaana raihnaistumisena, joka edetessään kuitenkin johtaa kasvavaan hoidon tarpeeseen? (Fahey 2007). Sairastunko johonkin dementoivaan sairauteen, jonka eteneminen lopulta kuolemaan saattaa kestää jopa kymmenen vuotta tai vielä enemmän ja joka varsin pian puhjettuaan johtaa jatkuvasti kasvavaan hoidon tarpeeseen. Tuleeko osakseni jokin muu, äkkiä kuolemaan johtava sairaus, jolloin hoidontarve saattaa jäädä lyhytaikaiseksi. Riskien suuruus liittyy tietenkin myös muuhun elämäntilanteeseen: jos dementoidun, onko minulla läheisiä, jotka olisivat valmiita ottamaan osakseen vaikkapa omaishoidon taakan. Jossain määrin omaan terveyteen on mahdollista vaikuttaa, siirtää esimerkiksi raihnaistumista eteenpäin, mutta hoidon tarpeen lisääntyminen etenkin elämän loppuvaiheissa tulee koskemaan useimpia meistä.

Ikääntyvän yksilön näkökulmasta kysymys ei ole ainoastaan taloudesta vaan ennen kaikkea ennakkoidusta turvallisuudesta, joka on myös vahvasti eettisesti ja moraalisesti latautunut. Tämä turvallisuusongelma liittyy myös siihen, että – kuten aiemmin on mainittu – kasvavan ikäväestön myötä kasvavat myös sen erityisryhmät: esimerkiksi iäkkäät näkövammaiset, iäkkäät kehitysvammaiset, iäkkäät diabeetikot erilaisine sairauten liittyvine seurauksineen.

8.3.5 Sukupolvien väliset suhteet

Yleinen mielikuva yhteiskunnan ikääntymisestä on nähdä se negatiivisena trendinä, jonka katsotaan tuovan sosiaalisia ja taloudellisia vastoinkäymisiä ja konflikteja. Keskeinen pelkoa aiheuttava tulkinta lähtee oletuksesta, että ikäihmiset nähdään nuorempien sukupolvien taakkana. Huononeva huoltosuhde kuormittaa työikäisiä eläkkeiden, sairaanhoidon palveluiden, sosiaaliturvan ikääntyvien tarvitsemien lisääntymisen myötä. (Wu 2004) Mediakin on osin kasvattanut tätä tulkintaa syyttämällä vanhempia ikäpolvia valtionvelasta, hyvinvointiohjelmiin painostamisesta ja nuorten ikäryhmien yhä huononevasta asemasta.

Keskustelu osoittaa hyvin, miten yhteiskuntien ikääntyminen koskettaa lukuisilla tavoilla myös ei vielä ikääntyneitä sukupolvia, siis lapsia, nuoria ja nuoria työikäisiä. Kyse on kustannusten jakamisesta mutta ei pelkästään siitä, vaan paljon laajemmista seurauksista. Sukupolvien välisen solidaarisuuden olemassaoloa on toistaiseksi pidetty selviönä moderneissa hyvinvointivaltioissa. Tällä hetkellä hyvinvointivaltioiden sanattoman sukupolvisopimuksen kanssa kilpailee kuitenkin uusliberalistiseksi tulkittu aktiivisuuden ja omavastuun vaatimus

Esimerkiksi Tedre (2003) on korostanut, että omavastuun korostus muuttaa sukupolvien välisiä suhteita. Tämä saattaa kääntyä ajatukseksi siitä, ettei muista tarvitse huolehtia. Äärimmilleen vietynä tämä individualismiin kytköksissä oleva ajatus ei koskisi vain vastuuta vanhuksista vaan myös vastuuta lapsista. Viimeistään tällainen yksilöllinen oma vastuu kaataisi yhteiskunnat. Väestön vanhenemisen keskeinen haaste sosiaalipolitiikalle on taloudellinen: miten taata eri-ikäisille ihmisille – nuorille ja vanhoille – taloudellista turvaa ja inhimillistä hoivaa mahdollisesti vielä oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon arvoon. Kyse on myös paljosta muusta: asuntopolitiikasta, ympäristöpolitiikasta, aluepolitiikasta, palvelupolitiikasta, työvoimapolitiikasta, eläkeläisistä hyvinvointivaltion kansalaisina. Tällöin ei ole kyse vain ra-

hasta. Kyse Tedren mukaan on myös siitä, tiedämmekö siitä miten eri-ikäiset ihmiset elävät ja miten he haluaisivat elää.

Yksilöiden näkökulmasta sukupolvikysymys muotoutuu useinkin monimutkaisesti. Kuulumme moneen sukupolveen: olemme osa jotakin erityistä ja useinkin hyvin kouriintuntuvaa perhesukupolvikudelmää. Olemme samaan aikaan eri tavoin lapsia ja lapsenlapsia, ehkä vanhempia tai isovanhempia. Eri-ikäisinä joudumme pohtimaan tätä kudelmää eri tavoin ja eri näkökulmista. Kyse on perhesukupolvien välisen vuorovaikutuksen, vastavuoroisuuden ja myös auttamisen tavoista ja mahdollisuuksista. Varsin moni meistä kuuluu elämänsä jossain vaiheessa ns. "sandwich-sukupolveen", jossa huolehdittavanamme ovat sekä omat vanhempamme että omat lapsemme.

Toisaalta voimme tarkastella yhteiskuntaa eri-ikäisten muodostamien ikäryhmäsukupolvien näkökulmista: joutuvatko tämän hetken keski-ikäiset kustantamaan vanhojen aiheuttaman taloudellisen taakan, menettävätkö puolestaan vanhat jos resursseja suunnataankin vaikkapa lastensuojeluun ja niin edelleen. Kolmas sukupolvinäkymä liittyy yhteiskunnallisiin sukupolviin: ovatko esimerkiksi tämän hetken suuret ikäluokat "ahne sukupolvi" (Pajamäki xxxx), joka ajattelee vain omaa etuaan ja toimii – ollessaan nyt "vallassa" – vain niiden mukaisesti. Nämä erilaiset näkymät johtavat myös erilaisiin näkymiin esimerkiksi mahdollisten sukupolvi-konfliktien suhteen. Ne muodostavat myös erilaiset näkökulmat sukupolvien väliseen solidaarisuuteen ja mahdolliseen sukupolvien väliseen vaihtolaskentaan tai kirjanpitoon. John Vincent, englantilainen sosiaaligerontologi, on korostanut tarvetta erityiseen sukupolvipolitiikkaan (1999), jonka keskeisenä tavoitteena olisi sukupolvien välisen solidaarisuuden edistäminen.

Yksilöiden näkökulmasta suurimmat riskit liittyvät kulloiseenkin perhesukupolvikudelmään, ei niinkään muihin sukupolvinäkymiin. Olenko tilanteessa, jossa voin soittaa ja odottaa solidaarisuutta. Entä jos dementoidun, onko minulla omaishoitavaa omaista. Entä jos olen laitoshoidossa: löytyykö omaista tai muuta läheistä valvomaan etujani ja tilannettani jos en siihen enää itse kykene. Riskialttein tilanne tässä suhteessa on dementoituvalla, jolla ei ole puolisoa, ei lapsia, ei muita läheisiä ja joka elää yksin kotonaan etenevän dementoitumisensa kanssa. Tässä suhteessa tilanteeseen tulevaisuudessa tulee yhä enemmän vaikuttamaan todennäköisesti kasvuaan jatkuva yksinelävien, "sinkkujen" joukko.

8.3.6 Ageismi ja eksklusio

Köyhyys ja sosiaalinen eksklusio – ikääntyneiden syrjäytyminen – nähdään suurimpana uhkana ja riskitekijänä hyvinvoinnille ja itsenäisyydelle vanhuudessa. Yhteiskunnan ikääntyessä ja ihmisten asuessa yhä enemmän yksin, ikäihmisten sosiaalinen eristäytyminen on yksi suurista kysymyksistä. Syrjäytymisellä katsotaan olevan haitallisia vaikutuksia terveyteen ja hyvinvointiin. Vaikuttavia tekijöitä ovat menetykset, huono fyysinen terveys, mielenterveysongelmat, omaishoitajana toimiminen, alueellinen sijainti, kommunikaatio ja kuljetusvaikeudet. Sosiaalinen eristäytyneisyys on yhdistetty kuolleisuuteen, dementian lisääntymiseen, masennukseen ja itsemurhiin. (Findlay 2003.) Sosiaalinen syrjäytyminen on mahdollista myös erilaisissa uusissa vanhojen asumismuodoissa ja vanhustenhoidon laitoksissa

Syrjäytyminen voi olla myös kulttuurista. Esimerkiksi Walker (2005) korostaa, että ikäihmiset on syrjäytetty kehityksestä, koska heitä ei yleensä huomioida aktiivisina vaikuttajina vaan

esteinä. Tämä on kaikkia yhteiskuntia kuvaava ageistinen piirre, ja se vaikuttaa iäkkäiden hyvinvointiin. Phillipson (1998) on puolestaan puhunut sosiaalisen vanhenemisen kriisistä, jonka eräänä osana on kysymys vanhojen ihmisten identiteetistä, minäkuvasta Yhteiskunnan kielteinen asennoituminen vanhoihin ei tue vanhojen myönteistä minäkuvaa vaan aiheuttaa pikemminkin ongelmia ja syyllisyydentuntoja myös yksittäisille ikääntyville.

Ikääntymisenkin myötä riskit ja ristiriitaisuudet lisääntyvät moderneissa yhteiskunnissa. Ikääntyminen on painottunut kollektiivisuudesta yksilöllisiin kokemuksiin ja vastuuseen. Esimerkiksi Giddens (2007) korostaa, että vanhuus (old age) on sosiaalisesti konstruoitunut kategoria muodostuneena myöhäismoderneissa yhteiskunnissa. Yhteiskuntaa, joka erottelee vanhemmat ikäpolvet valtaväestöstä eräänlaiseen sosiaaliseen ghettoon, ei voida kutsua sallivaksi. Media tuottaa tietoa riskeistä yleisölleen. Vallalla on selkeä ristiriitaisuus: toisaalta vanhojen ihmisten odotetaan selviytyvän ammattitaitoisten eksperttien avustuksella, toisaalta iäkkäät jätetään hallitsemaan itse itsensä. Keskeinen kysymys on, mikä historiallinen konteksti on johtanut iäkkäät riskejä sisältävään tilaan. (Powell ym. 2007).

Ikääntyneiden näkökulmasta ei ole yhdentekevää, millaisina vanhat ihmiset näyttäytyvät yhteiskunnan julkisuudessa. Vaarana on jatkuvasti eräänlainen joko-tai -suhtautuminen: joko vanhat nähdään taakkana, jolloin korostetaan monia vanhuuteen liittyviä ongelma- ja kipupisteitä, tai puhutaan vanhoista voimavarana ja korostetaan siihen liittyviä positiivisia ilmiöitä. Molempiin suhtautumiseen liittyy ageismin mahdollisuuksia. Tarvitaan eräänlaista gerontologista realismia, joka näkee ikääntymisen ja ikääntyneiden moninaisuuden. Ageismia ovat vanhoihin liitetyt yksioikoiset yleistykset, olivat ne sitten negatiivisia tai positiivisia. Negatiivisista esimerkkinä voi mainita vaikkapa Galasson (2006) esittämän näkymän, jonka mukaan eläkeläiset muodostavat yhteiskunnassa yksituumaisen homogeenisen ryhmän tarkoitukseen määrällään vaikuttavassa asemassaan politiikassa ajaa ainoastaan sosiaaliturva-asioita.

8.4 Ratkaisumallit ja tulevaisuusvisiot

8.4.1 Ratkaisunäkymiä

Väestön ikääntyminen on taloudellinen ja poliittinen kysymys, mutta siihen kietoutuvat myös eettiset ja moraaliset kysymykset siitä, mitä on oikeus ja kohtuus tai hyvä elämä. Yleensä tilanteeseen on haluttu suhtautua maltillisesti. Euroopan komission (2005, 6) linjaus kysymykseen sukupolvien suhteesta perustuu ajatukseen uusien solidaarisuussääntöjen neuvottelusta. Uudenlaista solidaarisuutta tulisi sen mukaan kehittää sukupolvien välille, perustuen molemminpuoliseen tukeen sekä tietojen ja taitojen siirtoon. Solidaarisuus ei siis ole yksipuolistaa vaan edellyttää molemminpuolista vaihtoa. Tässä tietenkin on täsmennettävä, mitä sukupolvia tarkoitetaan ja keitä niihin kuuluu.

Sukupolvien välisen solidaarisuuden kehittäminen ei ole ainoa näkymä Euroopan komission ratkaisumallivalikoimassa. ”Vihreässä paperissaan” komissio (2005) nostaa keinoksi myös ”paluun väestölliseen kasvuun”, jolla tarkoitetaan syntyvyyden lisäämistä, siirtolaisuuden tukemista ja nuorten siirtolaisten sijoittamista aiempaa paremmin työelämään. Ennusteiden mukaan odotettavissa oleva maahanmuutto ei kuitenkaan tule Euroopassa korvaamaan sitä työvoimaa, joka demografisen muutoksen seurauksena tulee poistumaan (ks. esim. Bijak ym. 2007). Tutkijat esittävät kolme skenaariota: perusskenaario on sellainen, jossa pitkän tähtäimen taloudellisen tilanteen kohentuminen, poliittinen ja sosiaalinen tilanne maailmanlaajui-

sesti toisi maltillista positiivista maahanmuuttoa Euroopassa. Toisessa ennakoidaan talouden taantumaa. Poliittisilla toimenpiteillä tuotetaan tilanne, jossa tuetaan maastamuuttoa. Tämän nähdään tuovan paineita kehittyneiden maiden suuntaan ja lisäävän siten maastamuuttoa koskevia säännöksiä. Kokonaisvaikutuksina uumoillaan nettomuuton vähenemistä tehtävien toimenpiteiden seurauksena. Kolmannessa skenaariossa dynaaminen talouden kasvu ja sosiaalinen kehitys johtavat tilanteeseen, jossa työperäinen maastamuutto on kehittyneiden maiden työvoiman mobilisaation keskipisteessä. Ratkaisuksi kaivataan suunnitelmallista pitkän tähtäimen politiikkaa, jonka ajallinen ulottuvuus tulisi yltää pitemmälle kuin seuraaviin vaaleihin asti.

Toisena keinona komissio puhuu tasapainon palauttamisesta sukupolvien välille ja talouskasvun hyötyjen jakamisesta. Tämä liittyy läheisesti niihin ehdotuksiin ja toimiin, joita on kohdistettu eläkejärjestelmään kehittyneissä länsimaissa. Esimerkiksi Kalache ym. (2005) esittävät kuusi tällaista yleistä tointia: 1) pyrkimyksen nostaa eläkeikää, 2) tavoitteen lisätä eläkeikään liittyvää joustavuutta ja edistää vähittäistä eläkkeelle jääntä, 3) pyrkimyksen mahdollistaa aiempaa joustavammin eläke- ja palkkatulojen yhtäaikainen saaminen, 4) rajoittaa aiempaan verrattuna mahdollisuuksia käyttää varhaiseläkkeelle jääntä keinona siirtyä eläkkeelle, 5) säädellä eläkkeiden verotusta ja niiden indeksisidonnaisuutta eläkekustannusten hillitsemiseksi ja 6) eläkkeiden rahoitusjärjestelmien kehittäminen rahoituspaineita tasoittavaan suuntaan. Nämä keinot ovat pitkälle samoja, joita myös Suomessa on sovellettu. Ikääntyneiden itsensä näkökulmasta joustavuuden lisääntyminen on tietenkin hyvä asia. Ongelmalliseksi saattavat tulla esimerkiksi ne eläkkeiden suuruuteen vaikuttavat porkkanat, joita esimerkiksi työkyvyttömyyseläkkeelle aikaisin jäävien on mahdotonta saavuttaa. Pahimmillaan eläkejärjestelyt saattavat tuottaa ”matteus-efektiä”: ne joilla on hyvä työ, hyvä terveys, hyvät tulot ovat myös niitä, jotka tulevat uudistuksista eniten hyötymään.

On myös muistettava kuten Blackburn (2006) toteaa, ettei ikääntyminen ole ainoa syy tilanteeseen, jossa suurempi osa väestöstä tulee olemaan muodollisen palkkatyön ulkopuolella. Kun yhteiskunnat rikastuvat, jotkut ottavat mieluummin enemmän vapaa-aikaa erilaisin muodoin – pidempi eläke, enemmän opiskelua, välivuotia, urataukoja, äitiys- tai isyyslomia, osaaikaista työtä, pidempiä lomia, lyhyempiä työviikkoja ja lopulta vapaasti sitovaa työtä. Imperatiivi, joka ajaa ihmisiä maksettuun työhön ja rohkaisee heitä tekemään ahkerammin ja pidempään työtä keinona suurempaan kulutukseen, on osittain toiminut koulutushalukkuutta, joustavuutta ja luovuutta sekä vapaa-aikaa – tai hivenen epämiellyttävää fraasia käyttäen – laatu-aikaa vastaan. Ongelmana tässäkin visiossa on kehityksen mahdollinen epätasa-arvoisuus.

Eläkemenojen osalta esimerkiksi Suomessa yleinen mielipide on selkeästi nykyisen eläketurvan heikentämistä vastaan. Sen sijaan varhaiseläkkeiden ehtojen kiristäminen ja eläkekatto katsotaan sopiviksi tavoiksi pitää kasvavat eläkemenot kurissa. (Forma ym. 2007, 50.) Vaihtoehtoiset eläkejärjestelmät eivät ole saaneet kansalaisten tukea. Lisäksi palvelujärjestelmien kasvaviin kuluihin halutaan vastata ennemmin nykyistä järjestelmää tehostamalla kuin palveluja rajaamalla tai yksityistämällä.

8.4.2 Kypsä, ikäintegroitu yhteiskunta

Sarah Harper, englantilainen sosiaaligerontologi, on tarkastellessaan ikääntyviä yhteiskuntia (Harper 2006) käyttänyt käsitettä kypsä, ikäintegroitu yhteiskunta (mature age-integrated society). Kypsytydellä Harper viittaa yhteiskuntien ikääntymiseen, kypsytyseen tässä mielessä, mutta myös siihen, että yhteiskunnat kykenevät tai niiden tulisi kyetä tarjoamaan myös ikääntyville kansalaisilleen terve ja aktiivinen elämä niin pitkään kuin mahdollista sekä takamaan ikääntyneiden elämän loppuvaiheissa myös tarvittava turva ja huolenpito riippumatta hoidon tarpeesta ja ihmisen omista käytettävissä olevista resursseista. Hoiva ja hoito kuuluvat – kuten Holstein (2007) toteaa – yhteiskunnan kollektiiviseen perusvastuuseen samalla tavalla kuin katujen siistinä pitäminen ja yhteiskunnan puolustaminen.

Ikäintegraatiolla Harper viittaa ikäryhmien ja sukupolvien välisiin suhteisiin ja erityisesti ikääntyneiden tilanteeseen yhteiskunnan eri lohkoilla, esimerkiksi työelämässä ja perheessä mutta myös hoitojärjestelmässä. Ikäintegraatio edellyttää ikään liittyvän syrjinnän välttämistä ja ehkäisemistä yhteiskunnan eri alueilla. Tässä yhteydessä Harper (2006, 265–270) viittaa kansanvälisen HelpAge-järjestön kehittämään ikääntyneitä koskevasta inhimillisistä oikeuksista. Sosiaaligerontologian näkökulmasta periaatteilla on selvä yhtymäkohta myös ikääntyvien yhteiskuntien poliittisen kestävyuden pohdintaan.

Kehitelmän ensimmäisen periaatteen mukaan ikääntyvän yhteiskunnan tulisi tunnistaa ikäihmisten (older people) inhimilliset oikeudet sekä nähdä väestön ikääntymiseen kietoutuvat myönteiset, inhimilliseen kehitykseen liittyvät elementit ja voimavarat. Harperin mukaan ikääntyvät ihmiset haluavat toimia, olla mukana, käyttää taitojaan ja tietoaan. Kyse on siitä, millaisia käsityksiä yhteiskunnassa ikääntymisestä ruokitaan ja edistetään ja millaisia aitoja toimintamahdollisuuksia yhteiskunta haluaa ja kykenee ikääntyville tuottamaan. Tässä on selvä ajatuksellinen yhtymäkohta Senin ja Nussbaumin (esim. Sen 1990) kehittämään toimintamahdollisuusajatteluun, jota on mahdollista soveltaa myös ikääntyvien yhteiskuntien kehitysproblematiikan tarkasteluun. Kyse ei ole Senin ja Nussbaumin mukaan pelkästään siitä, millaisia voimavaroja ja kykyjä yksilöillä on vaan myös siitä millaisia toimintamahdollisuuksia yhteiskunta – tässä tapauksessa – eri-ikäisille jäsenilleen kykenee ja haluaa tarjota.

Harperin esiin ottaman toisen periaatteen mukaan ikääntyvien yhteiskuntien tulisi allokoida ikäihmisille heille kuuluva osuutensa kansallisista ja globaaleista voimavaroista. Ongelmana tässä on tietenkin tämän osuuden oikeudenmukainen ja tasa-arvoinen määrittely, mutta peruseriaatteena Harper esittää, että kenenkään ei esimerkiksi pitäisi elää köyhyydessä ikänsä takia.. Kyse on tasa-arvoisuudesta myös hoiva- ja hoitoressurssien suuntaamisen ja käytön suhteen. Kuten esimerkiksi suomalaisen Terveystieteiden tutkimuskeskuksen (ETENE 2008) yksiselitteisesti todetaan: ikä sinänsä ei saa olla syy evätä jotakin hoitoa jos hoidosta on hyötyä yksilön näkökulmasta.

Kolmannen ja neljännen periaatteen sisältönä on – edelliseen liittyen – ikääntyville yhteiskunnille asettava vaade taata ikäihmisille riittävä sosiaalinen suoja ja toimeentulo sekä tarjota aidosti käytettävissä oleva – myös kustannuksiltaan – terveydenhuolto ja sosiaalipalvelut. Viides periaate puolestaan edellyttää, että ikääntyvä yhteiskunta tarjoaa kansalaisille iästä riippumatta oikeudet käyttää olemassa olevia luotto-, vakuutus-, työllisyys- ja koulutusmahdollisuuksia. Kuudes periaate tähdentää ikäihmisiin kohdistuvan kaltoin kohtelun ja väkivallan

ehkäisemistä. Tämän voi ajatella koskevan niin perheitä, laitoshoidoa kuin myös yhteiskuntaa kokonaisuudessaan. Ikääntyvien kaltoin kohteluksi voidaan katsoa vaikka se, että kelvoton katuturvallisuus – oli kyse sitten fyysistä tai sosiaalisesta – estää heidän täysipainoisen osallistumisensa lähiympäristön ja yhteisönsä elämään.

Seitsemäs periaate korostaa poliittisten päätöksentekijöiden ja päätöksentekokoneiston velvoitetta kuunnella ikäihmisiä ja ottaa toiminnassaan lukuun myös heidän näkemyksiään. Kahdeksas periaate jatkaa samaa asiaa puhuen ikäihmisten mukaan ottamisesta, kun suunnitellaan erilaisissa kansallisissa ja kansainvälisissä hätä- ja muissa vastaavissa tilanteissa avunantamista ja kuntoutusta. Lähtökohtaisena perusteluna tälle on, että ikääntyneet useinkin joutuvat näissä tilanteissa lapsien ohella suurimpiin vaikeuksiin.

Vaade kansainvälisestä yhteistyöstä ja yhdessä muotoilluista käytännöistä ikääntymispolitiikan osalta sisältyy yhdeksänteen periaatteeseen, ja kymmenes edellyttää ikääntyvien yhteiskuntien tukevan ikäihmisiä tilanteissa, joissa he eri tavoin ovat erilaisissa hoivarooleissa.

Mikä näiden periaatteiden merkitys on poliittisen kestävyuden näkökulmasta? Ensinnäkin periaatteet on mahdollista ymmärtää ikäihmisten arkielämän näkökulmasta politiikan ja sen alueella tehtävien päätösten arviointikriteereinä: mitä seuraa, jos etenemme näin. Mitä tapahtuu vaikkapa tasa-arvoisuudelle, jos rakennamme tällaista tai tuollaista eläkejärjestelmää? Mitä seuraa, jos edistämme vaikkapa kilpailuttamista hoivapalvelujen suhteen, ja niin edelleen? (ks. Fredman & Spencer 2003).

Toinen selkeä merkitys on siinä, että periaatteet osoittavat politiikan ikääntyvässä yhteiskunnassa liittyvän läheisesti kysymyksiin ikääntyvään yhteiskuntaan, ikääntymiseen, hoitoon ja hoivaan kohdistuvista eettisistä ja moraalisisista kysymyksistä. Poliittista kestävyyttä ei voi irrottaa eettisestä kestävyydestä, jonka tässä yhteydessä voisi määritellä tilanteeksi, jossa jo olemassa olevia rakenteita ja instituutioita sekä teon alla olevia ja jatkossa tulevia päätöksiä ja ratkaisuja arvioidaan myös eettisten periaatteiden näkökulmasta. Ikääntyneiden – mutta myös muiden ikäryhmien – arkielämä, hoito ja hoiva ovat tulossa yhä näkyvämmiin eettiseksi kysymykseksi (ks. Moody 1992, Pruchno & Smyer 2007).

Mainion näkökulman myös ikääntyvien yhteiskuntien problematiikkaan, myös niiden poliittiseen kestävyYTEEN, on avannut filosofi Margalit (1996) kirjoittaessaan ”hyvätapisesta, säädylisestä yhteiskunnasta” (decent society). Tällainen yhteiskunta on yhteiskunta, ”jonka instituutiot eivät nöyryytä jäseniään ja jossa kansalaisia ei jaeta ensimmäiseen ja toiseen luokkaan heidän taustansa tai kulttuurinsa perusteella ja jossa ei ylipäätään suljeta ketään symbolisella tasolla ulos yhteiskunnan täysivaltaisen jäsenyyden mahdollisuuksista.” (Saukkonen 2001). Lista on mahdollista lisätä myös ikä. Poliittisesti kestävä ikääntyvä yhteiskunta on myös ”hyvätapainen ja säädylinen” – ehkä alkuperäisen termin voisi kääntyä myös näin: inhimillinen yhteiskunta.

8.5 Päätelmät

Sosiaaligerontologian näkökulmasta edellä periaatteiltaan kaavaillun kypsän ikäintegroituneen yhteiskunnan tavoittelu ja saavuttaminen poliittisesti kestäväällä tavalla vaativat vuoropuhelua poliittisen päätöksentekokoneiston, yhteiskunnan eri sektoreiden sekä kansalaisten välillä.

Tämä vuoropuhelu puolestaan edellyttää tietoa ja näkökulmia, joita on avattu sosiaaligerontologisen - niin kansainvälisen kuin myös kansallisen - tutkimuksen ja keskustelun alueilla.

Keskeiset näistä näkökulmista on mahdollista tiivistää seuraavasti:

Ikätietoisuuden lisääntyminen: Ikään liittyvä tietoisuus on lisääntynyt ja edelleen lisääntymässä niin yksilö-, yhteisö- kuin yhteiskuntatasollakin. Kysymykset tasa-arvosta, työnjaosta ja eri-ikäisten asemasta yhteiskunnassa ovat neuvottelun ja keskustelun kohteina. Asioista tullaan tekemään uusia yhteiskunnallisia sopimuksia ja muodostamaan uusia rajoja ja jakolinjoja. Ikääntyminen on linjattu esimerkiksi Yhdistyneiden Kansakuntien (2002) ja Euroopan komission (2005) toimesta poliittiseksi haasteeksi. Ikääntyminen koskettaa yhteiskuntatasolla keskeisiä sosiaalisen elämän alueita kuten taloutta, sosiaaliturvaa, terveydenhoitoa ja koulutusta. Yksilöiden tasolla kyse on arkielämästä, ihmissuhteista sukupolvien välillä, elämäntilanteista ja elämäntyyleistä mutta myös elämäntilanteiden liittyvistä riskeistä ja niiden hallinnasta.

Tulevaisuuden ennustettavuus ja ikääntyneiden toimijuus: Taloustieteiden retoriikassa käsillä oleva demografinen muutos on - jos ei suoranainen riski - niin ainakin yksi tulevaisuuden keskeisistä epävarmuustekijöistä. Viimekädessä tulevaisuutta ei voinekaan täsmällisesti ennustaa. On vaikea tietää, miten ihmiset lopulta toimivat. Sosiaaligerontologiassa (ks. Jyrämä 2007) nähdään ikääntyvätkin ihmiset aiempaa selvemmin subjekteina, toimijoina, jotka omalta osaltaan tekevät elämänpoliittisia valintojaan elämäntilanteensa eri vaiheissa. Poliittinen kestävyys edellyttää tämän toimijuuden ja siihen liittyvän yksilö- ja ryhmänäkökulman huomioonottamista.

Vanhuus liikkeessä: Nykyisessä jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa vanhuus on sekä ilmiötasolla että käsitteellisesti liikkeessä. Käsitteellisesti vanhuudesta ja vanhenemisestä ovat osin ristiriitaisia. Yhtäältä tavoitellaan nuoruutta, toisaalta vanheneminen nähdään kolmantena, neljäntenä ikinä. Keskustelussa vanhenemisestä ja ikääntyvästä yhteiskunnasta tarvitaan käsitteellistä selkeyttä sekä uusia käsitteellisiä innovaatioita.

Ikääntyvän yhteiskunnan monikasvoisuus: Sosiaaligerontologian tuottama perusnäkökulma on "vanhuuden" moninaistuminen ja eriytyminen. Vanhojen ihmisten elämäntilannekirjo on moninainen ja moninaistuu tulevaisuudessa yhä enemmän. Vanhoista puhuminen yhtenäisenä ryhmänä on abstraktia ja useimmiten harhaanjohtavaa. Kronologisesti samanikäiset ihmiset voivat muilta ikäluokkailtaan olla erilaisia, elää erilaisissa elämäntilanteissa. Erot alueiden välillä kasvavat. Erityisen merkittävää tulee olemaan eriytyminen erilaisten elämäntilanteiden suhteen.

Vanheneminen prosessina: Vanheneminen on mahdollista tulkita prosessina, "vanhustumisena", jonka lävitse jokainen vanheneva ihminen käy ja jossa useimmat ennen lopulta tapahtuvaa kuolemaansa raihnavat ja menettävät toimintakykynsä sekä tarvitsevat erilaista mahdollisten lähiomaistensa sekä yhteiskunnan tarjoamaa ja turvaamaa hoitoa. Suurten ikäluokkien edessä tämä tilanne on laajamittaisesti 2020-luvun alkuvuosina ja siitä eteenpäin.

Vanhuuskäsitysten ideologisuus: On nähtävä, että vanhenemiseen ja vanhuuteen liittyvistä ja liitettävistä käsityksistä käydään myös käsitteellistä, ideologista sävyä saavaa kamppailua, jossa mukana ovat niin gerontologinen tutkimus kuin myös media ja yleinen julkisuus,

mainonta ja markkinat. Tämä näkyy esimerkiksi ns. anti-aging -liikkeenä ja -toimintana. Ideologisia sävyjä löytyy myös sosiaaligerontologiasta sen useinkin korostaessa enemmän tai vähemmän yksipuolisia näkymiä vanhenemiseen, oli puhe sitten siitä esimerkiksi irtaantumisena, aktiivisuutena tai erityisenä tuottavuutena.

Gerontologinen realismi: Ikääntyvässä yhteiskunnassa peruslähtökohtana tulee olla gerontologinen realismi, joka tunnistaa vanhenemisen rikkaan monimuotoisuuden, vanhojen ihmisten monenkirjavuuden, monet elämäntilanteet, niissä ilmenevät erilaiset tarpeet, ongelmat ja mahdollisuudet, sekä sen, että vanheneminen viime kädessä johtaa useimpien ihmisten kohdalla hoidon ja hoivan tarpeeseen ja lopulta tilanteeseen, jossa ihmisille on voitava taata hyvä ja turvallinen kuolema.

Etiikka ikääntyvässä yhteiskunnassa: Väestörakenteen muutos ja vanhojen ihmisten suuri määrä ja osuus yhteiskunnassa tuovat esille ja tuottavat monia ilmiöitä ja kehityskulkuja, joihin liittyy eettisiä kysymyksiä. Näitä kysymyksiä ovat muun muassa vanhojen ihmisten hoitoon ja hoivaan liittyvät asiat, bioeettiset kysymykset, erityisesti dementia- sekä iäkkäiden, lähellä kuolemaa olevien hoitoon liittyvät kysymykset. Eettisiä ulottuvuuksia liittyy myös sukupolvien välisiin suhteisiin, erilaisiin jakokysymyksiin sekä niihin liittyvään oikeudenmukaisuuteen ja tasa-arvoisuuteen. Ikääntyvältä yhteiskunnalta on edellytettävä ikään liittyvää eettistä sensitiivisyyttä.

Elämäntilanne- ja elämänkulkupolitiikka: Ikääntyvän ihmisen näkökulmasta olennaista ovat elämänkulun eteneminen ja muutokset elämäntilanteista toiseen, jatkumot, katkokset ja murrokset sekä niihin liittyvät muuttuvat tarpeet ja voimavarat. Tästä näkökulmasta poliittisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä on yksilöiden arkielämän ennakoitavuutta, tulevaisuuteen kohdistuvaa luottamusta sekä valintojen mahdollisuuksia lisäävä tempoilematon elämäntilanne- ja elämänkulkupolitiikka.

8.6 Kohti tulevaa

Onko tämän hetken suomalainen yhteiskunta kypsä, ikäintegroitunut yhteiskunta? Vastaus on pitkälle kielteinen. Ikääntyminen on edelleen ongelma työelämässä. Vanhustenhoidon puolella on ongelmia, niin laadullisia kuin määrällisiäkin. Väestön ikääntyminen voimistuu, ja suurimpaan hoidon tarpeeseen törmätään 2020-luvulla, kun suuret ikäluokat lähestyvät 80 ikävuottaan monien dementoituessa. Tässä tilanteessa linjavalinnaksi ei riitä luottaminen kotona hoitamiseen niin pitkään kuin mahdollista tai luottaminen omaishoitoon ilman, että näitä tuetaan riittävällä ja laadukkaalla palveluasumisella ja uudistetulla laitoshoidolla. Turvattu ja laadukas hoito on eräs edellytys myös sukupolvien välisten suhteiden tasa-arvoisuudelle ja oikeudenmukaisuudelle.

Mitä tarvitaan, jotta taataan eteneminen kohti kypsää, ikäintegroitunutta yhteiskuntaa? Harper (2007, 271–284) katsoo ikäintegraation edellyttävän yhtäältä erilaisten rakenteellisten ja institutionaalisten raja-aitojen murtamista ja eri ikäryhmien yhteen saattamista nähdessä ikärajat enemmän joustavina kuin kiinteinä. Harperin mukaan rakenteiden, säännösten ja käsitysten murtamista tarvitaan ennen kaikkea työelämässä, kasvatuksessa ja koulutuksen alueella mutta myös perheen alueella tavoitteena ikäintegraatio yli perhesukupolvirajojen.

Kypsässä ikäintegroituneessa yhteiskunnassa taloudellinen ja sosiaalinen kestävyys ovat tasapainossa. Se on myös yhteiskunta ilman ikäsyryntää. Ikäsyryntää on myös uhkakuvien luominen gerontokratiasta, vanhojen vallasta, jossa iäkkäät ajavat vallankahvassa vain omia asioitaan jättäen huomioita muiden ikäryhmien ja sukupolvien tarpeet.

Olennainen osa kypsän ikäintegroituneen yhteiskunnan tavoittelua on laaja ja jatkuva keskustelu, jossa tulisi ottaa huomioon ikään ja sukupolviin kytkeytyvä tasa-arvoisuus, sosiaalinen turvallisuus ja luottamus ja jossa tasavertaisina elementteinä ovat mukana niin taloudellinen, sosiaalinen, yhteiskuntapoliittinen kuin kulttuurinenkin näkökulma. Poliittinen kestävyys edellyttää välttämättä myös eri-ikäisistä ihmisistä nousevaa elämänkulku- ja elämäntilannetarkastelua. Ikääntyvät ihmiset arvioivat poliittista kestävyyttä – ehkä käyttämättä eksplisiittisesti tätä käsitettä – lähtien omasta arkielämästään ja elämäntilanteistaan. Kestävä politiikka on sensitiivistä näiden suhteen.

Tällä hetkellä eteneminen kohti kypsää, ikäintegroitunutta yhteiskuntaa sosiaaligerontologian näkökulmasta edellyttää seuraavia toimia:

- yhteiskuntatieteellisen, ikääntyvän yhteiskuntaan kohdistuvan tutkimuksen vahvistaminen terveystieteellisen ikääntymistutkimuksen rinnalla
- ikääntyvään yhteiskuntaan liittyvien eettisten kysymysten käsittelyn määrittäminen osaksi kehitteillä olevan sosiaali- ja terveydenhuollon yhteisen eettisen neuvottelukunnan tehtäväaluetta
- yhdenvertaisuuslain laventaminen koskemaan ikäsyryntää myös työelämän ulkopuolella, esimerkiksi koskemaan terveydenhuoltoa ja sosiaalipalveluja
- vanhusasiavaltuutettu-instituution kehittäminen tehtävänäään arvioida ikääntyneiden elinolojen ja hyvinvoinnin kehitystä ja raportoida siitä valtioneuvostolle samaan tapaan kuin lapsiasiavaltuutettu toimii lasten ja nuorten osalta.

Kaiken kaikkiaan on suurten ikäluokkien ja yleisemmin Euroopan vanhenemisestä esitetty erilaisia uhkakuvia. Epävarmuustekijöihin pyritään vastaamaan voimavaroja ja resursseja esiin nostavin painotuksin. Uhkien ja mahdollisuuksien yhteyteen on välttämätöntä kytkeä ajatus *gerontologisesta realismista*. Realistinen suhtautuminen yhteiskunnan ikääntymiseen tuo kriittisesti tarkasteltavaksi vanhenemisen monimuotoisuuden ongelmiseen ja mahdollisuksiin.

VIITTEET

- Alanen, L. (2001): Polvesta polveen – sukupolvi sosiologisena käsitteenä ja tutkimuskohteena. Teoksessa Sankari, Anne ja Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen iän sosiologiaa*. Vastapaino, Tampere, 97-116.
- Baars, J.; Dannefer, D.; Phillipson, C. & Walker, A. (2006): *Aging, Globalization and Inequality. The New Critical Gerontology*. Baywood, Amityville.
- Beck, U. (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage, London.
- Bijak, J.; Kupiszewska, D.; Kupiszewski, M.; Saczuk, K. & Kicingier, A. (2007): Population and labour force projections for 27 European countries, 2002–2052: impact of international migration on population ageing. *European Journal of Population* 23:1–31
- Blackburn, R. (2006): *Age Shock. How Finance is Failing Us*. Verso, London.
- Butler, Robert (1969): Age-ism. Another Form of Bigotry. *The gerontologist* 9, 243-246.
- Bytheway, Bill (1997): *Ageism*. Open University Press, Buckingham.
- Editorials (2007): Can we afford not to have integrated dementia services? *Age and Ageing* 2007; 36: 357–358
- Erola, Jani ja Wilska, Terhi-Anna, toim. (2004): *Yhteiskunnan moottori vai kivireki. Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus*. SoPhi, Jyväskylä.
- European Commission (2005): Green Paper "confronting demographic change: a new solidarity between generations" COM 94 final. Brussels, European Commission.
- ETENE (2008): *Vanhuus ja hoidon etiikka. Valtakunnallisen terveydenhuollon eettisen neuvottelukunnan (ETENE) raportti*. ETENE-julkaisu 20. STM, Helsinki.
- Fahey, Charles J. (2007): *The Ethics of Long-Term Care*. Teoksessa: Pruchno, Rachel and Smyer, Michael, eds. *Challenges of an Aging Society. Ethical Dilemmas, Political issues*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Findlay (2003): Interventions to reduce social isolation amongst older people: where is the evidence? *Ageing & Society* 23, 2003, 647–658
- Folts (2005): *Reassessing The Demographic Imperative* W. Edward Folts, Edwin Rosenberg, Kenneth B. Muir, Lorin A. Baumhover, *Educational Gerontology*, 31: 73–82, 2005
- Forma & Kallio & Pirttilä & Uusitalo (2007): *Kuinka hyvinvointivaltio pelastetaan? Tutkimus kansalaisten sosiaaliturvaa koskevista mielipiteistä ja valinnoista. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 89*, Kela, Helsinki
- Fredman, Sandra and Spencer, Sarah, eds. (2003): *Age as a Equality Issue*. Hart Publishing, Oxford and Portland.
- Galasso, V. (2006): *The Political Future of Social Security on Aging Societies*. The MIT Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, Stanford.
- Giddens, A. (2007): *Europe in the Global Age*. Polity, Cambridge.
- Harper, S. (2006): *Ageing Societies: Myths, Challenges and Opportunities*. Hodder Arnold, Manchester.
- Harris, D. (2007): *The Sociology of Aging*. Third Edition. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Holstein, M. B. (2007): *Long-Term Care, Feminism, and an Ethics of Solidarity*. Teoksessa: Pruchno, Rachel and Smyer, Michael, eds. (2007) *Challenges of an Aging Society. Ethical Dilemmas, Political issues*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Ilmarinen, J. & Louhevaara, V. toim. (2001): *Ikääntyvä arvoonsa. Ikääntyvien työntekijöiden terveyden, työkyvyn ja hyvinvoinnin edistämishjelma 1990-1996*. Työterveyslaitos, Helsinki.
- Jones, I. R.; Hyde, M.; Victor, C.; Wiggings, R.; Gilleard, C. & Higgs, P. (2008): *Ageing in a Consumer Society. From Passive to Active Consumption in Britain*. Policy Press, Bristol.

- Jyrkämä, J. (2007): Toimijuus ja toimijatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa: Seppänen, Marjaana; Karisto, Antti ja Kröger, Teppo (toim.): Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-Kustannus, Jyväskylä.
- Jyrkämä, J. & Nikander, P. (2007): Ikäsyrrjintä, ageismi. Teoksessa Lepola, Outi ja Villa, Susan (toim.) Syrrjintä Suomessa 2006. Ihmisoikeusliitto, Helsinki.
- Kalache, A.; Barreto, Sandhi M. & Keller, I. (2005): Global Ageing: The Demographic revolution in All Cultures and Societies. Teoksessa: Johnson, Malcolm (editor) The Cambridge Handbook of Age and Ageing. Cambridge University Press, Cambridge.
- Karisto, A. (2004): Kolmas ikä – uusi näkökulma väestön ikääntymiseen. Teoksessa: Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004.
- Karisto, A., toim. (2005): Suuret ikäluokat. Vastapaino, Tampere.
- Karisto, A. (2008): Satumaa. Suomalaiseläkeläiset Espanjan Aurinkorannikolla. SKS, Helsinki.
- Laslett, P. (1978): The Fresh Map of Life. The Emergence of Third Age. Weidenfeld and Nicholson, London.
- Luhmann (1995): Social systems. Stanford University Press, Stanford.
- Manheimer, R. J. (2007): Allocating resources for Lifelong Learning for Older Adults. Teoksessa: Pruchno, Rachel and Smyer, Michael, eds. (2007) Challenges of an Aging Society. Ethical Dilemmas, Political issues. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Margalit, A. (1996): The Decent Society. Harvard University Press, Cambridge.
- Moen, P. (2007): Not So Big Jobs and Retirements: What Workers (and Retirees) Really Want. Generations Vol. 31 Issue 1, p 31-36.
- Moody, H. (1992) Ethics in an Aging Society. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Moody, H. R. (2007): Aging, Generational Opposition, and Future of the Family. Teoksessa. Pruchno, Rachel and Smyer, Michael, eds. (2007) Challenges of an Aging Society. Ethical Dilemmas, Political issues. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Mortimer, J. T. & Shanahan, M. J. (2004): Handbook of the Life Course. Springer, New York.
- Pajamäki (2006): Ahne sukupolvi. Suurten ikäluokkien perintö. Ajatuskirjat, Helsinki
- Phillipson (1998): Reconstructing Old Age. New Agendas in Social Theory and Practice. Sage, London.
- Polivka & Longino (2002): Commentary: Aging Politics and Policy in Postmodern Society; Journal of Aging and Identity, Vol. 7, No. 4, December 2002
- Powell Wahidin and Zinn (2007): Understanding risk and old age in western society, Volume: 27 Issue: 1/2
- Pruchno, R. & Smyer, M., eds. (2007): Challenges of an Aging Society. Ethical Dilemmas, Political issues. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Ranzinjin, R. (2004): Role Ambiguity: Older Workers in the Demographic Transition. Ageing international Vol. 29 No. 3 281-308
- Richardson, V. (1999): Women and Retirement. Journal of women and Aging. Vol 11, 2/3 49-66
- Rose, R. (2007): A Pension is not a Person. The Portfolio of Resources of Older People. Teoksessa Marin, Bernd and Zaidi, Asghar (Eds.) Mainstreaming Ageing. Indicators to Monitor Sustainable Policies. Ashgate, Aldershot, p. 265-268)
- Sankari, A. & Jyrkämä, J. (2001): Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Vastapaino, Tampere.
- Saukkonen, P. (2001): Laajenevista kehistä kytkeytyviin verkostoihin. Kansallisuus, sivilisaatio ja maailmankulttuuri globalisaation aikakaudella. Historiallisia papereita 10. (30.10.2008: <http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/mkultt01/saukkone.html>)
- Seitsamo, J. (2007): Retirement Transition and Wellbeing: A 16-year Longitudinal Study. Työterveyslaitos, Helsinki
- Sen, A. (1990): Capability and Wellbeing. Teoksessa: Nussbaum, Martha ja Sen, Amartya (eds): The Quality of Life. Clarendon Press, Oxford.

- Seshamani & Gray (2004): Time to death and health expenditure: an improved model for the impact of demographic change on health care costs; *Age and Ageing*; 33: 556–561
- Settersten (2003): *Invitation to the Life Course. Towards a New Understandings of Later Life*. Baywood, Amityville.
- Simmons, B. A. & Betchild, M. J. (2001): Womens retirement, Work and Life Paths: Changes, Disruptions and Discontinuities. *Journal of Women and Aging* Vol 13(4) 53-70
- Tedre, S. (2003): Ikä poliittisena ja sosiaalipoliittisena kysymyksenä; *Janus* 2/2003 s. 133-139
- Timonen, V. (2008): *Ageing Societies. A Comparative Introduction*. Open University Press, London.
- Tulle, E., toim. (2004): *Old Age and Agency*. Nova Science Publishers, New York.
- Tulloch, J. & Lupton, D. (2003): *Risk and Everyday Life*. Sage, London.
- Valtioneuvosto kanslia (2004): Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikärakenteen muutokseen varautumisesta. Valtioneuvoston kanslia julkaisuja 27, Helsinki.
- Vaarama, M.; Hakkarainen, A. & Laaksonen, S. (1998): *Vanhusbarometri*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Walker, A. & Taylor, P. (1999): Good Practice in the Employment of Older Workers in Europe. *Ageing International* Vol. 25 (3) 62-79
- Walker, A. (2005): Towards an international political economy of ageing; *Ageing & Society* 25, 815–83
- Wu, Z. (2004): Aging and Demographic Change in Canadian Context. *Canadian Journal on Aging*, Volume 23, Number 4.
- Vaahio, E-L. (2002): Rekrytointi, ikä ja ageismi. Työpoliittinen tutkimus, nro 244. Työministeriö, Helsinki.
- Vickerstaff, S. (2006): 'I'd rather keep running to the end and then jump off the cliff'. Retirement decisions: Who decides? *Journal of Social Policy* 35: 455-472.
- Vincent, J. (1999): *Politics, Power, and Old Age*. Open University Press, Buckingham.

9 YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT

Marja Vaarama

9.1 Toimeksianto

VNK asetti joulukuussa 2007 asiantuntijatyöryhmän arvioimaan vuonna 2004 annetun ikään-
tymispoliittisen selonteon etenemistä. Asiantuntijaryhmä perusti useita alaryhmiä pohtimaan
ikäntymiseen liittyviä kysymyksiä eri näkökulmista ja tuottamaan materiaalia työlleen, näi-
den joukossa myös poliittista kestävyyttä pohtivan alaryhmän. Alaryhmän tehtäväksi annettiin
selvittää, pohtia ja tuottaa politiikkajohtopäätöksiä koskien:

1. poliittisen kestävyyskäsitettä
2. sukupolvisopimuksen pitävyyteen ja nykyisen sosiaaliturvamallin kannatukseen
liittyviä paineita ja uhkia
3. ikään-
tymiseen liittyviä voimavaroja
4. kansainvälistä keskustelua ikään-
tyvien yhteiskuntien tulevaisuudesta

Poliittisen kestävyyskäsitteen alaryhmään kuului kaikkiaan kahdeksan asiantuntijaa eri yliopistoista
ja tutkimuslaitoksista. Työryhmä otti työskentelynsä lähtökohdaksi pohtia yhtäältä poliittista
kestävyyttä vaarantavia uhkia, ja toisaalta myös sitä, millaisia mahdollisuuksia voidaan havai-
ta ja miten niihin voisi tarttua, sekä mitä uhkia liittyy siihen, ettei niihin tartuta. Tästä lähtö-
kohdasta työryhmä on tuottanut itsenäisiä asiantuntija-artikkeleita, ja työstänyt yhteisissä
kokouksissaan niihin perustuvia politiikkajohtopäätöksiä. Työryhmän tulokset on esitetty täs-
sä raportissa, ja seuraavaksi niistä esitetään lyhyt yhteenveto.

9.2 Poliittisen kestävyyskäsitteen määrittelyä

Työryhmä ei löytänyt poliittisen kestävyyskäsitteen (political sustainability) käsitteelle vakiintunutta
määritelmää. Alan kirjallisuudessa käsitteeseen on liitetty esimerkiksi sosiaaliturvajärjestel-
män kestävyys, jakopolitiikka, oikeudenmukaisuus ja sosiaalinen kestävyys, demografia, huol-
tosuhde ja sukupolvikysymykset, äänestyskäyttäytyminen ja intressiristiriidat, verotus ja ra-
hoituksen kestävyys, riittävyys ja kohdentuminen, paikallisuus ja valtakunnallisuus päätök-
senteossa, ympäristökysymykset jne. Tyypillisesti poliittiseen kestävyyskäsitteeseen kuuluu arvioiden
kohdistaminen pitkälle aikavälille sekä enemmistön kannatuksen säilymisen tarkastelu. Poliit-
tisen kestävyyskäsitteen taloustieteellisen ja sosiaalipoliittisen tutkimuksen kohteina on ollut eri
tavoin jaon oikeudenmukaisuus ja tehtyjen reformien tai sosiaaliturvajärjestelmien kestävyys
(esim. sosiaalivakuutus, eläkereformit, verotus).

Poliittisessa kestävyyskäsitteessä on keskeistä sukupolvien välinen ja sukupolvien sisäinen oikeu-
denmukaisuus ja riskien jako. Sukupolvikonfliktia povattiin ahkerasti esimerkiksi USA:ssa jo
1990-luvulla, ja samantyyppistä keskustelua käytiin myös Englannissa, mutta ainakaan tois-
taiseksi tällaista konfliktia ei ole voitu tutkimuksin todentaa sen enempää USA:ssa, Euroopas-
sa kuin Suomessakaan. Sen sijaan sukupolvisopimuksen päivittämistä 2000-luvun yhteiskun-
taan pidetään tärkeänä. Poliittista kestävyyskäsitettä koskeva kirjallisuus liittyykin kestävyyskäsitteeseen
myös käsitteet demokratia ja legitimitetti korostaen sitä, että poliittisessa kestävyyskäsitteessä on
kyse myös päätöksenteon läpinäkyvyydestä ja päätösten seurauksista ihmisten elämään, eli
siitä, miten sukupolvien välinen oikeudenmukaisuus toteutuu ja kuka kantaa moniin tulevai-
suutta koskeviin epävarmuuksiin liittyvät riskit. Tämä puolestaan liittyy poliittisen kestävyys-

den poliittiseen päätöksentekoon, missä poliittisen päätöksenteon ennustamattomuus tai politiikkojen mahdollinen halu tehtyjen sitoumusten muuttamiseen muodostaa ennustettavuudelle riskin. Tähän liittyy äänestäjien käyttäytyminen, ja kysymykseksi nouseekin, miten ikääntyvä äänestäjäkunta tulee vaikuttamaan politiikkojen päätöksiin.

Poliittisen kestävyysydinkysymyksiä ovat paitsi sukupolvien välinen myös sukupolvien sisäinen oikeudenmukaisuus, johon kuuluvat myös kysymykset inkluusiosta ja osallistumisesta työmarkkinoille, kulutukseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, sekä mahdollisuudesta omien voimavarojen maksimaaliseen käyttöön. Kyse ei myöskään ole vain eläkkeistä ja tulonsiirroista, vaan myös oikeudesta saada hoitoa ja hoivaa sitä tarvitessaan. Poliitikantutkimuksessa poliittista kestävyttä arvioidaankin esimerkiksi osallisuudella päätöksentekoon ja mahdollisuuksilla vaikuttaa siihen. Siten poliittisessa kestävydessä on kyse paitsi sosiaaliturvaa ja sen rahoitusta koskevan konsensuksen pitävyydestä myös siitä, miten yhteiskunnalliset instituutiot, asenteet ja normit estävät tai edistävät eri-ikäisten ihmisten osallisuutta ja voimavarojen käyttöä, ja mitä pitäisi tehdä tilanteen parantamiseksi. Myös eri politiikkalohkoilla tehtyjen päätösten vaikutukset muille alueille on näkökulma, jota painotetaan. Näin tarkasteltuna poliittinen kestävyys käsittää neljä ulottuvuutta: sosiaaliturva, sosiaalinen koheesio, inkluusio ja osallistuminen, sekä näiden välinen vuorovaikutus (vrt. "social quality", Walker & van der Maesen 2003).

YK on nähnyt tarpeelliseksi uudistaa kestävä kehityksen käsitettä, ja uudessa määrittelyssä on nähtävissä nykyisten ja tulevien sukupolvien terveyden, hyvinvoinnin ja elämänlaadun turvaamisen asettaminen kestävä kehityksen tavoitteiksi, ja politiikan sitominen tavoitteiden toteutumisesta vastaavaksi mekanismiksi. Näin poliittisen kestävyys käsite saisikin määrittelyn, minkä mukaan kyse on siitä, miten hyvin politiikka pystyy toteuttamaan näitä tavoitteita. Tämä puolestaan tulee hyvin lähelle käsitettä "social quality".

Työryhmä määritteli poliittisen kestävyys kestävä kehityksen humaniksi ulottuvuudeksi, joka kietoutuu tiiviisti yhteen sosiaalisen ja taloudellisen kestävyys kanssa, ja jolle käsitteet demokratia ja legitimitetti ovat keskeisiä. Poliittisen kestävyys käsitteeseen liittyy olennaisena sukupolvien välinen ja sukupolvien sisäinen (jaon) oikeudenmukaisuus, eikä kyse ole vain sosiaaliturvaan liittyvistä vaan myös inkluusioon (mm. riittävät terveyspalvelut ja hoiva) ja osallistumiseen (työmarkkinat, kulutus, yhteiskunnallinen vaikuttaminen) liittyvistä asioista (vrt. "Social Quality"; Walker & van der Maesen 2003, Kohli 2005).

9.3 Työryhmän päätelmät

- | | |
|----------|---|
| 1 | Suomalaiset antavat tukensa nykyiselle sosiaaliturvamallille, eikä sukupolvikonfliktia ole näkyvissä. Sen sijaan vanhusten hoidon rahoitus pohjaan halutaan muutoksia ja ikäsyrintää halutaan vähentää. |
|----------|---|

Marja Vaarama ja Pasi Moisio tutkivat artikkelissaan suomalaisen sosiaaliturvamallin legitimitettä ja mahdollisia muutossignaaleja. Tulosten mukaan suomalaiset ovat tyytyväisiä julkiin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja pääosin myös sosiaaliturvan tasoon, joskin joka kolmas pitää sitä liian alhaisena. Sen sijaan vanhuspalvelujen nykymuotoista rahoitusta kannattaa enää alle puolet.

Kaikenikäiset suomalaiset arvioivat ikäsyrynnän lisääntyneen, ja sen päälähteinä pidetään työmarkkinoita, mediaa ja poliitikkojen kannanottoja, joskus myös julkisia palveluita. Vanhusten hoidon ja palvelujen jatkuva karsiminen on nostanut esiin myös epäilyn, että kyse on institutionaalisesta eli hiljaisesti hyväksytystä yhteiskunnallisesta syrjinnästä. Toisaalta on viitteitä siitä, että kolmannessa iässä eli työmarkkinoilta poistumisen jälkeen ei omakohtaisia syrjintäkokemuksia juurikaan ole, kun niitä taas raportoidaan enemmän ns. neljättä ikäänsä elävien eli 80 vuotta täyttäneiden osalta, joista moni on eri tavoin riippuvainen muiden avusta.

Vaaraman ja Moision päätelmä on, että Suomessa ei ole havaittavissa sukupolvikonfliktia sosiaaliturvan suhteen, vaan nykyjärjestelmä saa vankan kannatuksen kaikissa ikäryhmissä. Kuitenkin on havaittavissa myös eroja, jotka viittaavat toiveisiin muutoksista sosiaaliturvan tasossa (parannettava) ja vanhusten hoidon rahoituksessa (hoitovakuutusten kannatus kasvaa, nuoremmassa ikäryhmissä vapaaehtoisen ja vanhemmissa pakollisen). Julkisen palvelujärjestelmän toiminnan turvaaminen ja sosiaaliturvan tason vähintäänkin nykyisellä tasolla säilyttäminen ovat Vaaraman ja Moision mukaan suomalaisten mielestä tärkeitä.

2 Vanhuusiän kulutuksen rahoittaminen ikääntyvässä yhteiskunnassa vaatii työtulojen ja yksityisen sekä julkisen kulutuksen sopeuttamista toisiinsa elinkaaren mittaan. Nykyisin vanhuusiän kulutuksen rahoitus järjestyy Suomessa julkisilla tulonsiirroilla ja palveluilla. Oman vastuun laajentamiseen perustuvan politiikan sisältö pitäisi tehdä selvemmäksi ja hahmottaa, mitä sen politiikan onnistuminen edellyttää lainsäädännössä, kansalaisten valinnoissa, markkinaolosuhteissa ja tuotekehittämissä.

Reijo Vanne käsittelee artikkelissaan ikäryhmien ja sukupolvien taloudellisia suhteita väestön ikääntyessä. Keskeinen kysymys on tällöin, miten rahoitetaan työuran jälkeinen kulutus. Rahoitus voi perustua julkisiin tai yksityisiin siirtoihin tai yksityiseen ja julkiseen säästämiseen. Suomessa, kuten yleisemminkin Euroopassa, julkiset siirrot muilta sukupolvilta ovat lähes ainoa rahoitustapa. Vanhuusiän kulutusta ei Suomessa rahoiteta yksityistä varallisuutta purkamalla jo senkin vuoksi, että varallisuuden yleisin muoto eli asunto on epälikvidi, ts. varallisuuden purkamiseen ei ole instrumentteja. Vanhuusiän kulutuksen rahoitus perustuukin lähes puhtaasti julkiseen talouteen, ja kun eläkeläisten määrä kasvaa, kysymykseksi nousee miten tasata vanhuusiän kulutuksen rahoitus sukupolvien kesken mahdollisimman oikeudenmukaisesti.

Vanteen mukaan kulutuksen ja työtulojen sopeutuminen tapahtuu väistämättä viimeistään "tulevien sukupolvien" elinkaarella. Hän myös näkee sopeutumiseen monia keinoja ja niiden yhdistelmiä, ja esittää artikkelissaan kaikkiaan 10 erilaista sopeutumiskeinoa, joilla kullakin on erilaiset vaikutukset eri sukupolviin. Hän toteaa lisäksi, että sopeutuminen yksityisessä taloudenpidossa tapahtuu ilman politiikanmuutoksiakin siihen suuntaan, että sopeutuminen parantaa myös julkisen talouden tasapainoa siitä, mikä se olisi pelkän ikärakennemuutoksen mukaan.

Asiantuntijat suosittelevat usein lisäsäästämistä julkisen talouden kestävyuden palauttamiseksi ja sukupolvien rasituserojen tasaamiseksi. Vanne huomauttaa, että tällä, kuten muillakin regiiminmuutoksilla, on siirtymäkaudesta aiheutuvia sukupolvivaikutuksia. Regiiminmuutokset kohtelevat sukupolvia eri lailla sen takia, että muutoksen alkaessa kukin sukupolvi on eri elinvaiheessa. Säästämisen lisääminen merkitsee vanhempien sukupolvien saamien julkisten siirtojen säilyessä sitä, että ensimmäiset säästäjä sukupolvet rahoittavat sekä vanhojen sukupolvien kulutusta että omaa tulevaa kulutustaan. Toisaalta vanhat sukupolvet ovat osallistu-

neet heitä edeltäneiden sukupolvien kulutuksen rahoitukseen, joten julkisten siirtojen leikkaukset taas tekisivät heistä nettokärsijäsukupolven.

Yksi sopeutumista edistävä tekijä on väestön yleinen koulutustason nousu, sillä työvoiman vanhimpien ikäluokkien koulutustaso kohoaa sukupolvi sukupolvelta, ja tämän on ajateltu edistävän myös työurien pidentymistä eli myöhentävän eläkkeelle siirtymistä. Tosin samoin kohoaa myös työmarkkinoiden vaatimustaso. Tietopääoma rapautuu iän ja ajan myötä ja saattaa olla, että työurien jatkamispolitiikan kestävyys edellyttää tämän ongelman ratkaisemista.

Suomen ja useimpien muidenkin maiden julkiseen talouteen ja poliittisten toimijoiden kansalaisille antamaan kuvaan tulevasta politiikasta sisältyy jännitteitä, jotka heikentävät poliittista kestävyyttä. Julkinen talous ei ole huonolla tolalla, mutta Vanteen mukaan jonkin suuruinen kestävyysongelma sisältyy nykypolitiikkaankin. Toisaalta kansalaisille luodaan odotuksia verojen alenemisesta ja nykyisen eläke- ja julkisten palvelujen politiikan jatkuvuudesta, ellei peräti tason nostosta sekä kehoitetaan ottamaan itse lisää vastuuta.

Politiikkajohtopäätöksensä Vanne esittää, että oman vastuun laajentamiseen perustuvan politiikan sisältö pitäisi tehdä selvemmäksi ja hahmottaa, mitä sen politiikan onnistuminen edellyttää lainsäädännössä, kansalaisten valinnoissa, markkinaolosuhteissa ja tuotekehittelyssä. Mitä epäselvemmin tai epätarkemmin politiikasta viestitään, sitä suurempaa epätas-arvoa kansalaisten keskuuteen luodaan pelkästään siitä syystä, että kansalaisilla on erilaiset edellytykset arvioida politiikan todellista suuntaa. Merkittävässä regiiminmuutoksissa tulisi Vanteen mukaan tarkastella myös sitä, miten ne kohtelevat eri sukupolvia.

3 Äänestäjäkunnan ikääntyminen saattaa tulevaisuudessa vaikeuttaa eläke- ja hyvinvointijärjestelmien uudistamista, mikä puoltaa uudistusten nopeuttamista. Toisaalta ikääntymisskenaarioihin liittyy paljon epävarmuuksia, mikä puoltaa pikemminkin ehdollisten politiikkasääntöjen käyttöä erilaisten riskien ennakkoinnissa ja päätöksenteon valmistelussa.

Jukka Lassila on pohtinut artikkelissaan miten mediaaniäänestäjän ikääntyminen vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon ja miten pitkälle sitä yleensä voi ennustaa. Ajatuksena on, että poliitikot kuuntelevat äänestäjien enemmistöä ja kun eläkeläiset alkavat muodostaa tuon enemmistön, he saattavat vaikuttaa päätöksentekoon ajamalla omia etujaan. Lassilan mukaan äänestäjäkuntien ikääntyminen Euroopassa on toistaiseksi näkynyt vaikeutena uudistaa eläke- ja muita hyvinvointijärjestelmiä. Kun ikääntyminen jatkuu, hän olettaa, että myös uudistusten vastustus todennäköisesti kasvaa vaikka niiden tarve hyvin todennäköisesti myös kasvaa. Lassilan mukaan tämä puoltaa uudistuksista päättämisen nopeuttamista. Toisaalta – kuten Kiander toteaa – 1990-luvulta lähtien Suomessa on tehty päätöksiä, jotka ovat leikanneet niin eläke-etuuksia kuin ikäihmisten palvelujakin, ja silti eläkeläiset ovat olleet suhteellisen hiljaa. Heidän poliittinen voimansa ei siten ainakaan näkyvästi ole ainakaan toistaiseksi mitenkään vahva. Jyrkämä puolestaan pitää yhtenä ikäsyrrinnän muotona uhkakuvien luomista gerontokratiasta, vanhojen vallasta, jossa iäkkäät ajavat vallankahvassa vain omia asioitaan jättäen huomioitta muiden ikäryhmien ja sukupolvien tarpeet.

Myös Lassila toteaa, että poliittiset riskit osaltaan lisäävät ikääntymisskenaarioihin liittyvää muutenkin suurta epävarmuutta, ja ehdottaa tulevaisuuden vaihtoehtojen analyysiin enemmän ehdollisten politiikkasäännösten käyttöä eli pikemminkin erilaisten ehdollisten skenaarioiden laadintaa ja arviointia kuin vaihtoehtojen lukkoon lyömistä ennakolta.

Lassilan keskeinen kysymys kuuluu, miten yhdistetään tarve tehdä nopeita uudistuksia siihen, että uudistusten mitoitusta vaikeuttaa hyvin suuri epävarmuus kestävyysongelmien suuruudesta? Vastaukseksi hän tarjoaa ehdollisten politiikkasääntöjen käyttöä. Elinaikakerroin mitoitaa itse omat vaikutuksensa sen mukaan, miten elinikä tulevaisuudessa muuttuu. Muiden vastaavien sääntöjen ja keinojen suunnittelu ja niiden vaikutusten tutkimus tulisi olla keskeisesti esillä ikääntymispolitiikassa. Terveys- ja hoivapalveluihin liittyvistä ehdollisista säännöistä ei juuri ole esimerkkejä, ja niiden suunnittelu voi olla vaikeaa. Tarve täsmentää ns. julkisen lupauksen sisältöä kuitenkin puoltaa asian yrittämistä. Eläkejärjestelmissä ehdollisia sääntöjä voi keksiä ja täsmentää helpommin, ja monissa maissa haetaan esimerkkejä ns. eirahastoivasta maksuperusteisesta (NDC) mallista. Meneillään olevan finanssikriisin seuraukset muistuttavat siitä, kuinka olennaisen tärkeä on tutkia etukäteen erilaisten sääntöjen vaikutuksia riskien jakautumiseen eläkejärjestelmässä.

Lassilan suositus on, että erityisesti poliittisen taloustieteen menetelmin tehtävää tutkimusta tulisi kohdentaa siihen, miten ehdollisten sääntöjen käyttö vaikuttaa poliittisten riskien toteutumisen todennäköisyyteen.

4 Varttuneen työvoiman käytön alimitoitus ja syrjintä työmarkkinoilla on yhteiskunnallisesti ja inhimillisesti kallista. Työmarkkinajärjestöjen tulisi sopia Työhyvinvointifoorumissa ja Tuottavuuden Pyöreässä Pöydässä uusista yhteisistä toimenpiteistä ikääntyvien työntekijöiden aseman parantamiseksi työmarkkinoilla.
--

Juhani Ilmarinen on käsitellyt artikkelissaan ikääntyneiden työntekijöiden asemaa työmarkkinoilla ja keinoja parantaa sitä sekä pidentää ikääntyneiden pysymistä työelämässä mahdollisimman pitkään. Hänen mukaansa enää murto-osa 55 vuotta täyttäneestä työvoimasta on työelämässä, vaikka ihmisten toimintakyky on parantunut siinä määrin, että valtaosa on työkykyisiä ja työhaluisia aina 68–70 vuoden ikään. Hän pitää tähän suurena syynä paitsi suhdannetekijöitä myös työnantajien ja yritysten asenteita. Hän ehdottaakin ikäjohtamisen opettamista esimiehille sekä erityisten ikävalmentajien kouluttamista työpaikoille tukemaan heidän pysymistään työelämässä. Ilmarinen on laskenut myös, että niin varttuneen työvoimaresurssin alikäyttö kuin ikäjohtamisen puutteista aiheutuvat seuraukset ovat yhteiskunnalle kallis lasku. Ilmarinen myös ennakoii, että edessä oleva taloudellinen taantuma voi vähentää työvoiman tarvetta ja siirtää työvoimapulaa vuosilla eteenpäin. Uhkana on, että työvoimaa irtisanotaan tai siirretään esimerkiksi työttömyysputkeen vanhan käytännön mukaisesti. Irtisanomiset kohdistuvat helposti ikääntyvään työvoimaan. Suomen maailmakuulut ja kansainvälisesti palkitut hyvät ikäkäytännöt työelämässä menettävät näin helposti uskottavuuttaan. Samalla eläkejärjestelmän uudistus menettää merkitystään ja tehoaan – työurat eivät pitene eikä eläkkeelle siirtymisikä nouse toivotulla tavalla. Työllisyysasteet laskevat ja huoltosuhde vaikeutuu.

Ilmarinen esittääkin ensimmäisenä politiikkasuosituksenaan ikääntyvien irtisanomiskynnyksen nostamista ja irtisanomissuojan parantamista. Toisaalta ETLA:n tuoreen tutkimuksen mukaan iäkkäät työntekijät itse kokevat työmarkkina-asemansa turvatuksi, mikä puoltaisi sitä, että tilanne on jo nykyisellään hyvä. Kuten Ilmarinen toteaa, edessä oleva lama saattaa kuitenkin muuttaa tilannetta ikävin seurauksin. Poliittisen kestävyyskannalta tämä ei olisi hyvä kehitys erityisesti eläkeuudistusta ajatellen.

Ikääntyvien työntekijöiden asemaan työmarkkinoilla vaikuttavat erityisesti työmarkkinajärjestöt. Vuonna 1989 työmarkkinaosapuolet sopivat ns. työkykyä ylläpitävästä toiminnasta, joka

saikin osaltaan aikaan merkittävän edistyksen ikääntyvien työntekijöiden jaksamisessa työelämässä. Viime vuosina tämä työpaikkojen toiminta on muuntautunut laadullisempaan suuntaan ja työhyvinvointitoiminnaksi. Hyvien ja uusien käytäntöjen juurruttaminen ja leviäminen työpaikoilla tarvitsee Ilmarisen mukaan nyt uuden myötätuulen purjeisiin. Uudet painotukset tulisi kohdistaa eri sukupolvien hyvään johtamiseen, johon kuuluu elämänvaiheen parempi huomioon ottaminen ja monipuolisten joustojen hyödyntäminen niin tuottavuuden kuin työhyvinvoinninkin turvaamiseksi.

Ilmarinen esittää toisena politiikkasuositukseensa, että Työmarkkinajärjestöt sopivat Työhyvinvointifoorumissa ja Tuottavuuden Pyöreässä Pöydässä uusista yhteisistä toimenpiteistä ikääntyvien työntekijöiden aseman parantamiseksi työmarkkinoilla

5	Suomi on varautunut hyvin ikääntymisen tuomiin menopaineisiin, ja sillä on hyvät mahdollisuudet selvitä ikääntymisen haasteista. Etenkin vanhusten hoivapalvelujen niukkuuteen kohdistuva kritiikki kuitenkin murentaa hyvinvointivaltion legitimitettä. Tähän tulisi vastata tuomalla ongelmat avoimeen keskusteluun ja esittämällä niihin myös ratkaisuja.
----------	--

Jaakko Kiander pohtii artikkelissaan ikääntymisen julkiselle taloudelle aiheuttamia menopaineita ja sen vaikutusta hyvinvointivaltion poliittiseen kestävyYTEEN. Väestön odotettavissa oleva ikärakenteen muutos ja eläkeläisväestön voimakas kasvu kasvattavat julkisia menoja – sekä eläke- että hoito- ja hoivamenoja – suhteessa ennakoitavissa olevaan kokonaistuotannon arvoon. Ikääntyminen on tämän vuoksi haaste suomalaiselle hyvinvointivaltiolle ja sen rahoitukselle. Suomen kansantalouden ja julkisen talouden voi kuitenkin arvioida selviävän hyvin tästä haasteesta. Tätä arviota tukevat Suomen verraten suotuisa väestökehitys ja julkisen talouden hyvä tilanne. Suhteellisen korkean syntyvyyden ja nettomaahanmuuton vuoksi työikäinen väestö ei supistu kovin merkittävästi näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa. On myös syytä uskoa, että Suomi vähitellen saavuttaa muiden Pohjoismaiden tason työllisyysasteessa, jolloin työllisyys ei supistuisi lainkaan väestön ikääntymisestä huolimatta. Tämä edellyttää onnistunutta talouspolitiikkaa, aktiivista työvoimapolitiikkaa ja työurien pidentymistä.

Suomen julkinen talous on varautunut hyvin väestön ikääntymisen tuomiin menopaineisiin julkisen sektorin suuren nettovarallisuuden ja rakenteellisen tuloylijäämän avulla. Kasvava nettovarallisuus lisää julkisen sektorin netto-omaisuustuloja pitkälle tulevaisuuteen, mikä omalta osaltaan lisää taloudellista liikkumavaraa. Väestön ikääntyminen ja työvoiman muuttuminen aiempaa niukemmaksi johtavat todennäköisesti myös funktionaalisen tulonjaon muutoksen työtulojen hyväksi sekä omaisuus- ja eläketulojen bkt-osuuksien kasvuun, joiden seurauksena veropohja tulee kasvamaan nopeammin kuin kokonaistuotanto. Tämän ansiosta verotulojen bkt-osuus tulee kasvamaan vaikka veroperusteita ei kiristettäisi. Tämä helpottaa osaltaan julkisen talouden menopaineiden hoitamista.

Hyvinvointivaltion poliittisen kestävyYTEEN kannalta väestön ikääntyminen tuo uusia haasteita. Eläkeläisväestön osuuden kasvu äänestäjäkunnassa voi kasvattaa poliittista painetta eläke- ja hoivamenojen kasvattamiseen, mikä voi lisätä nuorempien ikäluokkien verotaakkaa. Toistaiseksi tällaisesta ei ole kuitenkaan ollut havaintoja. Toinen riski liittyy hyvinvointivaltion legitimitettiin ja sen antamien lupausten uskottavuuteen. On mahdollista, että varsinkin ansiotason nousun nopeutuessa sosiaaliturvatuksien suhteellinen arvo jää nopeasti jälkeen työikäisen väestön tulokehityksestä. Tämä murentaa vähitellen luottamusta nykyiseen sosiaaliturvaan. Vastaavasti yhteiskunnan kyvyttömyys tai haluttomuus sijoittaa riittävästi resursseja

ikäihmisten hoivaan ja palveluihin rapauttaa uskon julkisen vallan lupauksiin ja johtaa asteittain julkisten palvelujärjestelmien marginalisoitumiseen.

Kiander esittää lääkkeeksi epävarmuudesta, riskin kaihtamisesta ja hyvinvointivaltion lupauksiin kohdistuvasta epäluottamuksesta johtuvaan luottamuskriisiin ongelmien tuomista avoimeen keskusteluun ja esittämällä niihin myös ratkaisuja. Suurin tarve tällaiselle on hänenkin mukaansa vanhusten tarvitsemien hoivapalvelujen kohdalla.

6 Suomen ikääntymispolitiikka on yleisesti ottaen onnistunut, mutta vanhusten hoiva on iäkkäiden tarpeisiin nähden liian niukkaa. Julkisen hoivalupauksen täyttäminen edellyttää palvelujen nykytilan perusteellisesta analyysistä, rahoituspuolelta vahvistamista joko lainsäädännön tai pakollisen hoivavakuutuksen avulla, ja kansallista laatusertifointia. Tarvitaan kansallinen, eri sukupolvet yhdistävä hoivafoorumi keskustelemaan asiasta ja etsimään siihen yhteisesti sovittuja ratkaisuja, joiden kestävyys pitkällä aikavälillä arvioidaan huolellisesti.

Marja Vaarama käsittelee artikkelissaan ikääntyneiden elämänlaatua, avun tarvetta ja palvelujärjestelmän kykyä vastata näihin tarpeisiin. Hän pitää Suomen ikääntymispolitiikkaa yleisesti ottaen onnistuneena, sillä valtaosa iäkkäistä elää hyvää vanhuutta tyytyväisenä elämänsä, ja uudet vanhuspolvet ovat entistä terveempiä, koulutetumpia, vauraampia ja aktiivisempia. Hyvinvointi ei kuitenkaan ole jakautunut kaikille suotuisasti, ja se on matalinta siellä missä hyvinvoinnin resurssit ovat vähimmillään. Hyvän elämänlaadun riskitekijöitä ovat naissukupuoli, pienet tulot, heikoksi koettu terveys ja huono toimintakyky, yksinäisyys ja masennus, puutteelliset asunnot ja asuinympäristöt sekä lähipalvelujen ja julkisen liikenteen heikko saatavuus. Monet ongelmat alkavat esiintyä ja kasaantua 80–85 vuoden iässä, niin myös avun tarve ja saadun avun riittämättömyys.

Vaaraman mukaan tutkimukset eivät tue oletusta, että iäkkäiden kotihoidon ja hoiva-asumisen tarve lakisi olennaisesti tulevaisuudessa, sillä vaikka ikääntyneiden päivittäinen toimintakyky on yleisesti ottaen parantunut, ei muutosta ole voitu ainakaan vielä todeta luotettavasti iäkkäimmillä. Hän pitää sosiaali- ja terveysministeriön laatusuosituksen linjaamaa palvelurakenteen keventämistä huolestuttavana, koska jo nyt palveluvajeen kokeminen iäkkäiden keskuudessa on kolminkertaistunut vuodesta 1998, samaan aikaan kun julkisen kotihoidon käyttö on pudonnut neljäsosaan entisestä, ja omaisten, kolmannen sektorin ja muun yksityisen palvelun käyttö on lisääntynyt. Hän näkee poliittisena riskinä paitsi lisääntyvän tyytymättömyyden nykyvanhusten ja heidän omaistensa keskuudessa, myös vaaran, että tuleviin tarpeisiin varautuminen on tällä menolla riittämätöntä. Lisäksi jo jonkin aikaa on näkyvissä ollut palvelujen käyttäjäkunnan polarisoituminen yksityisiä palveluja käyttäviin koulutettuihin ja hyvätuloisiin, ja julkisia palveluja käyttäviin pienituloisiin. Tämä kehitys lisää eriarvoisuutta, ja vaarana on, että se murentaa hyvinvointivaltion legitimitettä. Jo nyt Suomen malli vanhusten hoivan osalta näyttää irtautuvan tai jo irtautuneen Pohjoismaisesta mallista. Oma kysymyksensä on, mitä Pohjoismaisella mallilla nykyään tarkoitetaan, kun eri regiimien rajat ovat jatkuvassa liikkeessä.

Vaaraman mukaan hyvinvointivaltion hoivalupaus tulisi ottaa yhtä vakavasti kuin on otettu eläkelupaus. Hän uskoo yksityisen kulutuksen vanhuspalveluissa lisääntyvän edelleen, mutta näkee tärkeäksi kehittää yksityisen ja julkisen kumppanuutta ja tukea pienituloisten ostovoimaa. On kuitenkin poliittisen ja sosiaalisen kestävyyskannalta olennaista, että avoimesti päätetään, millaista yksityisen ja julkisen kumppanuutta tavoitellaan, millainen hoivalupaus ihmisille annetaan, ja miten turvataan julkisten palvelujen laatu. Markkinoiden laajentuessa tarvitaan myös niiden valvontaa, jotta suojataan usein avuttomien asiakkaiden asemaa.

Suomeen tulisi saada kansallinen laatusertifiointi, mikä koskiessaan niin julkisia kuin yksityisiäkin palveluja kaventaisi niiden välistä laatukuilua. Sertifiointi tuottaisi myös standardeja, jotka parantaisivat kuntien asemaa tilaaja-tuottaja -malliin liittyvässä kilpailutuksessa, kun kunnat voisivat perustaa päätöksensä hinnan sijasta hinta-laatu -suhteeseen. Minimiversioksi sertifioinnista hän esittää kansallisten laatusuosituksen konkretisointia mitattavilla laatusstandardeilla, palveluntuottajien akkreditointia niiden mukaan, sekä palkitsemista ”laatubonuksella”.

Vaaraman mukaan myös vanhuspalvelujen rahoituspohja tulisi ottaa selvitystyön alle. Kansalaisten keskuudessa etenkin pakollisen hoitovakuutuksen kannatus on lisännyt suosiotaan, ja tämä koskee myös 60 vuotta täyttäneitä. Olisi syytä selvittää, miten vanhuspalvelujen rahoituspohjaa voitaisiin parantaa – tarvitaanko erityinen vanhuspalvelulaki, jossa vanhusten oikeudet palveluihin määritellään nykyistä selkeämmin ja osoitetaan myös resurssit vastata velvotteisiin, vai lähdetäänkö hoivavakuutuksen tielle. Hän ehdottaa myös Hollannin tapaan ulkopuolista ja riippumatonta arviointiyksikköä ikääntyneiden hoidon tarpeen arviointiin. Palvelujen laadun arviointiin hän esittää asiakkaiden näkökulmaa edustavien indikaattorien lisäämistä hoidon ammatillisen ja klinisen laadun mittareiden rinnalle.

Vaaraman mukaan hoivalupaukseen vastaamiseksi tarvitaan ikääntyneiden palvelujen nykytilan perusteellista selvittämistä, ennusteita tulevista tarpeista ja vaihtoehtoisten ratkaisujen hahmottelua ja niiden seurausten arviointia. Ja koska hoivakysymys koskee kaikkia sukupolvia (kukin tulee vuorollaan vanhaksi jos onnistuu elämään pitkään), olisi myös hoivalupaus sovittava niiden kesken. Suomeen tarvitaan kansallinen hoivafoorumi keskustelemaan ja etsimään konsensusta hoivalupaukseen, ja siinä tulisi olla kaikki sukupolvet edustettuina.

7 Ikääntyvän ihmisen näkökulmasta olennaisia ovat elämänsä eteneminen ja muutokset elämäntilanteista toiseen, jatkumot, katkokset ja murrokset sekä niihin liittyvät muuttuvat tarpeet ja voimavarat. Tästä näkökulmasta poliittisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä on yksilöiden arkielämän ennakoitavuutta, tulevaisuuteen kohdistuvaa luottamusta sekä valintojen mahdollisuuksia lisäävä tempoilmaton elämäntilanne- ja elämänsäjohtaminen.

Jyrki Jyrkämä kollegoineen luo katsauksen kansainväliseen sosiaaligerontologiseen kirjallisuuteen siitä, millaisia visioita ikääntyneistä yhteiskunnista niissä esitetään ja mitä toimenpiteitä tarvittaisiin, jotta yhteiskunta voisi ikääntyä mahdollisimman hyvin. Hän nostaa tavoitteeksi ikäintegroituneen yhteiskunnan, johon pääseminen edellyttää erilaisten rakenteellisten ja institutionaalisten raja-aitojen murtamista ja eri ikäryhmien yhteen saattamista, ja ikärajojen näkemistä ennemminkin joustavina kuin kiinteinä. Rakenteiden, säännösten ja käsitysten murtamista tarvitaan ennen kaikkea työelämässä, kasvatuksen ja koulutuksen alueella mutta myös perheen alueella tavoitteena ikäintegraatio yli perhesukupolvirajojen.

Olennainen osa kypsän ikäintegroituneen yhteiskunnan tavoittelua on laaja ja jatkuva keskustelu, jossa tasavertaisina elementteinä ovat mukana niin taloudellinen, sosiaalinen, yhteiskuntapoliittinen kuin kulttuurinenkin näkökulma. Poliittinen kestävyys edellyttää Jyrkämän mukaan välttämättä myös eri-ikäisistä ihmisistä nousevaa elämänsäjohtamista ja elämäntilannetarkastelua. Ikääntyvät ihmiset arvioivat poliittista kestävyyttä – ehkä käyttämättä eksplisiittisesti tätä käsitettä – lähtien omasta arkielämästään ja elämäntilanteistaan. Kestävä politiikka on sensitiivistä näiden suhteen.

Jyrkämän mukaan eteneminen kohti kypsää, ikäintegroitunutta yhteiskuntaa sosiaaligerontologian näkökulmasta edellyttää tälle hetkellä seuraavia toimia:

- yhteiskuntatieteellisen, ikääntyvän yhteiskuntaan kohdistuvan tutkimuksen vahvistaminen terveystieteellisen ikääntymistutkimuksen rinnalla
- ikääntyvään yhteiskuntaan liittyvien eettisten kysymysten käsittelyn määrittäminen osaksi kehitteillä olevan sosiaali- ja terveydenhuollon yhteisen eettisen neuvottelukunnan tehtäväaluetta
- yhdenvertaisuuslain laventaminen koskemaan ikäsyryjä myös työelämän ulkopuolella
- vanhusasiavaltuutettu-instituution aikaan saattaminen

Yhteenveto työryhmän ehdotuksista:

Lisää avoimuutta valmisteluun ja päätöksentekoon, ehdollisia skenaarioita ja niiden seurausten arviointia. Kansallinen hoivafoorumi keskustelemaan julkisesta hoivalupauksesta, arvioimaan sen toteutumista ja tekemään parannusehdotuksia.



VALTIONEUVOSTON KANSLIA

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI

PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO

p. (09) 16001, (09) 57811

f. (09) 1602 2165

julkaisut@vnk.fi

www.vnk.fi/julkaisut